

A KATONAI BIZTONSÁGI HIVATAL
TUDOMÁNYOS TANÁCSÁNAK
KIADVÁNYA

A TARTALOMBÓL

Lisszaboni csúcstalálkozó
Az Európai Unió intézményi reformjának
szükségessége
A nemzetbiztonsági szolgálatok parlamenti
ellenőrzése
Cosa Nostra, a szicíliai maffia közelről
Transznacionális kihívások és a
nemzetbiztonsági szolgálatok
A gyermekkatonaság problémája
Az önpusztító agresszió és a depresszió
előfordulása katonáknál
A titkosszolgálatok történetéből

2011

1. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

- Bizottság elnöke:*** Domján László
- Bizottság tagjai:*** Dr. Beraczkai Antal PhD
Dr. Izsák Péter
Dr. Kobilka István a KBH TT titkára, PhD
Ledács Kiss Jenő
Sikesdi László PhD hallgató
- Felelős kiadó:*** Domján László
Az MK KBH főigazgatója
- Főszerkesztő:*** Ledács Kiss Jenő
- Tördelő szerkesztő:*** Juth Marianna
- Székhely:*** Budapest
- ISSN:*** 1785-1181
- Postacím:*** MK KBH Tudományos Tanács
1885 Budapest, Pf.: 25.
Telefon: 236-5111/ 24-190, 31-423 mellék

A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI

- Elsősorban a honvédelemmel, ezen belül a nemzetbiztonsággal összefüggő kérdéseket feldolgozó, elemző írásokat várunk. A kéziratokat másfeles sortávolsággal, gépelve - elektronikusan is - kérjük a TT titkárához vagy az SZB valamelyik tagjához eljuttatni a szerző neve, beosztása, rendfokozata, lakcíme és telefonszáma feltüntetésével.

- A cikk, tanulmány, írás terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy ívet (21-23 gépelt oldal).

- A közlésre nem kerülő cikkeket nem őrizzük meg, de a szerző kérésére visszaküldjük.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

TARTALOMJEGYZÉK

Oldal

ÉRTÉKELÉSEK, ELEMZÉSEK, TANULMÁNYOK

Szternák György

Lisszaboni csúcstalálkozó 5

Kaputa László

Cosa Nostra, a szicíliai maffia közelről 23

Farnyik Gábor

A nemzetbiztonsági szolgálatok parlamenti ellenőrzése 58

AKTUÁLIS

Kovács Krisztián

Az Európai Unió intézményi reformjának szükségessége a bevándorlási és menekültügyi politika tükrében 78

Kiss-Benedek József

Transznacionális kihívások és a nemzetbiztonsági szolgálatok 99

KONZULTÁCIÓ

Devecseri Gábor

Az életpálya-modell rendszerkritériumai I. rész..... 108

Sallai János

Első „helyzettájékoztató” a II. világháború előestéjén 125

DOKTORANDUSZOK FÓRUMA

Besenyő János - Bokányi Zoltán

Az orosz védelmi ipar és Afrika 133

Deák Gabriella

A gyermekkatonaság problémája 145

Péter László

Az önpusztító agresszió és a depresszió előfordulása katonáknál 170

TITKOSSZOLGÁLATOK TÖRTÉNETÉBŐL**Izsa Jenő**

<i>A börtönelhárítás működése a '70-es évek elején</i> Zárkalehallgatás (3/e rendszabály) alkalmazása	181
--	-----

Szabó Ervin Antal

<i>Vázlatok az orosz hírszerzés történetéből</i> A hírszerzés harca a Szovjetunió biztonságáért a Közép-Kelet országában	197
--	-----

Dávid Ferenc

A Szmolka-ügy, avagy magyar kémtevékenység az Egyesült Államokban	205
--	-----

HÍREK, ESEMÉNYEK, ADATOK**Krisztián Béla**

Érdemben élni <i>Könyvismertetés: Jagadics Péter - Savária</i> katonatörténete –	215
---	-----

Szabó Ervin Antal

<i>Összeállítás a külföldi sajtó nemzetbiztonsági kérdéseket érintő cikkeiből</i> A román hírszerzés kémtevékenységének megszakításáról	218
Oroszország és Nagy-Britannia diplomatákat hívott vissza.....	219
Izraelben változik a három speciális szolgálat vezetése	220

Contents	222
-----------------------	-----

SZERZŐINK	224
------------------------	-----

ÉRTÉKELÉSEK, ELEMZÉSEK, TANULMÁNYOK

SZTERNÁK GYÖRGY*

LISSZABONI CSÚCSTALÁLKOZÓ

*A hadtudományi kutatással foglalkozó szakemberek többsége a Szövetség 1999-ben elfogadott stratégiai koncepciója cseréjét legalább három szempontból tartotta indokoltnak: **először**, a tagállamok állam- és kormányfőinek washingtoni csúcstalálkozóján elfogadott határozat felett eljárt az idő. **Másodszor**, a 2001. szeptember 11-én történt események politikai, gazdasági és katonai következménye, hatása a biztonsággal összefüggő folyamatokra. **Harmadszor**, a 2008 augusztusában lezajlott ötnapos grúz-orosz háború eseményeiből levonható politikai és katonai tapasztalatok. Mindezek alapján nagy várakozás előzte meg a 2009 áprilisában tartott csúcstalálkozót abban a kérdésben, hogy lesz-e új stratégiai koncepció és mikor?¹ Sajnos 2009-ben nem született új koncepció, viszont döntés született annak előkészítő munkálatairól.*

*Tanulmányunkban az új stratégiát előkészítő munka legfontosabbnak tartott eseményeit, és a lisszaboni csúcstalálkozón elfogadott határozat lényegét foglaljuk össze két szempontból. **Először**, az előkészítő munkát és a határozatot hogyan értékelték a hazai és a külföldi szakértők? **Másodszor**, az elfogadott határozat milyen hatással lehet a jövő geopolitikai és geostratégiai eseményeire, valamint a lehetséges katonai műveletek megvívásának elméletére és gyakorlatára?*

* Nyugállományú ezredes ZMNE egyetemi tanár, CSc.

¹ A Lisszabonban megtartott csúcstalálkozó előzményeiről bővebben olvashatunk a következő tanulmányban: Kabai András – Marsai Viktor: Gondolatok a NATO formálódó új stratégiai koncepciójáról. Felderítő Szemle IX. évfolyam 2. szám, 2010. június 17-30. oldalak.

NATO-2020 Assured Security, Dynamic Engagement Analysis and Recommendations of the Group of Experts presents report on NATO's new Strategic Concept Brussels, NATO HQ, 17 May 2010 <http://www.nato.int/strategic-concept/index.html> 2010. 09. 06. 2010. 11.10.

Csiki Tamás: A NATO biztonságfelfogásának új elemei a 21. században.

http://www.biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=951&title=A_NATO_biztonsagfelfogasanak_uj_elemei_a_21._szazadban

2010. 11. 15.

A lisszaboni csúcstalálkozó előzményei

A NATO 2009 áprilisában, Strasbourg-Kehlben tartott csúcstalálkozásán döntést hozott a szervezet új stratégiai koncepciójának kidolgozásáról. Azt javasolták, hogy a NATO politikai alapidokumentumának számító stratégiai koncepció elsődleges célja, hogy politikai és katonai téren jól meghatározott és világos irányt adjon a Szövetség jövőbeni tevékenységére nézve, legalább 10-15 évre előremutatva. Az új stratégiai koncepció elfogadására a 2010 novemberében a lisszaboni csúcstalálkozón kerüljön sor.

Klaus Wittmann, a NATO Védelmi Kollégiumának volt igazgatója 2009-ben, a Strasbourg-Kehl csúcstalálkozót követően hosszabb tanulmányt jelentetett meg, amelyben részletesen indokolta egy új stratégiai koncepció kidolgozását és elfogadását a tagállamok állam- és kormányfői részéről.²

Az előkészítő munka során Anders Fogh Rasmussen, a NATO főtitkára kiemelt hangsúlyt fektetett arra, hogy az új stratégiai koncepció kidolgozásának folyamatát széles körű társadalmi vita kíséresse, illetve a közvélemény számára az minél átláthatóbb legyen. Ennek szellemében hazánkban a külügyminiszter kezdeményezésére 2009-ben létrejött egy magyar szakértői csoport, amely az új stratégiai koncepcióval kapcsolatos magyar álláspont kidolgozásához nyújtott segítséget, hazai szakértők kötetlen formában történő bevonása révén. A csoport létrehozása egyben azt a célt is szolgálta, hogy a magyar társadalom a szakértői hozzájárulásokon keresztül, megismerje a magyar álláspontot, és tájékozódhasson a stratégiai koncepció kidolgozásának menetéről.³ Továbbá számos konferenciára is sor került, amelyekből néhányat a nemzetvédelmi egyetemen rendeztek meg.

2010. március 25-én a NATO formálódó új stratégiai koncepciójáról tartottak konferenciát a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen ahol Vizi E. Szilveszter, a Magyar Atlanti Tanács elnöke kifejtette, hogy a tudomány rohamos fejlődésével nem tart lépést az erkölcs, és az emberek egymáshoz való viszonya nem erősödött eléggé. Ezt úgy értette, hogy a megszerzett tudással nem növeltük az értékteremtő képességünket. Véleménye szerint az új stratégiai koncepció fontos eleme lehet az emberi kapcsolatokon alapuló együttműködés és együttes tevékenység a katonai műveletekben.⁴ Ez az elemzés azt is jelentheti,

² Klaus Wittmann: Towards a New Strategic Concept for NATO. NATO Defense College, Research Division (NDC Forum Paper 10) Rome, September 2009.

<http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=108701> 2010. 10. 20.

³ A NATO új stratégiai koncepciója – adalékok a magyar szemponthoz. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóintézet, Elemzések 2009/17. száma. 1-11. oldalak.

Siklósi Péter: A NATO-döntések előtt. Honvédségi Szemle 2010. évi 5. száma. 3. oldal.

Giampaolo Di Paola: A NATO új stratégiai koncepcióján innen és túl. Honvédségi Szemle 2010. évi 5. száma. 4-5. oldalak.

⁴ A NATO formálódó új stratégiai koncepciójáról. Konferencia a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen 2010. március 25. Vizi E. Szilveszter előadása.

hogy a Szövetség jövőjét érintő döntések az értékek és az érdekek összhangja mentén kerülnek megfogalmazásra. A tanácskozás szakembereinek egyhangú megállapítása volt, hogy a Magyar Köztársaság biztonsága szempontjából meghatározó lesz a Szövetség állam- és kormányfőinek Lisszabonban elfogadott határozata az új stratégiai koncepcióra vonatkozóan. Az elfogadott koncepció befolyással lesz a fegyveres erő képességének fejlesztésére, a katonai műveletekben végrehajtandó feladataira. Más szóval, teljes tevékenységére az elkövetkező tíz évben.

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Karl Lamers, az Atlantic Treaty Association elnöke, a Bundestag Védelmi Bizottságának alelnöke is 2010. szeptember 7-én tartott előadása során az egyetem hallgatói és tanárai előtt.⁵ Az előadásból két gondolatot tartunk fontosnak kiemelni: a tagállamok által vallott értékek a 61 év alatt nem változtak. Hatékonyabb együttműködésre van szükség a tagállamok és azok fegyveres erői között, hogy a felismert kihívásokra a Szövetség választ tudjon adni.

A Madeleine Albright volt amerikai külügyminiszter vezette szakértői csoport által közzétett jelentés szerint: *„a NATO a jövőben is a transzatlanti kapcsolatok megvalósítója. A tagállamok az 5. cikkely garanciáit mind elméletben, mind gyakorlatban erősíteni kívánják.”* A szakértői csoport annak ellenére is ragaszkodott ehhez, hogy a jövőben nem valószínű a külső támadás veszélye a Szövetség vagy annak valamelyik tagállama ellen. A jelen és a belátható jövő kihívásai más természetűek, de erről később még bővebben szólunk. A Szövetség a jövőben sem zárkózik el a belépők elől, amennyiben megfelelnek a feltételeknek. A jelentés a biztonság valamennyi elemét megvizsgálta, különös tekintettel a jövőre vonatkoztatva. *„A tagállamok ellen irányuló hagyományos katonai fenyegetés valószínűsége csekély, de nem kizárható. Legvalószínűbb fenyegetés lehet a ballisztikus rakétákkal elkövetett támadás; a terrorcselekmények és a számítógépes rendszerek elleni támadás.”* A jelentés megemlítette továbbá: *„az energiaellátás és szállítás zavarait, a klímaváltozást és a pénzügyi válságokat.”*⁶

A tagállamok komolyan vették a szakértői csoport vizsgálatának eredményeit a számítógépes rendszerek védelmével kapcsolatban, mert 2010. november közepén háromnapos gyakorlatot tartottak. A „Cyber Coalition 2010” műveletben a tagállamok szakemberei a számítógépes rendszerek elleni támadás elhárításának elméletével, módszerével foglalkoztak. A feltételezett veszélyhelyzet az volt, hogy egyszerre több tagállam és a főparancsnokság számító-

⁵ Karl Lamers, az Atlantic Treaty Association elnökének, a Bundestag Védelmi Bizottságának alelnökének előadása a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen, 2010.09.07. http://portal.zmne.hu/portal/page?pageid=34,152665&_dad=portal&_schema=PORTAL 2010.09.13.

⁶ NATO 2020: Assured Security; Dynamic Engagement 17 May 2010 <http://www.nato.int/strategic-concept/expertsreport.pdf> 2010. 09. 06.

gépei ellen indítottak külső támadást. A Szövetségnek ez volt a harmadik ilyen típusú művelete, ahol a tagállamok is részt vettek. A gyakorlaton a szakemberek arra törekedtek, hogy a lehető leggyorsabban felderítsék a számítógépes rendszerek elleni támadás eredetét, vagy az elkövetők körét a lehető legpontosabban határozzák meg.⁷

2010. május 17-én nyilvánosságra hozott jelentés kiemelt figyelmet szentelt a NATO-orosz kapcsolatoknak, ezen belül az aktívabb párbeszéd és a konzultációk lehetőségének. A tagállamok a jövőben fejleszteni kívánják a Szövetség hatékonyságát a válságok és konfliktusok kezelésében, illetve fel kívánják számolni a védelmi teherviselés aránytalanságait. A több mint egy éve zajló konzultációk ajánlásokkal zárultak a NATO-főtítkár és az Észak-atlanti Tanács számára. Ezek többsége felhasználásra került az új stratégiai koncepció kidolgozásakor.

Giampaolo Di Paola admirális, aki a korábbi stratégiák előkészítésében is részt vett, az ajánlások közül három megállapításra hívta fel a figyelmet tanulmányában: „*először, a NATO globális felelősséggel és biztonsági érdekekkel rendelkező regionális szervezet. Az alapfeladatai – Washingtoni Szerződés – sértetetlenek maradnak. Másodszor, számos új nem hagyományos fenyegetéssel kell szembenéznünk a jövőben. Harmadszor, a NATO a jövőben nem cselekedhet elszigetelten. Alapvető fontosságú a partnerségi viszony, elsősorban Oroszországgal.*”⁸

A Madeleine Albright vezette szakértői csoport feldolgozta a Szövetség műveleti és missziós tapasztalatait is, valamint megvizsgálta a katonai képességek, valamint az új kihívások megoldásának lehetőségei közötti viszonyt. A képességekre vonatkozóan *az alkalmazhatóság, a rugalmasság, a sokoldalúság és a nemzeti korlátozások mentessége* (a műveletben résztvevő nemzeteknek ne legyenek jogi korlátaik) fogalmazódtak meg a tagállamok fegyveres erőivel szemben. A felsorolt követelmények széles körű elemzése, a nemzeti katonai stratégiákba és a műveleti doktrínákba történő beépítése a katonai szakértők feladata lesz a csúcstalálkozót követően. Várhatóan így lesz ez hazánkban is.

Ugyanakkor megoldásra vár az a kérdés is – olvasható a tanulmányban, – hogy a Szövetségnek legyen-e állandó civil képessége és ez a szervezet hogyan vegyen részt a további katonai műveletek tervezésében, szervezésében és végrehajtásában? „*A béke és biztonság elérése főként katonai feladat, ám a*

⁷ Cyber Coalition 2010 to exercise collaboration in cyber defence.

http://www.nato.int/cps/en/SID-37652455-361C98F2/natolive/news_68205.htm 2010. 11. 18.

Az Európai Unió tagállamai „Cyber Europe 2010” elnevezéssel 2010. november 4-10. között szimulációs gyakorlatot tartottak, amelyen az ellenőrök szerint hazánk jól szerepelt. <http://hirek.myrss.hu/hir/432516/magyarorszag-jol-szerpelt-a-kiberhaborus-gyakorlaton.html> 2010. 12. 02.

⁸ Giampaolo Di Paola: A NATO új stratégiai koncepcióján innen és túl. Honvédségi Szemle 2010. évi 5. száma. 5. oldal.

stabilitás jelentős mértékben függ az adott művelet általános stratégiájához nyújtott civil támogatástól” – hangsúlyozta Giampaolo Di Paola admirális.⁹

A NATO-orosz kapcsolatok jelentőségét bizonyítja, hogy a lisszaboni csúcstalálkozó előtt az Oroszországi Föderáció elnöke Dmitrij Medvegyev bejelentette, hogy részt fog venni a NATO-Oroszország Tanács ülésén. Továbbá, a csúcstalálkozó előtt Anders Fogh Rasmussen főtitkár 2010. november 3-án Moszkvába látogatott, ahol Szergej Lavrov külügyminiszterrel a kapcsolatok jövőjéről tárgyaltak. Rasmussen főtitkár kijelentette, hogy személyes ügynek tekinti a kapcsolatok javítását Oroszországgal. A tárgyalások végén a felek a következőket nyilatkozták, Szergej Lavrov orosz külügyminiszter: *„érdekeltek vagyunk abban, hogy a csúcstalálkozón felelősségteljes, távlatokba tekintő határozatokat fogadjanak el, hogy Lisszabonban rögzíthessük az átmenetet a hidegháború következményei áthidalása szakaszától az igazi stratégiai partnerség kiépítéséhez a közös feladatok megoldása érdekében...”* Rasmussen főtitkár: *„Úgy gondolom, Lisszabon egy világos üzenetet küld az orosz népnek. A NATO nem tekinti Oroszországot ellenségnek. Mi Oroszországban egy fontos stratégiai partnert látunk. Mi egy biztonságosabb világot akarunk az orosz népnek is, amelynek alapja az együttműködés, a kölcsönösség és a bizalom.”¹⁰*

Ezzel együtt az orosz szakértők várják, hogy a soros tanácsülésen egyértelművé váljon, a NATO tagállamok miben látják az együttműködés lehetőségeit az európai rakétavédelmi rendszer létrehozásakor. Pavel Zolotarjov, az Amerika és Kanada Intézet igazgatója erről a kérdéstről így nyilatkozott: *„döntően az Egyesült Államok és az Oroszországi Föderáció határozza meg az orosz részvétel lehetőségeit az európai rakétavédelmi rendszerben. Ugyanis az Egyesült Államok nem európai rakétavédelmi rendszert tervez, hanem a NATO rakéta-védelmi rendszerét. Így az együttműködést Oroszországgal döntően korlátozná a Gabalában és az Armavirban lévő rádiólokációs állomásaink felhasználására. Anders Fogh Rasmussen főtitkár álláspontja viszont teljes körű együttműködést*

⁹ Giampaolo Di Paola: A NATO új stratégiai koncepcióján innen és túl. Honvédségi Szemle 2010. évi 5. száma. 5. oldal

¹⁰ Secretary General in Moscow to prepare the Summit. http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_67695.htm 2010. 11. 04. НАТО не считает Россию врагом – Андерс Фог Расмуссен. <http://www.rian.ru/video/20101103/292275883.html> 2010. 11. 04.

*tételez fel.*¹¹ Véleményünk szerint ebben a kérdésben az Egyesült Államoké lesz a döntő szerep, ők állapotnak meg az orosz szakértőkkel. A tárgyalások jelenlegi szakaszában a felek külön rendszerekben látják a megoldást, amelynek felderítő eszközei képesek egymásnak információkat átadni. A Szövetség részéről azért is az Egyesült Államoké a döntő szerep, mert ő ajánlja fel a hadszíntéri rakétavédelmi rendszereit, amelyek többsége mozgó, tengerre telepített elemekből áll. Ez azt jelenti, hogy az irányítási rendszert át kell alakítani, hogy a rakétavédelem teljes egészében lefedje a tagállamok területét.

Orosz biztonságpolitikai elemzők és Alekszandr Grusko külügyminiszter-helyettes szerint a NATO-Oroszország Tanács ülésén egészen biztosan szó lesz az új stratégiai koncepció Oroszországgal kapcsolatos részéről, a NATO rakétavédelmi rendszeréről és az afganisztáni műveletek jövőjéről.¹² Ugyanakkor Alekszandr Grusko óva intett a túlzott várakozásoktól: *„csakis az egyenjogúság alapján lehet megrendezni az ülést. Mi abból indulunk ki, hogy amint ezt a Római Nyilatkozat (2002. május 28.) kimondja, a tagországok a találkozón nemzeti minőségükben vesznek részt. Ebben az esetben az együttműködés hatékony lesz. A biztonság terén bármilyen problémát, amely Oroszország érdekeit érinti, meg kell vitatni velünk, és döntést csakis az együttműködés alapján lehet hozni – hangsúlyozta a külügyminiszter-helyettes.*

Borisz Smeljov, az Oroszországi Föderáció Tudományos Akadémia Gazdasági Intézete Politikai Kutatóközpontjának igazgatója hasonló véleményének adott hangot: *„körvonalazódik Oroszország és a Nyugat, többek között Oroszország és a NATO jószomszédi, baráti, konstruktív viszonya fejlesztésére irányuló vonal. Mindkét irányból van előrelépés. Oroszország nagyon érdekelt abban, hogy a Nyugattal ápolt viszonya stabil módon fejlődjön.”*¹³

Véleményünk szerint, Dmitrij Medvegyev elnök részvétele a NATO-Oroszország Tanács ülésén a kapcsolatok elmélyülését, kiszélesedését eredményezheti. Továbbá, közeledni fognak az európai rakétavédelmi rendszer kiépí-

¹¹ Moszkvában megvitatják az Oroszország – NATO csúcs napirendjét. http://hungarian.ruvr.ru/2010/11/02/31_066850.html 2010.11.03. 2010. 11. 04.
NATO предлагает России возобновить сотрудничество в области ПРО ТВД.
Медведев и Расмуссен обсудят ПРО, Афганистан и саммит РФ-НАТО.
<http://www.rian.ru/politics/20101103/292154786.html> 2010. 11. 03.
Медведев на саммите РФ-НАТО озвучит предложения по развитию отношений.
<http://www.rian.ru/politics/20101119/298058510.html> 2010. 11. 18.

¹² A NATO-orosz csúcstalálkozó egyik fontos eredménye lehet az Afganisztánból tervezett csapatkivonások Oroszországon keresztül történő végrehajtására vonatkozó megállapodás elfogadása. A megállapodás jelentősége a Szövetség részére komoly anyagi megtakarításokat jelentene. A szállítási együttműködés mindkét fél számára előnyös lehet – nyilatkozta Dmitrij Rogozin az Oroszországi Föderáció NATO képviselője.
Lisbon: the most exciting post-cold war Nato summit? Russian involvement and the friction around plans for Afghanistan add spice to the Lisbon meeting of 'new Nato'
<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/cifamerica/2010/nov/15/lisbon-nato-summit>
2010.11.16.

¹³ A lisszaboni csúcstalálkozó orosz akcentusa. <http://www.rian.ru> 2010.10.22.
<http://www.hungarian.ruvr.ru> 2010. 10. 22.

tésével kapcsolatos álláspontok is. A rakétavédelmi rendszer az Egyesült Államok, Európa és az Oroszországi Föderáció védelmét egyaránt biztosíthatja – állítja több biztonságpolitikai szakember.¹⁴ Véleményünk szerint ezeknek az állításoknak a szakmai alapja még nincs meg, hiszen egy sor katonatechnikai adat nem áll a tárgyalófelek rendelkezésére, a rendszerek összekapcsolása lehetőségéről nem is szólva. Az mindenképpen haladásként értékelhető, hogy a felek hajlandók számos, a világ biztonságával kapcsolatos kérdés megvitatására. Ugyanakkor az orosz szakemberek a tárgyalások során választ szeretnének kapni arra a kérdésre, hogy kitől védene a közös európai rakétavédelmi rendszer?

A NATO főtitkára, 2010. október 11-én Brüsszelben, a tagállamok külügyminiszterei tanácskozásán hangsúlyozta, hogy a stratégiai elgondolás fontos része lesz a Szövetség jövőbeni feladatainak újragondolása és meghatározása, amelynek fontos részét képezi a „cyberterrorizmus” elleni védelem és az európai tagállamok védelme érdekében kiépítendő rakétavédelmi rendszer.¹⁵

Azt gondoljuk, hogy nem hiábavaló, ha néhány gondolat erejéig felidézzük a Szövetség 1999-es stratégiai célkitűzésének legfontosabb megállapításait. Tesszük ezt azért, hogy összevethessük a legújabb célkitűzésekkel.

„A Szövetség célja és feladatai: a tagállamok biztonságának megőrzése a Washingtoni Szerződésben foglaltak alapján. A transzatlanti kapcsolat fenntartása, az együttműködés további erősítése Észak-Amerika és Európa között. A szuverén tagállamok együttműködésének erősítése, a védelmi képességek fejlesztése a kollektív védelem elve alapján.

Biztonság: a demokratikus intézményrendszer fejlődésén és a viták békés megoldása iránti elkötelezettségen alapulva olyan stabil euro-atlanti biztonsági környezet nélkülözhetetlen alapját biztosítani, amelyben egyetlen ország sem képes erővel vagy erő alkalmazásával való fenyegetéssel megfélemlíteni vagy kényszeríteni egyetlen más országot sem.

Elrettentés és védelem: a Washingtoni Szerződés 5. és 6. cikkének rendelkezése szerint elrettenteni bármilyen agresszióval való fenyegetést a NATO tagállamok ellen, illetve megvédeni minden NATO-tagállamot egy agresszióval szemben.

Válságkezelés: eseti elbírálás alapján, konszenzus esetén készen állni – a Washingtoni Szerződés 7. cikkével összhangban – a hatékony konfliktus-megelőzéshez való hozzájárulásra, és aktívan részt venni a válságkezelésben, többek között a válságreakáló műveletekben.

Irányelvek a Szövetség haderejére: az elégséges katonai képességek, az agresszor elrettentése, támadásának megállítása, válságkezelési, konfliktus-megelőzési hadműveletek (békeműveletek) végrehajtása; az amerikai

¹⁴ A Magyar Külügyi Intézet előadása „A lisszaboni csúcs után” címmel 2010. december 6.

¹⁵ New Strategic Concept, missile defence and reform on NATO ministerials' agenda. http://www.nato.int/cps/en/SID-6BEC71F4-B18CD51A/natolive/news_66768.htm? 2010. 10. 14.

nukleáris és hagyományos erők jelenléte a kontinensen továbbra is létfontosságú; növelni kell az európai szövetségesek hozzájárulását a közös védelemhez; közös haderőtervezés, finanszírozás hadműveleti tervezés; az új parancsnoki rendszer működésének biztosítása; a partnerországokkal a katonai kapcsolatok erősítése.

Hagyományos erők: hiteles képességek megléte a kollektív védelemhez és a békeműveletek végrehajtásához; a többnemzetiségű és összhaderőnemi jelleg és a többnemzeti alkalmi harci kötelék koncepció tükröződése; a tömegpusztító fegyverek elleni hatékony védelem képessége; a jól begyakorolt együttműködés képességének megléte; a valószínűsíthető kockázatokra való rugalmas reagálás képessége; a civil-katonai kapcsolatok további fejlesztése; az erők készenléte a feladatok teljes skálájának végrehajtására.

Nukleáris erők: a nukleáris erőnek politikai célja van: a béke megőrzése és az elrettentés; demonstrálja, hogy az agresszió nem lehet valószínű lehetőség; a háború megelőzése iránt tanúsított elkötelezettség demonstrálása; hatékony részét képezik a Szövetség háborút megelőző stratégiájának; a minimális szinten elégséges hadászati szint alatti nukleáris erő állomásoztatása és rendszerben tartása Európában.”¹⁶

A lisszaboni csúcstalálkozót megelőzően számos hazai és külföldi szakember fejtette ki véleményét a NATO lehetséges feladataival és jövőjével kapcsolatban. Ezek a vélemények részben vagy teljes egészében azonosak voltak a korábban említett Klaus Wittmann tanulmányban leírtakkal. Úgy gondoljuk, hogy ez nem lehet véletlen, hiszen a NATO Defense College volt igazgatója már az 1991-es és az 1999-es stratégiai koncepciók kidolgozásában is részt vett. Szakmai hozzáértése nem vitatható, dolgozata „kötelező olvasmány” lehetne a témával bővebben foglalkozó kutatók számára.

A folyóiratban megjelenő tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé az említett dolgozat részletes ismertetését, és ez nem is lehet célunk, így csupán a szerzőnek a katonai műveletekre tett ajánlatát és a Szövetség jövőjével kapcsolatos javaslatait ismertetjük, szintén az új koncepcióra vonatkozó összehasonlítás céljából.

„A jövőben olyan képességek kifejlesztése szükséges, amelyek mind a védelmi-, mind az expedíciós (külföldre küldött) erők számára alapvetőek. (A szerző itt a telepíthetőségre, a képességek megóvására és a rugalmasságra gondolt.) Nem lehet szó a szerződésben rögzített feladatok lecseréléséről, sokkal inkább azok kiszélesítéséről, figyelemmel a katonai műveletek tartalmának bővülésére. Ennek megfelelően az ambíciószintek (törekvési, érvényesülési

¹⁶ The Alliance's Strategic Concept. Press Communiqué NAC-S (99) 65 For immediate release 24th April 1999 <http://www.nato50.gov/text/99042411.htm> 2010. 10. 26.

szintek) újragondolása sem kerülhető meg az új stratégia kidolgozása előtt.¹⁷ A nukleáris fegyverek és hordozóeszközök leszerelése (START-III) kérdésében a tagállamok támogatása fontos lehet a jövőben, azzal a követelménnyel, hogy az Egyesült Államok a meglévő eszközeit nem szerelheti le egyoldalúan, sőt az elrettentés érdekében, a szerződésben engedélyezett mennyiséget rendszerben kell tartania a jövőben is.

Lesznek kérdések, amelyeket az előkészítő munkák során és a csúcstalálkozón a tagállamok képviselői nem kerülhetnek meg. Ezeket Klaus Wittmann így foglalta össze: *a jelenleg meglévő ellentéteket a tagállamok között célszerű megvitatni és rendezni. Újra kell fogalmazni a Szövetség célkitűzéseit és a lehetséges fejlesztés irányait. Egyensúlyt kell kialakítani a kollektív katonai védelem és a területen kívüli katonai műveletek között, elsősorban a tagállamok elkötelezettségének tükrében. Kölcsönös érdekeken és előnyökön nyugvó kapcsolat kialakítása az Oroszországgal. Szorosabb együttműködés az Európai Unió Katonai Tanácsával. Pontosítani a lehetséges fenyegetéseket és ezek kezelésében a Szövetség katonai erejének a szerepét.*¹⁸ Az elfogadott határozatban Klaus Wittmann javaslatait szinte szó szerint olvashatjuk.

A lisszaboni csúcstalálkozót megelőző eseményeket, véleményeket, javaslatokat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a NATO globális felelősséggel és biztonsági érdekekkel rendelkező regionális szervezet marad, a tagállamok között ebben teljes az egyetértés. Ugyanakkor abban is teljes az egyetértés, hogy a Szövetség felépítésének, parancsnoki rendszerének reformjára is szükség van. Különösen fontos célkitűzésként jelölték meg a parancsnokságokon szolgálatot teljesítők létszámának közel harminc százalékos csökkentését. Ezzel együtt a tagállamok tervezik a brüsszeli főparancsnokság átalakítását is.¹⁹ Anders Fogh Rasmussen főtitkár elmondta: korszerűsíteni szándékozik a NATO és az Oroszországi Föderáció kapcsolatait, és magát a NATO-t is: *„Az együttműködés gondolatát akarom bevezetni, közös struktúrákat kialakítani, az együttműködés számára új területeket megnyitni. Oroszországnak és a NATO-nak egyaránt jobb, ha a pénzt az emberek jólétére, és nem pusztító háborúkra való felkészülésre*

¹⁷ Az új stratégia megfogalmazásakor választ kell adni arra a kérdésre, hogy a Rigában elfogadott kettő nagy- és hat kisebb összhaderőnemi művelet egy időben történő végrehajtása – ambíciószint - a jövőben is fenntartható követelmény a Szövetség részéről?

Miniszteri Irányelvek a védelmi tervezéshez 2012-2021. Honvédelmi Minisztérium Védelempolitikai és Védelmi Tervezési Helyettes Államtitkár, 503-34/2010. 1-9. oldalak.

¹⁸ Mindezekről a kérdésekről bővebben olvashatunk a szerző megjelent tanulmányában - Klaus Wittmann: Towards a New Strategic Concept for NATO. NATO Defense College, Research Division (NDC Forum Paper 10) Rome, September 2009. 83-95. oldalakon.

¹⁹ A csúcstalálkozón az állam- és kormányfők döntöttek, hogy az eddigi 11 parancsnokságból és 13 000 munkatársból a közeljövőben 7 parancsnokság marad, mintegy 9 000 munkatárssal. Lisszabonban azonban nem döntöttek arról, hogy mely parancsnokságok szűnnek meg, hanem megbízást adtak a Katonai Bizottságnak, hogy dolgozzák ki a végrehajtás tervét, amit majd 2011 tavaszától kezdenek meg.

költik. Mindkét fél számára világos, hogy többet nyerhet a stratégiai partnerségen.”²⁰

Az alapfeladatok – a Washingtoni Szerződésben rögzítettek – sérthetetlenek maradnak még akkor is, ha néhányat újra kell értelmezni. A Szövetségnek számos új nem hagyományos fenyegetéssel kell szembenéznie a jövőben. A NATO a biztonság megteremtése érdekében nem cselekedhet elszigetelten. Alapvető fontosságú a partnerségi viszony, elsősorban Oroszországgal. Más szóval, mind a tagállamok, mind az Oroszországi Föderáció szándéka egy kölcsönösen előnyös együttműködés és partnerség kialakítása a biztonságosabb világ érdekében. Amennyiben ez megvalósul, akkor mind a világon, mind Európában szilárdabb lesz a biztonság. *Természetesen a csúcstalálkozó előtt a szakemberek várakozással figyelték, hogy milyen eredmények születnek Lisszabonban a következő területeken:* a 21. század kihívásai és fenyegetései megoldásának lehetőségei a Szövetségen belül és más szervezetekkel együttműködve? A közös rakétavédelmi rendszer kiépítése, mindegyik félnek megfelelő, hatékony működtetése? Mi jellemzi majd a megújuló NATO-orosz kapcsolatokat a jövőben?

A csúcstalálkozón elfogadott határozatok legfontosabb megállapításai, levonható következtetések

Mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalmat tanulmányozva megállapítható, hogy a szakemberek „mértődkőnek” nevezték a Lisszabonban megtartott csúcstalálkozót és a NATO-Oroszország Tanács ülését a Szövetség történetében. Indokolták ezt azzal, hogy az állam- és kormányfők elfogadták a Szövetség új stratégiai koncepcióját, amely tartalmazza többek között a parancsnoki rendszer korszerűsítését. A Szövetség új alapokra helyezte kapcsolatát az Oroszországi Föderációval. Megvizsgálták és politikai döntés született az európai rakétavédelmi rendszer kiépítéséről. Megállapodás született Hamid Karzai afgán elnökkel a biztonsági feladatok fokozatos átadásának menetrendjéről Afganisztánban.

Az említett kijelentés okán célszerűnek látszik még egyszer megemlítenünk a szakembereknek azt a véleményét, hogy napjaink katonai műveleteiben megváltozott a hagyományos értelemben vett győzelem fogalma. Valószínű ezzel a kijelentéssel még sokat foglalkozunk a jövőben.

Anders Fogh Rasmussen főtitkár a NATO-csúcsértekezlet első munka-ülése

²⁰ Summit Guide, Lisbon Summit – 19-20 November
<http://www.nato.int/cps/en/SID-381BF3E5-D4355F>

után tartott sajtótájékoztatóján felhívta a figyelmet arra, hogy „*az új stratégiai dokumentum – mint fogalmazott: KÜLDETÉSNYILATKOZAT – azt jelöli ki: a Szövetség miként teremti meg a biztonsá-gát a világ megváltozott geopolitikai és geostratégiai körülményei között, hogyan lehet korszerűsíteni a katonai védelmi tevékenységet a 21. században. Ez nem csupán elvek és célok gyűjteménye, hanem cselekvési terv.*”²¹

Az új stratégiai koncepció figyelembe vette a világban bekövetkező geopolitikai és geostratégiai változásokat, amelyek hatással vannak és lehetnek a NATO jövőjére. Az állam- és kormányfők csúcstalálkozóján megerősítést nyert a kollektív védelem elve, de a Szövetség a különböző nemzetközi szervezetekkel, elsősorban az Egyesült Nemzetek Szervezetével, az Európai Unióval és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezettel történő együttműködésre helyezte a hangsúlyt a lehetséges válságkezelő műveletek végrehajtása során. A tagállamok kollektív védelem melletti elkötelezettsége továbbra is határozott és kötelező érvényű.

A kollektív védelem alapja maradt a Szövetség teljes képességalapú, nukleáris- és hagyományos katonai ereje, amely elsősorban a lehetséges támadó elrettentésére hivatott. Ugyanakkor a stratégia továbbra sem fogalmazta meg, hogy a NATO-tagállamok a lehetséges támadásra milyen választ fognak adni. Más szóval, a Szövetség megőrizte a kollektív védelem és a stratégiai elrettentés elvét, beleértve a nukleáris képességet is. A stratégiai koncepció nem változtatott a hadászati műveletek, hadműveletek, harctevékenységek fajtáira, formáira és módjaira vonatkozó, korábban elfogadott elméleten és gyakorlaton.

A teljes képességalapú fegyveres erő fenntartása és fejlesztése érdekében a következő célkitűzésekről született döntés: képesnek kell lenni mind a nagyméretű, mind a kisméretű katonai műveletek végrehajtására. A katonai műveletek kezdeti sikere érdekében fejleszteni szükséges a Válságkezelő Erők (NRF) valamennyi képességét. Továbbra is figyelmet kell fordítani a felkészítésre és a kiképzésre, a szükséges tervek naprakészségére, valamint az információk cseréjére. Ennek érdekében a tagállamok továbbra is vegyenek részt a védelmi tervezés teljes folyamatában. A Szövetség az európai rakétavédelem kifej-

²¹ Anders Fogh Rasmussen főtitkár bejelentette, hogy a takarékoságot és a korszerűsítést is szolgáló átfogó reformtervek alapján az eddigi tizenegyről hétre csökken a parancsnokságok száma, a NATO-ügynökségek hálózatánál pedig tizennégy intézményből csak három marad meg a jövőben. Jelentősen csökken majd a bizottságok száma is. Az állam- és kormányfők a csúcsertekezleten nem döntöttek, hogy pontosan melyik szervezeti egységek szűnnek meg, mert ez szakértői feladat a politikai döntés után.

NATO adopts new Strategic Concept

http://www.nato.int/cps/en/SID-F8451DFD-98918C50/natolive/news_68172.htm 2010. 11. 20.

<http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf> 2010. 11. 23.

Afghan President Karzai is to meet Nato leaders in Lisbon for talks on withdrawing alliance combat troops from his country by the end of 2014. <http://www.bbc.co.uk/news/> 2010. 11. 20.

Медведев на саммите РФ-НАТО озвучит предложения по развитию отношений.

<http://www.rian.ru/politics/20101119/298058510.html> 2010. 11. 20

lesztésében együttműködik az Oroszországi Föderációval. A hatékony együttműködés további szakmai-, a katonatechnikai kérdések megoldásához szükséges tárgyalásokra van szükség. Tovább kell fejleszteni a tagállamok képességeit a tömegpusztító fegyverek elleni védelemben, és a számítógépes támadások elkövetőinek felderítésében. Fokozni kell a képességet a terrorveszélyek felderítése, a terrorcselekmények megakadályozása érdekében, együttműködve a hasonló elveket valló államokkal és szervezetekkel. A Szövetség a képességei alapján járjon hozzá az energiabiztonsághoz, az energia biztonságos szállításához, eredményesen védje meg a tagállamok energiabiztonságához kapcsolódó rendszereket, illetve létesítményeket. *A tagállamok biztosítják a képességek további fejlesztéséhez szükséges anyagi, technikai és pénzügyi eszközöket, forrásokat* állapodtak meg az állam- és kormányfők a csúcstalálkozón.²² Ezek a politikai döntések további szakmai szintű elemzést igényelnek a Szövetség és a tagállamok különböző parancsnokságain valamint törzseiben.

A képességek fejlesztésének biztosítása érdekében a NATO korábban három transzformációs célt fogalmazott meg, amelyek kulcsfontosságúak a jövőbeni katonai műveletek sikeres végrehajtásához: *döntési fölényt* (Decision Superiority), *következetes hatásokat* (Coherent Effects), *összhaderőnemi alkalmazást és a működő képesség fenntartását* (Joint Deployment and Sustainment), ezeket a célokat az új stratégiai koncepció is megerősítette, csak másképpen fogalmazta meg.

A képességfejlesztés érdekében felsorolt célkitűzések a tagállamok részére világosan meghatározzák a törzsek, az egységek, alegységek és a katonák felkészítésének, kiképzésének főbb követelményeit, amelyek a következők lehetnek: *összhaderőnemi integrált felkészítés, többnemzeti környezetben való alkalmazási képesség, az erők és az eszközök szállíthatósága, rendelkezésre állás képessége, feladatra felkészített állomány, az alegységek összekovácsoltsága, parancsnokok vezetői képessége.*

A jövőre vonatkozó végcél a Szövetségben, állapítható meg az új stratégiai koncepció tanulmányozását követően: várhatóan olyan fegyveres erő kialakítása a tagállamokban, amely egy kölcsönösen egymástól függő és együttműködő képességekkel rendelkező haderő. Más megközelítésben, a hadszíntér egy pontjában egy meghatározott időben a szükséges képességek összegeződnek, és ez egy új képesség szintet hozhat létre a katonai műveletben.

²² Ennek a megállapodásnak ellentmond két megjegyzés: *először*, Robert Gates amerikai védelmi miniszter nyilatkozata, miszerint az európai tagállamok a kulturális különbség- (nem értik a fegyveres erők jelentőségét napjainkban) és a gazdasági válság okán nem rendelkeznek kellő pénzügyi forrásokkal és gyorsan bevethető egységekkel. Ez mostanra kezd a biztonság akadályává válni. *Másodszor*, a tagállamok védelmi kiadásának nagysága csupán 1,7 %-a a GDP-nek európai átlagban, a korábbi 3,1 %-kal szemben. A tagállamok közül tíz állam katonai-védelmi kiadásának nagysága még az előbb említett átlagot sem éri el, így Magyarországé sem, ahol ez a szám 1,1 % volt 2009-ben.

A képességfejlesztés feladatai között új elemként jelent meg a számítógépes rendszerek elleni támadás korai felderítése, az elkövetők körének meghatározása és a támadás elhárítása. Ennek a veszélynek a felismerése, hatékony kezeléséhez a képesség megteremtése azért is fontos a tagállamok részéről, mert a támadó ezt a lehetőséget felhasználva, a hálózatilag összekapcsolt társadalmi szervezeteket (katonai rendszereket) rendkívüli mértékben sebezheti, működését korlátozhatja. A fejlett társadalom és annak védelmi rendszere olyan számítógép-hálózatokkal átszőtt hálózatos rendszerek együttese, amelyben e rendszerek biztonságos működése kölcsönösen függ a többi rendszer működésétől. Ennek következtében a rendszer bármelyik súlyponti elemének információs támadása, vagy védelme nemzetbiztonsági kérdés, amely védelmi síkon kihat az egész társadalomra. Elegendő egy kiválasztott, a társadalom gazdasági élete, vagy közlekedése szempontjából fontos infrastruktúrát, információs támadással működésképtelenné tenni vagy működésében korlátozni, az éppen a hálózatoknak köszönhetően negatívan befolyásolja más hasonló fontossággal bíró elemek működőképességét is. A Szövetség ezt a veszélyt kívánja elhárítani a jövőben.²³

A lisszaboni csúcstalálkozón az új stratégiai koncepció elfogadásával közel azonos időpontban vált ismertté a „Miniszteri Irányelvek a védelmi tervezéshez (2012-2021)” című dokumentum, amelyet a honvédelmi miniszter adott ki. Az irányelvek, többek között a fegyveres erő fejlesztésével és képességeivel kapcsolatos követelményeket fogalmazza meg. A teljesség igénye nélkül idézünk néhány követelményt, amely összhangban van az új stratégiai koncepció azonos célkitűzésével.

„A Magyar Honvédségnek kiegyensúlyozott (megfelelő arányú harci, harci támogató és harci kiszolgáló támogató) struktúrával kell rendelkeznie. Mi ideértjük a vezető szerveket is. A szövetségi és EU tagsággal járó fontos kötelezettség, az ország méretével és teherbíró képességével arányos katonai hozzájárulás biztosítása. Műveletek és készenléti szolgálatok (NATO Reagáló Erő és EU Harccsoport) esetében törekedni kell arra, hogy a feladatoknak megfelelő, modulrendszerűen, szervezetszerű alegységekből összeállított kötelékek kerüljenek alkalmazásra. A tervidőszakban meg kell teremteni a számítógépes hálózatok elleni támadásokkal szembeni védelem és hadviselés alapjait.

Az alábbi főbb képességfejlesztési területekre vonatkozóan javaslatot kell kidolgozni...majd a fejlesztési folyamatok a 2012-2021 időszakot lefedő tervben meghatározóak legyenek: lövész harcjármű és harckocsi képességek; tábori tüzér tűztámogató képesség; páncéltörő rakéta képesség;

²³ A számítógépes rendszerek- és az információk védelmével, valamint a kommunikációs rendszerek hatékony működtetésével kapcsolatos kérdések más államok szakértőit is foglalkoztatják. Egy példa: Borisz Fedorovics Cselcov: Utocsnenyie podhodov k szozdanyiju szisztemi vozdušno-koszmicseszkoj oboroni goszu-darsztva v uszlovijah szetecentricsnih vojn budusego. Vojennaja Müszl 2008. szeptember. 3-8. oldalak, orosz nyelven. A szerző a hadtudomány doktora, jelenleg Moszkvában a vezetéstudomány kutatásával foglalkozó automatizált műszertechnikai intézet igazgatójának első helyettese.

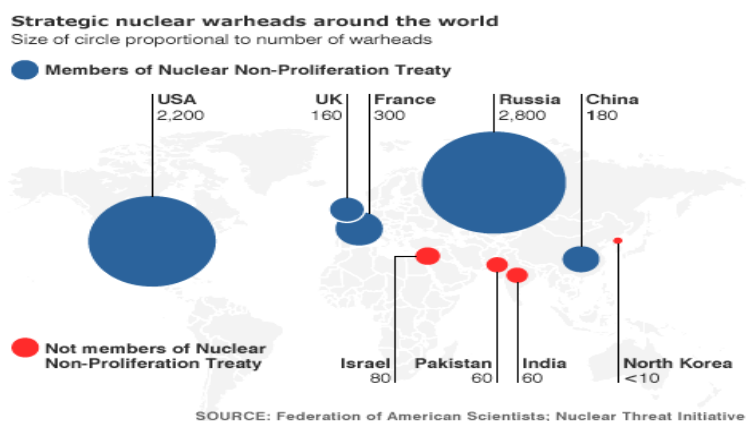
hídépítő képesség; légvédelmi rakéta képesség; közepes szállító- és harci helikopter képesség; merevszárnyú légi szállítóképeség és mobil légtér-ellenőrző képesség.

*Sürgősséggel meg kell vizsgálni a harcászati repülő képesség jövőjét, valamint egy légi mozgékony képesség kialakításának lehetőségét.*²⁴

Az új stratégiai célkitűzésben kiemelt helyen szerepel az a célkitűzés, hogy teremtsek meg az európai NATO-országok területének és lakosságának védelmi rendszerét a ballisztikus rakéták esetleges támadása ellen.

„A NATO európai rakétavédelmi terve az Iránból érkező rakéták ellen irányul, a fenyegetést a Szövetség ellen most és a jövőben ez az ország jelenti” - jelentette ki szombaton Lisszabonban Nicolas Sarkozy francia elnök.²⁵ Ezzel szemben az új stratégiai koncepció nem nevesíti, hogy mely állam vagy államok rakétafenyegetése elleni védelem érdekében született a NATO európai rakéta-védelmi rendszerének terve.

A Szövetség stratégiai célként fogalmazta meg az atomfegyverektől mentes világ megteremtését. Ugyanakkor az állam- és kormányfők elfogadták

azt a javaslatot is, hogy amíg vannak atomfegyverek a világban, addig a NATO-nak is „nukleáris szövetségnek” kell maradnia.

A lisszaboni NATO-csúcstalálkozón az állam- és kormányfők nem hoztak döntést az Európában állomásoztatott amerikai nukleáris fegyverek kivonásáról.

Nukleáris robbanófejek a világon (db)

Németország és néhány más európai ország sürgette ugyan az öt állam területén raktározott, 150-200 atom-bomba hazaszállítását, a döntést erről végül elhalasztották a csúcstalálkozón.²⁶

Azt, hogy a tagállamok katonai fenyegetettségének valószínűsége napjainkban alacsony szintű, a Szövetség sikerként értékelte. Ezzel együtt a más típusú fenyegetéseket a tagállamok a saját biztonságuk érdekében nem hagy-

²⁴ Honvédelmi Minisztérium Védelempolitikai és Védelem Tervezési Helyettes Államtitkár. Nyilvántartási szám: 503-34/2010 számú dokumentum. Honvédelmi Minisztérium. 1-9. oldalak.

²⁵ Russia 'to work with Nato on missile defence shield'
<http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11803931> 2010. 11. 21.

²⁶ Nukleáris robbanófejek száma a világon (db): Oroszországi Föderáció 2800; Egyesült Államok 4600; Franciaország 300; Kína 180; Nagy-Britannia 160; Izrael 80; India 60; Pakisztán 60; Észak-Korea 10. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8607985.stm> 2010. 04. 08.

hatják figyelmen kívül. A NATO ennek ismeretében fejleszti mind a nukleáris, mind a hagyományos katonai és válságkezelő képességét a jövőben.

A csúcstalálkozón az állam- és kormányfők határozatot fogadtak el az afganisztáni katonai műveletek jövőjével kapcsolatban. A határozat tartalmazza, hogy a Szövetség arra számít, hogy 2014 után nem lesz szükség a nemzetközi biztonsági erő katonai műveleteket végrehajtó, harcoló egységeinek Afganisztánban történő szerepvállalására.²⁷ Az Egyesült Államok a 2014-es dátumot nem tekinti véglegesnek. Ugyanakkor a határozat azt is tartalmazza, hogy az átmenet nem Afganisztán végleges hátrahagyását jelenti, hanem egy hosszú távú folyamat kezdetét. A NATO megváltozott formában, de továbbra is támogatást nyújt az országnak. A csúcstalálkozót követően az afganisztáni tálibok ezt a megállapodást az Egyesült Államok vereségének és saját győzelmüknek értékelték, fogadták el. *„Ez jó hír az afgánok számára a világon, de kudarc az amerikai kormány számára.”*²⁸

Az afganisztáni katonai művelet tapasztalata, hogy a Szövetségnek együtt kell működnie olyan nemzetközi szervezetekkel, intézményekkel, államokkal, amelyek a polgári újjáépítésben segítenek, ezzel együtt a NATO-nak a civil kezdeményezésekben játszott szerepét is meg kell majd határoznia a következő években. Szükség esetén, vagy az ENSZ felkérésére, a Szövetség alkalmazni fogja teljes válságkezelő képességét egy biztonságosabb világ megteremtéséért. Ez azt jelenti, hogy a válságkezelő képesség növelése érdekében a NATO együttműködik a jövőben a katonai műveletet támogató államokkal és szervezetekkel.

Anders Fogh Rasmussen főtitkár korábban erről így nyilatkozott: *„ha katonai műveletet hajtunk végre vagy egy konfliktust igyekszünk megelőzni, kapcsolatba kell lépniünk az érintett felekkel és releváns szereplőkkel. A Szövetségnek, ennek fényében olyan szervezetté kell válnia, amely globális partnerivel együtt vitatja meg a felmerülő közös problémákat.[...] Két egymást átfedő leckét kellett megtanulnunk Afganisztánban: egyrészt átfogó megközelítésre, másrészt fejlett partnerkapcsolatokra van szükség a békeműveletekben.”*²⁹ A civil képességek kialakítására vonatkozóan az új stratégiai koncepció kimondja, hogy a NATO csak a szükséges képességek kialakítására törekszik, a válságkezelő műveletekhez szükséges eszközöket az Európai Unióval együttműködve kívánja biztosítani és kialakítani. Más szóval, a Szövetségnek egy jobban körülhatárolt biztonsági megközelítés elfogadására van szüksége, amely lehetővé teszi a különböző katonai harccsoportok együttes és átfogó felhasználását, valamint a

²⁷ Karzai and Nato agree Afghanistan exit strategy. Leaders of Nato's 28 states have backed a strategy to transfer leadership for the fight against the Taliban to Afghan forces by the end of 2014. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11802121> 2010. 11. 21.

²⁸ <http://www.honvedelem.hu/cikk/23017.html> 2010. 11. 22.

²⁹ "Afghanistan and the Future of Peace Operations" Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the University of Chicago http://www.nato.int/cps/en/SID-3AA14427-CF021B4F/natolive/opinions_62510.htm?selectedLocale=en 2010. 11. 21

tagországok, a partnerországok, a nemzetközi szervezetek és a nem kormányzati szervezetek közötti elméleti és gyakorlati együttműködés továbbfejlesztését.

A NATO-Oroszország Tanács ülésén döntés született a korábbi, hidegháborús tárgyalási módszerek, kapcsolatok lezárásáról. A tárgyaló felek a kölcsönös érdekeken, előnyökön nyugvó partnerségi viszony kiépítéséről döntöttek.³⁰

Véleményünk szerint a tagállamok és az Oroszországi Föderáció együttműködése stratégiai fontosságú, mivel hozzájárul egy, a biztonság szempontjából stabilabb világ kialakításához. Ezzel együtt, geopolitikai és geostratégiai szintű változásról még nem szólhatunk, hiszen jelentős nézet- illetve érdekkülönbségek maradtak a tárgyaló felek között az ülés végén.³¹ Ugyanakkor a dokumentum rögzíti, hogy ezek a nézetkülönbségek kezelhető keretek között vannak.

A tárgyalás során nem közeledtek az álláspontok a tömegpusztító fegyverek és szállítóeszközök elterjedésének megakadályozása kérdésében. Az európai rakétavédelmi rendszer kiépítése és működtetése elméletében, gyakorlatában. Fontos szempont maradt, hogy további szakértői tárgyalásokra van szükség, mert egy sor katonatechnikai kérdés még nem tisztázott a felek között.³²

A tárgyalások szükségességét fogalmazta meg Pavel Zolotarjov, az Egyesült Államok és Kanada Intézet igazgatóhelyettese és Dmitrij Rogozin az Oroszországi Föderáció NATO nagykövete, amikor az ülés napján a következőt nyilatkozták: *„az Egyesült Államok nem európai rakétavédelmi rendszert akar létrehozni, hanem a NATO rakétavédelmi rendszerét. Az Oroszországgal való együttműködésben csak korlátozott az elképzelés, elsősorban a távolfelderítő lokátorok információinak cseréjét szorgalmazzák. Természetesen a két tárgyalófél még nem készült fel arra, hogy átadja saját rendszerei irányítási jogát.”*³³

³⁰ Nato and Russia promise 'fresh start' at Lisbon summit. By Richard Galpin BBC News, Moscow <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11799097> 2010.11. 20.

³¹ Néhány nappal a NATO-Oroszország Tanács ülése után ezt az információt erősítette meg a The Wall Street Journal híre is. *„Az ülésen az állam- és kormányfők nem fogadták el Dmitrij Medvegyev elnök javaslatát, hogy az európai rakétavédelmi rendszer kiépítésekor egyesítsék a nyugati és az orosz rendszereket.”*

Dmitrij Medvegyev elnök az Oroszországi Föderáció parlamentjének két házához intézett éves üzenetében megismételte az európai rakétavédelmi rendszerrel kapcsolatos álláspontját: a NATO-Orosz Tanács ülésén egy olyan európai rakétavédelmi rendszer létrehozását javasolta, ahol összekapcsolná Oroszország és a NATO rendszereit.

<http://www.rian.ru/photolents/20101130/302735103.html> 2010. 12. 01.

Leaders of the North Atlantic Treaty Organization have rebuffed a proposal from Russian President Dmitry Medvedev to unite Russia's missile defenses with those of the West, said diplomats and NATO officials.

[http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703678404575636670857107444.html?](http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703678404575636670857107444.html?KEYWORDS=NATO)

[KEYWORDS=NATO](http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703678404575636670857107444.html?KEYWORDS=NATO) 2010. 11. 27.

³² Лиссабон, НАТО и Россия - большой смотр концепций.

<http://www.rian.ru/analytics/20101119/298415579.html> 2010. 11. 20.

³³ Nato set for crucial Lisbon talks. <http://www.bbc.co.uk/news/> 2010. 11. 19.

A Szövetség azt javasolta az ülésen, hogy vizsgálják meg az együttműködés lehetőségét és indokoltságát a NATO által megteremtendő európai rakétavédelmi rendszer és az orosz rakétavédelem egyes elemei között. Az ajánlat tehát arra irányult, hogy első lépcsőben üljenek le a szakértők, és tekintsék át, mit lehet és érdemes kivitelezni a rakétavédelmi együttműködésben. Ezt Dmitrij Medvegyev orosz elnök elfogadta, ugyanakkor nem mondta ki azt, hogy az orosz rakétavédelem ténylegesen hozzákapcsolódik majd a NATO ma még csak megteremtendő rendszeréhez, hiszen ennek csak az amerikai elemei működnek. Ugyanakkor az orosz elnök hangsúlyozta, hogy az Oroszországi Föderáció mindaddig együttműködik az európai rakétavédelmi rendszer kialakításában, amíg az nem bontja meg a korábbi szerződésekben elfogadott stratégiai egyensúlyt.

A Szövetség szerint is két külön rendszer maradna a NATO- és az orosz rakétavédelmi rendszer, és az Oroszországi Föderáció nem kap működtetési jogosítványokat a NATO-rendszerben, és ez fordítva is így van. *„Adatcseréről azonban lehet szó, annak érdekében, hogy mindenki tisztábban és széle-sebben lássa, mi a helyzet az égbolton. Egy na-pon elképzelhető az együttműködés az európai és az orosz rakétavédelmi rendszerek között a támadó rakéták lelövésében”* – fogalmazott a NATO-Oroszország Tanács ülés befejezése után Anders Fogh Rasmussen főtitkár.³⁴

A NATO-Oroszország Tanács ülésének zárónyilatkozata tartalmazza többek között, hogy az együttműködés szélesebb körű lesz a jövőben. A felek erősíteni kívánják az együttműködést a terrorizmus elleni harc terén, beleértve a robbanószerek felkutatásának közösen kidolgozandó technológiáját, a terrorcselekmények megakadályozását a légi közlekedési útvonalakon, az információcserét a terrorizmus kérdéseiről. Oroszország és a NATO-tagállamok haditengerészeti haderőnemének hajói közös gyakorlaton dolgozzák ki a kalózkodók elleni hadműveletek elméletét, továbbá gyakorlatát. A tárgyaló felek egyezményt kötöttek a rakományok visszaszállításáról Afganisztánból Európába az Oroszországi Föderáció területén keresztül. Az Oroszország-NATO Tanács ülésén a felek megállapodtak, hogy tartózkodnak az erő alkalmazásától egy-mással szemben és más országokkal szemben.

Dmitrij Medvegyev orosz elnök az ülés végén a következőket mondta: *„az Oroszország-NATO Tanács ülése nagyon konstruktív légkörben zajlott le. Egyetértünk abban, hogy számos olyan probléma van, ahol sikeres a koope-*

Саммит НАТО в Лиссабоне. ЛИССАБОН, 19 ноя - РИА Новости, Александр Шишло. Двухдневный саммит Североатлантического альянса открывается в пятницу в Лиссабоне. http://www.rian.ru/defense_safety/20101119/298056361.html 2010. 11. 19.

³⁴ Russia 'to work with Nato on missile defence shield' <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11803931> 2010. 11. 21.

ráció. Remélem, hogy így lesz ezután is. Leküzdöttük a nagyon bonyolult, feszült kapcsolatok szakaszát. Széles körű terveink vannak. Bízom benne, hogy minden irányban együtt fogunk dolgozni, beleértve az európai rakétavédelmet is. Az Oroszország-NATO Tanács ezt demonstrálta.”³⁵

Úgy gondoljuk, hogy a csúcstalálkozó befejezése után a tagállamok politikai és katonai vezetői választ kaptak arra a kérdésre: hogyan lehet és kell a kollektív védelmet értelmezni és a gyakorlatban megvalósítani az elkövetkezendő években? Más szóval, napjainkban a Washingtoni Szerződésben megfogalmazottak érvényben vannak-e és ha igen, akkor azokat hogyan kell alkalmazni? Továbbá, milyen lehet a NATO és az Oroszországi Föderáció partnerségi kapcsolata a jövőben?

³⁵ Медведев: РФ и НАТО сказали друг другу все, о чем боялись говорить. <http://www.rian.ru/politics/20101120/298867211.html> 2010. 11. 21. <http://www.vz.ru/politics/2010/11/20/448965.html> 2010. 11. 21
Организация Североатлантического договора (НАТО). Справка. Сюжет: Пресс-конференция Дмитрия Медведева по итогам саммита Россия - НАТО.
<http://www.rian.ru/spravka/20101120/298809021.html> 2010. 11. 21.

FEJEZETEK A MAFFIA TÖRTÉNETÉBŐL

A KBH Szakmai Szemle 2010. évi 1. számában publikáltam egy cikket, *Camorra – a nápolyi szervezett alvilág története, felépítése és működése* címmel. Írásomban a Camorra mellett röviden bemutattam az egyéb legismertebb olaszországi szervezett bűnözői csoportokat, a szicíliai *Maffiát* (avagy *Cosa Nostrát*), a calabriai *'Ndranghetát* és a pugliai *Sacra Corona Unitát*. A cikk megjelenése után többen biztattak, hogy írjak a többi szervezett alvilági csoportról is, elsősorban a Maffiáról. Halogattam a döntést, mivel a Camorra esetében egyszerűbb volt a dolgom, lévén, hogy Nápolyban éltem három és fél évig. A Maffiáról viszont jóval kevesebb személyes tapasztalatom van. Jártam ugyan Szicíliában, azon belül Palermóban és Corleonében is, ahol látogatást tettem többek között a Nemzetközi Maffia és Maffiaellenes Dokumentációs Központban (*Centro Internazionale di Documentazione sulle Maffie e del Movimento Antimafia – CIDMA*) is, ugyanakkor Nápolyval ellentétben, sokkal kevésbé ismerem a szicíliai hétköznapok valóságát.

Idővel mégis anyaggyűjtésbe kezdtem, de hamarosan azt a következtetést vontam le, hogy figyelembe véve a Maffiáról szóló könyvtárnyi irodalmat, nincs értelme egy 20-25 oldalas cikket írni az egész Maffia történetéről, felépítéséről és működéséről. Ehhez hasonló terjedelmű ismeretterjesztő írások, szócikkek tömegével találhatóak akár az Interneten is az érdeklődők számára, vagy aki tényleg csak egészen röviden akar tisztában lenni az alapfogalmakkal, annak elegendő elolvasni a korábbi cikkemet is. Némi gondolkodás és további kutakodás után viszont azt találtam ki, hogy sokkal érdekesebb lehet a Maffia történetének egy-egy izgalmasabb fejezetét alaposabban, több forrásból körbejárni, majd azt közreadni. Több ilyen fejezet is kínálkozik a szervezet történetéből, én most két olyan, időben egymást követő időszakot vizsgállok, amelyek minden kétséget kizáróan fordulópontot jelentettek a Maffia fejlődésében.

Az 1920-30-as évek olaszországi fasizmusa volt az az időszak, gyakorlatilag az egyetlen időszak, amikor ténylegesen sikerült megtörni a Maffia évszázados uralmát, ha csak átmenetileg is. Hogy ez hogyan sikerülhetett Mussoliniéknak – mindenképpen érdemes tanulmányozni. A fasizmus aztán megbukott a II. világháborúban, s a fasizmus bukásával visszatért a Maffia, minden korábbinál nagyobb hatalommal és befolyással. Nem érdektelen megvizsgálni, hogy ez hogyan történhetett meg. Közkeletű vélekedés szerint a szövetséges haderő hírszerzése lepaktált a szicíliai maffiával a fasizmus elleni harcban, s ezzel önkéntelenül hozzájárult annak újjászületéséhez. Mások ezt kétségbe vonják, esetleg hevesen tagadják. Mi az igazság? A rendelkezésre álló szinte

teljes, nyíltan hozzáférhető irodalom elolvasása és ütköztetése után sem állítom, hogy sikerül mindenre választ adnom, de írásomban kísérletet teszek rá.

Fasizmus és Maffia

Az I. világháborút követően nehéz idők köszöntöttek Szicília sokat szenvedett földműves lakosságára. Bár Olaszország a győztes antanthatalmak oldalán fejezte be a háborút, a szegénység szinte minden addiginál nagyobb méreteket öltött a szigeten. Az árak és a megélhetési költségek egyre növekedtek, a háborúból hazatérő több százezer katona pedig nem talált munkát, megélhetési lehetőséget. A Maffia, az ahhoz tartozó vagy annak dolgozó feketézők, spekulánsok persze a háború alatt sem jártak rosszul, sőt sokan jelentősen megszedték magukat anyagilag. A végsőig elkeseredett lakosság és a leszerelő katonák nem tisztelték a *gabellottókat* és „védelmezőiket”, a Maffia embereit. Sokan a látzólag könnyebb utat választották, maguk is banditának álltak. Földreform mozgalmak indultak, 1919-ben pedig az egész szigetre kiterjedő általános sztrájk tört ki. A helyzet kezelésére az olasz kormány igyekezett megosztottságot szítani azáltal, hogy földet adományozott a leszerelt katonáknak, akiket így elidegenített a nem katonaviselt lakosságtól. Ugyanakkor a Maffia tagjai, ahogyan azt más szindikátusok tették a szakszervezetek esetében például Amerikában, lassan beszivárogtak a reformmozgalmak soraiba, hogy azután erőszak és korrupció alkalmazásával belülről bomlasszák azokat.

A növekvő bűnözés, különös tekintettel a banditák, brigantik megfékezésére Firenzéből Szicíliába vezényelték a neves rendőrprefektust, *Cesare Morit* (1871-1942), aki 1915-ben már hírnevet szerzett magának azzal, hogy rács mögé juttatta a hírhedt banditát, *Paolo Grisalfit* a szicíliai *Trapani* városában. Mori alárendeltségébe jelentős létszámú különleges erők tartoztak, amelyekkel látványos razziákat szervezett. Mori kitűnt energikus és radikális módszereivel. Egy alkalommal, az *Agrigento* közeli *Caltabellotta* városkájában 300 személyt tartóztatott le egyetlen éjszaka. Az országos sajtó lelkes riportokban számolt be az akcióról, olyan hangzatos címek alatt, mint például „*Halálos csapás a Maffiára*”. Erre Mori csak annyit jegyzett meg szarkasztikusan az egyik munkatársának:

„*Ezek az emberek azt sem tudják, hogy a brigantik és a Maffia két különböző dolog. Csapást mértünk az elsőre, amely kétségtelenül a leginkább látható aspektusa a szicíliai bűnözésnek, de nem a legveszélyesebb. Az igazi halálos csapást majd akkor mérjük a Maffiára, ha nem csak a fügefák között hajtunk végre rajtaütéseket, de a prefektúrákon, rendőrpáncsnokságokon, a megbízók villáiban és miért is ne, akár néhány minisztériumban*”.³⁶

³⁶ Arrigo Petacco: *Il prefetto di ferro* (1992)

Cesare Mori (1871-1942) volt a híres-nevezetes *Il Prefetto di Ferro*, vagyis a Vasprefektus, a következetes és keménykezű, ugyanakkor egész életében tiszta és megvesztegethetetlen rendőrtiszt, számtalan irodalmi mű és film ihletője.

Mori *Paviában* született és hét éves koráig különböző árvaházakban nevelkedett, vérszerinti szülei csak ekkor ismerték őt el és vették magukhoz. Az élet nehéz, keserű oldalát tehát születésétől fogva megtapasztalta, ez azonban nem a rossz társaságok, bűnözés felé tolta. Bizonyára szerencséje volt az árvaházi nevelőkkel is, akik segítettek neki az értékválasztásban, erkölcsi érzéke makulátlan volt és a nehézségek inkább meg-edzették őt. Tehetsége és vasakarata révén bekerült a *Torinói Katonai Akadémiára*. Katonatiszt mégsem lett belőle, mert feleségül vett egy lányt, *Angelina Salvit*, aki nem rendelkezett a tiszti kódex által előírt hozománnyal. Emiatt le kellett mondania rangjáról és a rendőrség kötelékébe állt be. Először *Ravennában* szolgált, majd 1904-ben küldték őt első ízben Szicíliába, a Trapani megyei *Castelvetranoba*.

Trapani hagyományosan – Palermo és Corleone mellett – a Maffia legnagyobb fellegvára volt. Mori határozottan és nem utolsó sorban eredményesen látott munkához. A palermói államügyész elismerően nyilatkozott róla: *„Végre egy olyan emberünk van Trapaniban, aki nem habozik lecsapni a Maffiára, bárhol is rejtőzzék. Sajnálatos ugyanakkor, hogy ilyenkor mindig felbukkannak az úgy nevezett „rabló képviselők” („deputati della rapina”) is, akik nehezítik a munkáját...”*

1920-ban Mori visszatért a félszigetre, ahol Torinóban, Rómában, majd Bolognában szolgált. 1921-ben, Bologna prefektusaként a rendvédelmi szervek azon kevés vezetője közé tartozott, aki nyíltan fellépett a fasiszta mozgalom erőszakos cselekményei, az ún. *squadrismo* ellen. Emiatt el is távolították Bolognából, Bariba helyezték át. 1922-ben, amikor a *Marcia su Romat* követően *Benito Mussolini* átvette a hatalmat, Mori nyugállományba vonult, s feleségével Firenzébe költözött.

Miniszterelnökként Mussolini tüstént hozzáfogott a totális fasiszta diktatúra kiépítéséhez. 1923-ban új választójogi törvényt fogadtatott el, a következő évben példátlan csalásokkal megnyerte a választásokat, egy újabb év múlva pedig feloszlatta a parlamentet – már nem volt szüksége rá.

Gabellottók voltak azok a személyek, akik pénzért vagy gyakrabban a termés egy bizonyos hányad-áért bérbe vették a városi életet választó arisztokraták földbirtokait. A rájuk bízott földet további kisbirtokokra darabolták fel, s bérlőknek osztották ki szintén a termés egy adott hányad-áért, nyilván oly módon, hogy megfelelő hasznuk legyen. A gabellottók felügyelték a parasztok munkáját, elrendezték a vitás kérdéseket, s szükség esetén védelmet is nyújtottak banditák, marhatolvajok ellen. A legtöbb gabellottó vagy együttműködött, vagy maga is tagja volt a Maffiának.

Dél-Olaszországban és Szicíliában is népszerű volt a Duce, maga a fasiszta párt azonban nem volt mélyen beágyazva a helyi társadalmakba, itt jóval

kevésbé volt népszerű, mint északon. Egy darabig úgy tűnt, hogy a korábbi politikai gyakorlatnak megfelelően, a fasiszták is kiegyeznek a Maffiával, és a helyi nagyságokkal kötött, korrupcióval átszőtt alkukon keresztül fogják kormányozni a szigetet. Még néhány maffia-

Squadrismo tulajdonképpen politikai gengszterizmust jelent. Hitler SA legényeinek a mintájára szerveződtek az ekkor induló olasz fasiszta mozgalom feketeingos rohamcsapatai, squadrái, amelyek rendszeresen összecsaptak a jóval nagyobb létszámú szocialista mozgalom szimpatizánsaival. Sztrájk-töréseket szerveztek, szabotázs-akciókat hajtottak végre a baloldali vezetésű városokban, választások idején megfélemlítették a baloldali szavazókat. Egyre kevésbé riadtak vissza a fizikai erőszaktól, s több politikai gyilkosságot is elkövettek. A biztatást, szellemi muníciót Mussolinitől kapták, de nem tartoztak a közvetlen irányítása alá, s később a Ducénak nem kis erőfeszítésébe került megzabolázni féktelen talpasait.

Marcia su Roma (olaszul „menetelés Rómába”) a Mussolini vezette fasiszták hatalomátvételének szimbolikus aktusa volt 1922. október 31-én.

kapcsolatokkal rendelkező, befolyásos személy is bekerült a legfelsőbb államigazgatásba, ez a viszony azonban végül tisztavirág életűnek bizonyult.

1923-ban szicíliai fasiszta vezetők jelentéseikben kérték a diktátort, hogy számolják fel a Maffiát: „*A fasiszta célja kisöpörni a korrupciót, amely mérgezi az államigazgatást, az ország politikai életét. A célunk, hogy felszámoljuk az erkölcs-telen háttéralkukat, amelyek megfertőzik a nemzet beteg testét. Nem intézhetjük el egy kézlegyintéssel ennek a szörnyű fertőzőnek az itteni góciát. Ha Sziciliát akarjuk, meg kell semmisítenünk a Maffiát... Ugyanúgy kell eljárunk a Maffiával, mint azt tettük északon a szocialistákkal.*”³⁷

A helyi fasiszta vezetők a Párt fő ideológiai vonalának megfelelően gondolkodtak, de persze Mussolininak ettől függetlenül is megvolt a maga stratégiája. A Maffia – bármit is értsünk alatta – ugyanarra a célra szolgált, mint északon a szocializmus eszméje és követői: jól azonosítható célpontnak, „kényelmes” ellenségnek a fasiszta számára. A fekete-

teinges *squadrák* bevetésre készen álltak, hogy az új hatalom példát statuáljon, erőt és határozottságot mutasson az (aktuális) Ellenséggel szemben. Mivel a maffiózók hagyományosan összefonódtak egyes korrump politikusokkal, a maffiaellenes harc arra is lehetőséget kínált, hogy a fasiszták leszámoljanak még néhány megmaradt politikai ellenfelükkel.

1924 májusában Mussolini első ízben látogatott Sziciliába, a *Dante Alighieri* csatahajó fedélzetén érkezett meg Palermo kikötőjébe. A helyi fasiszta politikusok részletesen bemutatták neki, milyen súlyos gondot jelent a Maffia hatalma, példaként felhozva, hogy az előző évben csak *Marsalában* 216 gyilkosság volt írható a Maffia számlájára. A Maffiát hibáztatták azért is, hogy a Fasiszta Párt nem tud nagyobb befolyásra szert tenni.

³⁷ John Dickie: *Cosa Nostra – a history of the Sicilian Mafia* (2004)

Képek Mussolini 1924-es szicíliai látogatásáról

Amikor Mussolini népes kíséretével a Palermo melletti *Piana dei Greci*be látogatott, a város maffiózó polgármestere, *Don Francesco Cuccia* megvetően legyintett a Duce testőreire és állítólag a fülébe súgta: „*Velem van, a védelmem alatt áll. Mi szükség van ezekre a kopókra?*” Mussolini nem válaszolt semmit, ezt követően azonban a látogatása meglehetősen kurtára-furcsára sikeredett.³⁸

A történetnek valószínűleg van valóságalapja, az azonban enyhén szólva meglepő, hogy egyesek – közte, önmagukat történésznek valló személyek is – oly mértékben felnagyítják ennek a közjátéknak a jelentőségét, hogy erre vezetik vissza Mussolini későbbi brutális maffiaellenes fellépésének okát. Olyan cím alatt megjelent cikkkel is találkoztam, hogy „*Személyes sérelem miatt fordult a maffia ellen Mussolini*”. Ez nyilvánvalóan túlzott leegyszerűsítése a történéseknek. A fentebb már részletezett okok miatt, sokkal inkább logikus és törvényszerű volt, hogy a hatalmát megszilárdítani kívánó totális fasiszta diktatúra előbb-utóbb leszámol a központi hatalmat aláásó, a társadalmat valóban mételyező szervezett bűnözői hálózattal.

A határozott fellépés első jeleként, a fasiszta kormány belügyminisztere, *Luigi Federzoni* reaktiválta a még mindig nagy tekintélyű *Cesare Morit*, és 1925 júniusában kinevezte Trapani prefektusává, ahol korábban már kiemelkedő eredményeket ért el. Nem sokáig maradt azonban ott, 1925. október 23-án Mussolini kinevezte Morit Palermo prefektusává és különleges hatalommal ruházta fel. A diktátor személyes táviratot küldött neki: „*Excellenciás uram, Ön carte blanche-sal³⁹ rendelkezik, az Állam fennhatóságát teljes mértékben, ismétlem, teljes mértékben helyre kell állítani Sziciliában. Ha a hatályos jogszabályok akadályozzák Önt, nem jelenthet problémát, új jogszabályt alkotunk.*”⁴⁰

Mori rövid idő alatt kisebb hadsereget állított fel rendőrökből, *carabinieri*kből és katonákból. Városról városra ment, hogy megtisztítsa azokat a bűnözőktől, maffiózóktól. Kinevezését követő első két hónapban a prefektus

³⁸ A történet közismert, megtalálható számtalan internetes forrásban is.

³⁹ Carte blanche – francia: fehér kátya/lap, vagyis átvitt értelemben teljhatalom

⁴⁰ Arrigo Petacco: *L'uomo della provvidenza* (1994)

több mint 500 embert tartóztatott le és ez még csak a kezdet volt.⁴¹ Az igazi belépő 1926 januárjában következett el. Ekkor hajtotta végre egyik legsikere- sebb akcióját, amely a későbbiekben aztán például szolgált a további művele- tekhez. Mori bekerítette és szabályszerű ostrom alá vette *Gangi* városát, ami különböző maffia- és bűnözői csoportok egyik fellegvára volt. Házról házra jár- tak az emberei és kíméletlen brutalitással tartóztatták le a gyanús személyeket, aki pedig fegyveresen ellenállt, azzal helyben végeztek. A prefektus katonái nem riadtak vissza a kínzásoktól, nők és gyermekek túszként való felhasználásától, hogy a bűnözők feladják magukat. Ekkor kapta Cesare Mori az „*il Prefetto di ferro*”, vagyis a *Vasprefektus* ragadványnevet.

A Vasprefektus a továbbiakban a Ganginál bevált módszert igyekezett alkalmazni. Megpróbált egy helyre terelni, összegyűjteni minél több maffiózót és maffiózó-gyanús személyt, majd kíméletlen erővel csapott le rájuk, sokkolva a helyi lakosságot is. Nem pusztán bilincsbe verte, vagy ellenállás esetén likvi- dálta a maffiózókat, de igyekezett meg is szégyeníteni őket, azt akarván szimbolizálni ezzel, hogy így jár mindenki, aki törvényen kívüli életet él. Tűzzel-vassal igyekezett bizonyítani a mindenható Állam erejét és fölényét a Maffia felett. Meg akarta mutatni az embe- reknek, hogy a védelmet ne a Maffiától várják, hanem arra csak az Államtól számíthatnak, éppen hogy a Maffiával és más bűnözőkkel szemben.

Bizonyos értelemben Mori módszerei hasonlóak voltak a Maffiáihoz. Lényeges különbség volt azon- ban, hogy a Vasprefektus alapesetben csak letartóztatta a bűnözőket, nem mindenáron, csak végszükség esetén ölt. A legfontosabb különbség azonban a végcélban volt. A Vasprefektus nem megfélemlíteni és kiszolgál- tatottá akarta az embereket, hanem éppen hogy felsza- badítani őket a Maffia évszázados elnyomása alól. Az egy más kérdés, hogy a Maffia hatalma helyett nem a demokratikus szabad- ságjogokat kínálta az embereknek, ezt a fasiszta diktatúra keretei között nem is tehetette. A totalitárius rendszer kínálta teljhatalom, a szinte korlátlan lehetőségek biztosították a Maffia elleni sikert, de ugyanezek jelentették a korlátokat is a végcél elérésében. A Maffia hatalmát meg lehetett roppantani, talán csak egyedül a fasiszmus keretei között lehetett vele ezt tenni, de ugyanezen keretek között nem lehetett az embereket tényleges szabadságjogokhoz juttatni.

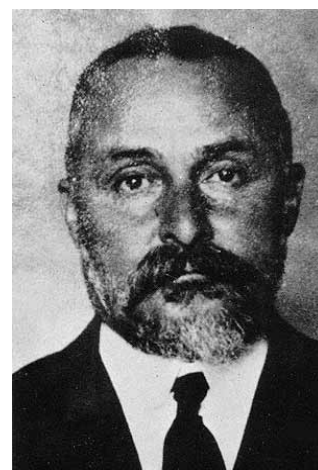
Mori nemcsak közönséges bűnözőket és piti maffiózókat tartóztatott le, hanem eljutott a nagyhatalmú főnökökhöz is. A legnagyobb fogás kétségtelenül *Don Vito Cascio-Ferro* volt, négy hónappal Gangi ostroma után. Meg kell azt is

⁴¹ Dominica Tarica: *Governmental Floundering And The Survival Of The Mafia* (Florence Newspaper, 2007)

jegyezni, hogy a Maffiával összejátszó földbirtokos arisztokraták többségét Mori békén hagyta, ők a büntetlenség fejében behódoltak a fasiszta államhatalomnak.

Vito Cascio-Ferro (1862-1943(?)), avagy ismertebb **Don Vito** volt a Cosa Nostra történetében az első igazi *Capo di Tutti Capi* (Főnökök Főnöke), de jelentős szerepe volt az amerikai szervezett bűnözés kiépítésében is. Don Vito élete tele van mítoszokkal és legendákkal. Tulajdonképpen már életében legendává vált, aki megtestesítette a gáláns úriember, maffiafőnök hamis képét.

Cascio-Ferro Palermóban született szegény, írástudatlan család sokadik gyermekeként. Vidéken, *Bisacquino*-ban nőtt fel egy báró birtokán, ahol idővel *campiere* (fegyveres vigyázó), majd gabelotto lett belőle. 1884 óta szerepelt neve a bűnügyi nyilvántartásokban rablásért, kínzásért, gyújtogatásért, emberrablásért, etc. 1893-94-ben egyfajta forradalmár maffiózóként csatlakozott a *corleonei Bernardino Verro* vezette *Fasci Siciliani* mozgalomhoz, amely küzdött az elnyomott vidéki földműves rétegek demokratikus és szociális jogaiért. Korábbi bűncselekményei miatt azonban törvényen kívül helyezte magát és menekülnie kellett a börtönbüntetés elől Tunéziába. Visszatérése után még is leültették rövid időre a parasztok lázításért (sic!). Szabadulása után Palermóban „tevékenykedett”, majd 1898-ban 3 év börtönre ítélték emberrablásért. Újabb szabadulás után, az állandó rendőri felügyelet elől az Egyesült Államokba utazott. 1901-től közel három éven át New Yorkban élt és hivatalosan gyümölcskereskedelemmel foglalkozott. Közben szoros kapcsolatba került a hírhedt *Morello* bandával, amely az első maffiacsalád volt New Yorkban. Cascio-Ferro tanácsokat adott a védelmi pénzek szedésének trükkjeiről s ezzel nagyban hozzájárult a Morello klán gazdasági hatalmának kiépítéséhez. Cascio-Ferro legfontosabb tanácsa a következő volt: „*Ne tegyétek tönkre az embereket azzal, hogy képtelen összegeket követeltek. Inkább ajánljatok nekik védelmet. Segítsétek őket üzletük felvirágoztatásában, s akkor nemcsak hogy szívesen fogják megfizetni a pizzu-t (védelmi pénzt), hanem utána még hálásan kezet is csókolnak.*”⁴²

1904 szeptemberén emberölés vádjával elfogató parancsot adott ki ellene a legendás, olasz származású new yorki rendőr, **Giuseppe (Joseph) Petrosino** (1860-1909). Cascio-Ferrowal ismét menekülnie kellett, ezúttal vissza Szicíliába. Palermóban befolyásos közéleti ember lett belőle, nem mellesleg pedig a legnagyobb hatalmú maffiafőnök. 1909-ben Petrosino Palermóba utazott hivatalos ügyben, többek között Don Vito-ra vonatkozó terhelő dokumentumok is voltak a birtokában. 1909. március 12-én ismeretlen fegyveresek lelőtték őt Palermo egyik forgalmas közterén, a *Piazza Marinán*. Az esetet nagy felháborodás követte, főleg a tengeren túl, Don Vito tagadta, hogy bármi köze lett volna hozzá. Később azonban bizalmas körben gyakran kérkedett azzal, hogy ő ölte meg Petrosinót, amivel tovább növelte „hírnevét”.

Letartóztatását, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítéletét követően, Don Vito állítólag ezt mondta 1930-ban: „*Egész életemben egyetlen embert öltem meg, de azt*

⁴² Gaia Servadio: *Mafioso* (1976)

nem érdektelenül tettem... Petrosino bátor ellenfél volt és többet érdemelt annál a szégyentelen halálnál, hogy felbérelt gyilkosok végezzenek vele.”⁴³

1923 októberében Corleone alprefektusa már figyelmeztette a Belügy-minisztériumot, hogy „*Cascio-Ferro az egyik legveszélyesebb bűnöző, aki képes bármilyen bűncselekmény elkövetésére*”. 1925 májusában rövid időre letartóztatták gyilkosságra való felbujtásért, a komolyabb büntetést azonban ezúttal is megúsza.

1926 májusában Mori, a korábbi taktikához híven, laza körgyűrűbe fogta Bisacquino, Corleone és *Contessa Entellina* városait, majd a gyűrűt egyre szűkítve fésülte át az egész vidéket. 150 embert tartóztattak le, közte Don Vitót. A keresztfia megpróbált az ügyében interveniálni, de a helyi közigazgatási vezető visszautasította, mondván „*megváltoztak az idők*.”

Don Vitónak bíróság előtt kellett felelnie tetteiért. Korábban 69-szer tartóztatták le, s mindannyiszor rövid időn belül szabadlábra helyezték. Most azonban más idők jártak. Az ellene fel-hozott vádakban szerepelt 20 gyilkosságban való részvétel, 8 gyilkossági kísérlet, 5 fegyveres rablás, 37 zsarolás és 53

Pentito az a személy, aki szakít a Maffiával, megbánja tetteit, együttműködik az igazságszolgáltatással és őszinte feltáró vallomással segíti a bűnüldöző szervek munkáját. A maffiózók szemében a pentito természetesen árulót jelent.

egyéb erőszakos bűncselekmény⁴⁴. A Vaspre-fektus igyekezett maximális publicitást adni a bírósági eljárásnak, fényképekkel illusztrált hatalmas posztereken és plakátokon reklámozta az eseményt. A per elhúzódott, talán túlságosan is. Ráadásul egy olyan gyilkosságért sikerült végül életfogytiglanra ítélni Don Vitót 1930. június 27-én, ami eredetileg nem is szerepelt a vádiratban. Don Vito, a főnökök főnöke mindvégig hallgatott a hosszú

tárgyalás során, az ítélet kihirdetése után azonban felállt és szót kért: „*Uraim, miután képtelenek voltak bizonyítékokat beszerezni az általam elkövetett számtalan bűncselekményre, végül azért az egy terhemre rótt büntetért ítélték el, amelyet nem én követtem el*.”⁴⁵

Cascio-Ferro, alias Don Vito, az első Capo di Tutti Capi, a palermói *Ucciardone* börtönben kezdte meg életfogytiglani büntetését, ahonnan 1940-ben átszállították a Nápoly melletti *Pozzuoliba*. Fegyőrei hagyták őt cellájában meghalni a szövetséges bombázások közepette valamikor 1942-43 fordulóján. Cellájának falába állítólag belevészte a következő mondatot (szicíliai dialektusban): „*Vicaria, malatia i nicissitati: si vidi lu cori di l'amicu*”, vagyis „*Börtön, betegség és szükség: feltárják az ember igaz szívét*”.⁴⁶

⁴³ Arrigo Petacco: *Joe Petrosino* (1972)

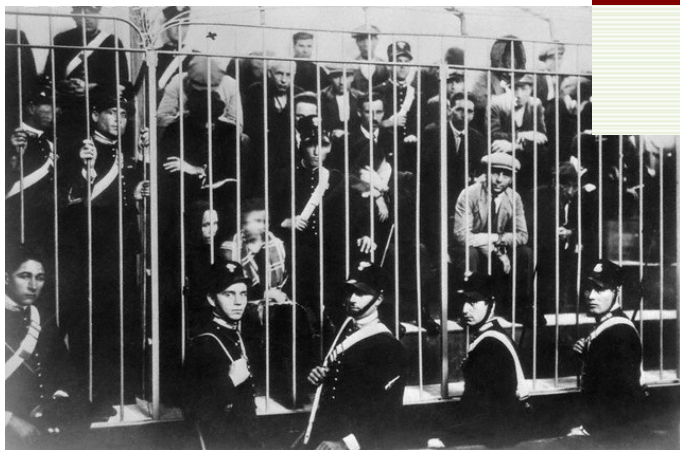
⁴⁴ Herner Hess: *Mafia & Mafiosi: Origin, Power and Myth* (1998)

⁴⁵ John Dickie: *Cosa Nostra – a history of the Sicilian Mafia* (2004)

⁴⁶ Luigi Barzini: *The Italians* (1964)

Visszatérve 1926-hoz, a Gangi és Corleone városainál aratott látványos sikerek tovább erősítették a Vasprefektus tekintélyét. Az év nyarán csak Palermóban közel 5,000 embert tartóztatott le. A letartóztatások és a kihallgatások nem mindig feleltek meg mindenben a törvényesség kritériumainak. A vallomásokat gyakran erőszakkal csikarták ki a vádlottakból. Megszakadt az *omertà*, a hallgatás törvénye, s a Maffia hierarchiájának legalsó szintjén állók közül mind többen váltak *pentitóv*á. Egyes maffiózók önként vállalták az együttműködést a hatóságokkal, hogy védelmet nyerjenek, vagy bosszút álljanak korábbi sérelmeikért.

Omertà, azaz a hallgatás törvénye, az egyik legősibb szabálya a Maffia (és más bűnszervezetek, így például a Camorra) működésének. Az *omertà* kategorikusan megtilt mindenféle együttműködést az államhatalmi szervekkel, még akkor is, ha valaki bűncselekmény áldozatává válik. Ha valakit elítélnek egy olyan bűncselekményért, amit más követett el, akkor is hallgatni kell, vállalni kell a büntetést és tilos információt szolgáltatni a hatóságoknak az igazi elkövetőről. A maffiakultúrában az *omertà* megszegése halálbüntetést von maga után.

Letartóztatott maffiózók várnak a sorsukra

1928-ig kb. 11,000 embert tartóztattak le. Sokukat gyorsított eljárásban, csoportosan ítélték el. Több mint 1,200 ember kapott börtönbüntetést, a fegyintézetek tömve voltak elítéltekkel. Természetszerűleg jelentősen visszaesett a bűncselekmények száma, innentől a földbirtokosok a közvetítők kikerülésével, legálisan, jóval magasabb áron, ugyanakkor a parasztok számára mégis jóval olcsóbban adhatták bérbe földjeiket.

Az összes maffiózó természetesen nem került rács mögé, sokan kényszerültek belső száműzésbe, illetve még többen önként vállalták az emigrációt vagy illegalitást. A szigetet elhagyók többsége, mintegy 500 kemény maffiózó Amerikába távozott 1926-27-ben, az Egyesült Államok bűnüldöző szerveinek „legnagyobb örömére”.

A Vasprefektus megroppantotta a Maffia évszázados hatalmát. „Az idők megváltoztak. A maffiózóknak nehéz élete lett. A 'háború' után a Maffia alig létezett. a Szicíliai Családok mind meg-törtek.” Mondta később *Antonino Calderone*, cataniai pentitó.

Antonino Calderone-ra gyakran úgy hivatkoznak egyes felületes inter-netes források (nem ritkán a nevét is rosszul írva), mint aki *Cesare Mori* hadjárata alatt vált pentitóvá és vallott egykori bűntársaira. Valójában *Calderone* 1935-ben született, így csak a családi legendáriumban hallhatott a Vasprefektusról, ami persze érthető, mivel a felmenői alapították és szilárdították meg a cataniai maffiát. Az olasz hatóságok elől menekülő *Calderone*t 1986-ban Nizzában tartóztatták le a francia rendőrök, aki ezután tett vallomást. A *Mori*hoz hasonlóan legendás nyo-mozó főügyész, és később mártír-halált halt **Giovanni Falcone** (1939-1992) járt hozzá rendszeresen Marseille-be kihallgatni a *Cosa Nostra* cataniai szárnyáról.

A nagyhatalmú maffiafőnökök közül legalább ketten megúszták a tisztogatásokat, akik később aztán ismét komoly befolyásra tesznek majd szert a fasizmus bukása és a szövetséges had-erők partraszállása után. Jelentős szerepük lesz majd a Maffia újraszervezésében, ezért érdemes őket külön megemlíteni. Egyikük *Calogero Vizzini*, alias *Don Calo* volt, aki *Cascio-Ferro* bebörtönzése, majd 1943-as halála után a legnagyobb tiszteletben álló maffiafőnök lesz, mondhatni az új *Capo di Tutti Capi*. A másik külön említésre méltó maffiózó *Giuseppe Genco Russo* volt, *Don Calo* harcos-társa, barátja, akivel később komaságba is került.

Calogero Vizzini (1877-1954), avagy **Don Calo** volt a vidéki Maffia paternalista „becsületes férfinak” („*uomo d'onore*”) archetípusa, a maffiafilmekből is jól ismert jellegzetes „keresztapa”. Mindig

rövid ujjú inget és hózentrágert viselt. Slampos öltözködése és lakonikus, rekedtes beszéde tipikus maffiózó affektálás volt. (Ez tehát nem *Marlon Brando*, alias *Don Corleone* sajátossága volt a *Keresztapa* című filmben.

Érdekességként megemlítem *Corleone*-ban tett látogatásom során szerzett személyes tapasztalatomat is, hogy sok idős helybeli férfi beszélt kísértetiesen hasonló, lassú, rekedtes dialektusban.)

Egy maffiafőnök ugyan soha nem kérkedett, nem kérkedik az öltözködésével, *Don Calo* látványos nem-törődömsége a kinézetét illetően viszont egész extrém méreteket öltött.⁴⁷

Vizzini Szicília egyik legszegényebb vidékén, a *Caltanissetta* megyei, alig 4000 lelket számláló *Villalba* városkában született. *Calogero* fivérei, *Giovanni* és *Giuseppe* mind-ketten papok lettek, sőt *Giuseppe* több mint húsz éven át *Noto* püspöke is volt. Ugyanakkor *Calogero* az elemi iskolát sem fejezte be, s egész életében fél-analfabéta maradt.

⁴⁷ Ezt megerősíti *Norman Lewis* is az *Excerpt from The Honoured Society* című munkájában (1964)

A szervezett bűnözés, szicíliai viszonylatban relatíve későn jelent meg Villalba környékén. A XIX. század utolsó évtizedében Vizzini és néhányan mások elhatározták, hogy valamit tenniük kell, hogy a vidéken békét és közbiztonságot teremtsenek. A korruprt és kegyetlen állami rendőrségtől ezt nem várhatták, az legalább annyira nemkívánatos volt, mint környékbeli útonállók. Létrehoztak egy alternatív szociális ellátó rendszert szorosán együttműködve a katolikus egyház által támogatott (mai szóval) „civil egyesületekkel”. A nemes célok elérésére gyűjtött önkéntes befizetéseket azonban mindinkább felváltotta a kötelező védelmi pénzek szedése, az ezzel járó erőszak, zsarolás, parasztok és földbirtokosok megfélemlítése, az *omertà* törvényének bevezetése.

Később, 1949-ben erről így vallott Don Calo a *Corriere della Sera* újságírójának: „Ténykérdés, hogy minden társadalomban kell lenni olyan típusú személyeknek, aki a dolgokat egyenesbe hozzák, amikor a helyzet zavarossá válik. Ez a tevékenység általában az állam funkciói közé tartozik. Ahol az állam nincs jelen, vagy nem rendelkezik kellő erővel, ott magánszemélyek végzik ezt a tevékenységet”. Hát igen, magánszemélyek, mint Don Calo, akinek a bűnügyi dossziéjában 39 gyilkosság, 6 gyilkossági kísérlet, 13 fizikai erőszak, 36 rablás, 37 lopás és 63 zsarolás szerepelt.⁴⁸

Visszatérve a fiatal Vizzinihez, ő idővel *cancia*, vagyis olyan közvetítő lett, aki a villalbai parasztok gabonáját szállította (és biztosította az útonállóktól) a 80 kilométerre fekvő malmokhoz és vissza. Összeismerkedett és együttműködött a legveszedelmesebb banditával, *Francesco Paolo Varsallonával*. 1902-ben mindkettőjüket letartóztatta a rendőrség, de – kapcsolatainak köszönhetően – Vizzini megúszta a büntetést.

1908-ban egyik pap nagybátyjával, egyben a helyi bank vezetőjével összejátszva felvásárolta környező földbirtokokat, majd azokat busás haszonnal kiadta árendába a katolikus földműveseknek. 1914-ben, az I. világháború kitörésekor már vitathatatlanul Vizzini volt a helyi maffia főnöke és Villalba legbefolyásosabb embere. A háború alatt az áruhiány miatt virágzott a feketekereskedelem, természetesen Don Calo felügyelete alatt. A hadseregnek lopott lovakat és marhákat adott el, amelyek közül ráadásul feltűnően sokan „pusztultak el” szállítás közben, még mielőtt a fronton harcoló katonákhoz értek volna. A hadsereg vizsgálatot rendeltetett el, amelynek eredményeként Vizzinit 20 év fegyházra ítélték csalás, korrupció és gyilkosság bűncselekményeinek elkövetéséért. A befolyásos barátoknak köszönhetően Vizzini ezúttal is büntetlen maradt...

Bevételei nagy részét Vizzini kénbányákba fektette, ami szép profitot hozott neki. 1922-ben törvénytelen módon újabb hatalmas földterületekhez jutott, amiket aztán kifarcellázott és bérbe adott. Vizzini sok nagyhatalmú barátot szerzett nem csak Szicíliában, de Rómában is. Befolyása és „népszerűsége” révén könnyen meg is választathatta volna magát akár parlamenti, akár helyi képviselőnek, ő azonban inkább a háttérben maradt és a neki lekötözött klientúráját erősítette. A fasizmus hatalomra kerülése után pozíciója meggyengült, rendőri jelentésekben maffiakapcsolatokkal rendelkező veszélyes bűnözőként tartották számon. A fasizmus bukása után Vizzini azzal kérkedett, hogy Mori lecsukatta őt, ennek azonban nincs semmilyen írásos nyoma. Valószínűbb, hogy egy ideig házi őrizetben tartották az itáliai félszigeten, de ennek pontos helye nem ismert. A házi őrizet ellenére rendszeresen látták Vizzinit Villalában és Caltanisettában is. A fasizmus alatt kevesebbet tudott segíteni neki a kapcsolatrendszere, de az igazi felelősségre vonást így is megúszta.

⁴⁸ Gaia Servadio: *Mafioso* (1976)

Néhány év alámerülés után jön majd 1943, a szövetséges csapatok partraszállása, Szicília felszabadítása, s Vizzini hirtelen hangos antifasiszta és antikommunista lesz, sőt még az amerikai hadsereg tiszteletbeli ezredese is, de erről majd később...

Giuseppe Genco Russo (1893-1976), alvilági becenevén „*Zi Peppi Jencu*” a Caltanissetta megyei *Mussomeliban* született, később itt lett a helyi maffiafőnök. Russo egy faragatlan, de ravasz, félig írástudatlan gengszter volt, kiváló politikai kapcsolatokkal. Rendszeresen fényképezkedett püspökökkel, bankárokkal, politikusokkal, ennek ellenére élete végéig megtartotta azt a jó szokását, hogy a padlóra köpjön bárkinek a társaságában. Idővel gazdag földbirtokos, kereszténydemokrata politikus lett, de az öszvért a házban tartotta, míg a vécét azon kívül, ami nem volt több, mint egy földbe vájt gödör egy kőülőkével, falak és ajtó nélkül.⁴⁹

Mielőtt köztisztületben álló „uomo d'onore” vált volna belőle, Russo is kegyetlen útmenti banditaként, birka- és marhatolvajként kezdte pályafutását. 1918-22 között a hadseregben szolgált, ahol feljegyezték róla, hogy „lázádo természetű és fegyelmezetlen katona” volt⁵⁰. 1927-ben a caltanisettai rendőrfőnök úgy jellemezte őt, mint „maffiózót, aki tiszteletreméltó vagyoni helyzetet teremtett magának a semmiből, a vidéki emberek pedig rettegetek tőle”.⁵¹ 1929-ben feleségül vett egy helyi lányt, akitől négy év múlva megszületett első fia, *Vincenzo*. A maffiózó barát, Calogero Vizzini lett a keresztapja, s később ő volt a tanú is Vincenzo esküvőjén 1950-ben (*Rosario Lanzával*, a szicíliai regionális közgyűlés elnökével együtt.)

1934-ig Russo nem rendelkezett jelentős földbirtokkal. Mint gabellotto, igazgatott egy nagyobb birtokot, de ugyanakkor több termelőszövetkezetben is tag volt. Ez utóbbiakat fenyegetésekkel és megfélemlítéssel fokozatosan a saját hatalma alá gyűrte.

A fasiszta uralom alatt a hatóságok rendszeresen őrizetbe vették Russót. A gyanúsítások skálája igen széles volt: lopás, zsarolás, bünszervezetben való részvétel, 11 gyilkosság és jó néhány gyilkossági kísérlet. Egyetlen kivételtől eltekintve azonban minden alkalommal szabadon engedték már a helyszínen „nem elégséges bizonyítékok” miatt. Ez az egyik legjobb fokmérője a sikeres maffiózónak, az omertá tökéletes alkalmazása: a potenciális tanúk mind nem hallottak és nem láttak semmit, amit a hatóságok felhasználhattak volna ellene.

Egyetlen alkalommal sikerült 7 év börtönre ítélni Russót, amit később 3 évre csökkentettek, majd 1934-38 között különleges rendőri felügyelet alá helyezték. A fasizmus bukása után, barátjához, Vizzinihez hasonlóan ő is új életet kezdhetett. 1944-ben semmissé nyilvánították a fasiszta bíróságok által hozott ítéleteket és teljes körűen rehabilitálták. Mint „derék antifasisztát” ... De ez már egy későbbi történet lesz.

Vizzini és Russo példái is mutatják, hogy a Vasprefektus maffiaellenes hadjárata ugyan igen hatékony volt, de mégsem volt maradéktalanul eredményes.

⁴⁹ Tommaso Buscetta, egy Calderonéhoz hasonló pentito elbeszélése alapján, évtizedekkel később.

⁵⁰ Antonello Mangano: *Mafia come sistema* (2000)

⁵¹ Antonello Mangano: *Mafia come sistema* (2000)

Egy idő után a Vasprefektus veszélyes vizekre tévedt. A maffiaellenes küzdelem során olyan információi keletkeztek, hogy az államapparátus és a Fasiszta Párt néhány befolyásos politikusa nemcsak hogy szimpatizál, de adott esetben együtt is működik a Maffiával. Ekkor kisebb sajtókampány indult Mori lejáratására. Ebben különösen élen járt *Alfredo Cucco* (1893-1968), neves palermói szemészprofesszor, a Fasiszta Párt vezetőségi tagja, parlamenti képviselő és egyben újságíró. Cucco több cikkében kritizálta Morit a túl erőszakos módszereiért, amivel az kivívta a helyi emberek gyűlöletét. Szemére vetette a Vasprefektusnak, hogy nem igazi fasiszta és túl sok „jó” embert is ártatlanul meghurcolt. Mori ellentámadásba lendült és olyan dokumentumokat tett közzé, amelyek Cucco és a Maffia közti kapcsolatot bizonyították. Cucco cáfolta az ellene felhozott vádakat, miután Mori olyan tanúkat sorakoztatott fel, akik azt vallották, a szemészprofesszor pénzért cserébe olyan orvosi igazolásokat állított ki, amelyek mentesítették pácienseit a kötelező katonai szolgálat alól. Ez már a Pártnak is sok volt és 1927-ben kizárták Cuccót a tagok sorából. Cucco mindvégig tagadta az ellene felhozott vádakat, de csak 1937-ben rehabilitálták őt és vették vissza a Párt soraiba.⁵²

Cesare Mori felismerte, hogy a Maffia és maffiózó szavak veszélyes politikai fegyverré váltak. Akire egyszer bélyegként rásütötték a maffiózó jelzöt, annak könnyen derékba törhetett a karrierje. A maffiakapcsolatokkal való gyanúsítás alkalmas volt zsarolásra, politikai ellenfelekkel való leszámolásra is. Mori felismerésében csak az volt az ironikus, hogy ő maga is sokat tett azért, hogy ez a helyzet kialakuljon, hiszen jómagya is ráaggatta egyes emberekre a maffiózó címkét saját céljai elérése érdekében. Ennek a leglátványosabb példája éppen Cucco meghurcoltatása volt, még ha nem is voltak teljesen alaptalanok a Vasprefektus vádjai.

Mindent egybevetve, a Vasprefektusnak nemcsak a Maffia soraiban sikerült sok ellenséget szereznie, de egyre inkább kezdett kényelmetlenné válni a központi hatalom számára is. A 11,000 előzetes letartóztatásban levő személy peranyagainak az előkészítése, a bírósági eljárások lefolytatása iszonyatos papírmunkát zúdított az ügyészségekre, bíróságokra. Mindezek együttesen vezethettek oda, hogy 1928-ban Mussolini szenátorrá nevezte ki Morit, majd 1929. június 23-án rövid táviratban tudatta a prefektussal, hogy a munkáját elvégezte, s ezzel a megbízatása lejárt.

Mori így búcsúzott munkatársaitól: *„Megmarad az ember, a polgár Mori, a fasiszta Mori, a harcos Mori, a férfi Mori, aki él és virul. Most rálép a látóhatár felé vivő útra, amely nyitva áll minden ember előtt, minden jóakarátú*

⁵² Giuseppe Tricoli: *Alfredo Cucco. Un siciliano per la Nuova Italia* (1987)

*ember előtt. Megvan az én égi csillagom. Azt figyelem hűségesen, mert fénylik és továbbra is fényleni fog a munka és kötelessége ösvénye felett. A Szülőföld fénye fog vezetni engem. Ott, barátaim, újra találkozni fogunk”.*⁵³

A Vasprefektus a búcsúbeszéd elmondásakor is kemény és szerény volt. Valahol mélyen legbelül azonban keserűen élte meg leváltását, tudta, hogy nem végezte még be a művét. A fasiszta propaganda azonban büszkén bejelentette, hogy legyőzték a Maffiát. Ez volt a hivatalos álláspont végig a 30-as évek folyamán, Morit pedig igyekeztek parkoló pályán tartani és minél kevesebbet beszélni róla. Szicíliában megszűntek a maffiaellenes razziák és tömeges bírói eljárások. Negatív hírek ritkán érkeztek a szigetről, hiszen megszűnt a Maffia és megszűnt vele a bűnözés.

Mori szinte észrevétlenül távozott az élők sorából 1942-ben, az újságok alig néhány soros cikkben adtak hírt róla. A következő évben a fasiszta rezsim összeomlott, a szövetséges haderők itáliai partraszállásával pedig feltámadt a tetszhalotti állapotból a Maffia.

Az amerikai Cosa Nostra (Maffia) kialakulása

A Camorra – a nápolyi szervezett alvilág története, felépítése, működése című korábbi cikkemben határozott különbséget tettem a legismertebb olaszországi szervezett bűnözői csoportok, a szicíliai Maffia, a nápolyi Camorra, a calabriai 'Ndrangheta és a pugliai Sacra Corona Unita között. Nem szeretem kiterjesztő értelemben használni a maffia szót és azóta is következetesen küzdök ez ellen. Egyedül az amerikai szervezett bűnözés eredetileg és alapvetően mindmáig olasz nemzetiségű ágával teszek kivételt, amelyet a mérvadó amerikai és olasz szakirodalom is amerikai Cosa Nostrának vagy amerikai Maffiának hív: *American Mafia (Cosa Nostra)*, illetve olaszul *Mafia (Cosa Nostra) Americana*. Az amerikai Maffiát az Olaszországból, elsősorban Szicíliából kivándorolt olaszok, gyakran már eleve maffiózók hozták létre. Felépítése, működése, módszerei azonosak és gyakori az együttműködés az otthoniakkal. Az amerikai Maffiába természetesen semmiképpen nem értem bele az ír, zsidó, mexikói vagy a később orosz nemzetiségi alapon szerveződő gengsztereket, szervezett bűnözői csoportokat.

Cikkemnek nem célja az amerikai Cosa Nostra történetének részletes bemutatása, itt és most csak annak II. világháborús szerepére és a szicíliai Maffiával való együttműködésére kívánok fókuszálni.

⁵³ John Dickie idézete alapján, a *Cosa Nostra – a history of the Sicilian Mafia* (2004) c. művéből

Egy kicsit azért óhatatlanul vissza kell menni az időben, és egy emberről mindenképpen bővebben kell szólni, akit röviden megemlítettem a korábbi cikkemben is. A legendás *Lucky Luciano* (született *Salvatore Lucania*, 1897-1962) van szó, aki egészen kivételes bűnözői karriert futott be. A legendás olasz-amerikai gengszter sokkal nagyobb befolyást gyakorolt az alvilágra, mint a hírneves, Magyarországon talán közismertebb *Al Capone*. „Az utókor nemes egyszerűséggel őt tartja a modern szervezett bűnözés atyjának, s mindet kétséget kizáróan minden idők legbefolyásosabb maffiafőnökének. A *Time* magazin beválasztotta Lucianoót a XX. század húsz legbefolyásosabb személyisége közé!”⁵⁴

Az amerikai Maffia magját képező öt híres, legnagyobb new yorki maffiacsalád a következő:

Genovese (fő működési területe: Manhattan, Bronx, Brooklyn, New Jersey, Massachussetts és Florida), híresebb főnökei: Joe Masseria, Lucky Luciano, Vito Genovese, 2007-től Paul DiMarco

Gambino (Brooklyn, Manhattan, Queens, Florida, Los Angeles), főnökök: Salvatore D'Aquila, Carlo Gambino, 2002-től Nicholas Corozzo.

Lucchese (Bronx, Manhattan, Brooklyn, Long Island, Florida), főnökök: Gaetano Gagliano, Gaetano Lucchese, 1987-től Vittorio Amuso.

Bonanno (Brooklyn, Queens, New Jersey, Montreal, Quebec Kanada), főnökök: Salvatore Maranza, Joseph Bonanno, 2006-től Salvatore Montagna.

Colombo (Brooklyn, Queens, Long Island, Staten Island, Florida), főnökök: Joseph Profaci, Joseph Colombo, 1973-től Carmine Persico.

Lucky Luciano mondotta volt: „Egy illegális millió összeszedéséhez ugyanannyi ész kell, mint egy legális millióéhoz.”

Charles „Lucky” Luciano (1897-1962), eredeti nevén *Salvatore Lucania* a kénbányáiról ismert szicíliai *Lercara Friddi*ben született. 10 éves korában szüleivel és három testvérével a jobb élet reményében emigráltak Amerikába. Még gyerekként ismerkedett meg new yorki lakókörnyezetében az Oroszországból kivándorolt, nála fiatalabb, zsidó származású **Meyer Lansky**val (1902-1983), aki később szintén hírhedt gengszterré vált. Luciano és Lansky életre szóló barátságot kötöttek és tinédzserként alapították első bandájukat, ami kezdetben védelmi pénzek szedésére szakosodott, majd az alkoholtilalom 1919-es bevezetése után elsősorban szesz-csempészettel foglalkozott.

Luciano később csatlakozott New York akkor legbefolyásosabb maffiacsalád-jához, a *Morello* (későbbi nevén *Genovese*) klánhoz, amelyet akkor **Joe Masseria** (1879-1931), alias *Joe*, a *Főnök* (*Joe „The Boss”*) vezetett. (Ez ugyanaz a család volt, amelyet a korábban említett első szicíliai Capo di Tuti Capi, Vito Cascio-Ferro is segített tanácsokkal 1901-1904 között.) Masseria még klasszikus, szicíliai stílusú maffiózó volt, akinek a módszerei és a „becsületről”, „hagyományról”, „tiszteletről” vallott elképzelései felett már eljárt egy kissé az idő. Luciano, ahogy emelkedett a ranglétrán, egyre inkább lenézte Masseriát az

⁵⁴ Kaputa L.: *Camorra – a nápolyi szervezett alvilág története, felépítése, működése* (KBH Szakmai Szemle, 2010)

avíttas nézetei miatt, mondván Joe előítéletei a nem szicíliai gengszterekkel szemben túlságosan akadályozzák őt az igazán nagy bevételek elérésében. 1928-ban kitört az ún. „castellamarei háború” Masseria és felemelkedőben levő vetélytársa, **Salvatore Maranzano** (1868-1931) között. Maranzanót megint csak nem más, maga Cascio-Ferro küldött Szicíliából New Yorkba, hogy tegye szervezettebbé és vonja a saját irányítása alá az amerikai alvilágot. A szicíliai Capo di Tutti Capi irreális célkitűzése az volt, hogy ily módon egyesítse, persze saját irányítása alatt, a szervezett bűnözői csoportokat az Ó- és Újvilágban.

A véres maffiaháborúban Luciano ügyesen lavírozott a szembenálló felek között, nem akart csökönyös szicíliaiként elvérezni a harcban. 1929-ben csodával határos módon túlélte a Maranzano által ellene szervezett merényletet. Ekkor kapta a *Lucky*, vagyis *Szerencsés* becenevet, a nyomait viszont élete végéig viselte az arcán. Lucky Luciano mégsem rajta állt bosszút, hanem előbb saját főnökét, Masseriát tette el láb alól 1931-ben. Látszólag kiegyezett Maranzanóval, aki egyesítette az őt new yorki maffiacsaládot és kinevezte magát a Főnökök Főnökének. Ezzel végrehajtotta a Cascio-Ferro által rábízott feladat első fázisát. Állítólag ő használta először nyilvánosan a *La Cosa Nostra* kifejezést, amikor így nevezte el épülő birodalmát. Uralma azonban csak négy hónapig tartott. Halállistájára felvette az ambiciózus Lucianót, aki azonban gyorsabb volt, s barátjával, Lanskyval összefogva megölték Maranzanót.

Ezzel szimbolikusan is lezárult a régi, provinciális maffia kora, Luciano és Lansky beolvasztották a régi gárda maradék képviselőit az új *Országos Bűnözői Szindikátusba*. Megszűnt az ellenségeskedés, a szindikátus megkezdte a működését, működési palettáján legelöl szerepeltek a szeszcsempészet, prostitúció, szerencsejátékok, uzsorakölcönök, szakszervezeti csalások. Luciano felismerte, hogy főleg a szeszcsempészetből származó extrabevételek végképp megváltoztatták a szervezett bűnözés arculatát. Az alvilágnak immár elegendő tőkéje volt, hogy legális üzletekbe (is) fektesse a pénzt, s közvetlen a politikusoktól vásároljon védelmet.

Ahogy a bűnüldöző szervek nehezen boldogultak Cascio-Ferróval Szicíliában vagy Al Caponéval Chicagóban, úgy Lucianót is csak piti, koholt vádak, stricik és prostituáltak hamis vallomásai alapján sikerült elítélni 1936-ban. Érdekes és kissé ironikus, hogy a Lucianóra 30-50 évet kérő kérlelhetetlen ügyész, **Thomas E. Dewey** életét éppen Luciano mentette meg azáltal, hogy nem engedte meg eltenni láb alól (Helyette a gyilkosság kitervelőit likvidáltatta). Luciano hatalma azonban akkora volt, hogy a rácsok mögül is folytatta az amerikai Maffia irányítását.

A II. világháború kitörése és az amerikai Maffia

A Pearl Harbor elleni japán támadást követően az Amerikai Egyesült Államok belépett a II. világháborúba 1941 decemberében. A háborús helyzetben felfutott a hadiipari termelés, viszont a fogyasztási cikkek és bizonyos élvezeti cikkek, például a cukor, kávé, vaj vagy akár a szappan és illatszerek piacán súlyos áruhiány alakult ki. Virágzott a feketekereskedelem, amelyet természetesen a Maffia vont az irányítása alá. Ezt könnyedén érte el a Maffia, hiszen már korábban befolyása alá vonta a dokkmunkások és fuvarozók szakszervezeteit. Lehetősége nyílt a szállítmányok eltérítésére, megdézsmálására, s a lenyúlt árukészleteket aztán a feketepiacon keresztül értékesítette. A szakszervezetek közben tartása egyéb kiváló lehetőségeket is kínált: a Maffia tetszés szerint tudott sztrájkot kirobbantani, ezáltal megbénítva akár a termelést, akár az

áruszállítást. Ezt követően természetesen szintén a Maffia volt az, amelyik közvetítőként élen járt a munkaadók és munkavállalók közti érdekegyeztetési folyamat megszervezésében és lebonyolításában.

Az USA hadba lépését követő első hat hónapban, az atlanti-óceáni partok közelében cirkáló német tengeralattjárók 272 hajót süllyesztettek el. Ezzel egyidejűleg, az Amerikában élő jelentős létszámú németajkú kisebbségen keresztül és ellenséges ügynökök telepítésével a náci Németország hatékony felforgató- és propagandatevékenységet fejtett ki, illetve szabotázsakciókat szervezett. A német nemzetiségi alapon szervezett *German American Bund* (németül *Amerika-deutscher Bund*) nevű náci szervezethez hasonló olasz fasiszta sejtek jóval jelentéktelenebbek voltak, de mivel Németországgal egyidejűleg Olaszország is hadat üzent az Egyesült Államoknak, ezért az amerikai polgári és katonai elhárítás fokozta felderítő tevékenységét a német és olasz kisebbségek körében.

Elhárítási szempontból egyértelműen súlyponti területnek számítottak a keleti parti tengeri kikötők. Ezen belül is kiemelten veszélyeztetettnek minősült a New York-i kikötő, ahol a gazdasági segítségként Európa felé irányuló árukészletek és hadianyag legnagyobb részét berakodták. Később innen indultak mind nagyobb számban az amerikai katonák is Anglia felé.

A New York-i halászhajók legénységének túlnyomó többsége olasz származású volt. A dokkokat és a Fulton halpiacot Lucky Luciano fegyvertársai, az *Anastasia* fivérek, *Antonio* és *Alberto* tartották irányításuk alatt. A halászok és dokkmunkások körében igen erős szakszervezeti mozgalom pedig egy másik híres maffiózó, *Giuseppe „Harisnyás” Lanza* befolyása alatt állt. Ezek az emberek zsigerből nem szerették a hatóságokat, a messziről érkezett, „gyüttment” szaglászó idegeneket. Az Egyesült Államok *Haditengerészeti*

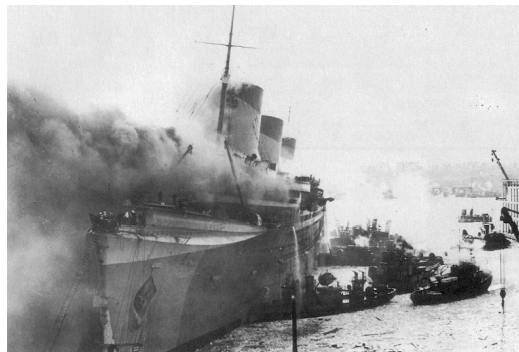
A **German American Bund** (Német-Amerikai Szövetség) nevű szervezet hagyományörző egyesületként kezdte tevékenységét, de aztán egyre inkább megáévvá tette a nemzetiszocialista eszméket. Az egyre élesedő propaganda tevékenység mellett kiképző táborokat is szervezett. 1939. február 20-án a szervezet nagygyűlésén, a new yorki Madison Square Gardenben, mintegy 20 ezer ember előtt **Fritz Julius Kahn** (1896-1951) egyesületi elnök bolsevik-zsidó amerikai vezetéséről beszélt és visszatérően „Rosenfeldnek” nevezte Rooseveltt elnököt és „Jew Dealnek” a New Deal-t. A háború alatt Kuhnt internáló táborba vitték, de a szervezet még utána is tovább működött.

Az olasz fasiszták már a 20-as évek elején megalakították az **Észak-Amerikai Fasiszta Ligát** (Fascist League of North America). Rendszeresen provo-káltak összecsapásokat baloldali és más antifasiszta mozgalmakkal, így aztán gyorsan diszkreditálták magukat az amerikai társadalom szemében. Még Mussolini is óvatosságra intette őket, aztán 1929 végén fel is oszlottak hivatalosan.

Hírszerzésének (*Office of Naval Intelligence – ONI*)⁵⁵ ebben a nem túl barátságos, kevés együttműködési hajlandóságot mutató közegben kellett eredményes felderítő munkát végeznie, az ehhez szükséges nyílt és titkos kapcsolati rendszert kiépítenie. Az ONI tehetséges, fiatal őrnagya, *Charles Radcliffe Haffenden*, 150 ügynököt közvetlenül irányítva próbált megbirkózni a feladattal.

A rekorder SS Normandie az Atlanti-óceánon útban Le Havre és New York között

A USS Lafayette-re átkeresztelt hajó pusztulása a New York-i kikötőben

Az eseményeket felgyorsította a II. világháború egyik legsúlyosabb (valószínűsíthető) szabotázsakciója, a *USS Lafayette* hadihajó, korábbi nevén *SS Normandie* francia tengerjáró luxushajó elsüllyesztése a New York-i kikötőben.

A Haditengerészeti Hírszerző Hivatal (ONI) az Amerikai Hírszerző Közösség része, 1882-ben hozták létre. Legfontosabb feladatai közé tartozik az USA Haditengerészet személyi állományának, haditechnikai eszközeinek nemzetbiztonsági védelme az ellenséges kémtevékenységtől és szabotázsakcióktól. A II. világháborúban ez kiegészült a német és japán haditengerészet rádióforgalmazásának elfogása és megfejtése feladatával.

Az USA II. világháborús hadba lépésekor, 1941-42-ben az ONI parancsnoka Theodore S. Wilkinson ellentengernagy volt.

Normandie francia tengerjáró luxushajó elsüllyesztése a New York-i kikötőben. A hajó fedélzetén 1942. február 9-én tűz ütött ki, s a lángok gyorsan tovaterjedtek. A lángokkal folytatott több mint 10 órai hiábavaló küzdelem után a hajó az oldalára fordult és elsüllyedt. Az ONI és Haffenden őrnagy is meg voltak győződve róla, hogy a tüzet német szabotőrök okozták.⁵⁶ Haffenden kijelentette: „Bármivel beszélek, egy pappal, egy bank menedzserrel, egy gengszterrel, az ördöggel magával, ha olyan információval tud szolgálni, amire szükségem van. Háború van. Amerikai életek forognak kockán.”⁵⁷

Később Lansky így emlékezett erre az időszakra: „New Yorkban mindenki csak mosolygott a Haditengerészet naiv különleges ügynökein, akik a dokkok környékén jártak föl-alá. Odamentek a

⁵⁵ Az ONI hivatalos honlapja www.oni.navy.mil. A szervezetről bővebben *Kaputa L.: Az Amerikai Egyesült Államok Hírszerző Közössége* (KBH Szakmai Szemle, 1997)

⁵⁶ Cressman, Robert J. (2 May 2007). "*Lafayette (AP 53) ex-Normandie*". *Dictionary of American Naval Fighting Ships*. (www.history.navy.mil/danfs/11/lafayette.html)

⁵⁷ Thom L. Jones idézi (<http://realdealmafia.com/luciano2.html>)

dolgozó emberekhez és oly módon szóltak hozzájuk a szájuk szegletéből, ahogy azt a mozifilmekben látták, amikor kémekről kérdeznak.”⁵⁸

Az ONI és az amerikai olasz Maffia közötti együttműködés részletei máig nem tisztázottak, a hivatalos iratok többsége minősített és nem hozzáférhető. Csak a történészek, oknyomozó újságírók munkái és egyes maffiózók nem mindig mérvadó visszaemlékezései alapján lehet rekonstruálni az eseményeket. 1954-ben volt ugyan egy hivatalos vizsgálat, *William B. Herland* vizsgálóbiztos vezetésével a közvélemény megnyugtatóra, de a Haditengerészet csak három feltétellel engedélyezte az ONI számára az együttműködést:

1. Semmilyen minősített irat titkoságát nem oldják fel és azt nem hozzák nyilvánosságra;
2. A Haditengerészet biztonsági tisztjei felügyelik a volt hírforrásokkal folytatott beszélgetéseket;
3. A végleges jelentést nem hozzák a közvélemény tudomására.

A jelentés végkövetkeztetése mindazonáltal ismert. Eszerint, *„a feltárt bizonyítékok azt mutatják, hogy Luciano segítségét és együttműködését a Haditengerészeti Hírszerzés biztosította a nemzetbiztonsági érdekek változásának figyelembevételével.*”⁵⁹

Anthony J. Marsloe, Haffenden egykori beosztottja is úgy nyilatkozott később, hogy az ONI nem válogathatott az informátorok között, ha kellett az alvilággal is együttműködött. *„Haffenden őrnagy teóriája helyesnek bizonyult a tekintetben is, hogy megakadályozta az ellenséget abban, hogy a saját céljaira használja fel az alvilágot... ehelyett mi használtuk azt információforrásként a saját háborús céljainkra... minden hírforrás felhasználását igazolják a nem szokványos körülmények”.*⁶⁰

Az **SS Normandie** luxus óceánjárót a franciaországi Saint-Nazaire-ben építették, és 1932. október 29-én bocsátották vízre. Korának leggyorsabb (max. sebessége 32,2 csomó = 59,6 km/h), és messze legnagyobb (hossza 314 m, szélessége 36,4 m, magassága 56 m, merülési mélysége 11 m) hajója volt, 83.423 br. regiszter tonna hasznos térfogattal. Mindmáig a Normandie volt a valaha épített legnagyobb teljesítményű, turbó-elektromos hajtású gőzhajó (max. teljesítmény 200.000 LE), számtalan gyorsasági és időrekord felállítója.

A háború a Normandie-t New Yorkban találta, majd 1940-ben, Franciaország eleste után az Egyesült Államok lefoglalta azt. Az amerikai függetlenségi háborúban George Washington oldalán harcoló neves francia forradalmár, La Fayette márki tiszteletére **USS Lafayette**-nek keresztelték át és megkezdték csapatszállító hajóvá való átalakítását. Éppen végeztek a munkálatokkal, a mikor a hajót elérte a tragikus végzet 1942. február 9-én.

⁵⁸ Bob Symon idézi (forrás megadása nélkül) a <http://symonsez.wordpress.com/> honlapon.

⁵⁹ Thom L. Jones idézi (<http://realdealmafia.com/luciano2.html>)

⁶⁰ Ld. ugyanott.

Így vagy úgy Haffenden őrnagy egyeztetett „Harisnyás” Lanzával, hogy az segít neki kiszűrni az ellenséges ügynököket, szabotőröket és más ellenséges tevékenységgel gyanúsítható alakokat. Az ONI fedett ügynökei a halászokkal együtt futottak ki éjjel-nappal a nyílt tengerre és rádión keresztül jelentették a gyanús hajó- és tengeralattjáró-mozgásokat.

Az együttműködés minőségileg magasabb szintjéhez, a szállító- és dokkmunkások szakszervezetein belüli kapcsolatrendszer kiépítéséhez már felsőbb szintről kellett jóváhagyás, magától Lucky Lucianótól, aki a szigorúan őrzött *Clinton Correctional Facility* nevű fegyházban töltötte a börtönbüntetését a kanadai határ közelében fekvő *Dannemora* városában. Meyer Lansky közvetítésével Luciano áldását adta az együttműködésre. Luciano nem áallotta hangoztatni, hogy mint hazájához hű amerikai állampolgár, kötelességének érezte, hogy segítsen. Lucianót hamarosan átszállították a New Yorkhoz jóval közelebb fekvő és kevésbé szigorúan őrzött *Great Meadow* börtönbe, ahol rendszeresen meglátogatta őt Lansky és persze az ONI különleges ügynökei is. Luciano különleges bánásmódban részesült, látogatóit nem ellenőrizték, azokkal fegyőr jelenléte nélkül tárgyalhatott, s nem vizsgálták át a csomagjait sem.

Luciano is tartotta a szavát, rendkívül értékes, más módon nem megszerzhető információkkal segítette az ONI munkáját. Nem sokkal a *Great Meadow* börtönbe való átszállítását követően nyolc német ügynököt tartóztattak le New Yorkban és Chicagóban, akiket német tengeralattjárókról tettek ki az Egyesült Államok keleti partjainál. Többüknél partvédelmi és hadiipari létesítmények elleni támadási terveket találtak. Az elfogásukhoz szükséges információk javarészt New York-i halászoktól és dokkmunkásoktól származtak. Luciano befolyása akkor is érvényesült, amikor valamilyen óvatlan szakszervezeti vezető olyan sztrájkot szervezett, ami veszélyeztette volna a hadianyag-ellátást és szállítást. Ilyenkor a Maffia emberei mindig meggyőzték az adott szakszervezeti bizalmit, hogy változtassa meg elhatározását. Ha a meggyőzés nem ment szép szóval, akkor ment erőszakkal...

Az USS Lafayette tragédiáját kivizsgáló kongresszusi bizottság, *Patrick Henry Drewry* kongresszusi képviselő elnökletével, hivatalosan arra a következtetésre jutott, hogy emberi mulasztások sora okozta a szerencsétlenséget, mindenekelőtt a gondatlanul végzett hegesztési munkálatok. Ez okozta a tüzet, amelyet aztán a mentési munkálatok szervezetlensége és az összehangoltság hiánya miatt nem sikerült időben eloltani. Ez lett végül a hivatalos magyarázat, amit az ONI – házon belül – kezdettől fogva kétségbe vont. Az ONI

Az oldalára dőlt USS Lafayette a katasztrófát követően

dokumen-tumok e tekintetben sem lettek nyilvánosságra hozva, így aztán annál nagyobb táptalajra talált egy évtizedekkel később felbukkant harmadik verzió. Harminc évvel az események után megjelentek Luciano posztumusz emlékiratai, melyek-ben a derék maffiózó felfedte a „nagy titkot”: a hajót egy bonyolult terv részeként maga a Maffia gyújtotta fel, hogy így érje el Luciano kiszabadítását. Ezt később állítólag a még élő Lansky is megerősítette izraeli életrajzírójának. *Carl Sifakis* szabadúszó író, korábbi bűnügyi riporter, 2001-ben magyarul is megjelent könyvében, *A Maffia enciklopédiában*, abszolút hitelt ad a történetnek és kész tényként fogadja el a maffiózók utólagos elbeszélését. Sifakis könyve so-kak számára elsőszámú referen-ciaművet jelent az amerikai szer-vezett alvilágra vonatkozó infor-mációk tekintetében, talán ezért is több mint meglepő, hogy feltételek nélkül és egyedülként elfogadja ezt a verziót.

Luciano visszaemlékezése alapján Sifakis is úgy gondolja, hogy, „...*a maffia pöckölte a gyufát Normandiára. A cél az volt, hogy tüzet rakjanak a katonai hatóságok alá, amivel olyan pánikot kelthetnek, hogy a hadsereg igénybe vegye a bebörtönzött Lucky Lucianót a kikötőkben zajló szabotázsakciók megfékezésére.*” Az alapötlet állítólag Alfredo Anastasiától származott, aki azt előbb a fivérével, Antonióval beszélte meg, majd a „család” ügyvivője, *Frank Costello* elé tárta. Costellónak tetszett a terv és Dannemorába utazott, hogy ismertesse Lucianóval. A szindikátus feje felismerte, hogy „*ez iszonyatos befolyással ruházza őt fel a kormánnyal szemben. A hivatalnokok kénytelenek lesznek tárgyalni vele, ha biztonságban akarják tudni a kikötőket.*” Luciano rábólintott az ördögi tervre, s az USS Lafayette lángba borult, mielőtt kifuthatott volna a nyílt tengerre, első katonai küldetésére. Később Luciano állítólag ezt nyilatkozta: „*Ez az istenverte Anastasia, ez aztán tényleg jó munkát végzett. Később Albert(o) azt mondta nekem, hogy ne legyenek rossz érzéseim amiatt, ami a hajóval történt. Azt mondta, hogy már akkor is utálta azt a kurva haditengerészetet, amikor még a seregben szolgált őrmesterként.*” Anastasiáék

újabb látszat szabotázsakciókat is el akartak követni, de Lansky személyesen dorongolta le őket, hogy nem kell újabb hajókat felgyújtaniuk. Lansky szerint

Meyer Lansky, Luciano barátja és maffiózó társa

Luciano „*nagyon bánta a dolgot. Nem azt bánta, hogy felgyújtotta a Normandiát, hanem azt, hogy többé már nem tehet keresztbe a haditengerészetnek.*”⁶¹

Lucky Luciano a valaha élt legnagyobb formátumú maffiózó volt, kivételes intelligenciával, széleskörű kapcsolatrendszerrel, azon belül hihetetlen befolyással és hatalommal, de ezt a történetet személy szerint kétkedéssel fogadom. A maffiózók mindig hajlamosak rá, hogy kitalált színes, roman-tikus történetekkel fényezzék magukat, igazolják saját nagyságukat. A teljes igazságot talán akkor sem tudnánk meg, ha a Haditengerészeti Hírszerzés megnyitná az archívumait, de a hozzáférhető források alapján, magam inkább arra hajlok, hogy az ONI nem alaptalanul feltételezett külföldi szabotázs-cselekményt az akció mögött. Ami a hatóságok és a Maffia együttműködésének mélységét és minőségét illeti, megint csak sok a kérdőjel és azok száma tovább szaporodik majd a szövetséges haderők szicíliai inváziójának vizsgálatakor. Sok a legenda, a feltételezés és túl sok dokumentum még mindig nem hozzáférhető, ami esetleg tisztázhatna sok hiedelmet és félreértést.

A szövetséges haderő partraszállása Szicíliában és a Maffia

1943. januárjában a casablancai konferencián *Winston Churchill* és *Franklin Delano Roosevelt* döntöttek a szövetségesek további észak-afrikai hadműveleteiről (a tengelyhatalmak ekkor még tartották Tuniszt!), s arról, hogy azt követően hol szálljanak partra Európában. Több lehetőség is felvetődött, a leglogikusabbnak és legegyszerűbbnek Szicília tűnt, amit elsősorban az angolok forszíroztak, az amerikaiak számára pedig bizonyos értelemben indifferens volt a helyszín. Így esett a választás különösebb vita nélkül Szicíliára, ahol kétségtelenül nem alaptalanul feltételezték, hogy igazi ellenállásra csak a megszálló német csapatoktól számíthatnak, de azok sem tekintik a szigetet stratégiai fontosságúnak, hanem sokkal inkább az olasz csizma déli szarát.

A politikai döntés után, miközben még javában zajlottak a felszabadító harcok Észak-Afrikában, gőzerővel megindult a „*Husky*” fedőnévre keresztelt partraszállási hadművelet katonai előkészítése. A hadtörténelem addigi legnagyobb ilyen jellegű műveletében 160.000 szövetséges (amerikai, brit, kanadai) katonát, 600 harckocsit, 14.000 járművet és 1.800 löveget terveztek partra szállítani Szicília déli részén, *Gela*, *Licata* és *Siracusa* térségében. A szigetet

⁶¹ A szó szerinti idézetek Carl Sifakis: *A Maffia enciklopédia* c. könyvéből vannak átvéve (2001)

40.000 német katona, 230.000 jóval kevésbé ütőképes olasz katona, 260 harckocsi és 1.400 repülőgép védte, amely elméletileg elégségesnek ígérkezett akár a partraszállás megakadályozásához is. Ehhez képest, mint a későbbi események bizonyítják majd, az invázió minden előzetes várakozást felülmúlóan sikeres lett, a szövetségesek bő egy hónap alatt minden ellenállást felmorzsolták, Szicília különösebb véráldozat nélkül az ölükbe hullott. Hogyan lehetett mindez lehetséges?

Széles körben, beleértve neves és kevésbé neves történészeket is, él a legenda, hogy a szövetséges hadvezetés gyakorlatilag lepaktált a Maffiával, ezért a helyi lakosság és az ott állomásozó olasz katonák nem fejtettek ki semmilyen ellenállást. Ezzel a vélekedéssel szemben sokan mások elszántan bizonygatják, hogy ez hamis mítosz, a szövetségesek olyan technikai és létszámbeli (?) fölényben voltak, hogy erre semmi szükségük nem volt, a gyors győzelmet pusztán ezen tényezőknek köszönhették. A szembenálló felek számadatainak ismeretében azt határozottan lehet cáfolni, hogy a szövetségesek létszámbeli fölényben lettek volna. Más kérdés a Sziciliában állomásozó olasz csapatok valós harcértéke. Ugyanakkor 1943 nyarán még nem demoralizálódott teljes mértékben az olasz haderő, nem lett elege mindenkinek a háborúból, nem ábrándult ki mindenki a fasizmusból és ezáltal nem Észak-Afrikában vagy a távoli Oroszországban kellett harcolni ködös célokért, hanem első ízben a saját hazájuk földjén. Elvileg. Kérdés, mennyire érezték az Olaszország más vidékeiről besorozott katonák magukénak Szicília vad tájait, ahol mind kevésbé érezhették magukat biztonságban az egyre erősödő kommunista partizánmozgalommal és az éledező, szintén antifasiszta alapon álló Maffiával szemben? Summa summarum, véleményem szerint az igazság ezúttal is a bekezdés elején felvetett két szélsőséges álláspont között van.

A casablancai konferencián hozott politikai döntést követően az amerikai hadvezetés tüstént szembesült a ténnyel, hogy igen keveset tudnak Sziciliáról, a sziget földrajzi adottságairól, az ott állomásozó katonai erőkről és az ott élő civil lakosságról, annak történelméről, nyelvéről, hagyományairól. Rövid idő alatt kellett megbízható hírszerzési adatokhoz hozzájutniuk, s ehhez kézenfekvőnek tűnt, hogy az Amerikába kívándorolt sokmillió olasz lakosához forduljanak segítségért.

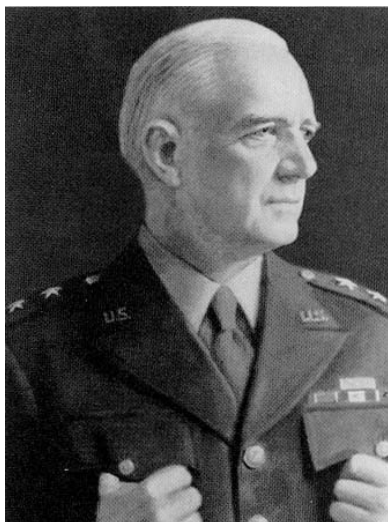
A szövetséges hatalmak politikusai éshadvezetése a casablancai konferencián

Ezen belül is előnyt élveztek a szicíliai emigránsok, a fasizmus elől a nem túl távoli múltban kivándoroltak, na és persze a Maffia, annak is mind az amerikai, mind az otthon maradott szicíliai szárnya. A leghatékonyabb,

legnaprakészebb hírszerzési adatokat nyilvánvalóan a Maffia tudta szolgáltatni sajátos felépítésének, szervezettségének, működési- és kapcsolatrendszerének, valamint a már eddig is tárgyalt, javarészt illegális módszereinek köszönhetően.

A kapcsolatépítést nem a nulláról kellett kezdeni, hiszen az együttműködésnek már kialakult egy „kölcsonösen előnyös” gyakorlata a Haditengerészeti Hírszerzés és a Lucky Luciano vezette amerikai olasz Maffia között a keleti parti kikötők nemzetbiztonsági védelme terén. Mostantól Haffenden ügynökei szisztematikusan keresték azokat az olaszokat, akik Szicíliából, különösen a part menti városokból érkeztek, s próbáltak tőlük minél többet megtudni a szigetről. Adatokat gyűjtöttek a partraszállást befolyásoló árapály jelenségről, a tengerparton kiépített védelmi rendszerekről, a szigeten állomásozó katonai alakulatok elhelyezkedéséről, felszereltségéről, személyi állományáról. Fontos volt tudni, hogy a helyi lakosság közül kik szimpatizáltak a fasiszta rendszerrel és kik harcoltak ellene akár szóval, akár fegyverrel, kihez fordulhattak bizalommal a partraszálló szövetségesek, kitől remélhettek segítséget. Az antifasiszta érzelmű helyi lakosság között aszerint szelektáltak, hogy ki volt szocialista, kommunista érzelmű és ki nem. E tekintetben leginkább az volt a rendező elv, hogy az illető lehetőleg ne legyen baloldali érzelmű, más esetekben szemet hunytak a nem feltétlenül feddhetetlen életút, maffiakapcsolatok felett, vagy még helyesebben inkább nem is akartak tudni róla.

A Husky hadművelet előkészítése Észak-Afrikában folyt, amelyben a Haditengerészeti Hírszerzés részéről közvetlenül Haffenden egyik legjobb

embere, a fentebb már említett Anthony J. Marsloe hadnagy vett részt, aki folyékonyan beszélt olaszul és franciául is. Marsloe magával vitt még három másik embert, akik korábban tapasztalatokat szereztek már a maffiaellenes harcban: *Joachim Titolo* hadnagyot, jogászt; *Paul A. Alfieri* hadnagyot, nyomozótisztet és *James F. Murray* zászlóst.

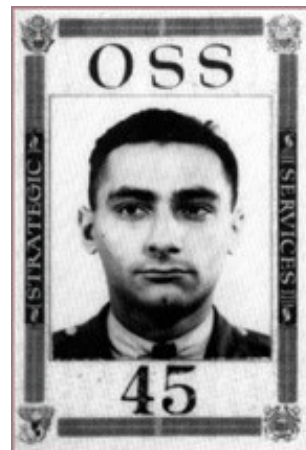
A Haditengerészeti Hírszerzés erőfeszítése mellett meg kell emlékeznünk a nem sokkal korábban létrehozott első egységes központi hírszerző szolgálat, az *Office of Strategic Services (OSS)*, vagyis a *Stratégiai Szolgálatok Hivatala* tevékenységéről. Külföldi példákra való hivatkozással, *William J. Donovan* (1883-1959) ezredes tett javaslatot Roosevelt elnöknek egy ilyen szervezet létrehozására 1941-ben. Az elnök elfogadta a javaslatot és 1942. június 13-án hivatalosan is létrehozták az OSS-t, amely jogelődje volt a háború után megalakított *Központi Hírszerző Ügynökségnek (Central Intelligence Agency – CIA)*. Sokan emiatt hajlamosak eltúlozni az OSS-nek a Husky hadműveletben játszott szerepét, de az igazság az, hogy az OSS

***William J. Donovan, az
OSS megalapítója***

akkor még nem volt olyan erős és kompetens hírszerző szolgálat. Ráadásul a Hadsereg valamint a

Haditengerészet később is megőrizte önállóságát a hírszerzésben, és féltékenyen vigyázta a saját illetékességi területét. Az OSS soha nem felügyelte, még csak nem is koordinálta a többi ügynökség külföldre irányuló hírszerző tevékenységét.

Az OSS kompetens hírszerző szervezetként mutatta meg magát már az észak-afrikai hadműveletekben, s később jelentős sikereket ér el elsősorban a csendes-óceáni hadszíntéren, de Európában is. Olaszországban különösen az itáliai félszigeten, az elhúzódo szárazföldi hadműveletek során tűnt ki a frontvonalak mögötti tevékenységével, propaganda-, felforgató- és szabotázscelek-mények elkövetésével, a földalatti ellenállási és partizánmozgalom támoga-tásával. A Husky hadműveletben az OSS csak korlátozott szerepet játszott a Haditengerészeti Hírszerzés mellett. Az OSS szicíliai műveleteiben kulcs-szerepet játszott egy amerikai olasz fiatalember, *Max Corvo*, aki közlegényből lépett elő az OSS Olasz Szekciójának vezetőjének, legalábbis rövid időre.⁶²

Max Corvo (1920-1994), Szicília keleti partvidékén született egy antifasiszta újságíró gyermekeként. A papa nézetei miatt a családnak el kellett hagyni Olaszországot és a *Connecticut* állambeli *Middletown* városába vándoroltak ki. Itt egy olasz nyelvű lapot szerkesztett az idősebb Corvo, amibe egy idő után besegített a fia is. Az újságírás révén a család továbbra is tartotta a kapcsolatot az otthon maradt ismerősökkel, rokonokkal és tökéletesen tisztában voltak az olaszországi politikai eseményekkel. Ismerték az antifasiszta aktivistákat az Atlanti-óceán mindkét partján.

1942-ben a fiatal Max belépett a hadseregbe, hogy fegyverrel harcoljon a fasiszmus ellen. Hamarosan kidolgozott egy tervet, hogy hogyan lehetne bevonni információgyűjtő tevékenységbe azokat a szicíliai származású amerikaiakat, akik megfelelő intelligenciával, nyelv- és helyismerettel, valamint otthoni kapcsolatrendszerrel rendelkeznek. Annak ellenére, hogy Corvo csak közlegény volt, az OSS legfelsőbb vezetése fogadta őt kihallgatáson és akceptálta az indítványát. Rögtön állományba is vették Corvót, aki pedig hozzájárult Olasz Szekció felállításához. A személyi állományt elsősorban a Connecticutban élő nagyszámú szicíliai bevándorlók köréből verbuválta. Corvo több olyan személyt is beszervezett, akik később komoly politikusi karriert futottak be az Egyesült Államokban. Az OSS Olasz Szekció fontos hírszerzési adatokkal járult hozzá a Husky hadművelet előkészítéséhez, tagjai aktívan részt vettek a *Ventotene* és *Lipari-sziget* környéki műveletekben. Több sikeres szabotázsakciót, politikai és hadifoglyok kiszabadítását szervezték meg az ellenség háttérében.

Corvo mindvégig kritikus volt az ONI-val szemben, amiért az a háborúban együttműködött Lucky Lucianóval és a Maffiával. Corvo egész életében hangoztatta, hogy a munkája során mindvégig kerültre a kontaktust a Maffiával. Az már egy másik kérdés, hogy a háború után az OSS, majd a jogutód CIA kevésbé volt finnyás ebben a kérdésben. A kommunista térnyerés elleni harcban nem voltak ilyen jellegű fenntartásai a **James Jesus Angleton** (1917-1987) vezette kémelhárítási igazgatóságnak.

⁶² http://www.niaf.org/milestones/year_1942.asp

Gela térségében

A háború után Corvo nem maradt a hírszerzés kötelékében, 1947-ben leszerelt és visszament újságírónak Connecticutba. Tartotta a kapcsolatot más OSS veteránokkal és 1990-ben publikálta könyvét, *The O.S.S. in Italy, 1942-1945* címmel.

A Husky hadművelet 1943. július 10-én kezdődött *Sir Harold Alexander* tábornok irányítása alatt, a Szövetséges 15. Hadseregcsoporthoz tartozó amerikai 7. hadsereg

George Smith Patton altábornagy vezetésével Gela és Licata térségében szállt partra, míg a brit 8. hadsereg *Bernard Law Montgomery* tábornok vezetésével Siracusától délre kezdte meg műveleteit. A deszant hadművelet na-gyobb szabású volt még az egy évvel későbbi normandiainál is: az első napon több mint 3.000 vízi járműről 150.000 szövetséges katona szállt partra több mint 1.000 harci repülő védelme alatt.

Az inváziós erőkkel az első napon érkezett meg Szicíliába Marsloe és csapata is. Birtokukban volt egy több száz nevet tartalmazó lista, amelyet első sorban *Vincent Mangano* brooklyni maffiózó és egyik helyettese, *Joe Adonis* bocsátott a rendelkezésükre. A lista olyan maffiózók neveit tartalmazta, akik el voltak igazítva, hogy segítsenek, s ezért bizalommal lehetett fordulni hozzájuk. A maffiózók segítségével Marsloe és emberei könnyedén jutottak át az ellenséges vonalakon, hogy különleges műveleteket hajtsanak végre az ellenség hátszögében. Az egyik leglátványosabb és legeredményesebb akció során Marsloe egyik embere, a fentebb már említett Alfieri bejutott az Olasz Haditengerészeti Parancsnokság villájába. Itt az egyik páncélszekrényből felbecsülhetetlen értékű rejtjelkódokat és más dokumentumokat, térképeket szerzett meg az ellenséges erők elhelyezkedéséről, partvédelmi művekről, aknamezőkről.⁶³

A szövetségesek előnyomulásával egyre-másra bukkantak elő a fasizmus alatt száműzetésbe, házi őrizetbe, illegálisba kényszerített maffiózók. Sőt a felszabadítók gyakran mérlegelés nélkül engedték ki a fegyintézetekből a rabokat is, akik között nemcsak politikai elítéltek voltak, de szép számmal akadtak köztörvényes bűnözők, s – Cesare Morinak hála! – több ezer maffiózó is. Hangos antifasizstaként, meg persze antikommunistaként előjöttek a Vasprefektus által átmenetileg elhallgattatott öreg, befolyásos maffiózók is, mint Calogero Vizzini, alias Don Calo és hú társa, Giuseppe Genco Russo is.

Van egy közszájon forgó, hollywoodi filmbe illő történet Calogero Vizzini és Lucky Luciano közötti együttműködésről. A szövetségesek partra-

⁶³ Douglas Valentine: *The strength of the wolf: the secret history of America's war on drugs* (2004)

szállása után alig öt nappal egy amerikai felderítő repülőgép Villalba, Vizzini szűkebb pátriája fölött elrepülve kidobott egy vászonzsákot Don Calónak címezve. A zsákban egyebek mellett volt egy sárga selyemsál, amelybe egy nagy fekete „L” betű volt hímezve, Lucky Luciano utalva⁶⁴. A Luciano és Vizzini közti kapcsolatot az is magyarázta, hogy Luciano alig 15 mérföldre született Villalbától Lercara Friddiben, ahol még mindig éltek olyan rokonai, akik Don Calónak dolgoztak.⁶⁵ Két nappal később három amerikai harckocsi dübörgött be Villalába, miután több mint 30 mérföldet tettek meg végig ellenséges területen. Don Calo személyesen mászott fel az egyik tankra, majd a következő hat napban végig járták a környező településeket, hogy támogatást szerezzenek az előnyomuló amerikai csapatoknak.⁶⁶

A történetet mára mind többen vonják kétségbe, igaz jobbra egymást idézve és egymásra való hivatkozással. Többen úgy próbálják hitelteleníteni az esetet, hogy azt még tovább színesítik újabb valószerűtlen elemekkel, amelyekről a történet eredeti forrásai soha nem is beszéltek. Magyar nyelvű internetes írásokban például felbukkan – a forrást szándékosan nem nevezem meg –, hogy „a leghíresebb legenda szerint egyes amerikai egységek olyan sárga selyemzászlók alatt vonultak be egyes szicíliai helységekre, amelyeken egy nagy hímezett fekete L betű jelezte: a katonák a híres gengszter, Lucky Luciano szövetségeseiként vannak jelen a szigeten.” Kétségtelen, enélkül is „gyanúsán” hangzanak az eredeti sztori kalandregénybe illő elemei, ugyanakkor az elsőszámú forrás, *Michele Pantaleone* (1911-2002), szocialista politikus, neves újságíró és maffia szakértő, maga is Villalában született és ott élt a kérdéses időben. A történet valódisága mellett kitartott élete végéig és egy másik történész, Norman Lewis sze-

Allied Military Government for Occupied Territories (AMGOT), magyarul Megszállt Területek Szövetséges Katonai Kormányzósága volt a neve annak a szervezetnek, amelyet a szövetséges csapatok létrehoztak a II. világháborúban a megszállt/felszabadított országokban a közrend és közbiztonság szavatolására. Szicília első katonai kormányzója Alexander tábornok volt, a felszabadító Szövetséges 15. Hadsereg-csoport parancsnoka. Tanácsadó-ként szolgált mellette a civil ügyek biztosa, akinek volt egy helyettese és hat alárendelt osztálya: jogi, pénzügyi, civil ellátásügyi, közegészségügyi, közbiztonsági és ellenséges vagyoniügyi.

⁶⁴ A selyemsál a Sziciliából Amerikába kivándorló maffiózók hagyományos viselete volt.

⁶⁵ Gay Talese: *Honor Thy Father* (1971)

⁶⁶ Az esetet több történész írja le hasonlóan. Michele Pantaleone: *Mafia e politica 1943-1962* (1962); Norman Lewis: *The Honored Society* (1964); és a már idézett Gay Talese

rint a helyi lakosok közül többen mások is tanúskodtak az esetről a korabeli szicíliai sajtóban.

Pantaleone az elsők között rántotta le a leplet az olasz közéletben a politika és a Maffia összefonódásáról. Lehet őt persze elfogultsággal is vádolni, hiszen villalbai lakosként (Don Calo házával szemközt lakva), a szocialista párt helyi elnökeként, nemcsak politikai nézetkülönbségek választották őt el a Maffia fejtől, de az előbbiből kifolyólag igen komoly személyes nézeteltérések is voltak egymással. Pantaleone rendszeresen publikált maffiallenes ok-nyomozó riportokat baloldali újságokban, amivel többször kivívta az AMGOT által a villalbai polgármesteri székbe ültetett Vizzini haragját. Volt, hogy emiatt Vizzini elpusztította a Pantaleone család terményét a földeken, s egyszer sor került egy sikertelen merényletkísérletre is ellene. Egy alkalommal, 1944. szeptember 16-án egy baloldali választási gyűlést, amelynek szervezésében Pantaleone is részt vett, s amelyen felszólalt a neves palermói kommunista vezető, *Girolamo Li Causi* (1896-1977), Don Calo fegyveresekkel veretett szét, amelyben 18-an sebesültek meg lőtt sebektől, köztük Pantaleone és Li Causi is.⁶⁷

Az egész Husky hadművelet alig egy bő hónapig tartott, de még azon belül is különösen figyelemre méltó volt az amerikai Patton hadseregének gyors előnyomulása. Míg Montgomery brit és kanadai csapatai a siracusai partraszállást követő 2 hétben alig 30 mérföldet haladtak előre észak felé és megakadtak *Catania* alatt, addig Patton felszabadította a sziget egész nyugati felét. Az amerikai 7. hadsereg előbb megerősítette a hídfőállását, majd mintegy 40 mérföldet nyomulva észak-északnyugat felé elfoglalta *Agrigentót* és Villalbát. Július 16-án Patton innen kezdte meg lendületes előnyomulását a nehéz, hegyes-völgyes, erdővel, aknamezőkkel szabdalts terepen, és a 3. hadosztály különösebb veszteségek nélkül, alig 6 nap alatt, szinte menetből foglalta el Palermót. A felszabadítókat mindenhol lelkesen éljenző tömegek fogadták. A Maffia biztosította az előnyomulási útvonalakat, megmutatta a legrövidebb és legbiztonságosabb utakat a bonyolult hegyi terepen és aknamezőkön át. A Palermót védeni hivatott 60 ezernyi olasz katona szinte kámforrá vált, a németek is inkább kelet felé, az *Etna* és *Messina* irányába húzódtak vissza.

1951-52 között a neves demokratapárti szenátor, *Carey Estes Kefauver* (1903-1963) vezetésével működött az amerikai szenátus *Szervezett Bűnözés Elleni Vizsgálóbizottsága*, az ún. *Kefauver Bizottság*, amely behatóan vizsgálta az amerikai politikai elit és a szervezett bűnözés összefonódását. Ennek keretében, egyfajta mellékszálként tanulmányozták Patton példátlanul gyors előnyomulásának a körülményeit is, de a Védelmi Minisztérium nem sok hasznosítható információt adott át a bizottságnak. A minisztérium illetékesei

⁶⁷ John Dickie: *Cosa Nostra – a history of the Sicilian Mafia* (2004); és Carlo Levi előszava Pantaleone: *Mafia e politica 1943-1962* c. könyvéhez.

méltatlannak érezték még a maffiakapcsolatokra vonatkozó kérdés felvetést is Kefauver szenátor részéről.⁶⁸

A magyar származású fotóművész, Robert Capa több világhírű fényképet készített a szicíliai hadjárat idején is

Szicília felszabadításához a Maffia hozzájárulásának mértéke vitatható. Kétségtelen, hogy a szövetségesek Lucky Luciano, Don Calo, meg a többi maffiózó nélkül is győzedelmeskedtek volna, legfeljebb a harcok tovább tartottak és több véráldozattal jártak volna. Sokkal egyértelműbb és jelentősebb volt viszont a Maffia hozzájárulása az AMGOT tevékenységéhez. A felszabadító harcok alatt megalapozott együttműködés igazából a frontvonal távolodásával teljesedett ki. Az előnyomuló szövetséges csapatok vezetése nem akart jelentős reguláris katonai erőket hátrahagyni és elvonni a németekkel, meg a még mindig velük tartó olaszokkal vívott fegyveres harctól. A Pentagon ki is adta az ukázt 1943 őszén, hogy a „helyi közrend és biztonság szavatolására bőven elégségesek a carabinieri és az olasz hadsereg.”⁶⁹ Csakhogy az olasz hadsereg, mint olyan, nem létezett a megszállt területeken. Ami volt, az felmorzsolódott, dezertált, szétszéledt. A fasizmus korából visszamaradt carabinieri hitelüket, tekintélyüket, erejüket veszítették. A közrend biztosítására sokkal alkalmasabbnak, megbízhatóbbnak tűnt Calogero Vizzini Maffiája. Ahogy fentebb már említettem, 1943 júliusában az AMGOT kinevezte Don Calót Villalba polgármesterévé, s hasonlóan cselekedett Nyugat-Szicília legtöbb településén is: általában a „lojális maffiózók” kerültek az önkormányzatok élére szemben a rivális baloldali blokk jelöltjeivel.⁷⁰

Egy szemtanú elbeszélése szerint, „amikor Don Calo Vizzinit tették a város polgármesterévé, akkor a teljes lakosságot a főtérre vezényelték. Gyenge olaszággal egy amerikai hadnagy röviden annyit jelentett be: 'Ez itt a mesteretek'.”⁷¹ Vizzini saját maga úgy emlékezett, hogy az emberek éljeneztek és a vállukon hordták őt körbe. Sőt – megint csak saját maga szerint – egyfajta béketeremtő szerepet is betöltött, amikor például megakadályozta, hogy a

⁶⁸ Estes Kefauver: *Crime in America* c. könyve alapján idézi Norman Lewis: *The Honored Society* (1964)

⁶⁹ Gabriel Kolko: *The Politics of War* (New York, 1968)

⁷⁰ Michele Pantaleone: *Mafia e politica 1943-1962* (1962)

⁷¹ Tim Newark: *Mafia Allies* (2007)

korábbi fasiszta polgármestert meglincseljék.⁷² Más forrás szerint viszont Don Calo olyannyira magabiztos volt és hitt a saját fontosságában az AMGOT felé, hogy egyszerűen eltette láb alól az akadékoskodó helyi rendőrfőnököt, s a nyomokat eltüntetve végképp megszabadult korábbi bűnöző múltjának hátrányos jogkövetkezményeitől.⁷³

A már idézett Michele Pantaleone így írt könyvében az AMGOT tevékenységéről és politikájának következményeiről: „*A második világháború kezdetéig a Maffia szétszórt, elszigetelt kis csoportokra szakadt, és teljesen el lehetett volna törölni, ha megpróbálták volna orvosolni a sziget szociális problémáit. A szövetséges megszállás és az azt követő lassú demokratizálódás viszont visszahelyezte a Maffiát hatalma teljébe, ismét olyan pályára állította azt, hogy politikai tényezővé váljon, és visszaadta az Onorata Societa kezébe a fegyvert, amelyet a fasizmus egyszer már kicsavart belőle.*⁷⁴

Az **Olasz Kommunista Pártot (OKP)**, az Olasz Szocialista Pártból kivált baloldali csoportok alapították 1921-ben. 1926-ban a fasiszta terror betiltotta, vezetőit letartóztatták, **Antonio Gramsci** 11 évi fogság után halt meg. A fasiszta diktatúra elleni harc élén az illegális párt állt. A háború után összeírt 350.425 partizán közül 210.000 az OKP tagja volt, közülük 40.000-en estek el a fegyveres harcban. 1944. májusától az OKP részt vett az első demokratikus koalíciós kormányban, 1945-ben az ország legnagyobb pártja volt 1.700.000 taggal. 1947-ben kiszorították a kormányból, s merényletet követtek el a főtitkár **Palmiro Togliatti** ellen. Ezt követően az OKP még hosszú évtizedeken át az ország legerősebb pártja maradt, de ez már egy másik történet...

A szövetséges erők átkelésével a Messinai-szoroson és fokozatos előny-mulásával északi irányban, az OSS és más amerikai hírszerző szolgálatok egyre növekvő aggodalommal figyelték az olasz belpolitikai élet balratolódását. 1943-44 fordulóján az Olasz Kommunista Párt (OKP) taglétszáma megduplázódott, az ország németek által megszállva tartott északi részén különösen erős ellenállási mozgalom bontakozott ki. Torinóban a Gestapo brutális fellépése ellenére 500.000 munkás, az egész város sztrájkolt 8 napon át. A földalatti mozgalomban 150.000 fegyveres harcolt, zömében kommunista ideológia alatt, s a számuk napról napra nőtt. A partizánmozgalom és az OKP erősödése egyáltalán nem lelkesítette a szövetséges hadvezetést, és 1944 közepétől fokozatosan és érezhetően csökkentette az ellenállóknak ledobott utánpótlás mennyiségét.⁷⁵ Amerikai katonai

parancsnokok azt jelentették hazafelé, hogy „*több mint húsz évvel ezelőtt egy hasonló helyzet provokálta ki a Marcia su Romat és vezetett a fasizmus*

⁷² John Dickie: *Cosa Nostra – a history of the Sicilian Mafia* (2004)

⁷³ Norman Lewis: *The Honored Society* (1964)

⁷⁴ Michele Pantaleone: *Mafia e politica 1943-1962* (1962)

⁷⁵ Gabriel Kolko: *The Politics of War* (New York, 1968)

megszületéséhez. *El kell döntenünk, és ezt gyorsan kell tennünk, hogy akarunk-e egy második menetelést, ami esetleg egy másfajta izmusba vezethet.*”⁷⁶

A már felszabadított Szicíliában ez a döntés megszületett. A hidegháború előszeleként, a kommunizmus elleni harc jegyében a megszálló hatóságok a Maffia embereit alkalmazták az AMGOT intézményeiben. Mivel a kommunisták által elképzelt társadalmi és szociális reform, a sziget évszázados feudális viszonyainak megváltoztatása elvágta volna a Maffia bevételi forrásait, az *Onorata Società* zsigerből gyűlölte a kommunizmust, s vált az antikommunisták természetes szövetségesevé.

Az amerikaiak számára Vizzini ideális együttműködő partner volt, hatalma és befolyása révén, na meg azért, mert egyszerre volt antifasiszta és antikommunista. Vizzini még az Amerikai Hadsereg tiszteletbeli ezredese címet is megkapta. Az amerikai

minden jel szerint tisztában voltak Don Calo Maffiában betöltött szerepével és megpróbálták hasznot húzni belőle. Az OSS is támaszkodott a *Olasz kommunista partizánok* Maffiára és személy szerint Don Calóra is az információgyűjtő tevékenysége során. Hetente beszámoltatták őt az OSS palermói irodájában és titkos jelentéseikben állítólag „*Bull Frog*”, magyarul „*Kecskebéka*” fedőnéven hívták őt.⁷⁷

1943 júliusában az inváziós erőkkel érkezett Szicíliába *Charles Poletti* (1903-2002), az Amerikai Hadsereg és az AMGOT civil ügyekért felelős főtisztje ezredesi rendfokozatban. Az ő feladata volt a víz- és villamos energia szolgáltatás helyreállítása, élelmiszer- és vízszállítmányok szétosztása és a demokratizálási folyamatok elindítása. Poletti elsőgenerációs olasz-amerikai volt, folyékonyan beszélt olaszul és elég jól ismerte a helyi viszonyokat. Szicíliai megbízatása előtt New York alpolgármestere volt 1939-42 között, majd egy hónapra polgármestere is 1942 decemberében. Poletti olaszországi küldetése a háború végéig tartott, ez idő alatt szolgált – Szicília után – Nápolyban, Rómában és Milánóban is. Egyes források szerint Poletti gépkocsivezetője és segítője a maffiózó *Vito Genovese* volt, aki gyilkosság elkövetésével volt vádolva New Yorkban és a büntetés elől a 30-as években Olaszországba menekült.⁷⁸ A szép emléké Lucky Luciano szintén úgy írta le Polettit, mint „*aki egyike a jó barátainknak*”. Az ezredes mindig tagadta, hogy valaha is kapcsolatban állt volna Genovesével, Lucianoval vagy bárki mással a Maffiából. 1993-ban egy BBC interjúban Poletti a következőket mondta: „*Semmiféle*

⁷⁶ U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States* hivatalos dokumentumból idézi G. Kolko *The Politics of War* című munkájában

⁷⁷ John Dickie: *Cosa Nostra – a history of the Sicilian Mafia* (2004)

⁷⁸ Pl. Anthony Shugaar előszavában Salvatore Lupo: *History of the Mafia* (New York, 2009) c. könyvéhez

problémánk nem volt a Maffiával. Soha senki nem hallott róla. Amíg mi ott voltunk, senki nem hallott róla. Soha senki nem beszélt róla.”

Vito Genovese (1897-1969) volt korának egyik leghidegvérűbb, legkegyetlenebb maffiafőnöke. Nápolyban született, majd 1914-ben New Yorkba emigrált. „Karrierjét” Lucky Lucianoval együtt *Giuseppe (Joe) Masseria*, alias *Joe, a Főnök (Joe „The Boss”)* keze alatt kezdte a 20-as években. Luciano és Genovese életük végéig „munkakapcsolatban” maradtak. A korábban már tárgyalt ú.n. „castellamarei háborúban” Genovese volt a négy gyilkos egyike, aki végzett Masseriával. Miután Luciano és Genovese leszámoltak a rivális *Salvatore Maranzanóval* is, Luciano lett az egyesített szindikátus feje, helyettese pedig Genovese. 1936-ban *Thomas E. Dewey* börtönbe juttatta Lucianót, s távollétében az ügyvezető főnöki teendőket Vito Genovese látta el. 1937-ben Genovese ellen is vádat emeltek még egy három évvel korábban elkövetett gyilkosság miatt, így menekülnie kellett az Egyesült Államokból – vissza Olaszországba, a Nápoly melletti *Nolába*.

Olaszországi „száműzetésének” pikantériája, hogy maffiózóként személyes jó barátságba került Mussolinival, a Maffiát tűzzel-vassal pusztító fasiszta diktátorral. A Duce az adható legmagasabb polgári kitüntetéssel is megtisztelte Genovesét. Talán nem meglepő, hogy maffiózó-fasiszta barátság csak 1944-ig tartott. A szövetséges csapatok invázióját követően Genovese gyorsan szint váltott és összekötő tiszti/tolmács feladatokat vállalt az AMGOT-nál, ahol igen gyors karriert futott be. Ez látványos fordulat volt alig egy évvel azután, hogy a Duce kedvéért eltette láb alól az egyik olasz nyelvű new yorki újság antifasiszta szerkesztőjét, Carlo Trescát.

Genovese az AMGOT-nál végzett tevékenysége mellett, másodállásban **Calogero Vizzinivel** (kivel mással) karöltve szervezte és felügyelte a feketepiaci tevékenységet Palermótól Nápolyig. Pár év múlva visszatért az amerikai alvilágba, majd 1959-ben őt is – mint annak idején Lucianót – csak hamis tanúvallomások alapján sikerült 15 évre leültetni kábítószer terjesztésért. Tíz évvel később a börtönben halt meg.

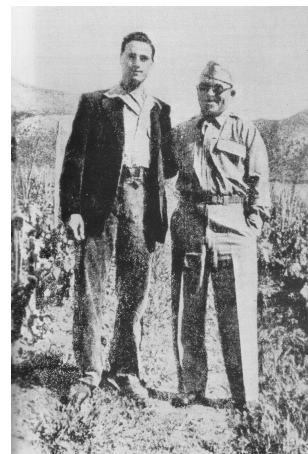
A még fel nem szabadított itáliai-félszigeten egyre erősödő kommunista befolyást és partizánmozgalmat látva, az OSS-nél felkészültek a legrosszabb forgatókönyvre is. Úgy gondolták, ha netán mégsem sikerülne megelőzni a kommunista hatalomátvételt Olaszország egészében, akkor legalább Szicíliát próbálják megtartani. A sziget stratégiai elhelyezkedése a Földközi-tengeren, az ott található haditengerészeti kikötők mind fontos ellensúlyt képezhettek volna egy esetleges végzetes balratolódás esetén. Az OSS emiatt – átmenetileg – titokban támogatta a Szicíliában mindig is létező, a fasiszmus bukása után pedig felerősödő szeparatista mozgalom.⁷⁹ *Andrea Finocchiaro Aprile* (1878-1964) alapította a *Szicíliai Függetlenségi Mozgalmat (Movimento Indipendentista Siciliano – MIS)*, amelyhez több neves maffiafőnök is csatlakozott, mint például Vizzini barátja, a korábban már bemutatott *Giuseppe Genco Russo*, *Michele Navarra*, *Gaetano Filippone* és *Francesco Paolo Bontade*. Természetesen ott sertepergelt Calogero Vizzini is, de ő jó érzéssel most is háttérben maradt, mint mindig, ezúttal sem exponálta magát a direkt politikában. Viszont felvetette azt

⁷⁹ Norman Lewis: *The Honored Society* (1964)

az ötletet, hogy az Olaszországtól függetlenedő Szicília esetleg csatlakozzon az Amerikai Egyesült Államokhoz... A ma már megmosolyogtató ötletnek voltak hívei, s részben abból is táplálkozott, hogy a szicíliai inváziót megelőzően a nyílt amerikai propaganda is bátorította a szeparatizmus eszméjét. 1944 végén a hivatalos amerikai politika azonban egyértelműen kinyilvánította, hogy nem kívánja Sziciliát felvenni az USA tagállamai közé, s az OSS is lassan felhagyott a függetlenségért küzdő MIS támogatásával. Az 1946. évi általános választásokon a MIS mindössze 0,7 %-ot szerzett országosan, de Szicílián belül is csak az összes szavazat 8,8 %-a jutott neki.⁸⁰

A szicíliai szeparatizmus kapcsán érdemes megemlékezni **Salvatore Giuliano**ról (1922-1950), a legendás banditáról, akit kezdetben egyfajta helyi Robin Hoodként is szerettek és tiszteltek a szegényebb paraszti rétegek.

Valójában Giuliano soha nem szolgált rá az egyszerű népi hős szerepére. Egy *monteleprei* parasztcsalád tanulatlan gyermekeként a II. világháborúban kezdett el feketézni, majd 1943-ban – már a fasizmus bukása után – törvényen kívül helyezte magát, amikor meggyilkolt egy ellene intézkedő csendőrt. Az első gyilkosságot újabbak követték. 1944 januárjában megtámadta a *monrealei* börtönt és az összes foglyot szabadon engedte. Többen közülük vele tartottak a hegyekbe és rablóbandát hoztak létre.

A parasztok egy része védelmezőjeként tekintett rá, és a sajtóban is mind népszerűbb fiatal bűnözőt kihasználta a Maffia valamint a politika is, élén a MIS-sel. A harcos antikommunista Giuliano csatlakozott a MIS zavaros ideológiai alapokon álló fegyveres szárnyához, a *Független Szicília Önkéntes Hadseregéhez (Esercito Volontario per l'Indipendenza della Sicilia)*, ahol „ezredesi rangot” kapott. Több támadást intézett kormányzati és rendőrségi intézmények ellen, rendszeresen megzavarta a baloldali tömegrendezvényeket is. A Maffiából többen támogatták őt, még Lucky Luciano is Amerikából. Az itt közölt képen Giuliano (balra) éppen az AMGOT-nak dolgozó, és amerikai hadsereg egyenruháját viselő Vito Genovesével pózol.

Az 1946. évi választásokon nemcsak a MIS bukott meg, de a szicíliai törvényhozásban is többségbe került a szocialisták és kommunisták alkotta baloldali blokk (*Blocco del Popolo*), hivatalos nevén a *Demokratikus Népfront (Fronte Democratico Popolare)*. 1947. május 1-jén Giuliano emberei megtámadták a munkások és parasztok felvonulását, amelyen felszólalt a korábban már említett kommunista vezető, Girolamo Li Causi is. A banditák 14 embert öltek meg, a sebesültek száma pedig 65 volt. A véres támadást követően Giuliano népszerűsége ugrásszerűen csökkent, de számára még végzetesebb volt, hogy a politika és lassan a Maffia is megvonta tőle a támogatását. Giuliano 1950-ben vesztette életét egy csendőrökkel folytatott tűzharcban.

Miután az OSS megvonta támogatását a szicíliai szeparatizmus eszméjétől és a MIS népszerűsége is érezhetően csökkent, Vizzini lassanként eltávolodott attól és egyre többet bukkant fel a kereszténydemokraták környékén. A Trapani megyében született *Bernardo Mattarella* (1905-1971), a Kereszténydemokrata

⁸⁰ http://it.wikipedia.org/wiki/Movimento_Indipendentista_Siciliano

Párt (*Democrazia Cristiana – DC*) egyik alapítója személyesen kérte fel a nagyhatalmú Don Calót, hogy csatlakozzon hozzájuk. Amikor a szicíliai Capo di Tutti Capi igent mondott, Mattarella lelkesen üdvözölte döntését az *Il Popolo* című katolikus lap hasábjain 1945-ben.⁸¹

Vizzini 1944 őszén javasolta *Salvatore Aldisio* (1890-1964) kereszténydemokrata politikusnak, a Szicília élére kinevezett kormánybiztosnak, hogy segít megoldani a sziget gabona ellátási problémáit, mivel megvan hozzá a hatalma. Arra nincs bizonyíték, hogy ketten találkoztak volna e kérdés megvitatására, az viszont tény, hogy Aldisio meghívta *Calogero Volpe* (1910-1976) maffiózót, későbbi kereszténydemokrata politikust, Vizzini barátját a kereszténydemokratákkal folytatott titkos gyűlésekre. Ezt később történészek és kutatók úgy értékelték, mint a politika és a Maffia összefonódásának első tanújelét.⁸²

A háború utáni konszolidáció idejében, sorsdöntő parlamenti választásokra készült Olaszország 1948-ban. Nem volt senki előtt titok, hogy a választási kampány során Don Calo a kereszténydemokratákat támogatta. Genco Russo barátjával többször mutatkozott együtt kereszténydemokrata politikusokkal különböző választási rendezvényeken. Fennállt a veszély, hogy a korábbi regionális közgyűlési választások után, az országos voksoláson is a baloldal nyeri a legtöbb szavazatot. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia komoly aggodalommal tekintett a választások elé, ezért anyagilag, szakértők segítségével és nyílt propaganda hadjáratával is a jobboldal mellett kampányolt. A választásokon aztán a kereszténydemokraták meggyőző fölényrel, 48 %-kal nyertek, míg a baloldal a szavazatok 31 %-át kapta. A változás különösen szembevető volt a Maffia ellenőrzése alatt álló területeken, ahol a kereszténydemokratákra leadott szavazatok száma az egy évvel korábbihoz képest több mint 50 %-al nőtt! Az elkövetkező 45 évben a kereszténydemokraták változó összetételű koalíciókban kormányozták Olaszországot és mindvégig sikeresen megakadályozták, hogy a nyugati világ legnagyobb kommunista pártja a hatalom közelébe kerüljön.

Összegzés

A történet főszereplői közül Cesare Mori, aki megroppantotta a Maffia évszázados hatalmát, még a fasizmus bukása előtt, méltatlanul elfeledve halt meg 1942-ben. A befolyásos maffiafőnökök ellen vívott harcának egyik legnagyobb sikere volt, hogy Vito Cascio-Ferrót, az első Capo di Tutti Capit rács mögé juttatta, és ott is halt meg 1943-ban. Megúsztta viszont a Mori-féle tisztogatásokat Calogero Vizzini, alias Don Calo, aki 1954-ben, 76 éves korában „tisztességes polgárként”, természetes halállal halt meg. A temetésén számos kereszténydemokrata politikus és maffiózó mellett ott volt barátja, a musomeli

⁸¹ Alfio Caruso: *Da cosa nasce cosa* (2005)

⁸² Monte S. Finkelstein: *Separatism, the Allies and the Mafia: The struggle for Sicilian Independence* (1998)

maffiafőnök Giuseppe Genco Russo, aki szintén sikeresen túlélte fasizmust, későbbi letartóztatást és végül békésen hunyt el ő is 1976-ban, 83 éves korában.

Amerikában Lucky Luciano az eredeti 30-50 éves börtönbüntetése helyett mindössze 10 évet töltött rács mögött. „Érdemei elismerése” mellett, szabadon engedték, igaz el kellett hagynia az Egyesült Államokat. Visszaköltözött Olaszországba, ahol 1962-ben a nápolyi repülőtéren szívroham következtében halt meg. Az amerikai maffiózók közül „Harisnyás” Lanza és Meyer Lansky is természetes halált haltak, mindkettőjükkel a rák végzett 1968-ban, illetve 1983-ban.

A háború után nem sokkal, az ONI és az OSS állományából kivált Anthony J. Marsloe és Max Corvo. A polgári életben kerestek további boldogulást, de mindketten aktív résztvevői maradtak a helyi közéletnek. Méltatlanul és máig nem tisztázott körülmények között vált meg a szolgálattól Charles Haffenden őrnagy 1946-ban. Állítása szerint önként távozott, más nyilvánosságra került dokumentumok azonban nem ezt támasztják alá. A Maffiával folytatott titkos együttműködés során, minden bizonnyal ő is besározódott, de korábbi érdemei miatt nem vonták őt felelősségre, hanem csendben váltak meg tőle. Az egészsége is megsínylette a történeteket és pár éven belül meg is halt.

A szicíliai Maffia ellen folytatott, talán soha véget nem érő küzdelemben, egyedül Cesare Mori, a Vasprefektus tudott fordulatot elérni – részben a fasizmus sajátos viszonyainak köszönhetően – művét azonban nem tudta befejezni. Az Egyesült Államok hírszerzése, az ONI és az OSS, a rendelkezésre álló dokumentumok alapján is bizonyíthatóan együttműködött mind az amerikai, mind az olasz Maffiával. Együttműködött velük a német szabotőrök elleni küzdelemben és a szicíliai partraszállás tervezése, majd végrehajtása közben. Ennek mértéke és mélysége ugyan vitatható, de kétségbe aligha vonható. Ezek mind hozzájárultak ahhoz, hogy a Maffia kijöjjön az illegalitásból és újraszervezze magát. A Maffia hatalmának és befolyásának további növekedéséhez vezetett, hogy Olaszország „végzetes” balratolódásától tartva, felhasználták azt politikai célokra. A Maffiával is együttműködő kereszténydemokraták 45 éven keresztül kormányozták Olaszországot, míg végül belefulladás a saját gazdasági és politikai korrupciós ügyeikbe. Az olasz politikai közéletet több évtizeden át meghatározó pártot végül dicstelenül feloszlatták 1994-ben. A Maffia azonban azóta is él és virul...

A NEMZETBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK PARLAMENTI ELLENŐRZÉSE

Bevezető

A nemzetbiztonsági szolgálatok rendeltetése, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvényben (a későbbiekben: Nbtv.) meghatározott feladatok elvégzésével, a nyílt és a titkos információgyűjtés eszközrendszerével elősegítsék a Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági érdekeinek érvényesítését, ezáltal közreműködjenek az ország szuverenitásának biztosításában és alkotmányos rendjének védelmében. (Nbtv. 3.§) Magyarországon három polgári és két katonai titkosszolgálat működik. Az Alkotmányvédelmi Hivatal a polgári elhárítás, az Információs Hivatal a polgári hírszerzés, a Katonai Biztonsági Hivatal a katonai elhárítás, a Katonai Felderítő Hivatal pedig a katonai hírszerzés szervezete. A Nemzetbiztonsági Szakszolgálat polgári szolgálatként az előzőekben felsorolt négy társszolgálat mellett a Rendőrség, a Vám- és Pénzügyőrség, az újonnan alakult Terrorelhárítási Központ, valamint a Rendvédelmi Szervek Védelmi Szolgálatából átalakuló Nemzeti Védelmi Szolgálat néven működő ún. belügyi belső elhárítás titkos információgyűjtő munkájának technikai hátterét biztosítja.

A nemzetbiztonsági szolgálatok az Nbtv. meghatározása szerint a Kormány irányítása alatt álló, az ország egész területére kiterjedő illetékességgel rendelkező, önálló gazdálkodást folytató költségvetési szervek. A törvényben meghatározott feladataik elvégzésével, a nyílt és titkos információgyűjtés eszközrendszerével érvényesítik a Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági érdekeit. Ezek a feladatok széles területet ölelnek fel. A teljesség igénye nélkül idetartozik például a Magyar Köztársaság politikai, gazdasági és más fontos érdekeit sértő és veszélyeztető külföldi (szakmai kifejezéssel élve: ellenérdekű) titkosszolgálati törekvések és fenyegetések elhárítása, a szervezett bűnözéssel, a terrorizmussal, a kábítószer-kereskedelemmel, az illegális fegyver- és tömegpusztító fegyverkereskedelemmel kapcsolatos információk felderítése, az alkotmányos rend védelme stb.

Amikor a hétköznapi ember a közigazgatásról, konkrétan a közigazgatás szervezetrendszeréről beszél, akkor legtöbb esetben a minisztériumok, a különféle hivatalok, az önkormányzatok, a rendvédelmi szervek közül pedig a Rendőrség jutnak az eszébe. A nemzetbiztonsági szolgálatokról hallva sokaknak nem az ugrik be elsősorban, hogy ezek is az államigazgatás részei, pedig 1990-es megalakulásuk óta integráns részét képezi az államigazgatás szervezetrend-

szerének.⁸³ Ezért is gondoltam úgy, hogy a közigazgatási jog segítségével egy kicsit másképp világítom meg a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységét.

A nemzetbiztonsági szolgálatok parlamenti ellenőrzésének részletesebb ismertetése előtt indokoltnak tartom a gondolatmenetemet az irányítás és a vezetés elhatárolásával indítani. Ehhez legjobb magyarázatot az Alkotmánybíróság 48/1991. (IX. 26.) határozata ad, amely pontosan meghatározza ennek a két fogalomnak a tartalmát: *”Eszerint az irányítás és vezetés is a szervezet eredményes működtetésére irányul. Az alapvető különbség az, hogy az irányító az irányított szervezeten kívül (fölötte) áll, a vezető viszont a szervezet csúcsán, de azon belül, annak részeként helyezkedik el. Az irányító az irányított szervre alapvető befolyást gyakorol. Az államszervezeten belüli irányítás esetén az irányítás közjogi jogosítványok alapján folyik. Az irányítást az irányító szerv csakis jogszabályban meghatározott hatáskörének keretében gyakorolhatja. Irányítási eszközei - ha a hatásköri szabály erről nem rendelkezik - felölelik az állami szervezés teljes eszköztárát. Az irányítónak természetesen lehetnek hatósági igazgatási jogosítványai is.*

A vezetés a szervezeten belüli irányító tevékenység. A vezetői jogosítványok a szervezeten belül elfoglalt pozíción alapulnak. A vezetés az irányítás által kitűzött feladatokat hajtja végre, s a végrehajtás során jelentős önállósággal bírhat.

Az irányítás és vezetés elhatárolása tehát az irányított szervezethez való viszonyon és - az állami irányításban - az irányítási, illetve vezetői aktusok különböző jogi minőségén alapul. Ilyen értelemben a megkülönböztetés formális: az aktus nem általános vagy konkrét volta szerint minősül „irányítói” vagy „vezetői” aktusnak, s nem is jelentősége szerint. A vezetés mindig az irányítás keretei között marad, s ebben az értelemben az irányítás végrehajtása minden vezetői önállóság mellett is, nemcsak akkor, ha az irányító és a vezető között (szervezeti) hierarchikus alá-fölérendeltség van.”⁸⁴

A polgári és katonai nemzetbiztonsági szolgálatokat legmagasabb szinten a Kormány irányítja és a miniszterelnöknek is vannak irányítási jogosítványai. Az Nbtv. 10.§ (1) bekezdése szerint a Kormány a polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat a kijelölt miniszter, a katonai nemzetbiztonsági szolgálatokat honvédelemért felelős miniszter (a továbbiakban: miniszter) útján irányítja. 2010. májusában hatályon kívül helyezték a (2) bekezdést, amely alapján az (1) bekezdés szerinti polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat irányító kijelölt miniszter nem lehetett a rendészetért felelős miniszter, a honvédelemért felelős miniszter és az igazságügyért felelős miniszter. Ezzel a változtatással az elmúlt húsz évben kialakított struktúrát újították meg. Az új felállásban az Alkotmányvédelmi Hivatalt és a Nemzetbiztonsági Szakszolgálatot a belügyminiszter, az Informá-

⁸³ Dr. Dezső Lajos – Dr. Hajas Gábor: A nemzetbiztonsági tevékenységre vonatkozó jogszabályok. Kommentár a gyakorlat számára. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2000., 152. o.

⁸⁴ Alkotmánybíróság 48/1991. (IX. 26.) határozata

ciós Hivatalt a külügyminiszter, a katonai szolgálatokat pedig a honvédelmi miniszter irányítja.

Az Nbtv. 12.§ (1) bekezdése alapján a nemzetbiztonsági szolgálatok élén a főigazgatók állnak, akiket a miniszter előterjesztésére a miniszterelnök nevez ki, és ment fel. A 13.§ (1) bekezdése szerint a főigazgatók e törvény, a jogszabályok és az állami irányítás egyéb jogi eszközei által meghatározott keretek között önálló felelősséggel vezetik a nemzetbiztonsági szolgálatokat.

Az Alkotmány Országgyűléssel kapcsolatos II. fejezetének 19.§ (2) bekezdése alapján az Országgyűlés a népszuverenitásból eredő jogait gyakorolva biztosítja a társadalom alkotmányos rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit. *„A törvényhozást és az ellenőrzést nem lehet mereven elválasztani egymástól, hiszen a törvényes működés feltételeinek rögzítésében is egyfajta ellenőrzés valósul meg.”*⁸⁵

*„A nemzetbiztonsági szolgálatok működése jogszerűségének ellenőrzésében az irányító és vezetői tevékenységre felhatalmazottakon kívül – hiszen az ellenőrzés, a közigazgatási elméletet és gyakorlatot figyelembe véve, mind az irányításnak, mind a vezetésnek elhagyhatatlan részét képezi akkor is, ha azt külön nem nevesítik – az Országgyűlés rendelkezik jogosítványokkal, ami egyrészt a parlamentáris kormányzati rendszer működési alapelveiből, másrészt az annak szerves részét képező „civil kontroll” megvalósíthatóságából fakadó követelmények érvényesítése céljából került szabályozásra az Nbtv-ben.”*⁸⁶

I. Az Országgyűlés plénuma által gyakorolt (plenáris) ellenőrzés

Az Nbtv. nem az egyetlen törvény, amely a szolgálatok tevékenységét szabályozza, hanem számos törvény érinti még ezt a területet. A törvényhozással az Országgyűlés már eleve ellenőrzést gyakorol a szolgálatok felett, de ide sorolhatók a Parlament számára készített beszámolók, jelentések és tájékoztatók is. A szolgálatok ezen eszközökkel történő ellenőrzése leginkább a Nemzetbiztonsági Bizottság, a két katonai szolgálat esetében egyes kérdésekben ezen kívül még a Honvédelmi Bizottság útján történik.

II. A bizottságok útján gyakorolt ellenőrzés

Az Alkotmány 21.§ (2) bekezdése alapján az Országgyűlés állandó bizottságokat alakít tagjaiból, és bármely kérdés megvizsgálására bizottságot küldhet ki. A törvényhozó indoklása szerint a *„21.§ (2) bekezdése két bizottsági típust intézményesít: az állandó és az ideiglenes bizottságokat. Az alakuló ülésen létrehozott állandó bizottságok megbízatása a ciklus egészére szól, szemben az eseti, vagy a vizsgálóbizottságokkal. Az Alkotmány értelmében a magyar parlament állandó bizottsági rendszere, ellentétben az ideiglenes*

⁸⁵ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági ...im. 152. o.

⁸⁶ Dr. Tóth Elek ezredes: Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági szolgálatai működésének jogi szabályozottsága. Jegyzet a ZMNE Katonai Vezetői Szak Katonai Nemzetbiztonsági Szakirány képzéséhez. A Katonai Biztonsági Hivatal Kiadványa Budapest 2002. 26. o.

*bizottságokkal, zárt, a bizottság tagjai csak képviselők lehetnek. Az országgyűlési bizottságok a Parlament kezdeményező, véleményező, javaslattevő, ellenőrző és a törvényben meghatározott esetekben ügydöntő szervei.*⁸⁷

Az Országgyűlés bizottságainak létrehozásáról, tisztségviselőinek és tagjainak megválasztásáról szóló aktuális határozata az Alkotmány 21.§-ának (2) bekezdése alapján a határozatban felsorolt állandó bizottságokat hozza létre, köztük a Honvédelmi és Rendészeti Bizottságot és a Nemzetbiztonsági Bizottságot.

A plenáris és a bizottsági ellenőrzés az Országgyűlés tevékenységében egymásra épülő folyamat, hiszen a bizottságok alapvetően döntés-előkészítő, a plénumot kiszolgáló szervezetek.⁸⁸ Az Országgyűlés az ellenőrzésre nemcsak állandó és különbizottságokat hozhat létre, hanem a Magyar Köztársaság Országgyűlésének Hárszabályáról szóló 46/1994. (IX. 30.) OGY határozat 36. § (2) bekezdése alapján vizsgálóbizottságokat is, ha azt a képviselők legalább egyötöde indítványozza. Az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló 1990. évi LV. törvény 8.§ (2) bekezdése pedig a vizsgálóbizottság tagjainak lehetővé teszi, hogy külön engedély nélkül ismerjenek meg olyan minősített adatokat, amelyekre a vizsgálóbizottságot létrehozó országgyűlési határozat felhatalmazást adott.

A gyakorlat szerint azonban a szolgálatok tevékenységének vizsgálatára nem hoznak létre vizsgálóbizottságokat, mivel a Nemzetbiztonsági Bizottság és a katonai szolgálatok esetében egyes kérdésekben a Honvédelmi Bizottság rendelkezik a szükséges jogosítványokkal. Ennek két oka van: egyrészt a szolgálatok tevékenységének ellenőrzése speciális ismereteket igényel, másrészt fontos érdek, hogy a lehető legkevesebben jussanak a nemzetbiztonsági szempontból védett információk birtokába.⁸⁹

Az Nbtv. a nemzetbiztonsági szolgálatok parlamenti ellenőrzésének külön fejezetet szentel. Részletesen foglalkozik a Nemzetbiztonsági Bizottsággal és a Honvédelmi Bizottsággal.

A. A Nemzetbiztonsági Bizottság

„A Bizottság jogosítványait az Nbtv. igen szélesen határozza meg, ennek azonban alkotmányos korlátját jelenti, hogy a Bizottság kormányzati irányítási jogkört nem gyakorolhat; ilyen irányú gyakorlat egyben sértené a hatalom-megosztás alkotmányos elvét is.”⁹⁰

Nbtv. 14.§ (1) Az Országgyűlés a nemzetbiztonsági szolgálatok parlamenti ellenőrzését Nemzetbiztonsági Bizottsága (továbbiakban: Bizottság)

⁸⁷ A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. sz. törvény

⁸⁸ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 152. o

⁸⁹ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 159. o.

⁹⁰ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 163. o.

közreműködésével látja el. A Bizottság elnöke mindenkor csak ellenzéki képviselő lehet.

Az Országgyűlés Nemzetbiztonsági Bizottsága a parlamenti ellenőrzés legfontosabb intézménye, „*a szolgálatok törvényes és rendeltetésszerű működésének alapvető garanciális eleme.*”⁹¹ Mivel az éppen aktuálisan hatalmon lévő pártok által delegált kormánytagok irányítása alatt működő szolgálatok által végzett tevékenység sok esetben érintheti a politikai élet szereplőit is, ezért a Bizottság összetételében az ellenzék nagyobb befolyást kapott. A Bizottság 11 tagjából 5 – a parlamenti súlyuktól, a Parlamentbe beválasztott országgyűlési képviselők számától függetlenül – ellenzéki képviselő, az egyikőjük pedig az elnök. A Bizottság összetételét jelenleg az Országgyűlés bizottságainak létrehozásáról, tisztségviselőinek és tagjainak megválasztásáról szóló aktuális határozat rögzíti.

(2) A miniszter a Bizottságot a nemzetbiztonsági szolgálatok általános tevékenységéről rendszeresen, de legalább évente kétszer tájékoztatja.

*„A gyakorlat szerint a miniszter félévente ad tájékoztatást írásban a szolgálatok általános tevékenységéről. Ezek a beszámolók a féléves, illetve az egész éves működést ölelik fel. A Bizottság tagjai az írásbeli tájékoztatást előzetesen tanulmányozzák, majd a miniszter és főigazgatók jelenlétében külön ülésen megtárgyalják. A beszámoló elfogadásáról a Bizottság külön szavazással dönt.”*⁹²

(3) A Kormány a nemzetbiztonsági szolgálatokkal kapcsolatos határozatairól a Bizottságot a miniszter útján tájékoztatja.

Az Nbtv. 77.§ (2) bekezdése felhatalmazást ad a Kormánynak, hogy határozatban állapítsa meg a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységével kapcsolatos részletkérdéseket. Ezek a határozatok sok esetben állam- és szolgálati titkot tartalmaznak, ezért csak az érintettek, az Nbtv. e rendelkezésének megfelelően pedig a Nemzetbiztonsági Bizottság tagjai is megismerhetik. Amennyiben nem értenek egyet a határozatokkal, akkor kezdeményezhetik a határozatok módosítását vagy hatályon kívül helyezését, indokolt esetben az Alkotmánybíróság által történő megsemmisítését.⁹³

(4) A parlamenti ellenőrzés gyakorlása során a Bizottság

a) tájékoztatást kérhet a minisztertől és a miniszter egyoldalú értesítése mellett a nemzetbiztonsági szolgálatok főigazgatóitól az ország nemzetbiztonsági helyzetéről, a nemzetbiztonsági szolgálatok működéséről és tevékenységéről;

„A Bizottság tájékozódása során vizsgálhatja, hogy

⁹¹ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 155. o.

⁹² Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 156. o.

⁹³ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 157. o.

- a kormányzat az ország nemzetbiztonsági érdekeinek védelme és annak érvényesítése szempontjából szükséges intézkedéseket megtette-e,
- a szolgálatok az ország nemzetbiztonsági helyzetének, veszélyeztetettségének megfelelő intézkedéseket tettek-e.”⁹⁴

b) tájékoztatást kérhet az igazságügyért felelős minisztertől, a polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat irányító minisztertől, a honvédelemért felelős minisztertől és a főigazgatóktól az 56.§-ban és az 59.§-ban meghatározott engedélyezési eljárásról;

Az Nbtv. 56.§-a a nemzetbiztonsági szolgálatok azon tevékenységére vonatkozik, amelyeket csak külső – az igazságügyért felelős miniszter vagy a bíró – engedélye alapján végezhetnek. A 59.§ pedig az 56.§-ban felsorolt tevékenységi kör kivételes – a főigazgatók által történő – engedélyezését szabályozza.

c) kivizsgálhatja a nemzetbiztonsági szolgálatok jogellenes tevékenységére utaló panaszokat, ha a panaszos a 11.§ (5) bekezdésében meghatározott vizsgálat eredményét nem fogadja el, és a panasz súlya a bizottsági tagok legalább egyharmadának szavazata szerint a vizsgálatot indokoltta teszi, a Bizottság tagjainak megállapításairól tájékoztatja az érintettet;

d) ha valamely nemzetbiztonsági szolgálat jogszabályellenes vagy nem rendeltetésszerű tevékenységét feltételezi, vizsgálat lefolytatására felkérheti a minisztert, aki a vizsgálat eredményéről tájékoztatja a Bizottságot;

e) ha valamely nemzetbiztonsági szolgálat jogszabályellenes működését észleli, illetve, ha a c) és d) pontokban, illetőleg a 27.§ (4) bekezdésében meghatározott eljárás során azt indokoltnak tartja, ténymegállapító vizsgálatot folytathat le, amely során betekinthez a nemzetbiztonsági szolgálatok nyilvántartásában lévő, az adott ügyre vonatkozó iratokba, meghallgathatja a nemzetbiztonsági szolgálatok munkatársait;

A Bizottság többféle ténymegállapító vizsgálatot folytathat le. Ezek a következők:

1. Ténymegállapító vizsgálat állampolgári bejelentés alapján

Az Nbtv. 11.§ (5) bekezdése szerint a miniszter kivizsgálja a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységével kapcsolatos panaszokat, a vizsgálat eredményéről és a megtett intézkedésekről 30 napon belül tájékoztatja a panaszost. Amennyiben a panaszos nem elégedett a vizsgálattal és a megtett intézkedésekkel, akkor a Nemzetbiztonsági Bizottsághoz fordulhat. A Bizottság szavaz az ügyről és a tagok legalább egyharmadának szavazatával befogadhatja az ügyet. Az egyharmados szabálynak köszönhetően a Bizott-

⁹⁴ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 157. o.

ságnak nem kell automatikusan olyan panaszokkal is foglalkoznia, amelyek nyilvánvalóan alaptalanok.

2. Ténymegállapító vizsgálat parancsmegtagadás miatt

Ez a vizsgálat az Nbtv. 27.§ (1) és (2) bekezdéséhez kapcsolódik, melynek lényege az, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagja feladata teljesítése során köteles végrehajtani a szolgálati előjáró utasításait, kivéve, ha azzal nyilvánvalóan bűncselekményt követne el. Ha az utasítás végrehajtását ezen okból megtagadja, e tényről jelentést tesz a főigazgatónak, aki azt haladéktalanul köteles továbbítani a miniszternek és a Bizottságnak. *„Ez az automatizmus biztosíthatja, hogy a Bizottság tudomást szerezzen a szolgálatok törvénytelen, adott esetben „bűncselekmény gyanús” eljárásairól.”*⁹⁵

3. Ténymegállapító vizsgálat a szolgálatok munkatársától érkező bejelentés alapján

Az Nbtv. 27.§ (4) bekezdése alapján a szolgálatok tagja a szolgálatok jogellenes működéséről írásban jelentést tehet a miniszternek, aki a jelentésben foglaltakat köteles kivizsgálni. A vizsgálat elrendeléséről és eredményéről a Bizottságot és a bejelentőt is tájékoztatnia kell.

4. Ténymegállapító vizsgálat a Bizottság általános tájékoztatói eljárása során tudomásra jutott információ alapján

*„A Bizottság egyéb hivatalos eljárása során, a tájékoztatói/tájékoztatói jogosítványai alapján is juthat olyan információk birtokába, ami alapján tényfeltáró vizsgálat lefolytatása mellett dönt.”*⁹⁶

f) ha bármely módon valamely nemzetbiztonsági szolgálatok jogszabályellenes vagy nem rendeltetésszerű működését észleli, felhívhatja a minisztert a szükséges intézkedés megtételére, és kezdeményezheti a felelősség megvizsgálását, a miniszter a vizsgálat eredményéről tájékoztatja a Bizottságot;

Az Országgyűlés által létrehozott Nemzetbiztonsági Bizottság csak politikai felelősséget állapíthat meg. Amennyiben jogszabálysértést észlel, akkor fordulhat az országgyűlési biztosokhoz, bűncselekmény elkövetése esetén pedig a nyomozó hatósághoz. Alkotmányellenesség esetén pedig az Alkotmánybírósághoz.

g) véleményezi a nemzetbiztonsági szolgálatok költségvetésének részletes tervezetét, a titkos információgyűjtésre jogosult egyéb szervezetek költségvetésének e tevékenységgel kapcsolatos tételeit, illetve az éves költségvetési törvény végrehajtásáról szóló részletes beszámoló tervezetét, a

⁹⁵ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 160. o.

⁹⁶ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 160. o.

törvényjavaslatok tárgyalása során az elfogadásra vonatkozóan javaslatot tesz az Országgyűlésnek;

A Nemzetbiztonsági Bizottság nemcsak az öt titkosszolgálat, hanem minden titkos információgyűjtéssel foglalkozó szervezet (Rendőrség, Vám- és Pénzügyőrség stb.) e tevékenységével kapcsolatos költségvetésének véleményezésére jogosult. Ennek az okai a következőkben foglalhatók össze:

„- A titkos információgyűjtés költségeinek részletes bontását általában az egyes szervezetek – a közreműködő személyek és az alkalmazott konkrét eljárás (módszer) védelme céljából – elkerülik. A Bizottság tagjai – tekintettel arra, hogy megbízatásuk előtt átesnek a nemzetbiztonsági ellenőrzésen – személyükben biztonsági szempontból aggálytalanul alkalmasak arra, hogy megismerjék és értékeljék a részletes számadatokat.

- A törvényalkotás során megfogalmazódott az az igény, hogy a Bizottság, mint a „titkos információgyűjtés legfontosabb szakbizottsága” rálásson és a költségvetés véleményezése során ellenőrzést folytasson valamennyi olyan kormányzati szerv felett, ami titkos információgyűjtést végez. Nem titkolt törvényhozói szándék volt, hogy meg kell akadályozni azon szervek bővülését, akik ilyen tevékenységet folytatnak.

- A Bizottság ellenőrzése során kikényszerítheti az erre rendelkezésre álló pénzeszközök hatékony felhasználását.”⁹⁷

A költségvetéssel kapcsolatban un. „védelmi szabályokat”⁹⁸ a polgári szolgálatok esetében a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok költségvetése tervezésének, pénzellátásának, előirányzat-felhasználásának, kincstári gazdálkodásának és nyilvántartásának egyes szabályairól szóló 32/2004. (III. 2.) Korm. rendelet, a katonaiak esetében pedig a honvédelmi szervek működésének az államháztartás működési rendjétől eltérő szabályairól szóló 226/2004. (VII. 27.) Korm. rendelet 11.§-a állapít meg.

h) kinevezésük előtt meghallgatja a főigazgatói tisztségre jelölt személyeket, alkalmasságukról állást foglal;

Az Nbtv. 12.§ (1) szerint a nemzetbiztonsági szolgálatok élén főigazgatók állnak, akiket a miniszter előterjesztésére a miniszterelnök nevez ki, és ment fel. A miniszterelnöknek figyelembe kell vennie a Bizottság állásfoglalását, azonban az nem köti őt, „a kinevezés tehát egyértelműen a kormányzati (miniszterelnöki) felelősség körébe tartozik.”⁹⁹ Ez az Alkotmánybíróság 48/1991. (IX. 26.) számú határozatából vezethető le, amely B) fejezetének 3. pontjában a köztársasági elnökre vonatkozóan tartalmazza azt, hogy az eljárásban közreműködő szerv állásfoglalását – például az Ország-

⁹⁷ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 161-162. o.

⁹⁸ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 160. o.

⁹⁹ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 162. o.

gyűlés bizottságaiét – a köztársasági elnök akkor köteles figyelembe venni, ha törvény kifejezetten így rendelkezik. A figyelembe vétel az állásfoglalás tartalmának bevonását jelenti a döntés előtti mérlegelésbe, magát a döntést azonban nem köti.

A Bizottság nemcsak a főigazgató-jelölteket hallgatja meg, hanem a polgári titkosszolgálatok irányítására kijelölt miniszterjelölteket is. A meghallgatás során először a napirendi javaslatot ismertetik, majd az elnöki bevezető következik, ezt követően döntenek a napirend elfogadásáról. Ez más témakörökben is így van. Ezt követően a miniszter- vagy főigazgató-jelölt teszi meg hozzászólását, amelyet a bizottsági tagok kérdései, észrevételei, hozzászólásai követnek. Majd ismét a jelölt válaszol, amely után ismét kérdéseket lehet feltenni, észrevételeket lehet tenni és hozzászólni. A bizottsági ülés végén szavazás következik. A jelölt alkalmassá nyilvánítása attól függ, hogy a bizottság egyszerű többsége mellette szavaz-e vagy sem.

(5) A Bizottság – ha ellenőrzési jogkörének gyakorlása szempontjából szükséges – a nemzetbiztonsági szolgálatok munkatársát szakértői tevékenységre kérheti fel az illetékes főigazgató egyidejű értesítésével.

A nemzetbiztonsági terület speciális szakértelmet igényel, ezért szükség lehet arra, hogy a Bizottság az ellenőrzési jogkörének gyakorlása során a szolgálatok ezen ismeretek birtokában lévő tagját testületként felkérje.

15.§ (1) A Bizottság megkapja a nemzetbiztonsági szolgálatok által készített – a nemzetbiztonság szempontjából fontos – általános értékelő, valamint a Kormány számára készített jelentéseket.

(2) A Bizottság jogosult a nemzetbiztonsági szolgálatok nem egyedi ügyekkel kapcsolatos tájékoztató jelentéseibe betekinteni.

A nemzetbiztonsági szempontból fontos általános összefoglaló, értékelő jelentések a miniszter útján kerülnek a Bizottsághoz. A nem egyedi ügyekkel kapcsolatos tájékoztató jelentések pedig az ország nemzetbiztonsági helyzetével kapcsolatos elemző-értékelő jelentések.

Az eddig felsorolt jogosítványokkal együtt ezek is az általános jellegű felügyeleti eszközök közé tartoznak.¹⁰⁰

(3) Ha a nemzetbiztonsági szolgálatok országgyűlési képviselőre vagy vele közös háztartásban élő hozzátartozójára vonatkozóan információgyűjtő tevékenységet kezdenek (folytatnak), e tényről a miniszter haladéktalanul tájékoztatja a Bizottságot. Az ügyben az érintett képviselő e tevékenységről nem kaphat tájékoztatást.

Ebben az esetben konkrétan az országgyűlési képviselő vagy a vele közös háztartásban élő hozzátartozója válik valamelyik szolgálat célszemélyévé. Nincs szó arról, hogy arról is tájékoztatni kellene a Bizottságot, ha a képviselő

¹⁰⁰ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 163. o.

ügymond véletlenül kerül kapcsolatba a titkos információgyűjtés célszemélyével.

A Bizottság tagja is válhat a szolgálatok célszemélyévé. Ebben az esetben a Bizottság elnökének (alelnökének) úgy kell megoldania a tagok tájékoztatását, hogy az érintett tag arról ne szerezzen tudomást.

Amennyiben a képviselő bűncselekmény gyanúja miatt válik valamilyik szolgálat titkos információgyűjtő munkájának célszemélyévé, ez nem érinti a mentelmi jogát. Mivel a szolgálatok nyomozási jogkörrel nem rendelkeznek, ezért az ügyet a nyílt nyomozási cselekmények lefolytatása céljából átadják a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező nyomozó hatóságnak. A mentelmi jog felfüggesztését országgyűlési képviselő esetében pedig csak a legfőbb ügyész kérheti.

Fontos megjegyezni azt is, hogy az országgyűlési képviselővel kapcsolatos tájékoztatási kötelezettség csak a nemzetbiztonsági szolgálatokat terheli, pedig titkos információgyűjtést szintén folytató Rendőrség, a Vám- és Pénzügyőrség és a Nemzeti Védelmi Szolgálat tevékenysége során is válhat képviselő célszemélyé.

16.§ (1) A Bizottság által folytatott parlamenti ellenőrzés során a miniszter és a nemzetbiztonsági szolgálatok tájékoztatási kötelezettsége – a (2) bekezdésben foglaltak kivételével – nem terjed ki azon információk szolgáltatására, amelyek átadása konkrét ügyben a módszer, illetve a forrás (közreműködő személye) védelméhez fűződő kiemelt súlyú nemzetbiztonsági érdeket veszélyeztetné.

(2) A Bizottság a nemzetbiztonsági szolgálatok jogellenes tevékenységéhez kapcsolódó vizsgálata során tagjai kétharmadának egyetértésével kötelezheti a minisztert és a főigazgatót a titkos információgyűjtés során belföldön alkalmazott módszerre vonatkozó olyan adatok szolgáltatására, amelyek ismerete a jogellenesség megítélése szempontjából elengedhetetlen. Az így megismert adat kizárólag a Bizottság eljárása során használható fel.

„Ugyan az Alkotmány 21.§ (3) bekezdése szerint az országgyűlési bizottságok által kért adatokat mindenki köteles a rendelkezésükre bocsátani, illetőleg köteles előttük vallomást tenni.”¹⁰¹ Azonban ehhez a rendelkezéshez nem fűztek szankciót, így aki nem jelenik meg a Bizottság előtt, azt nem lehet felelősségre vonni, talán az állami tisztségviselőket kivéve.

B. A Honvédelmi Bizottság

Nbtv. 17.§ (1) az Országgyűlés Honvédelmi Bizottsága (a továbbiakban: Honvédelmi Bizottság) folyamatosan ellenőrzi a katonai nemzetbiztonsági szolgálatok feladatainak megvalósulását, ennek keretén belül:

¹⁰¹ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 165. o.

- a) a miniszter – legalább évente egyszer – tájékoztatja a Honvédelmi Bizottságot a nemzetbiztonsági szolgálatok általános tevékenységéről;
- b) a miniszter tájékoztatja a Honvédelmi Bizottságot a katonai nemzetbiztonsági szolgálatokkal kapcsolatos kormányhatározatokról;
- c) a Honvédelmi Bizottság kinevezésük előtt meghallgatja a katonai nemzetbiztonsági szolgálatok főigazgatói tisztségére jelölt személyeket, alkalmasságukról állást foglal.

(2) A Honvédelmi Bizottság tagjának csak az az országgyűlési képviselő választható meg, aki tekintetében elvégezték a 19.§-ban meghatározott eljárás szerinti nemzetbiztonsági ellenőrzést.

(3) A Honvédelmi Bizottság tagjai megbízatásuk teljes időtartama alatt nemzetbiztonsági védelemben részesülnek.

A Honvédelmi Bizottságról, a honvédelemről és Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvény 48.§-a is tartalmaz rendelkezéseket. Az (1) bekezdés fogalmazza meg a Honvédelmi Bizottság feladatát. Eszerint a Honvédelmi Bizottság folyamatosan figyelemmel kíséri a Honvédség feladatainak megvalósítását, felkészültsége és felszereltsége színvonalát, a rendelkezésre bocsátott anyagi erőforrások felhasználását.

„Nagyon fontos a Nemzetbiztonsági Bizottság és a Honvédelmi Bizottság tevékenységének elhatárolása. A Nemzetbiztonsági Bizottság hatásköre, a „titkosszolgálati tevékenysége” teljes vertikumában kiterjed a katonai nemzetbiztonsági szolgálatokra is. A Honvédelmi Bizottság a katonai nemzetbiztonsági szolgálatok által alkalmazott titkos információgyűjtés tekintetében nem folytat ténymegállapító vizsgálatot, ez minden esetben a Nemzetbiztonsági Bizottság „illetékességi területe”. Tovább erősíti a Nemzetbiztonsági Bizottság hatáskörét a Honvédelmi Bizottsággal „szemben”, hogy a katonai szolgálatok kikerültek a Magyar Honvédség kötelékéből és önálló országos hatáskörű szervként működnek.”¹⁰²

A Honvédelmi Bizottság szempontjából a katonai szolgálatok a honvédelmi miniszter irányítása alatt álló, a védelmi feladatok speciális területét ellátó szervezeteknek minősülnek, és ebből az aspektusból felügyeli és ellenőrzi az Nbtv. 6. és 7.§-aiban felsorolt feladataik végrehajtását. Ezen tevékenysége során ajánlásokat fogalmazhat meg *„az ország honvédelmi helyzetéből adódó, a katonai nemzetbiztonsági szolgálatokat érintő, illetve hatáskörükbe tartozó kérdésekben, valamint a nemzetbiztonsági tevékenység és a katonai, katonapolitikai kérdések összefüggéseiben.”¹⁰³*

Az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló 1990. LV. törvény 8.§ (3) bekezdése szerint az Országgyűlés Honvédelmi Bizottságának tagja a

¹⁰² Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 169. o.

¹⁰³ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 168. o.

bizottság döntése alapján, külön engedély nélkül jogosult a bizottságnak az Alkotmányban és a honvédelemről szóló törvényben meghatározott feladatai ellátása érdekében elengedhetetlenül szükséges államtitok megismerésére. Ez a jogosultság a Katonai Biztonsági Hivatal és a Katonai Felderítő Hivatal működése körében keletkezett államtitokkörre vonatkozóan a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény 17. §-ának keretei között érvényesül.

C. A Nemzetbiztonsági Bizottságra és a Honvédelmi Bizottságra vonatkozó egyéb rendelkezések az Nbtv.-ből

Nbtv. 18.§ (1) a Bizottság ülései az ellenőrzési jogkör gyakorlása, a Honvédelmi Bizottság ülései a 17.§-ban meghatározott jogkör gyakorlása során zártak.

Ez a szabályozás szigorúbb, mint a Hárszabály 69.§ (1) és (2) bekezdése, mert nem ad lehetőséget a képviselőknek annak a mérlegelésére, hogy az ülés a 17.§-ban meghatározott jogkör gyakorlása során zárt vagy nyilvános legyen-e. Mindkét bizottság ülései úgy vannak sorszámozva, hogy éppen hányadik ülését tartja. Az ülésekről jegyzőkönyvek készülnek, a nyílt ülésekről készületeket nyilvánosságra is hozzák. Mindkét bizottság nyújthat be indítványt a Parlamentnek, továbbá tárgyalják a hozzájuk benyújtott irományokat, amelyek többségében a Kormány tagjai terjesztenek be. Ezek az irományok azokat a jogszabályokat tartalmazzák, amelyet elfogadásuk előtt a két bizottságnak meg kell tárgyalnia. A tárgyalás során döntenek a módosító indítványokról és végül arról, hogy általános vitára alkalmasnak találják-e.

(2) A Bizottság és a Honvédelmi Bizottság tagjait az e minőségükben birtokukba jutott minősített adatot tartalmazó információk tekintetében titoktartási kötelezettség terheli, amely a bizottsági tagság megszűnését követően is fennáll.

A képviselőket az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló 1990. évi LV. törvény alapján megilleti a mentelmi jog. Amennyiben a Nemzetbiztonsági Bizottság vagy a Honvédelmi Bizottság tagja államtitoksértést követ el, akkor a mentelmi jogának felfüggesztése után büntetőjogilag felelősségre vonható. A képviselői megbízatásának megszűnése után már mentelmi jog sem védi meg.

(3) A Bizottság e törvényben szabályozott parlamenti ellenőrzési eljárása nem érint más, jogszabályban meghatározott bírósági vagy egyéb eljárást.

Mivel a szolgálatok is az államigazgatás szervezetrendszerébe tartoznak, ezért az Alkotmány 57.§ (5) bekezdése és 70/K. § alapján a szolgálatok jogellenes vagy annak vélt tevékenységével és intézkedésével kapcsolatban az

érintett személyek jogorvoslattal élhetnek.¹⁰⁴ Ezek az eljárások a következők lehetnek:

Panaszeljárás a nyílt intézkedésekkel szemben

A nemzetbiztonsági szolgálatok által alkalmazható intézkedéseket az Nbtv. 32-36.§-ai tartalmazzák. A 37.§ (1) bekezdése szerint a nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagja által foganatosított, a 32-36.§-ban meghatározott intézkedések ellen az érintett – akadályoztatása esetén a hozzátartozója – panasszal élhet. A panasz elbírálása többlépcsős. Első fokon a tudomást szerzéstől számított 8 napon belül a főigazgatónál kell benyújtani azzal a kikötéssel, hogy az intézkedéstől számított 5 éven túl panasz nem terjeszthető elő. A főigazgatónak 8 napon belül kell döntenie, a döntés ellen a panaszos 8 napon belül a miniszternél fellebbezhet. A miniszternek szintén 8 napja van, hogy a főigazgató elsőfokú döntését helybenhagyja, megváltoztatja vagy megsemmisíti. A miniszter határozatának felülvizsgálatát a Fővárosi Bíróságtól lehet kérni.

A büntetőeljáráshoz kötődő jogorvoslat

A nemzetbiztonsági szolgálatoknak nincsen nyomozó hatósági jogköre, azonban felderítési tevékenységük részben vagy egészben lehet büntetőeljárás alapja. Ebben az esetben a büntetőeljárás szabályai szerinti jogorvoslattal lehet élni a szolgálatok ezen tevékenysége miatt.¹⁰⁵

Állampolgári panaszeljárás

Az Nbtv. 11.§ (5) bekezdése szerint a miniszter kivizsgálja a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységével kapcsolatos panaszokat, a vizsgálat eredményéről és a megtett intézkedésről 30 napon belül tájékoztatja a panaszost. Ez a határidő egy esetben 30 nappal meghosszabbítható. Ezt követően a panaszos panaszával a Nemzetbiztonsági Bizottsághoz fordulhat, amely lefolytatja a korábban már ismertetett ténymegállapító vizsgálatát az állampolgári bejelentés alapján.

Adatkezeléssel kapcsolatos jogviták

A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény alapján a panaszos akkor fordulhat bírósághoz, ha megítélése szerint a szolgálatok valamelyike jogellenesen kezeli az adatait vagy indokolatlanul korlátozza a jogait. Ugyanez a törvény lehetővé teszi az adatvédelmi biztoshoz történő fordulást is, ha a panaszos *„véleménye szerint személyes adatainak kezelésével kapcsolatban jogsérelem érte, vagy annak közvetlen veszélye fennáll, kivéve, ha az adott ügyben bírósági eljárás van folyamatban.”*¹⁰⁶

¹⁰⁴ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 171. o.

¹⁰⁵ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 171. o.

¹⁰⁶ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 172. o.

Az államtitokról és a szolgálati titokról szóló 1995. évi LXV. törvény szerint pedig az fordulhat bírósághoz, akinek a kérelmét a minősítő a minősített adat megismerésére megtagadta.

(4) A nemzetbiztonsági szolgálatok jogszerű működésével kapcsolatos panaszra vagy bejelentésre a Bizottság válaszát úgy fogalmazza meg, hogy abból a nemzetbiztonsági szolgálatok titkos információgyűjtő tevékenységére ne lehessen következtetéseket levonni.

Ez a szabályozás annak a kivédésére szolgál, hogy a szolgálatok titkos információgyűjtő munkájának célszemélye panaszjogával visszaélve megpróbálja kideríteni, hogy folyik-e a viszonylatában adatgyűjtés. A gyakorlatban ez úgy valósul meg, hogy amennyiben a Nemzetbiztonsági Bizottság nem állapít meg jogellenes tevékenységet, akkor a panaszos tudtára csak annyit hoznak, hogy *„vele szemben a nemzetbiztonsági szolgálatok jogellenes tevékenységet nem folytatnak”*.¹⁰⁷ Ebből a válaszból azt sem szűrheti le, hogy folytatnak, de azt sem, hogy nem.

19.§ (1) A Bizottság tagjának csak az az országgyűlési képviselő választható meg, aki tekintetében elvégezték az e törvényben meghatározott nemzetbiztonsági ellenőrzést.

(2) Az Országgyűlés elnöke – a fontos és bizalmas munkakörre jelölt személyek ellenőrzésére vonatkozó szabályok szerint – köteles nemzetbiztonsági ellenőrzést kezdeményezni a Bizottságba a képviselőcsoportok vezetői által jelölt képviselők tekintetében. A képviselőcsoportok vezetői legfeljebb kétszer annyi jelöltet nevezhetnek meg, mint amennyi tag ajánlására jogosult a képviselőcsoport.

(3) A bizottsági tagságra jelölt képviselő tekintetében a nemzetbiztonsági ellenőrzést az Alkotmányvédelmi Hivatal végzi el. Amennyiben kockázati tényező merült fel, a Alkotmányvédelmi Hivatal főigazgatója erről tájékoztatja az érintett képviselőt.

(4) A (3) bekezdésben meghatározott nemzetbiztonsági ellenőrzés elvégzését követően a képviselőcsoport vezetője ajánlást készít, amely annyi jelöltet tartalmaz, amennyi tag ajánlására jogosult a képviselőcsoport.

(5) Ha az ajánlásban felsorolt jelölt tekintetében kockázati tényező áll fenn és a Bizottság megalakítására még nem került sor, a polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat irányító miniszter a kockázati tényezőről tájékoztatja az Országgyűlés elnökét és az érintett képviselőcsoport vezetőjét.

(6) Ha az ajánlásban felsorolt jelölt tekintetében kockázati tényező áll fenn és már működő Bizottságba kerül sor új tag megválasztására, a polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat irányító miniszter a kockázati tényezőről tájékoztatja a Bizottságot és érintett képviselőcsoport vezetőjét.

¹⁰⁷ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 172. o.

(7) Ha az érintett képviselőcsoport vezetője a jelölést a tájékoztatást követően fenntartja, a jelölés további érvényessége tekintetében az (5) bekezdésben meghatározott esetben az Országgyűlés elnöke, a (6) bekezdésben meghatározott esetben szavazótöbbséggel a Bizottság dönt.

(8) A Bizottság tagjai megbízatásuk teljes időtartama alatt nemzetbiztonsági védelemben részesülnek.

„A Bizottság tagjai széles ellenőrzési és tájékozódási jogosítványaik gyakorlása során a legszigorúbban védett információk birtokába kerülhetnek. Ezért elengedhetetlen, hogy e megbízást csak olyan személyek lássák el, akik megfelelnek a biztonsági követelményeknek.”¹⁰⁸

A 19.§-ban megfogalmazottak vonatkoznak a Honvédelmi Bizottság tagjaira is.

D. A Nemzetbiztonsági Bizottságra vonatkozó egyéb jogszabályok

Az Nbtv. parlamenti ellenőrzést tartalmazó fejezete a Nemzetbiztonsági Bizottság tevékenységével kapcsolatban az eddig ismertetett paragrafusokat tartalmazza, ezzel azonban nem merítettük ki a Nemzetbiztonsági Bizottsággal kapcsolatos jogszabályokat. Több jogszabály állapít még meg jogosultságokat a Bizottság számára. Ezek közül a következőket emelném ki:

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény az országgyűlési biztos eljárásáról és intézkedéseiről szóló fejezete megemlíti a nemzetbiztonsági szolgálatokat is. A 18.§ (1)-(4) bekezdései felsorolják azokat az eszközöket, amelyekkel az országgyűlési biztos élhet, ha jogerősen befejezett ügyekre vonatkozó ellenőrzést folytat bármely hatóság tekintetében:

- a hatóság helyiségeibe beléphet (a Magyar Honvédség és a rendvédelmi szervek esetében a hatáskörrel rendelkező miniszter által meghatározott módon),
- a hatóságtól az általa lefolytatott eljárással, illetve az eljárás elmulasztásával kapcsolatban adatokat és felvilágosítást kérhet,
- a keletkezett iratokba betekinthet, annak megküldését, illetőleg, ha ez nem lehetséges róluk másolat készítését kérheti,
- általa vizsgált ügy intézőjét vagy az eljárást folytató szerv bármely munkatársát meghallgathatja,
- az érintett szerv vezetőjét vagy felügyeleti szervének vezetőjét, valamint az annak lefolytatására a jogszabály által egyébként feljogosított szerv vezetőjét vizsgálat lefolytatására kérheti fel,
- az általa vizsgált ügyben bármely szervtől – ideértve az e törvény szerint hatóságnak nem minősülő szerveket is – vagy annak munkatársától írásbeli magyarázatot, nyilatkozatot, felvilágosítást vagy véleményt kérhet.

¹⁰⁸ Dr. Dezső – Dr. Hajas: A nemzetbiztonsági... im. 174. o.

Az országgyűlési biztos eljárásának azonban vannak korlátai, amelyek a nemzetbiztonsági szolgálatok viszonylatában a következők:

Államtitok és a szolgálati titok az országgyűlési biztost a már ismertetett jogainak gyakorlásában nem akadályozhatja, de a titok megtartására vonatkozó rendelkezések rá nézve is kötelezőek. Az országgyűlési biztost a titoktartási kötelezettség tisztsége megszűnése után is terheli.

Az iratbetekintési joga nagymértékben korlátozott. A törvény melléklete szerint nem tekinthet bele a nemzetbiztonsági szolgálatok

- szervezeti és működési szabályait tartalmazó dokumentumokba;
- objektumaikkal és állományukkal kapcsolatos biztonsági dokumentumokba;
- személyzeti nyilvántartásaikba és egyéb személyzeti anyagaikba (kivéve, ha ezt az érintett személy írásban kéri);
- együttműködő magánszemélyek azonosítására szolgáló nyilvántartásaikba;
- a titkos információgyűjtésre használt eszközök és módszerek működésének és működtetésének műszaki-technikai adatait tartalmazó vagy az azokat alkalmazó személyek azonosítását lehetővé tevő dokumentumokba;
- a számítástechnikai eszközök számával, elhelyezésével, működésével, illetve az alkalmazott software-ekkel kapcsolatos dokumentumokba;
- a rejtjel tevékenységgel, annak szakirányításával és hatósági felügyeletével kapcsolatos dokumentumokba;
- a biztonsági okmányvédelemmel és technológiai ellenőrzéssel kapcsolatos dokumentumokba;
- a különösen fontos és bizalmas munkakört, tisztséget betöltő, illetve ilyen tisztségre jelölt személyek biztonsági védelme és ellenőrzése során keletkezett dokumentumokba (kivéve, ha ezt az érintett személy írásban kéri);
- mindazon dokumentumokba, amelyek megismerése az információt szolgáltató azonosítását tenné lehetővé;
- a nemzetközi megállapodásaikba;
- mindazon dokumentumokba, amelyeknek megismerése a nemzetbiztonsági szolgálatok külföldi partnerszolgálatok irányában vállalt kötelezettségeit sértené;

A felsorolt iratok lényegében a nemzetbiztonsági tevékenységre vonatkozó teljes információkört lefedik. A biztos által vizsgált ügyek alapos felderítése ezen információk nélkül nem, vagy csak úgy lehetséges, hogy pont az ügy lényegét nem lehet feltárni. Ezt próbálja egy kicsit ellensúlyozni a törvény azzal, hogy ha az országgyűlési biztos az ügy teljes körű feltárása érdekében a mellékletben felsorolt iratok megvizsgálását is szükségesnek látja, a hatáskörrel rendelkező minisztertől, a nemzetbiztonsági szolgálatok esetében a szolgálatot vezető főigazgatótól kérheti azok megvizsgálását. A felkért személyek kötelesek

az országgyűlési biztos által megkívánt vizsgálatot elvégezni (elvégeztetni) és azok eredményéről az országgyűlési biztost tizenöt napon belül tájékoztatni. Ha belegondolunk, ez azért teljesen mégsem olyan, mint amikor maga a biztos és a munkatársai végzik el a vizsgálatot az összes információ birtokában.

A nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységével is kapcsolatos kérdésre vagy bejelentésre az országgyűlési biztos a válaszát úgy fogalmazza meg, hogy abból a felsorolt szervek egyes esetekhez kapcsolódó titkos információgyűjtő tevékenységére ne lehessen következtetéseket levonni.

Az országgyűlési biztos a Nemzetbiztonsági Bizottsághoz is fordulhat. A törvény 26. §-a szerint az ügyet az országgyűlési biztos éves beszámolójával egyidejűleg az éves beszámolót megelőzően titkos minősítésű jelentésében az Országgyűlés hatáskörrel rendelkező bizottsága – a nemzetbiztonsági szolgálatok esetén a Nemzetbiztonsági Bizottság – elé terjeszti a következő esetekben:

- ha az országgyűlési biztos által megkeresett szerv az érdemi állásfoglalás kialakítását, és az annak megfelelő intézkedés megtételét elmulasztja, vagy az országgyűlési biztos az állásfoglalással, a megtett intézkedéssel nem ért egyet;
- ha a visszásság a nemzetbiztonsági szolgálatok (a törvény szövege a Magyar Honvédség és a rendvédelmi szervek megjelölést használja, amelyek magukba foglalják a szolgálatokat is) működésével kapcsolatban fordult elő és a feltárás államtitkot vagy szolgálati titkot érintene, vagy – ha a visszásság kirívóan súlyos, illetve a természetes személyek nagyobb csoportját érinti.

A közbeszerzésekről szóló 2003. évi CXXIX törvény 29.§ (1) bekezdésének a) pontja szerint a közbeszerzési eljárást nem kell alkalmazni, ha az államtitkot vagy szolgálati titkot, illetőleg az ország alapvető biztonsági, nemzetbiztonsági érdekeit érintő vagy a különleges biztonsági intézkedést igénylő beszerzésre, amelynek vonatkozásában az Országgyűlés illetékes bizottsága e törvény alkalmazását kizáró előzetes döntést hozott.

A minősített adat védelméről szóló 2009. évi CLV. törvény 21.§ (2) bekezdése szerint a minősített adat védelmének szakmai felügyeletéért felelős miniszter az ezzel kapcsolatos tevékenységéről szükség szerint, de legalább évente egyszer tájékoztatja az Országgyűlés nemzetbiztonsági, valamint honvédelmi és rendészeti ügyekkel foglalkozó bizottságát.

A haditechnikai eszközök és szolgáltatások kivitelének, behozatalának, transzferjének és tranzitjának engedélyezéséről szóló 16/2004. (II. 6.) Korm. rendelet 4.§ (9) bekezdése szerint a gazdasági és közlekedési miniszter a haditechnikai külkereskedelmi engedélyezési tevékenységről évenként egy alkalommal jelentést tesz az Országgyűlés Honvédelmi Bizottságának, Külügyi Bizottságának és Nemzetbiztonsági Bizottságának.

III. Az egyes képviselők által gyakorolt ellenőrzés

A képviselők által gyakorolt ellenőrzés hatásos eszköze a polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat irányító tárca nélküli miniszterhez, valamint a katonai nemzetbiztonsági szolgálatok irányítását is ellátó honvédelmi miniszterhez intézett interpelláció és kérdés.

Az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló 1990. évi LV. törvény 8.§ (1) bekezdése az állami szervek kötelességévé teszi, hogy az országgyűlési képviselőket támogassák megbízatásuk ellátásában és a munkájukhoz szükséges felvilágosítást megadják. Azonban ennek a támogatásnak vannak törvényi határai (pl. adat- és titokvédelem), főleg a szolgálatok esetében. Ez különösen igaz a (4) bekezdésben meghatározottakra, amely általános belépési jogosultságot ad az országgyűlési képviselőknek az államigazgatás valamennyi szervéhez. Ez fennáll a Magyar Honvédség, a nemzetbiztonsági szolgálatok és rendvédelmi szervek esetében is, de csak a hatáskörrel rendelkező miniszter által szabályozott módon.

A polgári nemzetbiztonsági szolgálatok létesítményeibe történő belépés rendjéről szóló 1/1996. (VI. 19.) TNM rendelet és a katonai nemzetbiztonsági szolgálatok által használt objektumokba történő belépés rendjéről szóló 39/2007. (X. 10.) HM rendelet szabályozza az országgyűlési képviselők belépési jogosultságának módját. A polgári szolgálatokhoz az országgyűlési képviselők csak igazolvány felmutatásával, az ellenőrzés után, a látogatás céljának megjelölésével léphetnek be. A katonai szolgálatok esetében a Nemzetbiztonsági Bizottság és a Honvédelmi és Rendészeti Bizottság elnökeivel és alelnökeivel kivételt tesznek, ők a személyazonosságuk igazolása nélkül is beléphetnek.

IV. Az Országgyűlés ellenőrzési céllal létrehozott szervezetei és intézményei által folytatott ellenőrzés

Az Nbtv. a szolgálatok gazdálkodásáról szóló fejezete tartalmaz a gazdálkodásuk ellenőrzésével foglalkozó szervezetekre való utalást. A 66.§ (1) bekezdése szerint a speciális működési kiadásai felhasználásának külső szerv által történő ellenőrzése kizárólag törvényességi alapon történhet. E körben célszerűségi és eredményességi szempont szerinti ellenőrzés – a Kormány, az irányító miniszter irányítási és vezetést ellátó főigazgató jogkörében végzett ilyen ellenőrzés kivételével – nem végezhető. A (2) bekezdés szerint a gazdálkodás ellenőrzését végző külső szerv birtokába nem kerülhet olyan adat, amely a titkos információgyűjtés során keletkezett információra, forrására, illetve az alkalmazott titkos információgyűjtő módszer konkrét jellegére utal.

Az Állami Számvevőszék, mint az Országgyűlés pénzügyi-gazdasági ellenőrző szerve az Állami Számvevőszékről szóló 1998. évi XXXVIII. törvény 16.§ (2) bekezdésének második fordulata alapján a nemzetbiztonsági szolgálatok

speciális működési költségkeret felhasználására vonatkozó adatait törvényességi szempontok között ellenőrzi.

Az Nbtv. azonban a nemzetbiztonsági szolgálatok adatkezelésére vonatkozó fejezetében konkrétan megnevezi az állampolgári jogok országgyűlési biztosát és az adatvédelmi biztost. Az 52.§-ban foglaltak szerint az országgyűlési biztos a szolgálatok tekintetében külön törvényben meghatározottak szerint jár el: az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jogosultságait és kötelezettségeit az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX törvény 16-17.§-ai és a törvény Mellékletének 2. pontja tartalmazzák.¹⁰⁹

Az adatvédelmi biztost is megilletik az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jogosítványai, valamint a személyes adatok védelméről és közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 26-27.§-ai állapítják meg az eljárási jogosultságát és ennek terjedelmét.¹¹⁰ Ezeken túlmenően még betekinthez a szolgálatok adatkezelésének szervezetére és működésére vonatkozó belső szabályzatokba és utasításokba. Minkét biztos tevékenységét a főigazgatók az Nbtv. keretei között kötelesek elősegíteni.

A biztosok is csak törvényességi ellenőrzést végezhetnek, célszerűségi és eredményességit nem.

Záró gondolatok

A nemzetbiztonsági szolgálatok olyan tevékenységet végeznek, amelyet folyamatosan kontroll alatt kell tartani. Ennek a legjobb eszközei a Kormány és a kijelölt miniszter irányítási, a főigazgatók vezetési és a Parlament Nemzetbiztonsági, valamint Honvédelmi és Rendészeti Bizottságának ellenőrzési funkciói. Rajtuk keresztül egy jól működő demokráciában megvalósulhat az a kontroll, amely minimálisra tudja szűkíteni a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységével történő visszaélést. Az ellenőrző szervek mellett még meg kell említeni az ombudsmanok ellenőrző szerepét is. Így véleményem szerint nem is szükséges még több „figyelő szem” beiktatása a rendszerbe.

A nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenysége nagyrészt a nyilvánosság kizárásával zajlik. A törvényes keretek között jogosultak mások személyiségi jogait jelentősen csorbítani, legtöbb esetben az érintettek tudta nélkül. Maguk az eszközök alkalmazása és felhasználásukkal szerzett információk is komoly hatalmat jelentenek az alkalmazók és a titokgazdák számára. Amennyiben az információk hozzá nem értők, illetéktelenek és a velük visszaélni akaró személyek kezébe kerülnek, akkor azzal jelentős politikai, társadalmi és gazdasági. Ezért is nagyon fontos, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok munkája folyamatos kormányzati és parlamenti kontroll alatt legyen.

¹⁰⁹ Dr. Tóth: A Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági szolgálatai ... im. 31. o.

¹¹⁰ Dr. Tóth: A Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági szolgálatai ... im. 32. o.

A szolgálatok munkáját emellett azonban minél nagyobb konspirációnak és titkosságnak kell öveznie. Ezt leginkább az ország nemzetbiztonsági érdekei indokolják, amely fogalom sokak számára megfoghatatlan valami. Pedig nem az, hisz egy rossz, nem átgondolt, a nem megfelelő információk birtokában hozott politikai vagy gazdasági döntés minden állampolgár életére kihatással lehet. Azt még a kételkedőknek is tudomásul kell venni, hogy amennyiben szükség van az államra, akkor azt meg is kell védeni belügyi és külügyi síkon is. Ehhez jó hírszerző és elhárító szervezetekre van szükség, olyanokra, amelyek úgy tevékenykednek, hogy arról a lehető legkevesebb információ kerüljön napvilágra. Ahogy a nemzetbiztonsági körökben ismert mondás is szól: Az a jó titkosszolgalat, amelyről nem is tudják, hogy dolgozik.

Hivatkozott irodalom

1. Dr. Dezső Lajos – Dr. Hajas Gábor: A nemzetbiztonsági tevékenységre vonatkozó jogszabályok. Kommentár a gyakorlat számára. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2000.,
2. Dr. Tóth Elek ezredes: Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági szolgálatainak működésének jogi szabályozottsága. Jegyzet a ZMNE Katonai Vezetői Szak Katonai Nemzetbiztonsági Szakirány képzéséhez. A Katonai Biztonsági Hivatal Kiadványa Budapest 2002.
3. 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról
4. Alkotmánybíróság 48/1991. (IX. 26.) határozata

Felhasznált irodalom

1. 1990. évi LV. törvény az országgyűlési képviselők jogállásáról
2. 1993. évi LIX. törvény az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról
3. 1998. évi XXXVIII. Törvény az Állami Számvevőszékről
4. 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról
5. 1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról
6. 2004. évi CV. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről
7. 1998. évi LXXXV. törvény a Nemzeti Biztonsági Felügyeletről
8. 2003. évi CXXIX. törvény a közbeszerzésekről
9. 2009. CLV. törvény a minősített adat védelméről
10. 16/2004. (II. 6.) Korm.rend. a haditechnikai eszközök és szolgáltatások kivitelének, behozatalának, transzferjének és tranzitjának engedélyezéséről
11. 32/2004. (III. 2.) Korm.rend. a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok költségvetése tervezésének, pénzellátásának, előirányzat-felhasználásának, kincstári gazdálkodásának és nyilvántartásának egyes szabályairól
12. 226/2004. (VII. 27.) Korm.rend. a honvédelmi szervek működésének az államháztartás rendjétől eltérő szabályairól
13. 1/1996. (VI. 19.) TNM rend. a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok létesítményeibe történő belépés rendjéről
14. 39/2007. (X. 10.) HM rend. a katonai nemzetbiztonsági szolgálatok által használt objektumokba történő belépés rendjéről
15. 46/1994. (IX. 30.) OGY hat. a Magyar Köztársaság Országgyűlése Házsabályáról
16. 14/2006. (V. 31.) OGY hat. az Országgyűlés bizottságainak létrehozásáról, tisztségviselőinek és tagjainak megválasztásáról

KOVÁCS KRISZTIÁN

AZ EURÓPAI UNIÓ INTÉZMÉNYI REFORMJÁNAK SZÜKSÉGESSÉGE A BEVÁNDORLÁSI ÉS MENEKÜLTÜGYI POLITIKA TÜKRÉBEN

Bevezetés

Az Európai Közösség/Európai Unió számára a megalakulásától kezdve egyre inkább aktuális probléma a migrációs és menekültügyi kihívások kezelése.

Az európai integráció nem kizárólagosan egy területre korlátozódó, hanem minden, a nemzetállamok működését is jellemző politikai, gazdasági, társadalmi szakterületen értékelhető folyamatok összessége, amelyek fejlődése olykor párhuzamos, de jellemzően eltérő intenzitású. Ezen folyamatok közül, a közös bevándorlási és menekültügyi szakpolitika fontosságát jelzi, hogy kialakítása jelenleg kulcskérdés a belső határokkal nem rendelkező Európai Unióban (EU), mivel a felerősödött migráció, mint a globalizáció egyik kísérőjelensége a befogadó államokban súlyos politikai, gazdasági, kulturális, társadalmi és nemzetbiztonsági vonatkozásokkal bír.

A tagállamok előtt álló kihívások közösségi szintre való emelése azonban folyamatos intézményi reformot kényszerített ki az Unióban, a kérdés az, hogy ez milyen jellegű, milyen irányú legyen.

Kiindulási pontként az EU intézményrendszer alaptermészetének vizsgálata szükséges és elengedhetetlen a közösségi intézményrendszer szerepének meghatározása is, mert ahogy Simon Bulmer politológus az elsők között felhívta rá a figyelmet, „az integráció folyamatában a brüsszeli intézményrendszer nem reaktív végrehajtó szerepet játszik csupán, hanem az európai egységfolyamat aktív szereplője is”.¹¹¹

Az aktív szereplővé válás folyamata jól nyomon követhető, az elmúlt évek történéseinek vizsgálata alapján is. Elmondható, hogy a 2004-es és az azt követő bővítés, amely által az Európai Unió tagállamainak száma 15-ről 27-re emelkedett, az adott keretek közötti működőképességet gátolta és ez által szükségessé tette az intézményi reformot.

¹¹¹ Bulmer, S. – Scott, A.: *Economic and Political Integration in Europe*, Blackwell Publishers, 1994.

Az intézményi reform szükségessége többféle szempontból is megfogalmazható: egyrészt az Európai Unió integrációs folyamatában jelentős, az intézményrendszert és annak működését befolyásoló események, másrészt a közösi bevándorlási és menekültügyi szakpolitika alakulását meghatározó történések által. Mindkét esetben meghatározó a Lisszaboni Szerződés, amelynek alapvető céljai közé tartozik a hatékonyabb döntéshozatal és a korszerű intézményrendszer kialakítása. Éppen ezért tartom jelentős eseménynek a spanyol–belga–magyar hármas Európai Unió elnökséget, amely a 2010. januártól 2011. júniusig tartó 18 hónapos időszakot fedi le. Ez a hármas elnökség az első, amely a Lisszaboni Szerződés keretei között, közös programmal kíván választ adni az EU előtt álló kihívásokra. Az egyik ilyen kihívás a közös bevándorlási és menekültügyi politika kérdése, amelynek megoldandó feladatai közé tartozik például a működőképes Közös Európai Menekültügyi Rendszer (Common European Asylum System, CEAS) megvalósítása, illetve a tagállamok arányos teherviselésének megoldása, amely jelenleg is aktív párbeszéd tárgyát képezi az EU intézményei között.

Érvelésem szerint a nemzetközi környezet természetének megváltozása (világméretű gazdasági válság, globalizálódó terrorizmus), valamint az Unió bővítése elengedhetlenné tették egy nagyobb mérvű intézményi reform megvalósítását, illetve, hogy ez az intézményi reform az Unió működése természetének és világpolitikában betöltött szerepének alapvető változását idézi elő. Véleményem szerint a működőképesség és a hatékonyság szempontjából elengedhetetlen a tagállamok szorosabb együttműködése, egy „nemzetek feletti” gondolkodás érvényesítése, amely szükségessé teszi mind a tagállami érdekek, mind a tagállami szuverenitás fogalmának felülvizsgálatát, átértelmezését. Ez a változás az EU nemzetközi közösségben betöltött státusát is alapvetően befolyásolja: a világgazdaság e hangsúlyos szereplője a nemzetközi politikában is meghatározó pozícióra tehet szert.

Az Európai Unió intézményrendszerének alaptermészete

Napjainkban, amikor az Európai Uniót, annak intézményrendszerét egyre kevésbé lehet a külvilágtól elválasztva vizsgálni, még nagyobb a jelentősége annak, hogy globális összefüggéseiben írjuk le azt. Az elkülöníthetlenség fogalma kettős: belső és külső jelentéssel rendelkezik és ezek erősítik egymást. A belső jelentése magában foglalja, hogy az Unióban mára rendkívül kibővült a közös politikák köre, míg a külső jelentése abban fogható meg, hogy a nemzetközi kapcsolatok szereplői az Európai Uniót politikai egységként értelmezik és kezelik; erre egy példa, hogy a nemzetközi szervezetek az EU-hoz fordultak elfogulatlan segítségért a guantanamoi foglyok befogadása érdekében.

A nemzetközi rendszer változása során, annak eredményeként, az európai integráció mind gazdasági, mind politikai téren elmélyült, ami a közös szakpolitikák kialakulásához vezetett. A bevándorlási és menekültügyi szakpolitika fejlődése az egyesülési folyamat elmélyülése hatására, azonban időbeli eltoló-

dással ment végbe, amelynek több oka is van. Véleményem szerint az eltolódás – az, hogy csak évekkel a probléma megjelenése után reagál(t) az EK/EU – egyik lehetséges magyarázata az intézményrendszer alaptermészetéből fakad, amely jelenséget a politikaelmélet történelmi intézményközpontú felfogása (historical institutionalism) magyarázhat.

A történelmi intézményközpontú elmélet számos képviselője szerint a történelem folyamatos szakaszokra osztható, amelyeket kritikus fordulatok, törések szakítanak meg; ezeket a töréseket mélyreható intézményi változások idézik elő új útra terelve a történelmi fejlődést.¹¹² Az elmúlt hatvan év alatt az EK/EU radikális változáson ment keresztül. Néhány európai ország gazdasági együttműködéséből egy meghatározó gazdasági és politikai szereplővé, a nemzetközi kapcsolatokban egy nagyon komplex jelenséggé vált: mára 27 tagország felett rendelkezik széles körű gazdasági és politikai fennhatósággal.

A történelmi intézményközpontú szemlélet hívei az EU-t egy politikai egységnek tekintik, egymással kölcsönhatásban lévő részek alkotta rendszernek, amelyben a részek maguk a tagállamok és azok állampolgárai. Az aktuális intézményi szervezet az, amely egy adott időpontban a szereplők közötti konfliktusokat strukturálja, és amely ezáltal nagyban meghatározza a szakpolitikaalkotást, a politikai kimeneteket nemzeti és nemzetközi szinten. Az intézményi szervezet egyrészt az egységet felépítő intézményeket jelenti – ma a legmeghatározóbbak az Európai Unió Tanácsa, az Európai Tanács, az Európai Bizottság, az Európai Parlament és az Európai Közösségek Bírósága saját alrendszeikkel, intézményeikkel – formális és informális eljárásmodjaikkal, rutinjaikkal, normáikkal és szabályaikkal. Másrészt a részek egységként való működését is jelenti. Ebben a struktúrában a tagállamok és polgáraik célracionális viselkedéssel felruházott szereplők, és bár a tagállamok törekszenek az EK/EU fölötti fennhatóság megtartására annak érdekében, hogy a rendszert működőképesse tegyék, kénytelenek saját hatalmuk rovására bizonyos mértékű hatáskört delegálni. A szereplők preferenciái külső adottságnak tekintendők, függetlenek az intézményektől és magától az EU-tól. Amire az Unió hatással van, az a szereplők magatartása, az a mód, ahogyan az egységek, egyének elérik a preferenciáik által meghatározott célokat.

A történelmi intézményközpontú szemlélet szerint az EK/EU intézményeinek funkciója az, hogy a tagállamokat és polgáraikat egymás viselkedésére vonatkozó információval lássák el, illetve bizonyos szinten szabályozzák viselkedésüket. Ebben az értelemben az Európai Közösség alapítása úgy magyarázható, mint egy francia kezdeményezés, amelynek célja, hogy biztosítsa magát Németországgal szemben, és felette bizonyos szintű ellenőrzéssel rendelkezzen. Természetesen a gazdasági megfontolások sem hagyhatók figyelmen kívül, amikor az alapítást vizsgáljuk: a kialakuló európai intézmények a tagállamok gazdasági hatékonyságának növekedését is hivatottak voltak elérni. A kezdeti sikerek pedig nemcsak, hogy erősítették magukat az intézményeket és működési

¹¹² Peter Hall, Rosemary Taylor: Political Science and the three new institutionalism, 1996., o. 942.

rendjüket, de hozzájárultak a szakpolitikák tágabb körében való kiterjesztéséhez is. Mindazonáltal az 1960-as évek közepétől egészen az 1980-as évekig, az addig megfigyelhető tendenciák a Közösség politikai fejlődését illetően megváltoztak, egy stagnálás, visszafejlődés által jellemzett időszak vette kezdetét: Franciaország megakadályozta az együttműködés területi kiterjesztését azáltal, hogy megvétózta Nagy-Britannia felvételét a Közösségbe, döntésképtelenséget idézett elő az „üres szék” válsággal; a növekvő gazdaság megtorpant és beköszöntött az europesszimizmus ideje. A történelmi intézményközpontú szemléletben ez a változás, a közösség és tagállamainak politikájában végbe ment átalakulás, amely az Európai Közösség hatalmának relatív csökkenésével járt, a nemzeti és nemzetközi környezet változásában gyökerezik: a dekolonizációval, az olajárrobbanással, a hidegháborús enyhüléssel, Franciaországban a konzervatív Charles de Gaulle hatalomra kerülésével. Az intézmények nehézségéből, rugalmatlanságából kifolyólag az EK nem volt képes a változásokhoz való fokozatos alkalmazkodásra, ezáltal veszített hatékonyságából és a tagállamok számára belőle származó hasznok jelentősen lecsökkentek. Az, hogy az intézmények nem illeszkedtek megfelelően a környezethez, a növekvő szakadék a kívánt és a megvalósult kimenetek, teljesítmények között, egy adott ponton szakadást, törést eredményezett az EK fejlődésében és annak döntéshozatali mechanizmusában, amely által hatáskörvesztést szenvedett el.

Az említett példán túl, számos kisebb-nagyobb, jelentős törés figyelhető meg az európai egységesülés történetében; valamint a bevándorlási és menekültügyi politika fejlődése során.

A bevándorlási és menekültügyi szakpolitika fejlődésének elemzése

Az európai integráció egyik vetülete, a bevándorlás és menekültügy a klasszikus értelemben vett állami szuverenitás fogalmkörébe sorolható terület, mivel olyan kényes kérdéseket érint, mint a foglalkoztatottság, a társadalmi kohézió, a kulturális sokszínűség, illetve a határőrizet, a bűnüldözés és a nemzetbiztonság. Az Európai Unió integrációja folyamán, a tagállamok közötti belső határok eltörlésével az addig pusztán állami szuverenitást érintő kérdésből a közösségi érdeket jelentősen befolyásoló tényező lett. Felületesen szemlélve a változást, azt az integráció egy konkrét időpontjához köthetjük – a belső határok eltörlése – azonban a valóságban sokkal bonyolultabb folyamat során vált a tagállami politika közösségi szakpolitikává és az Unió reagálása, a probléma kezelési módjának felismerése, továbbá a szükséges lépések megtétele hosszú évekig tartó párbeszéd eredményei.

Mind a bevándorlás, mind a menekültügy része a világban egyre növekvő – állami, gazdasági, politikai, biztonságpolitikai stb. – egymásrautaltság jelenségének, ezért a politikai párbeszéd egyik legfontosabb részét képezik. A fogalmak szorosan kapcsolódnak az állami szuverenitás, állampolgárság fogalmköréhez éppen ezért az uniós tagállamoknak hosszú időre volt szükségük,

hogy átengedjék a szakpolitika alakításának, felügyeletének jogát a közösség számára. Az integráció mélyülésével növekvő tagállami egymásrautaltság következményeként egy tagállam bevándorlási és menekültügyi szakpolitikai döntései a teljes közösségre hatással lehetnek.¹¹³ Következésképpen a szakpolitikát be kellett illeszteni a közösségi politikába, összekapcsolva más szakpolitikákkal, pl. a rendészeti politikával vagy az EU külpolitikájával, amely utóbbi fontos szerepet játszik a kihívások felismerésében.

A jogharmonizáció során azonban, a menekültügy, a vízumpolitika és a bevándorlás kérdésének összefonódása eredményeként a tagállamoknak rendkívül nehéz túllépni a „legkisebb közös nevező” szintjén.¹¹⁴ Míg az egyes országokban jelentkező olcsó munkaerőhiány táptalaja az illegális bevándorlásnak (Franciaország), máshol pedig felemás szabályozással próbálják a bevándorlást pusztán gazdasági tényezővé egyszerűsíteni (Németország – átmeneti védelem gyakorlata) addig egyes tagországok a rendkívül szigorú szabályozásukkal szinte lehetetlenné teszik a menedékjog elnyerését.

Éppen ezért az Európai Uniónak, a bevándorlási és menekültügyi politikája kialakításakor komplexen kell vizsgálnia a témát, annál is inkább mert nem csak a nemzetközi rendszer változásából fakadó tényezőket, hanem a tagállamok időnként eltérő nemzeti érdekeit is figyelembe kell vennie. Alapvetésként, a közösségi érdek szempontjából a szakpolitika feladataként az illegális bevándorlás megakadályozását, a legális migráció és menekültügy szabályozását fogalmazhatjuk meg.

A közösségi szakpolitika megalkotása, nemzetek felettivé válása – megítélésem szerint – az európai integráció része, így minden uniós tagállam – közvetett vagy közvetlen – érdeke, hiszen az európai országok globális szerepvállalása csak az Unión keresztül valósulhat meg. Az Európai Unió, mint világpolitikai szereplő kötelessége részt vállalni a globalizálódó migráció problémájának megoldásában, azonban a részvállalás nem lehet csak néhány tagország terhe, hanem a közösségi felelősségvállalás és teherviselés megvalósulása jelentheti az integráció elmélyülését. A közös migrációs politika így alapjává válhat az uniós szintű szolidaritásnak, bizalomnak és közös felelősségvállalásnak.

A közös európai uniós bevándorlási és menekültügyi politika létrehozására irányuló igény az egységesülési folyamat előrehaladtával jelent meg, azonban már az integráció kezdetén megszületett néhány, elsősorban a gazdasági érdekeket kiszolgáló kezdeményezés.

A II. világháború után a Nyugat-Európába irányuló bevándorlás formája, dinamikája és tagországonkénti aránya igen változó volt, az 1950-es évektől kezdve mégis megfigyelhető volt egy trend, miszerint a nyugat-európai újjáépítés első két évtizedében a munkaerőhiány esetenként oly mértékű volt, hogy külföldi munkásokat kellett toborozni a piaci hézagok betöltésére. Ennek a

¹¹³Az Európai Unió honlapja, http://ec.europa.eu/justice_home, letöltve: 2010. március 25.

¹¹⁴Mink Júlia: Jogharmonizáció vagy a status quo fenntartása?, Beszélő Politikai és Kulturális Folyóirat, 2004/11.

jelenségnek részeként, az 1951-ben aláírt Párizsi Szerződéssel létrejött Európai Szén és Acélközösség – amelynek gazdasági célja az iparág hatékonyságának növelésére jött létre – tagországai kétoldalú egyezményekkel igyekeztek szabályozni olyan kérdéseket is, mint a tagországok közötti szabad munkaerő áramlás.

Az újjáépítés kezdeti időszakában menekültekkel oldották meg a munkaerőhiányt, majd később a bevándorlók a volt gyarmatokról, fennhatósági területekről érkeztek (pl.: Mediterrán régió, vagy Anglia esetében Írország) azonban sok nyugat-európai ország úgy hitte, hogy ezek a vendégmunkások ideiglenes bevándorlók, akik majd visszatérnek anyaországukba.

A bevándorlókval kapcsolatos – pusztán gazdasági szempontú – megítélést jól tükrözi az 1965-ös Idegenekről Szóló Törvény (Aliens Act), amely világossá tette azt a nyugat-német kormányzati álláspontot, miszerint a külföldi munkások a gazdasági problémák megoldásának eszközei,¹¹⁵ vagyis a Német Szövetségi Köztársaságban a bevándorlást egyszerűen gazdasági kérdésként kezelték. A gazdasági egységesülés eredményeként Nyugat-Európa gazdasága felélénkült, a kereskedelem és a munkaerő áramlás nemzetközivé válásának kiteljesedését immár akadályozták az országhatárok. Ekképpen, a gazdasági integráció szembekerült a nemzetállami keretekkel.

Az európai környezetben bekövetkezett változás kikényszerítette a felülvizsgálatát a létező együttműködési módoknak a bevándorlás és menekültügy területén. Az első változást az Európai Gazdasági Közösség, a Közös Piac létrehozása jelentette. A belső határok megszűnésének eredményeként, a szereplők egy része összekapcsolta a Közös Piacot, a bevándorlás kontrolját és a nemzetközi bűnözés elleni harcot. A Közös Piac – majd később a Schengeni Egyezmény – vizionálta határok leomlása feszültséget generált különböző szakpolitikai területek között, illetve az államok szuverenitásának, territoriális hatalmának definíciójában. Ezzel együtt, a határok megszűnése aláásta az európai nemzetállam-felfogás keretrendszerét. Az adott nép és adott terület feletti jogosultság fogalma elvesztette azon értelmét, amelyet addig nemzeti határok definiáltak. A határellenőrzés monopóliumának feladása, veszélyeztette a nemzetállam azon jogát, hogy lakosságát és területét felügyelje. Az Európai Közösség külső határai váltak létfontosságúvá és ez a változás rákényszerítette a politikacsinálókat, hogy újjáépítsék a kereteit a bevándorlással, illetve a nemzetközi bűnözéssel foglalkozó szakpolitikának, vagyis olyan témaköröket kellett összekapcsolni, amelyek előtte különállóak voltak. Azonban az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Római Szerződés nem adott hatáskört a Közösségnek a harmadik országbeli bevándorlás kérdésében.

A kezdeményezés arra vonatkozóan, hogy az Európai Közösség tagállamai közösen kezeljék a bevándorlással kapcsolatos megoldandó szakpolitikai feladatokat, illetve azokat valamiképpen bevonják a közös politikák körébe, az 1970-es évekre vezethető vissza.

¹¹⁵Kees Groenendijk, Elspeth Guild, Halil Dogan: Security of residence of long-term migrants, Council of Europe Publishing, 1988. 41. o.

Ebben az időszakban az olajválságok, a gazdasági recesszió eredményeként a bevándorlás volumene növekedett, ezért a tagállamok legtöbbször korlátozó migrációs politikát vezetett be, ennek ellenére nagyszámú legális és illegális migráns, illetve menekült érkezett Nyugat-Európába. A jobb életet kereső személyek kihasználása felvirágoztatta az embercsempész hálózatokat is. Ez azt jelentette, hogy a tagállamoknak jelentős erőfeszítéseket kellett tenni az illegális bevándorlás és embercsempészet felszámolására, azonban ettől függetlenül a közösségnek bizonyos szektorokban és régiókban – demográfiai vagy gazdasági okból – szüksége volt a bevándorlókra. A bevándorlással együtt a nemzetközi terrorizmus és a határokon átnyúló szervezett bűnözés jelensége is erősödött, amelyet a nemzetállamok már nem voltak képesek kezelni, ezért nemzetközi együttműködés kialakítására volt szükség. Az ebben az időben született megállapodások azonban leginkább ad hoc, kétoldalú tagállami megegyezések voltak és az EK keretein kívül kötődtek.

Az első kezdeményezések egyike az 1975-ben, az Európai Tanács kezdeményezésére létrehozott TREVI-csoport (Terrorism, Radicalism, Extremism, Violence Internationale) volt, amely a tagállamok belügyminisztereiből állt. Feladata az összehangolt fellépés volt a terrorizmus, a nemzetközi bűnözés és a drogkereskedelem ellen¹¹⁶, majd 1986-ban ez kiegészült a migrációval kapcsolatos teendőkkel is. A TREVI csoport igyekezett összehangolni a vízum kérelmi eljárásokat, segítette koordinálni a nemkívánatos személyek nyilvántartását, a tagállamok közti információcserét.

A nyugat-európai országok törvénykezése végül is nem tudott megbirkózni önállóan a migráció kérdésével és a tagállamok által bevezetett szigorúbb jogi szabályozás nem csökkentette a harmadik országbeli bevándorlók számát.

Az 1980-as években történt Mediterrán bővítés ismételt napirendre tűzte a bevándorlás problematikáját.

Az Európai Közösség addig hagyományosan magas kivándorlási rátájával bíró országok – Franciaország, Spanyolország, Görögország, Olaszország – a bevándorlás országai lettek 1986-ot követően a Mediterrán övezetből érkező tömegek által¹¹⁷, ráadásul további terhet jelentett a nagyarányú menekültáradattal együtt járó illegális bevándorlás is.

A multilaterális együttműködés válaszreakcióként indult meg egy olyan eseményre reagálva, amely egy egész országcsoporthoz érintett, és amelynek kezelésére a meglévő intézményi keret nem tűnt alkalmasnak.¹¹⁸

Az 1986-ban elfogadott Egységes Európai Okmány és a Delors-féle Fehér Könyv által megvalósítandó egységes piac a gazdaságban új távlatokat, de

¹¹⁶Fejes Zs., Sallai J., Soós E., Tóth J., Vájlók L.: Schengenre hangolva, Európai Műhelytanulmányok 2007, 3. o.

¹¹⁷Gazdasági Együttműködés és Fejlesztési Szervezet, <http://stats.oecd.org>, A bevándorlási ráta alakulása a mediterrán bővítést követően, letöltés dátuma: 2010.április25..

¹¹⁸Penelope Turnbull, Wayne Sandholtz: The Creation of New Policy Spaces, The institutionalization of Europe, Oxford University Press, 2002.

a szakpolitikában újabb törést, eltolódást jelentett. A belső határokon való ellenőrzés megszűnése, a munkavállalók akadálytalan mozgása a gazdasági egyesülés nélkülözhetetlen elemei voltak, azonban a bevándorlási szakpolitika közösségi szabályozása nem született meg, az Unió intézményrendszere nem tudott reagálni a változásra. Az Egységes Okmány – amely előírta a személyek szabad áramlásának megvalósulását – sem volt képes közösségi kompetenciába vonni a harmadik állam polgárai bevándorlásának politikáját, vagyis a Római Szerződéshez hasonlóan, nem adott hatáskört a Közösségnek a bevándorlás kérdésében, sőt rögzítette, hogy nem korlátozza a tagállamokat a szakpolitikai döntéseikben.

Az első releváns pont, amely a közös bevándorlási politika irányába mutatott, a (1985-ben aláírt, 1990-ben a végrehajtási egyezményvel kiegészített, teljes mértékben 1995-ben életbe lépett) Schengeni Egyezmény volt, amely egy válaszreakcióként értelmezhető a közös piac keretében született, a személyek szabad mozgására vonatkozó megállapodás megvalósításának sikertelenségére, és amely a benne résztvevő államok belső határai ellenőrzésének felszámolására és a külső határok közös ellenőrzésére irányult. A Delors-féle gazdaságpolitikai reformfolyamat nem szándékolt következményeként keletkezett szakadékot a tagállamok migrációs politikája, illetve a meglévő intézményrendszer nem tudta áthidalni. A Schengeni Egyezmény megalkotása törést okozott a bevándorlási politikában és a tagállamokat hatáskör delegálásra kényszerítette. Mindazonáltal, az egyezmény kezdetekben csak egy hatékonytalan lépés volt – szakpolitikai hiányosságok, ellenőrzési rendszer technikai hibái, szakterületek egyet nem értése, döntési mechanizmus kidolgozatlansága, nem egységes tagállami csatlakozás – egy magas szinten intézményesített kormányközi szervezet megalakítására, amely hivatott egyrészt a részes államok közti személyek szabad mozgásának menedzselésére, másrészt olyan intézkedések meghozatalára, amelyek valahogyan kompenzálnának a belső határok felszámolásáért.¹¹⁹

A szakpolitika, fejlődésének ebben a szakaszában Európa szinten esetleges, időnként párhuzamos volt. A Szabad Mozgás Koordinátorok (Free Movement Coordinators Group) munkacsoportjának 1988-as megalapítása fontos lépésnek számít a szakpolitika területén meglévő inkoherencia felszámolásában csakúgy, mint a brit kezdeményezésre létrehozott, migrációval foglalkozó – a Tanács és a Bizottság delegáltjaiból álló – Ad Hoc munkacsoport, egy intézményesített együttműködési fórum megalapítása. Mindazonáltal a különböző intézményesített megoldások, amelyek a szakpolitikai területen való együttműködést voltak hivatottak elősegíteni, leginkább csak informális gyakorlatokat, eljárásokat teremtettek és nem jogi szabályozást.¹²⁰

A bevándorlási és menekültügyi politika közösségi politikába való tényleges bevonására egészen az 1990-es évekig kellett várni; ekkor ért ugyanis a

¹¹⁹Uo.

¹²⁰ Penelope Tumbull, Wayne Sandholtz: *The Creation of New Policy Spaces, The institutionalization of Europe*, Oxford University Press, 2002.

Közösség történetének egyik legjelentősebb fordulópontjához, a Szerződés az Európai Unióról aláírásához. Az integráció történetében az egyik legjelentősebb szerződés az egységesülés erősödésének irányába mozdította a folyamatokat. Ezen a ponton a nemzetközi és nemzeti környezetben megvalósult radikális változások rendkívüli jelentőséggel rendelkező intézményi változáshoz vezettek. Az 1980-as évek recessziója ösztönözte az egységes piac tervének kidolgozását, ami a válságból való kilábalás eszköze lehetett (policy shift). Ezek a reformok képessé tették az EU-t arra, hogy a világpolitika tényleges szereplőjévé váljon. Az 1993-ban hatályba lépő, többek között a bel- és igazságügyi együttműködés szálait szorosabbra fonó Maastrichti Szerződés által létrejött az Európai Unió hárompilléres szerkezete, amelyben a bevándorlási és menekültügyi szakpolitika a harmadik pillérbe tartozott. Emellett, az 1990-ben aláírt Dublini Egyezmény keretében határozták meg a tagországok a közös politika szükségességét a menekültekkel és migrációval kapcsolatosan. A közösség felismerte, hogy tagállamok különböző szigorúságú rendelkezései, a menedékjogot-kérőket az enyhébb szabályozású ország felé tereli, ami kiegyensúlyozatlan helyzethez vezet. Ezért az egyezmény leszögezte, hogy a személyek szabad mozgása szükségessé teszi a közösségi szintű menedékjogi politika kidolgozását.

Lényegi változás, mint ahogy azt már említettem a Szerződés az Európai Unióról aláírásával történt, amelyet a radikális, külső és belső környezeti változások hatására szélesedő, a szándékolt és megvalósult politikai kimenetek közti szakadék generált.

Ez a változás meglehetősen összetett volt, mind a világpolitikát, mind az európai politikát minden területen mélyen érintette. A berlini fal leomlása egyrészt Németország újraegyesítését jelentette, amely felszínre hozta annak jövőbeli erősödésével kapcsolatos – elsősorban francia – félelmeket. Másrészt, jelentős változást hozott a szovjet blokk összeomlásával a közvetlen katonai fenyegetettség megszűnése, a vasfüggöny lebontása mivel menekültáradatot indított el¹²¹ az Európai Közösség országai felé és ezáltal emelte a határokon átnyúló bűnözéssel kapcsolatos félelmeket is, a vezető elit figyelmét a hagyományos biztonságpolitikai területről a belső és szociális biztonság felé terelte.¹²² Ebben az időszakban alakult ki az „Európai Erőd” megközelítés, amely a közösség szigorú szabályozására utal és aminek kiváltója az az – egyébként máig élő – társadalmi szemlélet, hogy a bevándorlók destabilizálják a közrendet, élőködnek az államok szociális rendszerén. Itt kell megjegyezni, hogy a tagállamok polgárainak véleménye a szakpolitikának csak a minőségét befolyásolhatja: konzervatív vagy liberális legyen az Unió bevándorlási és menekültügyi politikája, azonban a működőképes közösségi politika megalkotásának szükségszerűsége, mint az európai integráció része független a bevándorlókkal kapcsolatos közvélekedéstől.

¹²¹ Az EU-hoz benyújtott menedékjog kérelmek számának alakulása az 1985-től 2006-ig terjedő időszakban, Forrás: Eurostat, <http://www.ec.europa.eu/eurostat>, letöltés dátuma: 2010.április 14.

¹²² Penelope Turnbull, Wayne Sandholtz: The Creation of New Policy Spaces, The institutionalization of Europe, Oxford University Press, 2002.

Mivel az aktuális intézmények nem voltak képesek kezelni az új környezet által alakított helyzetet, az intézményi reform elengedhetetlen volt: a Szerződés az Európai Unióról a bevándorlási és menekültügyi szakpolitikákat a Bel- és Igazságügyi Pillér alá helyezte. A harmadik pillér alatt azonban, a szakpolitikák a Miniszterek Tanácsa felelősségi körébe tartozva inkább kormányközi irányítás alatt álltak, és nem volt sok kapcsolatuk a közvetlen tagállami fennhatóságtól függetlenebb intézményekkel. A Bizottság ugyan osztozott a tagállamokkal a jogalkotói kezdeményezés jogán, de a Parlament nem került aktívan bevonásra a szakpolitika alakításába. Annyi joga volt csupán, hogy a Tanács tájékoztassa és konzultáljon vele a kapcsolódó kérdésekben, illetve, hogy kérdéseket intézzon a Tanács felé, ajánlásokat fogalmazzon meg. Az Európai Közöségek Bírósága úgyszintén nem rendelkezett valós hatáskörrel, illetékessége nem nyúlt tovább a Tanács által hozott szabályok feletti törvénykezésnél.

A szerződés hozta tehát az áttörést, amely a bevándorlási és menekültügyi politikát bevonta a közösségi politikába. Ehhez a lépéshez a nemzetközi rendszer radikális változása volt szükséges és a szakpolitika fejlődését már nem elsősorban gazdasági, hanem inkább politikai, társadalmi érdek ösztönözte. Ezen érdekeket azonban a megváltozott környezetben az intézményrendszer nem tudta kezelni, ezért volt szükséges a szerződés hozta reform, ami bár a közösségi döntéshozatalt hatékonyabbá tette de a nemzetek feletti intézményrendszer hatáskörét még mindig nem szélesítette ki eléggé. Így Maastricht után a döntéshozatali mechanizmus a bevándorlási és menekültügyi szakpolitikák területén formálisan az Európai Unió ernyője alá került ugyan, de lényegében a tagállamok továbbra is meghatározó szereppel rendelkeztek, a nemzeti döntéshozókat nagyobb hatáskörrel ruházva fel a szupranacionális szint rovására.

A következő fontos lépés nem sokkal ezt követően történt, elsődlegesen a Balkánon kialakult krízis állapot által ösztönözve, amely egyértelművé tette az Unió gyengeségét a meglévő intézményi keretek közti konfliktus kezelésében. A Balkán-háború nem csak az Unió külpolitikai területen való fellépésének gyengeségét mutatta meg, de tovább emelte a bevándorlók, menekültek számát az EU tagállamaiban.

Mindez egy újabb jelentős fordulatot eredményezett a bevándorlási és menekültügyi szakpolitikák területén történő döntéshozatalban az EU-ban: minden a szabad mozgáshoz kapcsolódó szakpolitika – úgy, mint a külső határellenőrzés, bevándorlás, menekültügy, vízumkérdés – közösségi fennhatóság alá került. Az 1997-ben aláírt, 1999. május 1-jén hatályba lépett Amszterdami Szerződés a közös stratégiák megfogalmazásával kitűzte a tagállamok számára a közös szabályok és eljárások megalkotásának célját és új dimenzióként jelenítette meg a szabadság, biztonság, egyenlőség elvét. Ezzel megkezdődött a tagállamok menekültügyi eljárásainak harmonizációja. A Szerződéssel a bevándorlási és menekültügyi politika a harmadikból az első pillérbe, vagyis közösségi hatáskörbe került át. Mindez lényegesen megnövelte az Unió hatáskörét a kérdéses szakpolitikában a tagállami befolyás rovására. A Bizottságot a jogalkotási kez-

deményezés kizárólagos jogával ruházta fel és bevonta a Parlamentet a döntéshozatalba az együttdöntési mechanizmus bevezetése által, bár azt még nem terjesztette ki a bevándorlás és menekültügyi szakpolitika teljes vertikumára. Mindezekon túl az Európai Közösségek Bírósága felhatalmazását is növelte az első pillérbe tartozó ügyek esetében.¹²³

Bár a kezdeményezést az Amszterdami Szerződés kodifikálta, a közös szabályok és eljárások megalkotása nem történt meg egészen a huszonegyedik század eleji sokkoló, 2001. szeptember 11-én bekövetkezett terrortámadásokig és a terror elleni háború kihirdetéséig. Innentől kezdve a nemzetközi rendszert és nem kevésbé – a tagállami reagálásokon keresztül – az Unió viselkedését jelentősen befolyásoló tényezővé vált a meg-megújuló terrorfenyegetettség, illetve a tényleges támadások (pl.: Madrid-2004).

A Balkán-háború, a globalizálódó terrorizmus és a keleti bővítés egyre sürgetőbb megoldása, párhuzamosan a humanitárius szervezetek kezdeményezéseivel az emberi jogok erősítésére, egy újabb súlyos szakadékot teremtettek, amelyet csak egy újabb radikális intézményi változás, „ugrás” tudott áthidalni. Azonban a végül kidolgozott közös szabályok, eljárások, mivel azok az Amszterdami Szerződésnek köszönhetően nem elsősorban a tagállamok alkudozásán keresztül születtek meg, hanem az EU viszonylagos autonóm, de nem elegendő hatáskörrel rendelkező intézményeinek közreműködésével, meglehetősen liberálisak voltak.

Az amszterdami stratégiai célok megvalósításához szükséges – a közös menekültügyi és bevándorlási politikát érintő irányelveket tartalmazó – öt éves programot 1999. októberében, az Európai Tanács tamperei csúcsertekezletén fogadták el. A program a közös szakpolitika kialakítása szándékának rögzítésén túl immár konkrét intézkedéseket is tartalmazott. E szerint, a migráció átfogó értelmezésében egyensúlyt kell találni a humanitárius és a gazdasági bevándorlás között, illetve a legális és illegális migráció kérdését együtt kell kezelni¹²⁴.

A szakpolitika megfogalmazott feladati között nagy hangsúlyt kapott a migrációt kibocsátó anyaországokkal kialakítandó szoros együttműködés gondolata is. A legális és illegális bevándorlást együtt kezelő program érdeme, hogy a szakpolitika széleskörű megközelítése során felhívta a figyelmet a politikai, emberi jogi és a származási ország fejlesztésével kapcsolatos feladatokra is és lefektette a közös szakpolitika alapjait.

A 2001. szeptember 11-i (New York) terrorcselekmények, illetve az ebben az időszakban a Földközi-tengeren tömegesen érkező menekültek áradata újabb lökést adott a szakpolitika fejlődésének.¹²⁵ Igaz, a kezdeményezések között megjelentek olyanok is, amelyek nem egyeztethetőek össze az Unió által képviselt emberi jogokkal, a méltóság és igazságosság eszméjével. Ilyen volt az

¹²³ Amszterdami Szerződés

¹²⁴ Az Európai Unió honlapja, <http://ec.europa.eu/justice>, letöltés dátuma: 2010. április 10.

¹²⁵ Az Európai Unió bevándorlási rátája 2001-2004 (bevándorló/1000fő), Forrás: Gazdasági Együttműködés és Fejlesztési Szervezet, <http://stats.oecd.org>, letöltés dátuma: 2010. április 25.

a brit kezdeményezés, miszerint Európán kívül kell létrehozni menekülttáborokat, ahol a kérelmezők várakozhatnak ügyük elbírálásáig¹²⁶.

A Közös Európai Menekültügyi Rendszer egyik legfontosabb jogintézménye a napjainkban is működő menedékjogi eljárás 2003-ban született meg, Dublini Szabályozás (Dublin II. Szabályozás) néven. Lényege, hogy ez határozza meg, melyik uniós ország az illetékes a Genfi Egyezmény és az Európai Unió kvalifikációs irányelvei alapján nemzetközi védelemre irányuló kérelem elbírálására. A rendelkezés a Dublini Rendszer sarokköve, amely a Dublini Szabályozáson túl magában foglalja az EUODAC Szabályozást is. Ez utóbbi, egy Európára kiterjedő ujjlenyomat adatbázis, melyben a menedékjog igénylőket, a jogosulatlan belépőket, bevándorlókat tartják nyilván. A Dublini Szabályozás egyik célja, hogy egyértelműen szabályozza a beléptető tagország felelősségét, különös tekintettel arra az esetre, ha a menekült továbbmegy más uniós tagországba. Másfelől, az intézkedés kívánja megakadályozni a több tagországot érintő párhuzamos, vagy egymást követő menekültügyi eljárást¹²⁷, illetve csökkenteni a tagállamok közt ingázó menekültek számát. A célok megvalósításához azonban a menekült fogalmának egységes értelmezésére van szükség minden tagállamban.

A szabályozás szerint a bevándorló vagy menekült vonatkozásában elsősorban a beléptető ország a felelős, ám ezzel az intézkedéssel – nem szándékolt következményként – rendkívüli nyomást helyezett bizonyos határországokra, hiszen ezek legtöbbször – ld. kelet-európai országok, mediterrán térség – nem volt képes megfelelő védelmet és támogatást adni a menekültnek. Az így kialakult helyzetben, a menedékkérők a nem megfelelő menedékjogi eljárás hiányában üldöztetésnek lehettek kitéve. Az Európai Menekültügyi Tanács (European Council on Refugees and Exiles, ECRE) és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) álláspontja szerint a Dublini Rendszer nem biztosítja az egyenlő, hatékony és eredményes védelmet. A két szervezet szerint a szabályozás alkalmatlan a menedékjog korrekt elbírálására, ami miatt a menedékkérők nem részesülnek hatékony védelemben, illetve a rendszer egyenlőtlenül osztja el a kérelmeket a tagországok között.¹²⁸ Hibaként róják fel a rendszernek, hogy annak az országnak, ahol a kérelmet benyújtja a menekült, továbbítania kell azt a Szabályozás által felelősnek kijelölt országba – első belépés országa –, vagyis megfosztja a kérelmezőt a választás jogától és indokolatlan terhet ró a kijelölt országokra.

A szabályozás kapcsán is megfigyelhető a szándékolt és valós kimenetek közti szakadék, amely hatással van az intézményrendszerre és a nemzetközi

¹²⁶ The Guardian: Britain wavers on asylum plan – Rethink on scheme for offshore camps, <http://www.guardian.co.uk>, Nagy-Britannia 2003-ban 1 M EUR-val támogatott egy olyan táborot Horvátországban, ahol a kérelmük elbírálásáig kellett várakozni a menekülteknek.

¹²⁷ Magyarországon 2005-ben a menedékkérelmek 20%-a ismételt beadott kérelem volt – MK MEH statisztika, www.bmbah.hu/mehstat.doc, letöltés dátuma: 2010. március 9.

¹²⁸ ECRE: The treatment of asylum seekers in Greece and reform of the Dublin Regulation, www.ecre.org, letöltés dátuma: 2010. február 12.

szervezetek figyelmét is felkeltette. A fent említett két nemzetközi szervezet, illetve más civil szervezetek erősen kritizálták a görög menekültügyi rendszert¹²⁹ a kísérő nélküli gyermekek védelmének hiánya miatt, melynek következményeként több ország is, a Dublini Szabályozástól eltérve felfüggesztette a menekültkérők kiadását Görögországnak. Norvégia 2008-ban kihirdette, hogy leállítja a menekültkérők visszaadását, majd az év szeptemberében módosította álláspontját és az egyéni elbírálás elve alapján dönt a további kiadásról. 2008. áprilisában Finnország is hasonlóan járt el, majd Németország és Svédország is csatlakozott a kezdeményezéshez.

Az európai integráció mérföldkövét jelentő Lisszaboni Szerződés több mint nyolc éves folyamat eredménye. Megalkotását mind az uniós belső, mind a külső tényezők változásai indokoltá tették. A közösség létszámának jelentős növekedése az intézményrendszer működőképességét nagyban gátolta, a közösségi hatáskörbe tartozó ügyek bővülése a hatékonyság javítását igényelte. A külső tényezők között általánosságban a globalizációt kell megemlíteni, de a konkrét okok között nevesíthetjük a mindennapjainkat is közvetlenül befolyásoló világgazdasági változásokat, a terrorizmust, a nemzetközi bűnözést, a demográfiai kihívásokat, a bevándorlás és menekültügy problémakörét.

Az Európai Alkotmányszerződés helyett elfogadott Lisszaboni Szerződés megoldást kínál az intézményrendszer átalakítására, a tagállamokkal való együttműködés hatékonyságának növelésére, a további bővítés lehetőségének kialakítására.

A 2009. december 1-jén hatályba lépett szerződés újabb törést jelölt az Európai Unió politikájában, hiszen a megváltozott körülmények intézményi változást tettek szükségessé, amelynek iránya továbbra is a szupranacionalizálódás felé mutat, vagyis újabb tagállami hatáskör delegálását kényszeríti ki.

A szerződés a bevándorlási és menekültügyi szakpolitikát a Szabadság, Biztonság és Igazságosság fejezetben tárgyalja. Jelentősen szélesíti az EU kompetenciáját és felhatalmazást ad az egységes szabályozás kidolgozására, illetve a külső határokon történő integrált igazgatási rendszer fokozatos bevezetésére. Másodsorban felhatalmazza az EU-t a jogosan az Unióban tartózkodó harmadik ország állampolgára jogainak meghatározására, beleértve a más tagországba való költözés jogát is.

A szerződés a tagállami érdekérvényesítés lehetőségét csökkenti a döntéshozatali mechanizmus megújításával, ami bár nem változik gyökeresen, a reform jelentős. Az együttdöntési eljárás kiterjesztése mellett azt hangsúlyosabbá téve átnevezi rendes jogalkotási eljárásnak (ordinary legislative procedure¹³⁰) és az ettől eltérő metódusokat – amelyeket a kormányközi ügyekben engedélyez – különleges jogalkotási eljárásnak nevesíti. Az együttdöntést kiterjesztette a politikacsinálás új területeire – beleértve a legális bevándorlást is – azonban

¹²⁹ Human Right Watch hivatalos honlapja, <http://www.hrw.org/en/world-report-2009/>, letöltés dátuma: 2010. április 8.

¹³⁰ Lisszaboni Szerződés 289. és 294. cikk

megadja a tagállam részére azt a lehetőséget, hogy hirtelen megnövekedett bevándorlási hullám esetén átmeneti intézkedéseket hozzon (emergency brake), amelyhez a rendes eljárást felfüggesztve az Európai Tanács állásfoglalását kell kérnie.¹³¹

A Tanácsban a minősített többségi szavazás váltja fel az egyhangú szavazás intézményét majd minden területen (kivéve adózás, külpolitika, biztonságpolitika, szociális politika) beleértve a bevándorlási és menekültügyi szakpolitikát is. Ezzel a Lisszaboni Szerződés a bevándorlási szakpolitikában (is) eltörli a nemzetek vétőjogát,¹³² meghagyja azonban a tagállamok azon jogát, hogy meghatározhassák a befogadott bevándorlók számát. Ez utóbbi intézkedés amellett, hogy lehetőséget teremt a tagállamok számára a szükségleteik szerinti nagyságrendben befogadni bevándorlókat alkalmas arra is, hogy az esetleges társadalmi feszültségeket kezeljék.

További előrelépés, hogy a Parlament együttdöntési jogát jelentősen kiterjeszti többek között a határellenőrzés, a bevándorlás és menekültügyi szakpolitikák teljes vertikumára is.¹³³ Ezen túlmenően, a szerződés megnövelte az Európai Bíróság jogkörét, feloldva a bevándorlás és menekültügy területén hatályban lévő, az Amszterdami Szerződésben megfogalmazott korlátozásokat.

A Lisszaboni Szerződés által hozott alapvető változás, hogy a három piléért egy törvényi szerkezettel helyettesíti és felszámolja a szakadékokat a menekültügy, a bevándorlás, a határellenőrzés és a civil igazságügyi együttműködés területei között úgy, hogy a migrációt együtt tárgyalja a közös vízumpolitikával, a rendőrségi együttműködéssel és a bűnüldözéssel.

A szerződés célja, hogy a jogalkotás hatékonyabbá tételével teremtse meg a lehetőséget a szakpolitika fogalomrendszerének egységesítéséhez, így pl. a menekültstátusz egész Unióra kiterjedő azonos értelmezéséhez. A Lisszaboni Szerződés meghatározza a tárgyát a közös szakpolitikának: az Európai Uniónak lépéseket kell tennie a hatékony bevándorlás menedzselése érdekében, a jogszerűen bevándorló egyenlő elbánásban való részesítése érdekében, az illegális bevándorlás és emberkereskedelem megelőzése és felszámolása terén.¹³⁴ Az Unió hatékonysága növelésének eszköze az elnökség intézményének reformja is. A jelenleg hathavonta cserélődő elnökségi rendszert az ún. „trió elnökség” váltja fel, amely annyiban érinti a tagállamokat, hogy a három egymást követő államnak kötelessége közös programot kialakítani, ezzel biztosítva az ügyek folyamatosságát.

Az intézményi válság jövőbeni elkerülése érdekében a döntési mechanizmus reformját folytatni kívánja a Lisszaboni Szerződés, aminek érdekében 2014-től bevezeti a kettős többség elvét. A változtatás tovább mélyítheti az integráció folyamatát, hiszen a nemzeti kormányok szerepét csökkentve, az

¹³¹ Lisszaboni Szerződés 78. cikk (3) bekezdés

¹³² Lisszaboni Szerződés 79. cikk. (5) bekezdés

¹³³ Lisszaboni Szerződés 77. és 78. cikk

¹³⁴ Lisszaboni Szerződés 79. cikkely

Európai Unió állampolgárainak érdekérvényesítését erősíti azzal, hogy a tagállamok 55 %-a és népesség 65 %-a dönthet a közösségi ügyekben és a „blokkoló” kisebbség min. négy országból kell, hogy álljon. Fenntartja továbbra is az önkéntesség elvét, vagyis ha egy tagállam jogrendjével nem összeegyeztethető a döntés, akkor annak következményeit nem kell felvállalnia, a közösségi döntéshozatalból kimaradhat.

A guantanamói foglyok befogadásának hatásai

A Guantanamó név, amely a Kuba dél-keleti csücskén elhelyezkedő területet jelöli, hírét annak a fogolytábornak köszönheti, amelynek otthont ad. A fogolytábort G. W. Bush első elnökségi periódusa alatt 2002-ben hozták létre, a terror elleni küzdelem egyik lépéseként.

A fogolytábor koncepcióját és működését számos ország – köztük EU tagállamok – és humanitárius szervezet kritizálta a foglyokkal való embertelen bánásmód és a táborban kialakított körülmények miatt, valamint azon az alapon, hogy az sérti a nemzetközi jogot. Mindazonáltal néhányan, köztük európai uniós tagállamok is együttműködtek az USA-val a létesítmény működtetésében.

Beiktatását követően Barack Obama, az Egyesült Államok jelenlegi elnöke aláírt egy végrehajtási határozatot, amely szerint egy éven belül, 2010. január 22-ig, meg kell történnie a fogolytábor bezárásának. A létesítmény bezárása azonban jelentős kihívással állította szembe az új adminisztrációt: a mintegy 250 főnyi guantanamói fogolynak kell/kellett új helyet találnia. A fogvatartottak közt voltak terrorista cselekményekért bíróság által elítélt személyek, míg mások bírósági eljárás és ítélet nélkül raboskodtak. Ezen túlmenően, volt egy kb. 60 főt számláló csoport is, akiket a bírósági eljárás során nem találtak bűnösnek, vagyis elméletben őket szabadon lehetett volna engedni. Mivel azonban ezek az emberek saját hazájukban üldöztetésnek voltak/vannak kitéve, ezért „hazaküldésük” nem volt megoldható, másrészt ezeknek a foglyoknak az elhelyezése, letelepítése az Egyesült Államokban meglehetősen nagy belső feszültséget generált. Mivel számos európai ország kritizálta a Bush adminisztrációt „Guantanamó” miatt és mivel az Egyesült Államok külső segítség nélkül nem volt képes a fogolytábor bezárásának levezénylésére, Obama az Európai Unióhoz és tagállamaihoz fordult segítségért.

Még ezt megelőzően, 2009. januárjában és februárjában humanitárius szervezetek nyílt levelet intéztek az EU Külügyminiszterek Tanácsához, amelyben azoknak a guantanamói foglyoknak a letelepítésében kérték a segítségüket, akiket egy nemzetközi jogi elvben (1951-es Genfi Egyezmény) rögzített, a visszairányítás és kiutasítás elrendelésére, illetve végrehajtására vonatkozó tilalom (non-refoulement) szerint nem lehetett hazaküldeni.

Ebben az időben, az Európai Unióban a vízum, bevándorlási és menedékjogi eljárásmodok és szabályok egyértelműen kodifikálásra kerültek tagállami szinten és a végrehajtó hatalom is az uniós tagországok birtokában volt, így a

guantanamói foglyok befogadása nem kellett volna, hogy szükségszerűen párbeszédet indítson el az Unió intézményeiben. Elméletben minden tagállam szabadon, más tagállammal való egyeztetés nélkül fogadhatott volna be a vádak alól felmentett volt fogvatartottakat, amennyiben befogadásuk az érvényben lévő jogszabályoknak és eljárásmodoknak eleget tesz. Azonban ettől az elméleti normál ügymenettől eltérően, éles vita alakult ki az Európai Unióban a foglyok befogadását illetően, ami túllépett az EU intézményrendszerén és az Unió más világpolitikai szereplőkkel is aktív párbeszédet folytatott a témában. Mindez egyértelmű eltolódást, törést mutat az európai politikában, amely az uniós intézmények hatáskör bővülésének irányába hatott: az intézmény a vízum- és bevándorlási politika, valamint a menekültügy területén részleges végrehajtó hatalomra tett szert.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a szándékolt és a valós politikai kimenet közötti különbség, ami megjelent a „Guantanamo” jelenségben, sokkal korábbra nyúlik vissza és a globalizálódó terrorizmus, illetve határokon átnyúló nemzetközi bűnözés egyre hangsúlyosabb megjelenésében keresendő. Az elismerési irányelv, amely meghatározta harmadik állam polgárai számára a menekültstátusz és a kiegészítő védelem „elnyeréséhez” szükséges kritériumokat, volt hivatott bezárni a szakadékot.

Mindazonáltal, amint az „Guantanamoval” világossá vált, a szakadék nem zárult össze: a tagállamok továbbra is közvetlen érintettnek érezték magukat, ha egy másik tagállam potenciálisan veszélyes, EU-n kívüli állampolgárának befogadásáról van szó. „Guantanamoval” még az előtt, hogy az Amerikai Egyesült Államokból hivatalos felkérés érkezett volna, eltolódás valósult meg az uniós politikában, amelyről úgy tűnt, hogy egy nagyon korlátozott, de mégis egy bizonyos szintű végrehajtói hatalommal ruházhatja fel az Európai Uniót. Sőt mi több, az eltolódás felvetette a lehetőségét a törvényi szabályozásban történő változásoknak mind tagállami, mind uniós szinten: a kialakult párbeszéd alapján az is elképzelhető volt, hogy egy új jogi státuszt alakítanak ki a „Guantanamo”-féle bevándorlók számára. Azok számára, akikben biztonsági fenyegetésnek látnak, mivel egyszer már megvádolták őket azzal, hogy terroristák, még ha erre bizonyítékot nem is tudtak szolgáltatni. A probléma egyik lehetséges megoldásaként felmerült a lehetőség, hogy ezek az emberek nem kapnak menekültstátuszt, sem kiegészítő, vagy ideiglenes védelmet, hanem e helyett egy minden értelemben jóval korlátozottabb státuszt biztosító tartózkodási engedélyt, amely megakadályozná az Európai Unión belüli szabad mozgásukat, valamint a helyi hatóságok időközönkénti ellenőrzését vetítené előre.

Obama végrehajtó határozata, amely 2009. január 22-én került kiállításra, arra sarkallt humanitárius szervezeteket, hogy még aznap hivatalos levelet címezzenek az EU külügyminisztereinek, amely az ügygel kapcsolatos felelősségüket hangsúlyozta¹³⁵. Az Unió meglehetősen gyorsan reagált, január 26-án az

¹³⁵ Human Rights Watch, <http://www.hrw.org/en/news/2009/01/22/letter-eu-foreign-ministers>, letöltés dátuma: 2010. március 19.

Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsán megindította a hivatalos párbeszédet a témáról. A miniszterek elismerték, hogy az ügy számos politikai, jogi és biztonsági kérdést felvet és ezek további tanulmányozást és konzultációt igényelnek. A kérdés, hogy a tagországok befogadják-e guantanamoi foglyokat, nemzeti hatáskörbe tartozó döntés, mindazonáltal a miniszterek megegyeztek egy, az Unió nemzetközi szerepének hangsúlyozása céljából adandó közös politikai válasz kívánatosságában és ennek megfelelően egy közös európai akció lehetőségének felkutatásában is.¹³⁶ Az Európai Parlament január végén szintén aktív tárgyalásokba kezdett „Guantanamo-ról”, meglehetősen hasonló következtetésekkel. A parlamenti vita inkább a pártok vonalán haladt, semmint nemzeti vonalon és a vélemények meglehetősen közel álltak egymáshoz, mégis leginkább jobb oldali politikusok álláspontja tért el az általános véleménytől.

Alexander Alvaro liberális német képviselő szerint, „mi európaiak évekig úgy tettünk, mintha mi lennénk a Bush adminisztráció lelkiismerete a guantanamoi foglyotábor azonnali bezárását követelve. [...] elvárom, hogy vállaljuk emberi felelősségünket, mindent megtéve a guantanamoi foglyok befogadásának érdekében”. Ezzel szemben Mogens Camre dán képviselő megfogalmazásában, „beteg ötlet befogadni őket (a foglyokat) az EU tagállamokba.”¹³⁷

A megállapodás, amely kirajzolódott, a humanitárius megfontolásokon és a közös felelősség elvén alapult, az Amerikai Egyesült Államoknak adott pozitív választ vetített előre. További érveként hangoztak el a transzatlanti kapcsolatok erősítésének szükségességét, illetve az Unió világpolitikai szerepét hangsúlyozó vélemények, míg ellenérvek a biztonsági megfontolások elsődlegességét emelték ki. A tárgyalásokat követően, február elején a Parlament állásfoglalást adott ki a guantanamoi foglyok visszatérése és letelepedése ügyében 542 támogató szavazattal (55 ellenszavazattal és 51 tartózkodással). Az állásfoglalás amellett, hogy üdvözölte és támogatását fejezte ki az Egyesült Államok új elnökének döntése kapcsán, felszólította a tagállamokat, hogy egy esetleges amerikai felkérés esetén működjenek együtt egy közös megoldás kidolgozásában, fogadjanak be guantanamoi foglyokat. Mindezt annak érdekében tegyék meg, hogy a nemzetközi jogot erősítsék és mindenki számára tisztességes és emberi bánásmódot biztosítsanak. A kiadvány továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy a tagállamok felelősséggel tartoznak egymás iránt, így a közbiztonság fenntartása érdekében konzultáljanak a többi tagállammal a befogadások ügyében.¹³⁸

A kívánt közös politikai válasznak megfelelően az aktivitás az Európai Unióban „Guantanamo” ügyében nem hagyott alább és március 16-17-én az Unió igazságügyi biztosa, Jacques Barrot, valamint a cseh belügyminiszter, Ivan Langer Washingtonban tárgyalásokat folytattak az Obama-adminisztrációval. A

¹³⁶ Press Release on 2921st Council Meeting, <http://www.consilium.europa.eu>, letöltés dátuma: 2010. március 16.

¹³⁷ Európai Unió sajtószolgálat, 2009.február 2., <http://www.europarl.europa.eu/news>, letöltés dátuma: 2010. február 13.

¹³⁸ Non-Legislative resolution on the Return and resettlement of Guantanamo prisoners T6-0045/2009, <http://www.europarl.europa.eu/oeil>, letöltés dátuma: 2010. március 2.

megbeszéléseken főként olyan a kényes kérdések kerültek elő, hogy az Amerikai Egyesült Államok milyen információkkal látja el a befogadó európai országokat a letelepítendő foglyokkal kapcsolatban. Az EU képviselőinek álláspontja szerint, mivel az Unió nem rendelkezik belső határokkal, minden egyes fogollyal kapcsolatos információt mind a 27 tagállammal meg kell osztani, vagyis a befogadás feltételéül a maximális információ átadást szabták.¹³⁹ A megbeszélésen szóba került az ex-foglyoknak adandó státusz is: amennyiben egy felmentett foglyot befogad egy tagállam, annak vagy olyan letelepedési státuszt kívánatos adni, amely korlátozza a Schengenben belüli mozgását, vagy felügyelet alatt kell tartani.¹⁴⁰ Az uniós tisztviselők formális megállapodást nem kötöttek az Egyesült Államokkal. Az elkövetkező egy évben az uniós tagállamok külpolitikai érdekeik által motiválva tették meg felajánlásaikat az Amerikai Egyesült Államoknak, azonban az Uniónak csak tíz országa kívánt részt venni ez idáig a befogadásban. Az amerikai elnök ígéretének határideje közben lejárt és nyilvánvaló hogy az európai megosztottság nem befolyásolja pozitívan az EU külkapcsolatát.

A guantanamoi foglyok befogadásának ellentmondásait, a gyakorlati kivitelezés uniós és tagállami jogrendszerbe való beillesztésének nehézségeit jól tükrözi a magyar példa. Bajnai Gordon miniszterelnök 2009. szeptember 16-án jelentette be, hogy a Magyarország által befogadott guantanamoi foglyból „magyar állampolgárt szeretne faragni”. A médiában megjelenő magyar kormányzati szándék szerint, a befogadott személy egy másfél éves szocializációs programon vesz részt, amely nyelvtanfolyamból, oktatásból és szocializációs képzésből áll. Integrálásának sikerétől függ, hogy mikortól mozoghat szabadon, hagyhatja el esetleg Magyarországot. Az azonban biztos, hogy a befogadott nem kap azonnal, az ország elhagyását lehetővé tevő személyazonosító okmányokat. A befogadás körülményeinek tisztázatlanságát jelzi, hogy egy internetes médium által megkeresett Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalnál úgy nyilatkoztak, hogy csak a médiából értesültek a befogadási tervről, azt valószínűleg teljes egészében kormányzati szinten bonyolítják. Bár a Külügyminisztérium állásfoglalása szerint a Miniszterelnök Hivatal és az MK Nemzetbiztonsági Hivatal (Alkotmányvédelmi Hivatal) illetékes az ügyben, mégis Göncz Kinga korábbi külügyminiszter foglalt állást úgy, hogy a kiválasztásnál vizsgálják a fogoly ártatlanságát, azt hogy nem káros-e a befogadása az ország külkapcsolataira, illetve, hogy akar-e Magyarországra jönni. Ezen túlmenően a kormányzati szóvivő sem adott tájékoztatás a kiválasztási eljárásról, azonban leszögezte, hogy csak olyan „rabot” fogad be Magyarország, aki nem jelent kockázatot az állampolgárokra, vagyis ártatlan. Elmondta továbbá, hogy a foglyok befogadásának Európában háromféle gyakorlata létezik. Az egyik a házi őrizet, a másik hogy korlátozás nélkül engedik be a társadalomba (brit példa a brit állampolgárok

¹³⁹ Joint Statement of the European Union and its Member States and the United States of America on the Closure of the Guantanamo Bay <http://www.consilium.europa.eu/> , letöltés dátuma: 2010. február 20.

¹⁴⁰ EU to test US data sharing on Guantanamo inmates, http://ec.europa.eu/commission_barroso, letöltés dátuma: 2010. február 20.

esetében) a harmadik pedig, melyet követ a magyar eljárás is az, hogy egy zárt szakasz után fokozatosan, ellenőrzött körülmények között bővítik a befogadott szabadságjogát.¹⁴¹

A befogadási ügy során világossá vált, hogy a szándékolt és a valóságos következmények közötti különbséget az uniós intézményrendszer nem tudta lekezelni, mivel a guantanamoi foglyok ügye több olyan szakpolitikát is érint, amely tagállami hatáskörben van. Következésképpen, intézményi változásra van szükség, amelyet részben a Lisszaboni Szerződés vetít előre, azonban pl. a nemzetbiztonság területén hiányzó egységes közösségi szerepvállalás megvalósulása egyelőre megjósolhatatlan.

Összességében azt a következtetést vonom le, hogy míg az Európai Unió ezt megelőzően nem került bevonásra a bevándorlás és a menekültügy végrehajtásába, „Guantanamo” bevezetett egy gyakorlatot, amely az európai politika egyértelmű eltolódását jelentette, annak minőségi változását eredményezte. Mint utólag kitűnik, az Unió mélyebb szerepvállalása a vízum- és bevándorlás-politikában kedvező hatással is lehet az emberi jogok Unión belüli érvényesülésére, ha az intézmény képes megvalósítani a közös gyakorlatok, standardok tagállami szintű hatékony ellenőrzését. Az is világossá vált, hogy az Európai Unió nemzetközi politikai szerepének hangsúlyossá tétele csak a politika integráció további mélyítése, közösségi szakpolitikák körének kibővítésén keresztül lehetséges.

Mindazonáltal egy új státusz esetleges bevezetése olyan emberek számára, akik nemzetközi védelemre szorulnak aggodalmat is felvet. Ez azt igazolná, hogy azok, akiket büntett elkövetésével gyanúsítottak valaha, majd bizonyíték hiányában felmentettek, valójában sosem lehetnek felmentve; a gyakorlatban mégiscsak szembe kellene nézniük egyfajta büntetéssel és ez egyértelműen sértené az emberi jogokat. A hivatalosan felmentett ex-guantanamoi foglyok ilyen elbánás mellett egyértelműen korlátozva vannak jogaikban, szabadságukban, abban a lehetőségben, hogy visszailleszkedjenek a társadalomba és emberhez méltó életet éljenek.

Összefoglalás

Véleményem szerint a nemzetközi rendszerben bekövetkezett változások hatására és az Európai Unió egységesülési folyamata során kifejlődő közös bevándorlási és menekültügyi szakpolitika szükségessé teszi az intézményrendszer változását, amely a szupranacionalizálódás irányába kell hogy mutasson.

Érvelésem szerint az Európai Unió történetében, a kizárólag gazdasági integrációtól a komplex társadalmi, politikai, gazdasági egységesülés irányába mutató – nem lineáris – úton, kimutatható a tagállami szuverenitás folyamatos csökkenése, a politikai integráció mélyülésével a nemzetek feletti intézményrendszer szerepének növekedése. Ez a folyamat jól tükröződik a bevándorlási és

¹⁴¹ Titokban lesz magyarrá a befogadott guantanamoi rab, <http://origo.hu/itthon/>, 2009. szeptember 17., letöltés: 2010. április 21.

menekültügyi szakpolitika fejlődésében is, hiszen ameddig a döntéshozatal a tagállami érdekérvényesítésen múlik a politikai integráció nem jöhet létre.

Az EK/EU történetében számos pont volt, amely alakította és a változó környezethez igazította a bevándorlási és menekültügyi szakpolitikát, de az intézmények rugalmatlanságából és nehézkességéből következően jelentős változások csak bizonyos kritikus fordulópontokon alakulhattak ki, olyanokon, amelyeket a belső és külső környezetben történt radikális változások indukáltak.

A migráció a politikai párbeszéd központi témája korunkban, sőt néhány éve az egyik stratégiai prioritású témája Európa külkapcsolatainak is. Részben ezért is jelent meghatározó fejlődést a Lisszaboni Szerződés, amely az átfogó intézményi reform mellett új tisztség, a külügyi és biztonságpolitikai főképviselő bevezetésével koncentráta az európai külpolitikát, kézzelfoghatóvá tette a világpolitikában való szerepvállalását. A politikai keretek behatárolásával, a migrációs szakpolitika állandó része lett az Unió nemzetközi kapcsolat-tartásának és harmadik országgal való együttműködésének. Az érdekek integrálása a külkapcsolatokba és az EU programok tartalmi elemei összefüggő és hatékony utat jelöltek ki uniós szinten. Az Európai Unió a migráció témáját egyre inkább a harmadik országgal folytatott politikai, gazdasági és társadalmi dialógusok középpontjába emeli és nagyon fontos, hogy ezek a párbeszéd körülmények a migráció minden részletét, úgy mint a bevándorlás és fejlesztés összefüggését, az illegális migráció megakadályozását, a visszafogadás megoldását, az embercsempészet felszámolását, a migránsok beillesztését a befogadó társadalomba.

A Lisszaboni Szerződés által megújított döntéshozatali mechanizmus tovább erősíti az Európai Parlamentet, amely a nagy és befolyásos tagállamok dominanciáját hivatott ellensúlyozni és az állampolgári érdekeket igyekszik bekapcsolni a döntéshozatalba. A szerződés által továbbblendített integrációban, az Európai Unió további hatáskör-bővülése következhet be és az egyre bővülő, a közösségi szabályozás körébe tartozó ügyek jelentős része az alapvető emberi jogokat érinti.

Összefoglalva, mára egy meglehetősen egységes, következetes és liberális politika és rezsim létezik európai szinten a kérdéses szakpolitika kezelésére, azonban mint azt a guantanamoi foglyok letelepítésének esete által bemutatott – a szándékolt és a megvalósult politikai kimenetek közti – szakadék is jól példáz, további intézményi reform, az Európai Unió intézményei szupranacionális jellegének erősödése szükséges a hatékony bevándorlási és menekültügyi szakpolitika megteremtéséhez.

Irodalomjegyzék

1. Deák Péter (2007): Biztonságpolitikai kézikönyv, Osiris Kiadó Kft., 638. o.;
2. Dr. Dienes-Oehm Egon (2008): Az Európai Unió: alapismeretek, intézmény- és jogrendszer, döntéshozatali mechanizmus, EU-Elnökségi Füzetek;

3. Fejes Zs., Sallai J., Soós E., Tóth J., Vájlók L.: Schengenre hangolva, Európai Műhelytanulmányok 2007, 3. o.;
4. Henry Kissinger (2001): Korszakváltás az amerikai külpolitikában? Panem-Gafo, 7-15. o.;
5. Hugo Brady (2008): EU migration policy: An A-Z, Center for European Reform Briefing, UK, <http://gees.org/>, letöltés dátuma: 2010. február 15.;
6. Kees Groenendijk, Elspeth Guild, Halil Dogan (1988): Security of residence of long-term migrants, Council of Europe Publishing, 41. o.;
7. Nagy Boldizsár: International and European Refugee Law, Responsibility for asylum-seekers, IRES CEU 2008/2009, 318-344.o.;
8. Prof. Dr. Dai Binran (2004): The Political Implications of the EU's Enlargement, Centre for European Studies, Fudan University, <http://www.eusanz.org>, letöltés dátuma: 2010. május 1.
9. Varjú Márton (2008): Bevezetés az Európai Unió közpolitikai rendszerébe, <http://docs.google.com>, letöltés dátuma: 2010. február 3.;
10. Paul Pierson: The Path to European Integration, IRES CEU 2008/2009, 123-163.o;
11. Paul Pierson (1996): The Path to European Integration: A Historical Institutional Perspective, in Comparative Political Studies, 123-163. o.;
12. Penelope Turnbull-Wayne Sandholtz: Policing and Immigration: The Creation of New Policy Spaces, IRES CEU 2008/2009, 195-219. o.;
13. Peter A. Hall-Rosemary C. R. Taylor (1996): Political Science and the Tree New Institutionalisms, IRES CEU 2008/2009, 936-957. o.;
14. Satvinder S. Juss (2005): The decline and decay of European Refugee Policy, Oxford Journal of Legal Studies, 749-792. o.;
15. Simon Hix (1994): The Study of the European Community: The Challenge to Comparative Politics, in West European Politics, 1-30. o.;
16. Simon Hix, Amie Kreppel, Abdul Noury (2003): The Party System in the European Parliament: Collusive or Competitive?, in JCMS, 309-31. o.;
17. Simon Bulmer (2009): Politics in Time meets the politics of time: historical institutionalism and teh EU timescape, Journal of European Policy, 307-324. o.;
18. Steve Peers (2008): Legislative Update: EU immigration and asylum competence and decision-making in the Treaty of Lisbon, European Journal of Migration and Law, 219-247. o.;
19. Dr. Stephen J. H. Dearden (1997): Immigration Policy int he European Community, <http://e-space.openrepository.com>, letöltés dátuma: 2010. február 15.;
20. Wayne Sandholtz and Neil Fligstein (2001): The Institutionalization of Europe, Oxford University Press, 194-220. o.;

TRANSZNACIONÁLIS KIHÍVÁSOK ÉS A NEMZETBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK

A transznacionális kihívások közül a nemzetközi terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek proliferációja, a kábítószer kereskedelem, a szervezett bűnözés, a fegyvercsempészet és a pénzmosás tekinthető a legmarkánsabb fenyegetésnek, amely szinte valamennyi nemzetbiztonsági szolgálatot érint. A kihívások határokon átnyúlóak, geopolitikai és technológiai jellegűek, így nyilvánvalóan az ellenük folytatott küzdelem is csak nemzetközi lehet, mégpedig a nemzetbiztonsági és rendvédelmi erők szoros hazai és nemzetközi (partnerszolgálati) együttműködésével. A terrorfenyegetés átértékelte a nemzetbiztonsági erők együttműködésének fontosságát. A nemzetbiztonsági szolgálatok nemzetközi együttműködése azonban ezen a területen nem egyszerű, sokkal bonyolultabb, mint a rendvédelmi erők célirányos, zömében bűnüldöző területen folytatott együttműködése. Tanulmányomban a transznacionális fenyegetések közül a terrorizmus és a tömegpusztító eszközök terjedésének megakadályozása érdekében folytatott hírszerzési és elhárítási sajátosságokkal kívánok foglalkozni.

Nyugati felfogás szerint a mai világot két meghatározó fenyegetés uralja, az egyik a politikai szélsőség, amely terrorista csoportok, illetve nem működő államok tevékenységében nyilvánul meg. A terrorista veszély inkább 9/11 után jelentkezett markánsan, egyes nézetek szerint ma az al-Kaida és egyéb iszlám szélsőséges csoportok törekvése a transznacionális terrorizmus átalakítása transznacionális felkeléssé, amelynek végső célja a muzulmán államok szekuláris kormányainak megdöntése és vallási jog alapján működő kalifátus kialakítása. Az iszlám mozgalomnak azonban több célja is van, azok megvalósítását illetően azonban megosztott. Egy cél a nézetük szerint megszálló erők és a velük együttműködő helyi erők megosztása, (például Irakban és Afganisztánban), azzal a szándékkal, hogy a megszállókat az ország elhagyására kényszerítsék. Fontos cél Szaúd-Arábiában egy olyan forradalom gerjesztése, amely megdönti a Szaúdi Ház uralmát és helyette iszlám rendszert hoz létre. Az Egyesült Államokat arra akarják kényszeríteni, hogy ne támogasson az Iszlámot elnyomó rendszert. Az Egyesült Államokat pszichológiai és kulturális háborút viselő hatalomként értékelik, amely az Iszlám ellen harcol.

A hírszerző szervezetek majdnem az egész világon ezzel szemben az iszlám terrorszervezetek felszámolására törekszenek, megkísérlik a sejtek azonosítását, bárhol is vannak azok, letartóztatják, bebörtönzik, vagy megölik a tagokat és igyekeznek a terrorszervezetek pénzügyi utánpótlását megakadályozni.

A másik fenyegetés a tömegpusztító eszközök proliferációja, amelyet sikertelen államok, vagy terrorszervezetek igyekeznek kiválasztott célok ellen felhasználni. Ez a fenyegetés a hidegháború (gyakorlatilag 1991, a Szovjetunió szétesése) óta létezik.

Mindkét fenyegetés a maga természetében transznacionális jellegű. A radikális iszlám terrorista szervezetek transznacionálisak és támadásaikat bázisuktól távol hajtják végre, méghozzá látványos módon. A tömegpusztító eszközök proliferációját végrehajtó szervezetek szintén transznacionálisak, a tudományos ismereteiket, a forrásokat, végső soron a katonai erőt helyezik át egyik országból a másikba.

Nem véletlen, hogy a transznacionális fenyegetések felderítése valamenynyí hírszerző szervezet számára prioritásként jelentkezik az adatszerzés és az elemzés-értékelés területén egyaránt. A kihívást elsősorban az adatszerzés jelenti, annak is főként a módszere. Az Egyesült Államok Hírszerző Közössége levonta a tanulságot 2001. szeptember 11-ből és integrált hírszerzést folytat annak érdekében, hogy időben, pontos információt szolgáltatson a bárhol keletkező fenyegetésekre. Ebből a szempontból fontosnak tartom megjegyezni, hogy hazánkban hírszerző közösség még nem működik, a szolgálatok egymástól elválasztva tevékenykednek, ami nem baj, de nincs olyan szervezet, amely a hírszerzési (elhárítási) jelentéseket fuzionálná.

Maradva az amerikai példa mellett, az Egyesült Államok Hírszerző Közösségét még a második világháború végén hozták létre. A SIGINT egységek a japán szárazföldi erőkről, a haditengerészetről és a diplomáciai forgalmazásokból jelentős mennyiségű és minőségű információt szereztek, amit összevetve a britek németekről szerzett információival, a kor legjobb katonai hírszerzési adatait tudták összegyűjteni. Az ULTRA névvel jelzett módszernek három jellemző sajátossága volt: *gyors*, így lehetővé tette az azonnali katonai reagálást, *autentikus* (ellenség rádióinak lehallgatásával) valamint meglehetősen *pontos és megbízható*. A németek és a japánok nem tudtak arról, hogy forgalmazásaikat lehallgatják és megfejtik. A lehallgatás pontos információt adott a japán haditengerészetről és később a szárazföldi erőkről, azok hadrendjéről, csoportosításáról, szétbontkozásáról, morális állapotáról és gyakran támadási (vagy visszavonulási) tervéről. A hírszerzés teljes és folyamatos volt, így képet szolgáltatott az ellenségről, ezért jelentősen hozzájárult a hadműveleti tervező munkához. A hírszerzési adatokat kiegészítette az Egyesült Államok és Nagy-Britannia hírszerzői kapcsolata az európai hadszíntérről. A rendelkezésre álló adatokat mai fogalmaink szerint partnerszolgálati együttműködés keretében egymással kicserélték. Az eredmény a britek győzelme az El Alamein-i ütközetben, az Overlord hadműveletben és a Szövetségesek 1944-es normandiai partraszállásában jelentkezett. A SIGINT-nek óriási szerepe volt a dezinformációk kiszűrésében, a gazdaságosságban és nem utolsósorban az emberéletek megmentésében is. Az olyan adat, ami arra vonatkozik, hogy az ellenség nem indít hadműveletet,

rendkívül fontos. Sajnos a transznacionális fenyegetéseknél ezekben az adatokban nem lehetünk annyira biztosak.

A második világháborút követően a hidegháború idején az Egyesült Államok átszervezte a hírszerzést és globálissá alakította. Domináns szerepet játszott a katonai hírszerzés. Az együttműködés alapjává vált a partnerség. A szövetség a Szovjetunióra és Kínára koncentrált, az adatszerzést zömében az Egyesült Államok folytatta, de a szövetségesek hozzájárulása is fontos volt. Az IMINT és a SIGINT segítségével folyamatos ellenőrzés alatt tartották a szovjet rakétákat és a csapatmozgásokat. A partnerek közül Irán, Norvégia és később Kína hozzájárultak területükön SIGINT bázisok létesítéséhez, amivel pontosabbá vált a monitorozás. Kiemelt fontosságú feladat volt ebben az időben a hírszerzés számára a rakéta kilövőhelyek folyamatos ellenőrzése.

Adatszerzés a tömegpusztító fegyverek proliferációja területén

A proliferáció felderítése adatszerzési oldalról vizsgálva nem tartozik a könnyű hírszerzési feladatok közé, hiszen igen széleskörű tevékenységről van szó. Nem nevezhető új keletűnek sem, hiszen a hidegháború idején is volt ilyen hírszerzési feladat. Akkor a hírszerzés nem elsősorban a proliferációra irányult, hanem a kutatásra és a tesztelésekre, különösen az utóbbi eredményeire. Ezt követte a tömegpusztító eszközök darabszámának és a minőségének megállapítása, a fegyverek képessége és alkalmazásának sajátosságai. Utóbbi kiemelt fontosságú hírszerzési feladat, hiszen ez határozza meg az ellentevékenységet, illetve a védekezést. Hírszerzési szempontból a legnehezebb feladat a kutatás-fejlesztés időszaka, ettől könnyebb a telepítést követő felderítési munka. A hírszerzést ezen a területen a nagyhatalmak irányították, de a feladat végrehajtásában mindkét oldalon a szövetségesek is aktívan részt vettek.

A helyzet mára gyökeresen megváltozott. Jelentősen megnőtt a tömegpusztító eszközök földrajzi kiterjedtsége és a célok száma is megváltozott. Az Egyesült Államok Tömegpusztító Eszközök Bizottságának 2005-ös jelentése szerint több tucat szervezet létezik, amely képes az Egyesült Államok és a nyugati világ ellen tömegpusztító eszközök felhasználásával csapást mérni¹⁴². Nemcsak terror, hanem egyéb szervezetek is alkalmazhatnak tömegpusztító eszközt, példa erre a tokiói metróban 1995-ben végrehajtott gáztámadás, amit egy japán vallási szervezet (AUMN Shinrikyo) hajtott végre. Megjegyzendő, hogy a szóban forgó szervezetről sem a CIA, sem az FBI nem rendelkezett információval, még csak nem is hallottak róla. Ez a példa is felhívja arra a figyelmet, hogy nem elég a kutatás, a gyártás és a telepítés figyelemmel kísérése, követni kell a proliferációt is.

¹⁴² WMD Report 31. March 2005, <http://www.wmd.gov/report/>

Kihívások a hírszerzés számára a proliferáció területén

Említettem, hogy a kutatás-fejlesztés és a tesztelés időszakában az adatszerzés rendkívül nehéz, különösen akkor, ha pontos információra van szükség. A kutatás többnyire zárt intézményekben folyik és főként elméleti, azaz az emberek agyában megvalósuló szellemi tevékenységről van szó. Gyakran előfordul a kettős felhasználású (polgári és katonai célú) termékek gyártása, erre kiváló példaként szolgál a jelenlegi iráni atomprogram. A sajátosságból adódóan viszonylag könnyű az ilyen kutatási programok fedése. A földalatti létesítmények erősen korlátozzák, sőt szinte lehetetlenné teszik az IMINT szerepét. A dúsított uránium felfedése a védekező eljárás miatt még érzékeny műszerekkel is nagyon bonyolult. A témában készült elemzések közül szinte valamennyi kiemeli a technikai hírszerzés korlátait. Szaddám Huszein iraki diktátor a 80-as években az urán dúsítását a legnagyobb titokban végeztette, hogy ne lehessen technikai eszközökkel felfedni. A módszer azért is sikeres volt, mert gyártásra nem került sor. A hibát az irakiak ott követték el, hogy külföldön kettős rendeltetést szolgáló eszközt vásároltak, ami felkeltette a hírszerző szolgálatok figyelmét.

A kettős felhasználás a hírszerzés számára nehézséget jelenthet. Ez különösen jellemző a biológiai és vegyi fegyverek esetében, ahol a nyersanyag, a gyártóeszközök és az alkalmazott technológiák valóban kettős felhasználásúak, így a cél felfedése nehéz. Erősen mérgező vegyi anyagok ma már bőven előfordulnak szerte a világon. Halálos vegyszerek kis laboratóriumokban is előállíthatók, ha valaki ismeri a receptúrát. Még nehezebb a biológiai anyagok felfedése, hiszen kis helyigényűek a szállítás során, éppen ezért a biológiai tömegpusztító eszközök felfedése a legnehezebb hírszerzési feladatok közé tartozik. A tömegpusztító eszközök proliferációjára példaként szolgál pakisztáni atomtudósok esete, akik az al Kaidának felajánlották segítségüket atombomba gyártására. Közismert A. Q. Kahn pakisztáni atomtudós esete, aki atomtitkokat adott el Iránnak, Észak-Koreának és Líbiának. Nyílt, de talán minősített forrásokból sem ismert, hány magán proliferációs csoport tevékenykedik a világon, amelyek nagy összegekért cserében hajlandók proliferációs tevékenységet folytatni.

A fentiekből következik, hogy a proliferációs tevékenység felfedésére a leghatékonyabb módszer a HUMINT, amely képes lehet a programokban részt vevő tudósok, mérnökök és adminisztrációs területen dolgozók felhasználásával adatszerzésre. Nem hagyható ki a lehetőségek közül a Nyugatra disszidáló tudósok forráslehetősége sem, de hatékony segítséget tudnak nyújtani a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség helyszínen tartózkodó ellenőrei is. A nemzetközi ellenőrök beléphetnek az objektumokba, megismerhetik az adminisztrációs rendszabályokat, amelyek már önmagukban is következtetések levonását teszik lehetővé, nem beszélve a programok megismeréséről, már amennyire azt a fogadó ország hatóságai megengedik. Az ellenőrzések során adatokat lehet szerezni a kettős felhasználású technológiákról is.

A hírszerzést nehezítik az olyan adminisztratív intézkedések, mint például a kényes területeken dolgozó tudósok külföldre utazásának megakadályozása, a

külföldiekkel való kapcsolattartás megtiltása és általában szoros elhárító ellenőrzés alá vétele. A publikációk erősen cenzúrázottak, így az OSINT szerepe erősen korlátolt. Megállapítható, hogy a „sikertelen államok” legalább olyan szigorú szabályokat vezettek be ezen a területen, mint tette azt a Szovjetunió a hidegháború időszakában.

A fenti okok is hozzájárulnak ahhoz, hogy a hírszerző szolgálatok az elmúlt években (évtizedekben) nem voltak képesek pontos információval szolgálni olyan államok atomprojektjeiről, mint India, Pakisztán, Líbia, Észak-Korea és Irán. Az iraki programról a nemzetközi hírszerző közösség sem rendelkezett érdemleges információval. Az iráni atomprogram kapcsán nem megnyugtató az a tény, hogy a többi közel-keleti állam (Egyiptom, Szaúd-Arábia, Szíria) is törekszik tömegpusztító fegyverek birtokába jutni. A proliferációs tevékenység Közel-Keleten való terjedésének megakadályozására szerencsés lenne, ha Izrael lemondana tömegpusztító eszközeiről, azonban az ország jelenlegi vezetése erről hallani sem akar, erről tárgyalás is csak egy átfogó közel-keleti békeszerződés után jöhetne szóba.

A transznacionális terrorizmussal kapcsolatos adatszerzési nehézségek

A transznacionális terrorizmus a másik komoly kihívás a hírszerző szolgálatok számára. A hírszerző ügynökségek kiemelt feladata a terrorszervezetek, a vezetők azonosítása, a pénzügyi támogatások megismerése, a fegyverutánpótlás, raktárak és egyéb létesítmények felderítése, terrorszervezetek utánpótlásának feltárása. Az Egyesült Államokban a 9/11 Bizottság világosan meghatározta a hírszerzés feladatait: „terroristák azonosítása, elfogása, vagy megsemmisítése”.

A feladat végrehajtása azonban koránt sem ilyen egyszerű. A terrorszervezetek rendkívül konspiráltan tevékenykednek, a merényletek tervezése pedig a legféltettebb titkok közé tartozik. A sejtyszerű szervezés, a jelöltek folyamatos ellenőrzése, a kódok alkalmazása és az információ igen korlátolt terjesztése az alapvető biztonsági intézkedések közé tartozik. Ismert az a tény, hogy még az olyan nagyméretű támadás, mint 9/11 esetében is a hatóságok csak részinformációkat voltak képesek összegyűjteni, a „kép” nem állt össze. Ugyanez jellemző a kisebb merényletekre is, sőt megállapítható, hogy a kisebb merényletek kisebb szervezetet, kevesebb anyagi forrást és természetesen kevesebb embert igényelnek. Egy kis szervezet könnyen rejthető a lakosság közé, azonosításuk így rendkívül nehéz.

Az al-Kaida nagyon biztonságosan működő szervezet, 9/11 előtt az Egyesült Államok egyetlen nemzetbiztonsági szolgálata sem volt képes Bin Laden közelében forrást találni. Továbbmenve, a mai napig sem voltak képesek a nemzetbiztonsági szolgálatok a terrorvezért elfogni, sőt hollétéről sincsenek megbízható adatok.

Hírszerzési és elhárítási szempontból célszerű megkülönböztetni az olyan terrorszervezeteket, amelyeket egy állam szponzorál, akcióikat külföldön hajtják

vége azoktól, amelyek saját területen tevékenykednek. Szakmai szempontból a hírszerző és elhárító szolgálatok többnyire az utóbbi esetben vannak könnyebb helyzetben, a rendőri erőkkel egyszerűbb az együttműködés (lásd az ETA, vagy az IRA által elkövetett merényleteket). A hírszerző, elhárító és rendőri szervek által kombinált akciók többnyire hatékonyabbnak bizonyulnak. Műveleti területen is hatékonyabb a fellépés, ha együttműködés alakítható ki a helyi rendvédelmi szervekkel, ami a hálózati rendszer kiépítését is segítheti.

Az Internet lehetővé teszi a terrorszervezetek számára, hogy virtuális szervezetként is működhessenek. A Web segíti a toborzást, a kapcsolattartást, propagandaterjesztést, kiképzést, információt ad a fegyverbeszerzésre, vagy akár fegyverek elkészítésére. A Web pótolja a kiesett (megsemmisített) kiképző táborokat Afganisztánban és a világ több helyén. Hírszerzői előrejelzések szerint olyan trend van kialakulóban, amely szerint a terrorszervezeteknek nem lesz szükségük irányító központra, mivel a terrorista támadások vezetése, irányítása, koordinálása online megoldható. A merényleteket csoportok, sejtek és egyének hajtják végre¹⁴³.

A nemzetközi együttműködés korlátai

A hírszerző és elhárító szolgálatok nemzetközi együttműködésében elvileg fontos a terrorszervezetek elleni küzdelem, a gyakorlatban azonban ez nem mindig hatékony. Az adatgyűjtő tevékenységnek a nemzetközi együttműködés területén két nagy akadálya van: az egyik az, hogy a nemzeti igény és a kínálat összhangja nincs meg, azaz kevesebb az információ, mint amennyire szükség lenne. Hiába rendelkeznek komoly együttműködési tapasztalattal az amerikai, brit, kanadai, ausztrál szolgálatok, a nemzeti igények eltérőek, ami a minőségi munka rovására mehet. Más irányokban viszont nincs meg az ehhez a munkához fontos bizalom, vagy nincs együttműködési érdek. Egy arab ország szolgálata például hiába kéri az Egyesült Államokat, hogy adja ki az ott élő disszidenseket, ha ezt a szolgálat a vonatkozó törvények, vagy humanitárius akadályok miatt nem teheti meg. A másik nehézség abból adódik, hogy hírszerzői területen az együttműködés erősen politikafüggő. Ha összehasonlítjuk a jelenlegi helyzetet a hidegháborús időszakkal, amikor a közös ellenség, a Szovjetunió ellen egységes követelmények alapján lehetett dolgozni, ma erről nem beszélhetünk. A transznacionális kihívások miatt ugyanis nincs egységes ellenségkép, ami a hírszerzői együttműködést stabilná tenné. Az al-Kaidával kapcsolatban például fontos a személyek azonosítása. Ehhez azonban arra van szükség, hogy azokban az országokban, ahol az al-Kaida tevékenykedik, támaszkodhassunk az adott ország szolgálataira. A probléma viszont az, hogy olyan államokban, mint például Szaúd-Arábia, vagy Pakisztán, az al-Kaida is beépül a nemzetbiztonsági szolgálatokba. A pakisztáni hírszerző szolgálat különleges helyzetben van, hiszen ellenségesen viszonyul Indiához, szimpatikus az iszlám szélsőségesek

¹⁴³Forrás: National Intelligence Council, Mapping the Global Future.
http://www.cia.gov/nic/NIC_globaltrend2020.html,

számára, beleértve a terroristákat is. Fél a radikális iszlámtól, ugyanakkor stabilizálni akarja Afganisztánt, mint szomszédos országot. Támogatja a tálibokat (akik pastunok) és az al-Kaidát. Ebben a helyzetben a hírszerzői együttműködés valóban nem könnyű. A már említett AQ Khan atomtudós atomtitkokat adott át külföldi szervezeteknek, ezért nem kapott büntetést, ugyanakkor a pakisztáni hírszerző szolgálat megtagadta, hogy az amerikaiak meghallgathassák. De hasonló korlátok nyilvánulnak meg a hírszerzői együttműködésben Szaúd-Arábiával is. A szaúdi szolgálatok számos embere közelebb áll az al-Kaidához, mint az Egyesült Államokhoz, megtagadják az együttműködést olyan kérdésekben, mint például szélsőséges szervezetek pénzügyi támogatása.

A politikai nézetkülönbségek reálisak és megnehezítik a szolgálatok együttműködését. Gyakran előfordul, hogy magas szintű politikai nyomásra van szükség ahhoz, hogy a szolgálatok együttműködjenek. Példa erre Jemen esete, amelynek vezetése attól félt, hogy Afganisztán után az Egyesült Államok megtámadja az országot. Oroszország nem hajlandó semmiféle információt adni arról, hogy mely tudósok adhattak atomtitkokra vonatkozó információt az al-Kaidának, vagy milyen nukleáris anyagok hiányoznak a raktárkészletükből.

A terrorista szervezetek elleni erőszakos fellépés gyakran a szolgálatokat is bizonytalanná teszi az együttműködésben, a lakosságról nem is beszélve. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy az al-Kaida számos országban (megközelítőleg 60) aktív, illegális migráns személyeket alkalmaz, akik többnyire nem szerepelnek a lakossági nyilvántartásokban sem.

Ugyanakkor a nemzetközi együttműködésre pozitív példákat is lehet említeni. 9/11 reakciójaként amerikai (CIA) irányítással és kezdeményezésre Európában, a Közel-Keleten és Ázsiában több országban Terrorelhárító Hírszerző Központokat hoztak létre. Ezek a központok operatív csoportokként tevékenykednek, amelyeknek állománya amerikaiakból és a fogadó ország szakértőiből tevődik össze. A hírszerzői információt kölcsönösen biztosítják. Az NSA például a COMINT 80-90 %-át adja¹⁴⁴, amelynek témája a terrorszervezetek, illetve terrorista személyek tevékenysége. Az információkat a területi központok kezelik, azok alapján számos terrorgyanús személyt tartóztattak le, illetve számolták fel a pénzügyi utánpótlásukat. A terroristák letartóztatásában a helyi rendőrségnek nagy szerep jut. A példa azt is jelzi, hogy a transznacionális fenyegetés transznacionális biztonsági szolgálatot hozott létre. A helyi partnerek HUMINT információkkal látják el az amerikaiakat, így az ügynökök nem is tudják, hogy valójában a CIA-nak dolgoznak¹⁴⁵. Az együttműködés lényege, hogy az amerikaiak HUMINT információért cserébe COMINT-ből szerzett információkat, fegyvereket és fejlett technikai eszközöket adnak, az együttműködés pedig az alapvető politikai nézetkülönbségek ellenére is sikeresen folytatódik.

¹⁴⁴Forrás: Jeffrey T. Richelson, *The US Intelligence Community*, pp. 349.

¹⁴⁵Forrás: George Tenet: *At the Center of the Storm*, pp. 159-160

Elemző-értékelő nehézségek

A transznacionális kihívások, de különös tekintettel a terrorizmus, súlyos problémákat jelentenek az elemző-értékelő területen dolgozók számára is. A fúziós központok létrehozása, az objektív és a nagyobb képzelőerőt feltételező elemzői gyakorlat is csak csökkentette, de nem oldotta meg a problémát. A kiterjedt és szétszórt célok megnehezítik az elemző munkát, a potenciális terroristák száma nagy, azok igen változatos környezetben tevékenykednek, eltérő nyelveket, nyelvjáráásokat beszélnek. Az al-Kaida kiterjedt szervezete megnehezíti annak meghatározását, hogy hol várható támadás, még akkor is, ha esetenként figyelmeztetéseket adnak, üzeneteket küldenek nemcsak a hatóságoknak, hanem a lakosságnak is. Az örök probléma az, hogy a terroristák másként gondolkodnak, mint az elemzők. 9/11 meglepetése az elemzők számára az volt, hogy öngyilkos merényleteket csak a Közel-Keleten tudtak elképzelni, senkinek nem jutott eszébe, hogy az Egyesült Államok területén is előfordulhat. A CIA terrorelhárító Központjában sem vizsgálta senki, hogyan lehet egy repülőgépet fegyverként használni, de lehetne sorolni a példákat, hogyan lehet cipőbe bombát rejteni, illetve hogyan lehet különböző összetevőkből alkalmi robbanószeret készíteni, amelynek segítségével felrobbantható egy repülőgép. Az elemzők nem gondolták át, milyen megelőző lépéseket tesz egy terrorszervezet a merénylet előtt. Az előrejelzésben gyakran negatív szerepet játszanak az indikátorok is, hiszen több alkalommal előfordult, hogy pusztán azért nem figyeltek fel a jelzésre, mert az előre rögzített és elfogadott indikátorok nem tartalmaztak az eseményre utaló jeleket. Ebből az következik, hogy az elemző-értékelő szervezetek nem hagyatkozhatnak kizárólag az indikátorokra. A hírszerzési fogások a transznacionális kihívások esetében nem alkalmazhatók mereven, hiszen a körülmények gyökeresen eltérnek attól, ami az államok között folytatott hírszerzés területén tapasztalható. A terrorista sejtek, a proliferációs hálózatok tevékenysége többnyire kiszámíthatatlan, nem hasonlítható a válságdiplomáciára, vagy a harci körülmények között végrehajtott nemzetbiztonsági munkához. Túl sok ok és okozati összefüggéssel találkozunk, ezzel szemben kevés megbízható adat áll rendelkezésre a hipotézisek bizonyítására, vagy cáfolatára. Nagy szerepe van a folyamatos, napi hírszerzésnek (current intelligence), amely segít összekapcsolni az eseményeket, megtalálni az összefüggéseket. Célszerű létrehozni olyan elemző csoportokat, amelyek egymástól függetlenül elemzik az információkat, alternatívákat állítanak fel, majd megvitatják a következtetéseket.

Az aszimmetrikus küzdelmek korában a nemzetbiztonsági szolgálatoknak két tényezőt nem szabad figyelmen kívül hagyni, az egyik a konspiráció a terroristák és a lakosság részéről, a másik pedig az új fegyverek és technológiák, még akkor is, ha ezek házi készítésűek. A hidegháború időszakában ilyen nem volt, az ellenség eszközei ismertek voltak és az ellentevékenységre fel lehetett készülni. A transznacionális kihívások időszakában főként a kiszámíthatatlanságból adódóan nagyok és elkerülhetetlenek a „nemzetbiztonsági hézagok”, a hírszerzői tévedések is, amelyek a terrorista menedékhelyeknek, a bizonytalan

és részleges szövetségeknek tulajdoníthatók. A nemzetbiztonsági szolgálatok teljes biztonsággal nem állíthatják, hogy nem várható terroristatámadás és terror-szervezetek nem rendelkeznek tömegpusztító eszközökkel. Rendkívül nehéz rendőrállamok tömegpusztító eszközöket tervező kutató központjaiba behatolni, de ugyanez mondható el külföldön települt terrorközpontokról is. Az említett okok miatt a hírszerzési adatok nem mindig teljeseek, időszerűek és pontosak. Az információk gyakran hiányosak, esetleg megtévesztők, feldolgozásuk késik. A COMINT módszert a terror-szervezetek is ismerik, ezért gyakran megtévesztéseket is alkalmaznak. A műholdak és a pilóta nélküli felderítő repülőgépek nem nagy és jól látható célokat keresnek, hanem jól rejthető laboratóriumokat és házi készítésű robbanóeszközöket és azokat elhelyező, vagy működtető személyeket. A hírszerzés nem biztos, hogy képes atomfegyver létezését megállapítani addig, amíg nem történik kísérleti robbantás.

A terror-szervezetek támadásaikat nem jelzik előre, ellentétben a nemzet-államokkal, amelyek, ha nem is jelzik előre a háborút, az előkészületekből következtetések vonhatók le. A terrorelhárításban a hasznosítható partnerek ma kevésbé a hírszerző szervezetek, hanem inkább a biztonsági szolgálatok és a rendőri erők, mivel a helyi körülményeket és sajátosságokat ők ismerik jobban. Az sem mellékes körülmény, hogy a letartóztatásokat a biztonsági szolgálatok, illetve a helyi rendőrség valósítja meg, a letartóztatottaktól származó információk pedig igen fontosak lehetnek.

Az elemző-értékelő szervezeteknek a vizsgált területeken kitartó, együttműködésen alapuló elemzésekre van szükségük, nem mellőzve a kritikus és kreatív modelleket, az alternatív elemzést, az önvizsgálatot és természetesen a nemzetközi konzultációkat sem. A tradicionális elemző munkában megszokott logikai folyamat gyakran nem vezet célra a transznacionális fenyegetések elemzésénél.

Összegezve a transznacionális kihívásokkal szemben globális hírszerzői együttműködés folytatása elengedhetetlen, ugyanakkor a célok nehézsége miatt számolni kell az adatszerzés bizonytalanságával, ami nem feltétlen jelent hírszerzési hibákat.

Felhasznált irodalom:

1. International Journal of Intelligence and CounterIntelligence, Vol. 22, Number 2. 2009.
2. CRS Report for Congress: Intelligence and Law Enforcement: Countering Transnational Threats for the US. Elérhető: www.fas.org/irp/crs/RL30252. Letöltve: 2010. július 26.
3. The Sherman Kent Center for Intelligence Analysis: Making Sense of Transnational Analysis. Elérhető: <https://www.cia.gov/library/kent-center-occasional-papers/vol3no1.htm> Letöltve 2010. július 26.

KONZULTÁCIÓ

DEVECSERI GÁBOR

AZ ÉLETPÁLYA-MODELL RENDSZERKRITÉRIUMAI

(A cél az elégedett munkavállaló)

I. rész

Mi is az életpálya-modell?

„Ez a pályafutáshoz kapcsolódó modell megvilágítja, hogy az életünket kitevő szakaszok tipikusan milyen struktúrába rendezhetőek; illetve, hogy egyéni szinten egy-egy munkavállaló előreláthatóan és elkerülhetetlenül – ennél fogva tervezhetően – milyen stádiumokat él meg.”¹⁴⁶

Sokan kérdezik azt, hogy minek oda életpálya-modell, ahol van előmeneteli rendszer. A hierarchikusan felépülő formális szervezeteknél valóban van létjogosultsága ennek a kérdésnek, azonban már az elején fontos tisztázni egy fontos dolgot: az életpálya-modell nem előmeneteli rendszer és az előmeneteli rendszer sem életpálya-modell. A személyügyi feladatok rendszerében ezek a kategóriák nem elválaszthatóak, kapcsolódnak egymáshoz. Az életpálya-modell a nagyobb halmaz, aminek része az előmeneteli rendszer. Főképpen az időintervallumbeli hasonlóság olvasztja össze ezt a két fogalmat, azonban az életpálya-modell minden tekintetben túlmutat az előmeneteli rendszeren. „A Super-féle fejlődés modell, **a pályafutást a munkával töltött élet teljes időbeli kiterjedésében** (life-span) **szemléli.**”¹⁴⁷ Ez nem jelenti azt, hogy a szervezeti elemeken belüli életpálya elképzelések modellbe rendezése haszontalan, hiszen könnyen meglehet, hogy a munkavállaló a munkával töltött életének időbeni kiterjedése csak néhány, esetleg egy szervezethez köthető.

Az életpálya-modell tehát értelmezhető minden szervezeten belül, ahol az „egyed személyekkel kapcsolatos történések összegzését”¹⁴⁸ (**életpályát**) rendszer-be szervezik. A rendszerbe szervezés alapfeltétele a **modell** megalkotása. „A modell egy a tudományos kutatásban használt fogalom, amely a nagyon pon-tosan (tehát a matematika nyelvén) megfogalmazott hipotéziseket és hipotézis-rendszereket (összetett hipotéziseket) jelenti. Az egyazon jelenség vizsgálata céljából bevezetett alternatív hipotézisek együttesét hipotéziának, a hipotéziának megfelelő modellek együttesét modell-családnak tekintjük. A modellezés során a valóság egy meghatározott szeletéből kiemeljük a számunkra

¹⁴⁶ Internet: www.frisssdiplomas.hu

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ Internet: <http://hu.wikipedia.hu>

adott szituáció-ban fontos, ismert vagy feltételezett elemeket és azokat hipotézisünknek megfelelően kapcsolatba hozzuk egymással. Az így elkészített modellt tesztelnünk kell. Ha a modell úgy viselkedik, ahogyan a modellezni kívánt rendszer vagy objektum, (tehát predikciói egybevágnak a közvetlen tapasztalatokkal) akkor azt mondhatjuk, hogy a modell jó (céljának megfelelő keretek között használható), ha eltér attól, akkor a modellt tovább kell fejleszteni vagy el kell vetni.¹⁴⁹

A modell-rendszerek rendkívül összetettek. Alapvetően a *modell célja, felépítése, tér-idő és folyamatszemplélete* alapján lehet jellemezni és leírni. Mivel jelenleg a Magyar Honvédség életpálya-modellje még kidolgozás alatt van, ezért jellemezni nem, de - a modellel szemben megfogalmazott igények alapján - leírni lehetséges.

A *célja* szerint a modelleket *taktikai* (prediktív) és *stratégiai* (demonstratív) csoportokra bontjuk. „Taktikai modellről beszélünk akkor, ha a modellezés célja valamilyen gyakorlati jellegű probléma megoldásával hozható összefüggésbe. Megalapozott jóslatok, prognózisok, előrejelzések készítésénél rendkívül hasznosak. Stratégiai modellről akkor van szó, ha a modell célja valamilyen jelenség összefüggéseinek demonstrációja, tudományos kutatási vagy oktatási, esetleg álláspontkifejtés.”¹⁵⁰ A modellünk tehát célját tekintve mind stratégiai, mind taktikai szempontból lényeges. A Magyar Honvédségen belül az életpálya-modell megalkotásához a rendszerelemek jelentős része rendelkezésre áll. A gyakorlati probléma abból adódik, hogy ezeknek a rendszerelemeknek a kapcsolódása nem tökéletes, illetve hiányos. Pont ebből következik a stratégiai jelentősége is. A rendszerelemek összekapcsolásából új területek jönnek létre a személyügyi feladatok rendszerében, amelyekben a prognosztizálható jelenségek szintén megváltoznak. Összefüggéseiket vizsgálni kell ahhoz, hogy a modellt a mindenkori – gyakran változó – körülményekhez rugalmasan lehessen illeszteni, illetve a szükségleteknek megfelelően lehessen modernizálni.

Felépítése szempontjából a leíró (descriptív) modell a Magyar Honvédség számára nem lehet kielégítő, hiszen egy egyszerű regressziós egyenes vagy görbe a múlt és a jövő eseményeit felületesen szemlélteti, szerkezete bonyolult, nehezen követhető. „*Szimulációs* modell az a modell típus, amely a vizsgált jelenséghez hasonló viselkedés mutatasára képes, vagyis amikor a modell viselkedési elemei és a valóságos rendszer viselkedési elemei között egyértelmű kapcsolat teremthető. A szimulációs modell tehát nevének megfelelően szimulálja a rendszert.”¹⁵¹ A szimulációban múlt és jövő eseményei szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, pontosan és érthetően szemlélteti a modellben a választott pályáiv lehetőségeit.

A modell *tér-idő szemlélete* szerint a *diszkrét skálán* a térbeli vagy időbeli felbontás nem a valós számok halmazán (folytonos modell), hanem csak

¹⁴⁹ Internet: www.wikipedia.hu

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ Uo.

természetes számokra van értelmezve. Például évenként, naponként, óránként ad outputot. Természetesen a modell jellegéből adódóan az életpálya-szakaszok vagy ciklusok a természetes számokhoz rendelve akár több évet, vagy évtizedet is felölelhetnek. Ez a fajta szemléltetés a munkaadó és munkavállalók számára is kielégítő. Az életpálya-moddal kapcsolatba hozható jelenségek bemutatására a diszkrét skála tökéletesen alkalmas.

A *folyamatszemplélet sztochasztikus* ágának outputja nem konkrét szám, hanem valamilyen gyakorisági eloszlás. „Sztochasztikus modelleket fejlesztünk például olyan esetekben, amikor a vizsgált folyamatban a véletlen szerepét is figyelembe szeretnénk venni.”¹⁵² Az életpálya tervezése és menedzselése akármi-lyen jó, a valóságtól egy picit mindig eltér. Ezeknek az eltérések az oka nagyon sokféle lehet. Alapvetően a körülmények (pl. jogszabályok, munkafeltételek) változása, de a munkavállalói döntések, teljesítmények is erősen befolyásolják a modell outputját. A véletlenek szerepe tehát nem elhanyagolható. Ugyanakkor a folyamatszempléletben a *determinisztikus* ág is meghatározó. A személyügyi szakemberek a civil szférában gyakran alkalmaznak olyan informatikai szemléltető szoftvereket, ahol az ismeretek, képességek, kompetenciák, előmeneteli- és teljesítménymutatók egyszerű számokra konvertálhatóak. A determinisztikus modellben a meghatározott input adatok pontosan meghatározott (determinált) konkrét számokat adnak eredményül. A determinisztikus modellben a beállított paraméterek és input adatok egyértelműen meghatározzák a modell outputját. A számok a modellben sokkal könnyebben szemléltethetőek és ábrázolhatóak. A személyügyi munkát megkönnyítik, de a pálya-menedzselést némiképp gátolják.

Miért kell az életpálya-modell?

Egyszerű kérdésre egyszerű válasz: mert az előmenetel önmagában nem elég...

„Egy vizsgálatban nyolc ország kétezer vezetőjét kérték meg, hogy tizenegy életcél rangsoroljanak saját maguk és „más vezetők” nevében. Az eredményekben lényegében közös volt az önmegvalósítás céljának elsősége.”¹⁵³ Az emberek különböznek egymástól. Ezek a különbségek alapvetően képességeikben, érdeklődésükben, személyiségjegyeikben mutatkoznak meg. A munkavállalói tulajdonságok, az önmegvalósítás és a fejlődés igénye nem feltétlenül az előmeneteli lehetőségekben realizálódik. Az életpálya-modell lehetőséget teremt a munkavállalói elképzelések rendszerbe szervezésére, egyes esetekben az egyén - előmeneteli rendszertől független - kiteljesülésre.

„A honvédelem fejlesztésének első és legfontosabb lépéseként törekedni kell a katonák életpálya-modelljének megtervezésére, megbecsülést és kiszámíthatóságot biztosítva ezzel a pályára lépők számára.”¹⁵⁴ Ez a rendkívül konst-

¹⁵² Internet: www.wikipedia.hu

¹⁵³ Klein Sándor: Vezetés- és szervezetszichológia, 20.4.6., életcél, 566. oldal

¹⁵⁴ Internet: www.hirado.hu, Önkéntes-tartalékos rendszer a honvédelemben

rúktív kijelentés igen sok alkalommal hangzott el az utóbbi időben Dr. Hende Csaba, a Magyar Köztársaság honvédelmi minisztere és Dr. Simicskó István parlamenti államtitkár szájából.

Az életpálya-modell kialakítása valóban jelentős lépés minden hivatásos és szerződéses katona életében, hiszen a munkavállalók és munkáltatók számára is tisztább, átláthatóbb képet biztosít a pályára irányítástól a megtartáson keresztül egészen a pálya elhagyásáig – a rekonverzióval talán még azon túl is – a civil társadalomba való integrálódás felé.

Ebben a folyamatban a munkaadónak is nagy szerepe van, hiszen a lehetőségek, a körülmények, a mindenkori igények a kezében vannak, érdekei érvényesítéséhez.

A modell természetesen önmagában nem életképes és nem is önmagáért van. Olyan szakterületeket gyűr maga alá, amelyek eddig önálló életet élve kapcsolódtak a munkavállalókhöz és a szükséges szakfeladatok végrehajtásához. Az életpálya-modellben azonban egy komplex rendszer részeként kell, hogy funkcionáljanak, vagyis kapcsolódnak egymáshoz, egymás alá és fölérendeltségében, szorosabb és lazább viszonyaiban válnak rendszerelemek egymásmellettségéből rendszerré. Ahhoz azonban, hogy az életpálya-modellt valóban rendszerként tudjuk értelmezni, elengedhetetlen a rendszerelemek hierarchiájának kialakítása.

Az életpálya-modell, mint rendszer

Az életpálya-modell alapvetően egy olyan rendszer, aminek a szervezeti kritériumait a munkaadó biztosítja, miközben a rendszer nyújtotta előnyökből az érdekelt felek közösen profitálnak. Rövid, közép és hosszú távon is biztosítja az információt a szervezeten belüli előmeneteli lehetőségekre és támogatja a munkavállalót a céljai elérésében. Egy jó életpálya-modell ugyan végigszövi a munkával töltött hétköznapiakat, teljesítési kényszerével mégsem „folytja” meg a munkavállalót.

A pálya-modell szakaszai között a munkavállaló előmeneteli kritériumokkal találkozunk, melyek teljesítéséhez a személyügyi szakemberek tanácsai elengedhetetlenek. Azzal természetesen minden munkavállalónak tisztában kell lennie, hogy mik ezek a kritériumok, de a teljesítés ütemezése, tagolása, finanszírozása nem minden esetben egyértelmű. Komoly problémákat hordoz magában a munkavállaló oldaláról az egyéni pálya-modell figyelmen kívül hagyása. Gyakran a kompetenciák teljes skáláját latba teszik egy-egy beosztás, vagy magasabb rendfokozat elérése érdekében, miközben az egyéni kompetencia-repertoárjukat már nem szándékoznak pályájuk végéig bővíteni. Az egyéni kompetencia komoly érték és csak a munkavállaló tudja pontosan mik a határai, éppen ezért a tartalmát célszerű a pillanatnyi előnyök helyett a teljes életpályára beosztani.

A periodikus visszacsatolás is része a rendszernek, amelyben a teljesítményértékelés által „nyomás” gyakorolható a munkavállalóra. A nyomás gya-

korlása első hallásra nagyon radikálisnak tűnhet, azonban egy polarizált környezetben az érdekeket nehéz összehangolni. A visszacsatolás itt a közösen kialakult fejlődési irány, ütem és a tényleges teljesítmény kiértékelését jelenti.

Rendszerelemek hierarchiája

Klein Sándor a karriertervezés és életpálya-menedzselés (career guidance) kapcsán nem szervezi hierarchiába, csupán főbb részekre bontja a személyügyi tevékenységet („**információ** a várható üresedésekről, a betöltésükhöz szükséges feltételekkel (képessegek, képzettség stb.) együtt, **lehetőség a** jelenlegi munkakörön kívüli **fejlődésre** (munka rotáció, időleges munkavállalás stb.), **tanácsadás** a karrierlehetőségekről, **teljesítményértékelő beszélgetés**, melynek során a dolgozó és a vezető véleményt cserélnek a dolgozó karrierlehetőségeiről, az egyén **karrier-fejlődési lehetőségeit** figyelembevevő képzési tesztek”)¹⁵⁵. A pszichológia tudományának teljes körű alkalmazhatósága a Magyar Honvédség életpálya-modelljének megalkotásánál is gyenge lábakon áll. Az mindenesetre megnyugtató, hogy a szaktudományok képviselői sem hagyják magára a modellt. A pálya-menedzseléshez **informáló, támogató, tanácsadó, értékelő** feladatköröket rendelnek. Tulajdonképpen ezek a feladatok alkotják a gerincét a modellnek a Magyar Honvédségen belül is, de semmiféleképpen nem rendszer-elemek, csupán rendszer-elemeket összekapcsoló személyügyi tevékenységek.

Információ

Az információ számos jelentése, kifejtése ismert. Különböző tudomány-ágak különböző módon közelítik meg. Egyértelműen elfogadott definíciója nem ismert, ezért az életpálya-modellhez kapcsolva az egyik legáltalánosabb jelentését, a **tájékoztatást** érdemes hozzárendelni.

Az életpálya-modell csakis akkor lehet hasznos, ha a jövőbe mutató, prognosztizált kiszögelési pontjai pontos információkon alapulnak. Az információ fontos mind a munkáltató, mind a munkavállaló számára. A tájékoztatásnak éppen ezért nem szabad egyoldalúnak lennie. A munkaadó tájékoztatást nyújt a várható üresedésekről, a betöltésükhöz szükséges feltételekről, a személyes előmeneteli lehetőségekről, a hiányos kompetenciaelemek pótlásának lehetőségeiről (oktatás, képzés), az esetlegesen felmerülő problémákról, tervekről, elképzelésekről stb. Munkavállalói oldalról ugyanilyen mértékben és mélységben elvárható a tájékoztatás, hiszen az érdekében kifejtett személyügyi tevékenységek intenzitása és tartalma nagyban múlik az elképzeléseitől, terveitől, képességbeli korlátaitól. A tájékoztatás hiánya, vagy pontatlansága miatt komoly anyagi kár érheti a munkaadót, különböző lehetőségektől eshet el, vagy aránytalanul nagy teher nehezédhet a munkavállalóra. Könnyen meglehet, hogy a katona fejlődési igénye vagy az új ismeretek elsajátítási képessége már hanyatló pályán van, de a munkaadó még jelentős befektetésekkel számol az előmeneteli érdekében. Ahhoz, hogy a támogatás és tanácsadás eredményes legyen, a tájékoztatást komolyan kell vennie az érdekelt feleknek. A tájékoztatás nincs

¹⁵⁵ Klein Sándor: Munkapszichológia, 5.4. Karriertervezés és életpálya-menedzselés, 376. oldal

időhöz kötve, az életpálya szakaszain belül, akár évente több alkalommal is gyakorolható. Természetesen minden információt nem kell és nem is célszerű megosztani egymással, hiszen ez adott esetben korlátozhatja a modell nyújtotta lehetőségeket. Egyfelől gátja lehet az egészséges versengésnek (pl. nem célszerű a jelentkezővel közölni, hogy ötvenszeres a túljelentkezés egy-egy beosztásra). A teljes körű tájékoztatással lehet, hogy kétségek közé sodorjuk vagy elbizonytalanítjuk az esélyes jelölteket. Másfelől a munkavállalónak is rendelkeznie kell rejtett tartalékokkal, amivel okosan kell gazdálkodnia.

Lehetőség a fejlődésre (támogatás)

A támogatás a munkaadó oldaláról nyújtott transzferek egyike. Az információcsere egyértelművé teszi a viszonyokat munkaadó és munkavállaló között, ami beindítja a támogatási folyamatot. A támogatás megnyilvánulhat konkrét anyagi formában, oktatással, képzéssel kapcsolatos hozzájárulásokban, munkaidő kedvezményben stb., bizonyos értelemben még a tanácsadás is ide tartozik. A támogatás ebben az esetben nem szociális transzfer, világos és egyértelmű megállapodáson alapuló „befektetés” a humán erőforrásba. A támogatás eredményeképpen a munkavállaló kompetenciaszintje többnyire emelkedik, ismeretei bővülnek, képességbeli határai kitágulnak. A támogatás természetesen valamilyen cél érdekében történik és megelégedésre kell, hogy szolgáljon mindkét félnek. Nem biztos, hogy az előmeneteli lehetőségek szerepet játszanak minden esetben, hiszen a szakemberek tudása egy bizonyos idő után elavul. Új anyagok, eszközök, technológiák jelennek meg a piacon, aminek az alkalmazását a munkaadó kénytelen előbb vagy utóbb bevezetni.

A támogatás kompenzációs és motivációs elem is egyben. Vannak olyan munkahelyek, ahol egyszerűen beépítik a „kafetéria” rendszerbe a támogatásra szánt összeget, vagy az önképzésre egységesen minden munkavállaló ugyanannyi munkaidő kedvezményt kap. Ezzel a nagyfokú szabadsággal azonban nem minden munkavállaló tud mit kezdeni. Ezeken a munkahelyeken a tanácsadás szerepe felértékelődik.

Tanácsadás

A támogatás és a tájékoztatás lehetőségei nem korlátlanok, perifériás szinten valósulnak meg. Általános kompetenciaelemeket rendelnek általános munkavállalókhöz. A tanácsadással az általánostól egy kicsit a konkrét felé haladunk. Ebben a folyamatban az életpálya-menedzseléssel megbízott személy és a munkavállaló vesz részt. A menedzselésnek lényeges eleme a tanácsadás. Nincs minden esetben szükség rá, hiszen az eredmények terveken alapulnak. A terveknek való megfelelés, a megállapodások betartása újabb tájékoztatást és támogatási lehetőségeket tár a munkavállaló elé. Ebben az esetben felesleges a tanácsadás. A tervektől való jelentős eltérést azonban már vizsgálni kell. A vállalatok elmaradásában számtalan körülmény közrejátszhat. Munkaadói és munkavállaló oldalról is előfordulhatnak hibák (túlvállalás, hiányos vagy fals információ, támogatás indokolatlan elmaradása stb.), amelyeket számba kell venni, amikor az életpálya-modellt újra pozicionáljuk.

A tanácsadást kezdeményezheti (kérheti) a munkavállaló is, de alapvetően a munkaadó - az elvárható teljesítmények kiértékelése után - jelöli ki azokat a személyeket, akiknél jelentős eltérést észlelt a tervekhez képest. A tanácsadásra itt is csak akkor van szükség, ha az előzetes vizsgálatok azt szükségessé teszik.

A munkavállalók nem egyformán viszonyulnak a tanácsadás rendszeréhez. Vannak olyanok, akik nyitottak és szívesen fordulnak szakemberhez, még akkor is, ha az látszólag indokolatlan, azonban ennek az ellenkezője is előfordulhat. Létezik olyan munkavállaló is, aki minden tervtől eltérő momentumot személyes csalódásként él meg. A bizalmatlanság ebben az esetben nem segít. A katona közvetlen előjárója, vagy az életpálya menedzselésével megbízott személy is tévedhet. Könnyen meglehet, hogy a munkavállalót egy képességét meghaladó vizsga elé vagy olyan beosztásba kényszerítik, amit képtelen a tőle – korábban – elvárt szinten teljesíteni. Ezek valójában az életpálya-modell mellékvágányai, ahonnan lehetőséget kell teremteni a munkavállalónak a – következők nélküli – visszalépésre.

Értékelés

A munkavállalók értékelése a Magyar Honvédségen belül teljesítményértékelési rendszerben valósul meg. Az értékelés célja a beosztottak munkájának minősítése, az elvárások, a normatívák összevetése a tényleges teljesítménnyel. A teljesítményértékelés önmagában soha nem lehet cél. Az ok, amiért végrehajtják a munkavállaló és a munkáltató számára is elemi érdek. Olyan eszköz a munkáltató kezében, ami alkalmas a munkavállalók közötti teljesítménykülönbség mérésére, szubjektív és objektív elemek együttesével jellemző képet alkot a vizsgált személyről.

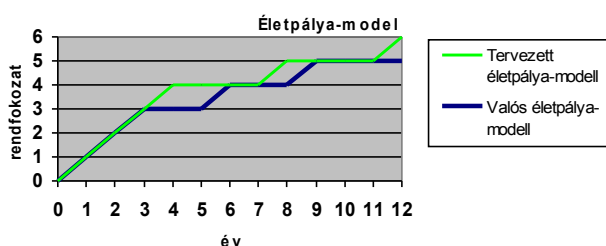
A hatékony teljesítményértékelés feltárja a dolgozók erősségeit és gyengeségeit (segít hasznosítani az előbbieket és kompenzálni az utóbbiakat), rámutat a hatékonyságot csökkentő, a fejlődést gátló problémákra, információt nyújt az emberi erőforrás tervezéséhez, az előléptetések megtervezéséhez, és javíthatja a kommunikációt azáltal, hogy lehetőséget ad az embereknek, hogy elmondhassák az elképzeléseiket, elvárásaikat, fejlődésüket.”¹⁵⁶ Minden munkavállaló tudja, hogy közvetlen felettese milyen preferencia rendszer alapján állítja össze a személyre szabott teljesítményértékelést. Ezen elveknek való megfelelés a kiszámíthatóság jegyében egyfajta biztonságot adhat a munkavállalónak. Ha a folyamattal és az értékelés rendszerével nem is ért egyet, de annak meg tud felelni, azzal előmeneteli lehetőségeit javítja. Itt alapvetően a tanulási hajlandóságra gondolok. A hatékony teljesítményértékelés a munkavállalók érdekét szolgálja. Olyan képet képes feltárni az egyéniségünkről, a személyes jellemzőinkről, ami nélkül nem lehet továbblépni. Ha nem vagyunk tisztában saját értékeinkkel, tulajdonságainkkal, tévesen ítélni meg a képességeinket, a pozíciónk erejét, az előttünk álló feladatok összetételét.

¹⁵⁶ Klein Sándor: Vezetés és szervezetpszichológia (155. o.)

Ami a teljesítményértékelés előnye, az tulajdonképpen a hátránya is, csak más szemszögből vizsgálva. A megmérettetés senkinek nem okoz túl nagy örömet. Amikor szembenézünk önmagunkkal, a pozitív tulajdonságainkat sokkal könnyebben fogadjuk el, mint a negatívokat, és az sem mindegy, hogy ezt milyen formában és ki tudatosítja velünk. Nem ritka, hogy teljesítményértékelésben érintettek véleménye közel sem azonos, és ez a nézetkülönbség konfliktushoz vezethet. Abban az esetben, ha nem sikerül a változások irányában közös álláspontot megfogalmazni, az kihatással lehet a munkateljesítményre és a munkahelyi kapcsolatokra egyaránt. Ennek részben a szubjektív elemek túlsúlya, a homályos célok megfogalmazása, a munkahelyi vezető személyében vagy a munka jellegében történt változás az alapvető oka.

Az életpálya-modell felépítése

Minden életpálya-modell elkezdődik, tart valamilyen irányba és befejeződik valahol. A munkavállalók többségének a szeme előtt ilyenkor egy egyszerű vonal-diagram lebeg, aminek az ívét és hosszát – jellemzően – a pályán eltöltött idő és a betöltött státusz, (megszerzett rendfokozat) metszéspontjainak összekapcsolása határozza meg.

A legkézenfekvőbbnek valóban az tűnik, ha a munkavállalói státuszhoz kötjük a modell bemeneti és kimeneti oldalát, azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a kapcsolat leendő munkáltató és munkavállaló között nem itt kezdődik és nem is itt fejeződik be. Számtalan feladat kapcsolódik a munkaviszonyt megelőző és azt követő időszakhoz is, ami az életpálya-modell alakulására befolyással lehet.

Az életpálya-modell felépítésének tanulmányozásához – a már említett – egyszerű vonal-diagramból érdemes kiindulni. Ebben a modellben 2 egymással összefüggő vonal ívét és hosszát a valós és a tervezett pályán eltöltött idő és a betöltött státusz, (megszerzett rendfokozat) metszéspontjainak összekapcsolása határozza meg. Az ábra a teljes életpálya egy szeletét mutatja be, ami valóban egyszerűnek tűnik, de a valós életben még ennél is kisebb szakaszokban kell gondolkodni. A pálya-modell legkisebb egysége az **életpálya-szakasz**. A szakasz nem más, mint az egymást követő rendfokozatok között eltelt időintervallum. Magában foglalja az elérni kívánt rendfokozat kompetenciaszükségletét, időbeni hatályát, a szakasz teljesítéséhez szükséges feladatokat a munkaadó és munkavállaló számára egyaránt. A szakasz csak „rövid távú” célok meghatá-

rozására alkalmas, konkrét feladatok sorából áll, aminek a teljesítése a rendfokozati kivárási időben kell, hogy megvalósuljon.

Legalább 3 szakasz összeolvadásából **életpálya-ciklusok** jönnek létre. Ezen a szinten a munkaadónak és a munkavállalónak sokkal könnyebb közös nevezőre jutni. A szakaszokban megfogalmazott célok és feladatok összeadódnak. A ciklusok lehetőséget teremtenek a középtávú gondolkodásra, a feladatok ütemezésére, időbeni hatályuk megváltoztatására, rendfokozatok elérésének optimalizálására. A munkaadónak és a munkavállalónak lehetősége nyílik a múlt, a jelen és a jövő összekapcsolására. A szakaszokban szerzett tapasztalatok az életpálya-ciklus tervezésénél játszanak nagy szerepet.

A Magyar Honvédségre értelmezhető életpálya-modell tehát ciklusok és szakaszok sorából áll, amit nem lehet magára hagyni. Az újra pozicionálása minden személyügyi évben legalább egy alkalommal szükséges.

Az életpálya-modell rendszerelemei a Magyar Honvédségben

A rendszerelemek valójában a munkavállalókkal kapcsolatos történések összegzéséhez rendelt tevékenységekből állnak. Az életpálya-modell rendszer-elemek sora, ami a *katonai iskolai rendszerű képzéstől* (a hallgatói jogviszonytól) vagy tényleges *munkaviszonytól* kezdődik, a *pályán tartással, előmeneteli rendszerrel, tovább- vagy átképzéssel*, folytatódik és a *rekonverzióval*, illetve a kiválással végződik.

Honnét jöttem? Hol vagyok? Hova tartok?

A modell megalkotása kapcsán ezek a kérdések nem mellékesek. Amikor a hadkiegészítő parancsnokságok toborzó irodáin, iskolákban vagy a pályaválasztási kiállításokon a toborzók érdeklődő ügyfelekkel találkoznak, a katonai szolgálat vállalásához szükséges alapkritériumok tisztázása után a konkrét beosztásokhoz rendelt kompetenciaszintek ellenőrzését is végrehajtják. Ez a feladat azért fontos, mert a személyügyi rendszer rugalmatlan, az állomány-kategóriák, beosztások és nem egymást követő rendfokozatok közötti átjárhatóság nagyon nehéz. Jelenleg egy jó szakmai végzettséggel, de hiányos kompetenciával rendelkező érdeklődő ügyfél (pl. informatikus, nyelvvizsga nélkül) jobban jár, ha pótolja a hiányosságait civilként és úgy kezdeményezi a tiszthelyettes állományba vételi eljárást, mintha szerződéses legénységi állományú katonaként próbálna ugyanezzel. A rendszer rugalmatlansága nem ésszerűtlen, hiszen a katonák kiképzése hosszas és költséges tevékenység. Az előmeneteli rendszerben a tovább- vagy átképzésük, rendfokozati, vagy beosztásban történő előmenetelük komoly motivációs és kompenzációs eszköz a parancsnok kezében. Már a pályára irányítási folyamat alatt kell, hogy tisztázódjanak a jelentkezőben ezek a kérdések. A döntéseiket annak tudatában kell, hogy meghozzák, hogy a kompetenciáik fejlesztésére mennyi időt és energiát szánnak. Ez a feladat ugyan nem kapcsolódik szervesen az életpálya-modell megalkotásához, de lényeges és kikerülhetetlen eleme a rendszer egészének.

*Katonai iskolai rendszerű képzés, vagy tényleges munkaviszony
(startpozíció)*

Az iskolai rendszerű képzéseket az életpálya-modellben kétféleképpen értelmezi a szakirodalom. Egyfelől rendszertől független, hiszen nem munkával töltött időről van szó, így az életpályának nem része. Ugyanakkor ugyanaz a képzés a felnőttoktatás részeként már természetesen része az életpálya-modellnek. Miért is van ez?

A munka világára történő felkészülési folyamat nagyon hosszú és tagolt. A munkavégzést közvetlenül megelőző képzési ciklus a munka világának a határán van, sokan ezért az életpályához sorolják. Ez valójában érthető is, hiszen akár a katonai iskolai rendszerű képzés, akár a tényleges munkavállalás a cél, az arra történő felkészülés determinált elemeket tartalmaz. Abban az esetben például, ha valaki a Kinizsi Pál Tiszthelyettes Szakképző Iskolába szeretne tiszthelyettes hallgató lenni, annak tudatosan kell készülnie erre a pályára. A felvételi eljárás alkalmával olyan speciális követelményeknek kell megfelelnie, ami egy átlagos szakma kitanulásához, vagy akár a felvételhez szükségtelen. A katonának készülő hallgató jelöltnek ezzel szemben ugyanazokat a fizikai követelményeket kell teljesítenie a felvételi eljárás során, mint egy aktív hivatásos vagy szerződéses állományú katonának.

A Magyar Honvédségen belül a leendő munkavállalók alapvetően kétféleképpen kezdenek meg a katonai pályájukat. Az egyik út a katonai iskolai rendszerű képzés keretein belül, hallgatói státusszal veszi kezdetét, míg a másik konkrétan a katonai alakulatoknál, szerződéses katonai szolgálattal valósul meg. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem és a Magyar Honvédség Kinizsi Pál Tiszthelyettes Szakképző Iskola iskolarendszerű képzéseinek kimeneti oldalán szakképzett tisztek és tiszthelyettesek jelennek meg, míg a katonai alakulatokkal szerződést kötő katonák a civil szférában megszerzett kompetenciáik alapján – többnyire alap és szakkiképzés nélkül - kerülnek különböző rendfokozatokban és beosztásokban a Magyar Honvédség kötelékébe. Természetesen próbaidőn belül ez az állomány is megszerzi a szükséges ismereteket és a kiképzettségi szintjüknek megfelelően végzik a feladatukat.

Az életpálya-modell startpozíciójához tehát eltérő rendfokozatokat rendelhetünk, ami alapvetően határozza meg a munkavállaló pályaképét, előmeneteli, képzési terveit és lehetőségeit. A Magyar Honvédség hadkiegészítési rendszerében a toborzás és pályára irányítás ebben az életpálya-modellben – rendszer-elemként – nem szerepel, azonban a humán erőforrás biztosításában fontos szerepe van.

Pályán tartás

Nem elég a munkavállalót megszerezni, azt meg is kell tudni tartani!

Pár évtizeddel ezelőtt még a biztonság és a kiszámíthatóság jellemzett minden állami szervezetet. Ez nem csak a szocialista embertípusba, az idősebb generációkba ivódott bele, hanem többgenerációs tévhitté nőtte ki magát. A

gyermek azóta felnőttek és javarészt a szülők tapasztalataiból merítettek információt a Magyar Honvédségről. A rendszerváltással a munkaerőpiac is átalakult. A '90-es évek elején jelentkező hirtelen megugró munkanélküliség az állami szervezetek racionalizációjának is köszönhető volt. A biztonság és a kiszámíthatóság mára új értelmet nyert. A kiszámíthatóság egyet jelent a tudás és kompetencia alapú előmenetellel, valamint a „tripla L” szemléletének elfogadásával és alkalmazásával. „Ki mint vet, úgy arat” – ahogy mondani szokták és ez a szemlélet a XXI. század munkavállalóira különösen igaz. Annak ellenére, hogy az utóbbi években folyamatos reálbércsökkenés volt tapasztalható a jövedelem, a béren kívüli juttatások és a külföldi munkalehetőség meghatározó a munkavállalók számára.

A munkavégzés ellentételezésére, kompenzálására a közvetlen anyagi típusú juttatások sokak szerint sokkal alkalmasabbak, mint azok az elemek, amelyek fontosak ugyan, de mindenki számára nem elérhetőek. Gondolok itt az alakulatok nyújtotta lehetőségek közötti különbségekre. Hiába van Székesfehérváron uszoda, szauna, vagy teniszpálya, azt – a használatára egyébként jogosult – a Várpalotán szolgáló katona nem fogja igénybe venni. Az üdülési lehetőség is hasonlóképpen aggályos. A kedvezményes lehetőségeket többnyire a jobb anyagi helyzetben élők, magasabb illetménnyel rendelkezők engedhetik meg maguknak.

A szociális transzferekhez fűződő viszonya a munkavállalóknak „érdekorientált”. A rászorultság elve alapján működő juttatások rendszere egyeseknek kifejezetten előnyös, míg mások számára egyenesen irritáló.

A munkaerőpiac hatásaira a szervezet, mint munkaadó – formális mivoltából adódóan – képtelen rugalmasan reagálni. A munkavállaló ezzel szemben érzékeny a változásokra. Abban az esetben, ha a munkáját jobb áron képes értékesíteni a civil szférában, akkor megteszi. Nem fog azon gondolkodni, hogy hány millió forintba került, vagy meddig tartott a kiképzése. Abban a jövedelemkategóriában, amibe a szerződéses legénységi állományú katona tartozik sajnos elegendő nettó 5000 forint különbség, hogy továbblépjen. A konvergencia programnak köszönhetően az utóbbi évek reálbércsökkenése bőven meghaladta ezt az összeget.

Már a 2006-os humánpolitikai irányelvekben megfogalmazódott a minőségi elv és ezzel új irányt és feladatot szabott a honvédelmi miniszter a toborzás rendszerének és a katonai alakulatok vezetőinek. A minőségi elven történő humánerőforrás biztosítás elsősorban az iskolai végzettség alapú kiválasztást jelentette, vagyis a szakmunkás és érettségi bizonyítvánnyal rendelkező jelentkezők preferálását az alapfokú végzettséggel rendelkezőkkel szemben. Mára a minőségi elv jelentése némiképp átalakult. A munkaerőpiacon a középfokú végzettséggel rendelkező álláskereső az azon csoportja, akiket a Magyar Honvédség is keresett, – szerződéses legénységi állomány tekintetében – jobb áron tudta a civil szférában értékesíteni a munkáját. Ennek következtében a „lefölözés elvéből” szépen lassan áttértünk a „maradék elv” kényszerű alkalmazására. A

válság hatására természetesen ez a tendencia megdőlt, de néhány év múlva valószínűsíthető, hogy ugyanilyen helyzetben lesz a Magyar Honvédség, ha a pályán tartási koncepcióján nem változtat.

Másfelől hamar kiderült az is, hogy a szerződéses legénységi állományú katonák jelentős részének teljesen felesleges középfokú végzettséggel rendelkeznie. Papíron persze jól mutat, hogy az őr, a kezelő vagy mentesítő katona érettségivel rendelkezik, de komoly frusztrációt és ezáltal magasabb kiáramlást eredményez az állomány iskolai végzettségének irracionális eltolódása. Az egészséges arány meghatározása biztosítja a tiszthelyettesi állomány utánpótlását, de nem jelent veszélyt a legénységi állomány kiáramlási mutatóira.

A kompenzációs és motivációs légkör kialakítása is rendkívül fontos. A reményvesztett, elkeseredett, céltalan és elhanyagolt munkavállalónak nincs túl nagy haszna a szervezet számára és ezt ők is érzik. Szemes László-Világi Rudolf a Személyügyi feladatok rendszere című könyvében a kompenzációt 2 nagy csoportra osztja: pénzbeli és nem pénzbeli juttatásokra. A pénzbeli juttatások a munkabérből és az anyagi ösztönzést közvetlenül szolgáló elemekből állnak. A nem pénzbeli juttatások rendszere nagyon kiterjedt és számtalan formában állhat a munkavállalók rendelkezésére. A szociális, jóléti és kulturális juttatások, a tanulmányi költség címén elszámolt élőmunka ráfordítás vagy a munkavégzéshez kapcsolódó juttatások elemeiből a munkaadó dönti el, hogy milyen mértékben és arányban kíván kompenzációs célokra felhasználni. „Természetesen a magasabb jövedelem önmagában is motivál. Ha az alapbéren kívül lehetőség van jutalom, prémium vagy részesedés fizetésére, ezzel érdekeltté tehető a munkavállaló, hogy azonosuljon a szervezeti célokkal, és hogy az addigi teljesítményét a meglévő tartalékai mozgósításával növelje. A pénzben kilátásba helyezett motivátorok mellett azonban számos egyéb eszköz létezik, amely kisebb-nagyobb mértékben ugyancsak képes a teljesítmény fokozására motiválni” Természetesen nincsenek és nem is lehetnek kőbe vésett szabályok arra vonatkozólag, hogy a kompenzációs eszközök közül melyiket és milyen mértékben használ fel adott szervezet. Az viszont tagadhatatlan, hogy a kompenzációs elemek közül néhány annyira meghatározó, hogy az a toborzásba és a munkaerő-megtartásba ékelődve komoly versenylőnyt eredményezhet a munkaerőpiacon.

A Magyar Honvédségen belül azok a vezetők, akik kapcsolatba kerülhetnek a legénységi állományú katonákkal, nem minden esetben rendelkeznek kellő információval a humánerőforrás biztosításának hátteréről. Túl könnyen vállnak meg a katonáktól abban bízva, hogy belátható időn belül pótlásukat a rendszer biztosítja.

Előmeneteli rendszer

A szervezeti lét sajátosságai közül talán az előmenetel és annak kritérium-rendszere a legvitatottabb és legsérülékenyebb terület, amiben a munkaadói és munkavállalói oldal az esetek döntő többségében képtelen közös álláspontot megfogalmazni. Ennek oka elsősorban az érdekelt felek polarizált státuszában,

érdekkülönbségében keresendő, de a környezeti hatásokra történő reakcióképesedem is okozhat problémákat. A formális szervezetek többsége a humán alrendszer, mint szervezeti elemet használja az előmeneteli rendszer kiépítésére, működtetésére, fejlesztésére. A már működő rendszer elemei – a karriermódtól a felkészítésen, a konkrét oktatáson keresztül a teljesítményértékelésig, minősítésig, illetve a kiválasztásig – rendkívül sokféleképpen alkalmazhatóak. Ezek a rendszerlemek olyan szisztéma szerint – többnyire kombináltan – kerülnek kiválasztásra, amelyek tartalmazznak – a személyügyi döntések meghozatalához - minden szükséges információt.

A Magyar Honvédség előmeneteli rendszere is hasonló elvek mentén került kialakításra, aminek lényegi elemei a szervezeti sajátosságokból kifolyólag némiképp eltérnek a civil szférában használatos modellektől. Az előmeneteli rendszerek alapelemei közül a legmarkánsabb, a leghasznosabb jellemzi magát a rendszert. A Magyar Honvédségen belül a hivatásos és szerződéses katonák előmeneteléhez a teljesítményértékelési rendszer nyújtja az alapot. A teljesítményértékelés, minősítés eredménye (pontértéke) szerencsés esetben a személyi kompetenciaszinttel egyenértékű. Az eredmény, annak szubjektív, illetve objektív mivolta azonban lényeges ellentéteket teremthet az értékelést végző és az értékelt személy véleménye között. Az objektív elemek között az előmeneteli tanfolyam helye és szerepe talán a legvitatottabb.

„(1) Az előmenetel a szigorú alá- és fölérendeltségi viszonyon alapuló szervezeti hierarchiában történő emelkedés útján valósul meg.

(2) Az állomány tagjának az (1) bekezdésben meghatározott pályán, belátható, tervszerű előmeneteli lehetőséget kell biztosítani a magasabb beosztás és a hozzá kapcsolódó rendfokozat eléréséhez, illetve az azokhoz szükséges feltételek megszerzéséhez. Ez a hivatásos állománynál legalább a szolgálati nyugdíjjogosultság eléréséig terjedő életpályát, előmenetelt, a szerződéses állománynál pedig kiszámítható előmenetelt jelent.”¹⁵⁷

A Magyar Honvédségen belül tehát minden katonai beosztás valamilyen rendfokozattal lefedhető. A magasabb beosztás a magasabb rendfokozathoz kapcsolódó státusz, míg az alacsonyabb beosztás alacsonyabb rendfokozathoz kapcsolódó státusz. Itt azonban meg kell állni egy kicsit. A beosztás és rendfokozat első hallásra egymástól elválaszthatatlan. Az általános beosztások döntő többségében e két tényező szinkronban van egymással. Speciális esetekben, speciális beosztásokban azonban eltérhetnek egymástól.

Az előmenetel ezer szállal kapcsolódik az életpálya-modellhez. Hálóként végigszövi a modell tartalmi elemét és szakaszolja is azt a rendfokozatok által. „A rendfokozat kifejezi az ahhoz kapcsolódó beosztási szintet, az állománycsoportba tartozást, a függelmi viszonyt, ami meghatározott jogokkal és kötelezettségekkel jár együtt. A rendfokozati jelzést az egyenruhán kell viselni.”¹⁵⁸ A hierarchikusan felépülő szervezetek jellemző vonása, hogy a munkavállalókat

¹⁵⁷ 2001. évi XCV. törvény a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról 78. § (1-2)

valamilyen látható külsőség mentén is kategorizálják. Ezek a külsőségek azok, amelyek egyedivé teszik a szervezetet. A külsőségekkel azonosulni képes munkavállaló olyan célokat fogalmaz meg a munkájával kapcsolatban, amelyek – szerencsés esetben, elvárásként – a munkaadói oldalról is jelentkeznek, vagyis a külsőségekkel történő azonosulás ösztönzőleg hathat a munkavállalókra és segíti a munkaadót is céljai elérésében.

A szervezeti hierarchizáltság külsőségei mentén még a legkisebb szervezetek is legalább két csoportra oszthatóak. A jól ismert „kékgalléros-fehérgalléros” minta mentén eljuthatunk a komolyabb, formális és tagoltabb szervezetekhez, ahol már jól bevált sémákat alkalmaznak. Ezek a sémák jellemzően a beosztás mentén kapcsolódnak a munkavállalókhöz. A Magyar Honvédségen belül – akárcsak a többi fegyveres testületnél (belföldön és külföldön egyaránt) – a rendfokozat alkalmazásával valósul meg ez a – külsőségeket magában hordozó – tagoltság.

Az előmeneteli tanfolyam helye és szerepe az előmenetelben

Az, hogy az előmeneteli tanfolyamoknak helye és szerepe van az előmenetelben, az vitathatatlan. Azonban a munkaadó és a munkavállaló ezt a szerepet eltérő módon élheti meg és értelmezheti. A munkaadónak az előmeneteli tanfolyam két szempontból lényeges. A gyakorlati előmenetel kritériumrendszerében a – bizonyítványok által – igazolható tudás elengedhetetlen. A kiválasztás objektív elemei között, a különbségtétel egyik fontos feltétele a tanfolyam sikeres elvégzése. Ezen felül természetesen sok más általános és szakmai kritérium fogalmazódik meg a jelöltekkel szemben, ami alapjaiban biztosítja a kiválasztás során a hibás döntés kizárását. A másik fontos dolog a periódusonként ismétlődő tanulási kényszer, amivel a munkaadó biztosítja a szükséges ismeretek elsajátításának a lehetőségét, a megszerzett tudás gyakorlatba történő beültetését.

A munkavállaló más oldalról közelíti meg az előmenetelhez rendelt kritériumok rendszerét. A rendelkezésére álló egyéni kompetencia repertoár a jelen munkavégzésének záloga. A kompetencia repertoár bővítése a tervezett munkavégzéshez köthető, annak érdekében végrehajtásra kerülő ismeret elsajátítási, készségkialakítási folyamat. Komoly megfontolást igényel annak az eldöntése, hogy milyen irányban és mélységben kell a szükséges kompetenciákat elsajátítani. Sajnos az életpálya-modellek olyan – többnyire – determinált kompetencia elemeket tartalmaznak, amik túl nagy mozgásteret nem engednek a munkavállalónak. Ez alapvetően azt jelenti, hogy – a blokkosított képzés mintájára kialakított – az egymásra épülő ismeretek elsajátítására tett kísérletek racionálisabbak, mint a horizontális próbálkozások. Addig, amíg lehetőség nyílik a vertikális előmenetelre, mind a munkaadó, mind a munkavállaló ezt az utat követi. A munkavállaló számára fontos a kényelem, az egyszerűség, az optimalizált kihívási szint. Nem szeretik a felesleges ismereteket, az irracionális elvárásokat.

¹⁵⁸ 2001. évi XCV. törvény a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról 4. § (2)

Fontos, hogy az elsajátított ismeretek elvi hasznosulását a gyakorlatban is érvényesíteni lehessen, vagyis a tanfolyamoknak konkrét szerepe legyen az előmenetelben. A startpozícióból való elmozdulás mélységét a ráfordítható időmenyiség is befolyásolja. A Magyar Honvédségen belül az előmeneteli tanfolyamok távoktatási módszerrel, minimális összevonással kerülnek végrehajtásra, ami a jelenlegi elvárásoknak munkaadói és munkavállalói oldalról is tökéletesen megfelelnek.

Az oktatás mélységén kívül azonban megfogalmazódik a munkavállalóban egy másik – időhöz köthető – tényező is. Azt, hogy konkrétan mikor kezdje el az előmenetelre tervezett a tanfolyamot a külső tényezők együttese, nem pedig a belső késztetése határozza meg. Ez több szempontból aggályos. A klaszszikus életpályamodell – viszonylag – tág időintervallumában időszakonként megjelenik az ismeretbővítési, tanulási kényszer. A munkavállaló rendszeresen eljut egy olyan stádiumba, ahol összegeznie kell a megszerzett tudást, célokat kell, hogy megfogalmazzon, vagy elfogadjon és ennek érdekében cselekednie kell.

Előmeneteli tanfolyam és rendfokozat

Egyes beosztások betöltéséhez, rendfokozatok eléréséhez az előírt iskolai végzettség, a szakmai ismeret, nyelvi, informatikai vagy speciális ismereteken felül az előmeneteli tanfolyam is szükséges. Az életpálya-modellben a rendfokozatban, beosztásban történő előmenetel kikerülhetetlen, azonban az előmenetel kritériumrendszere bizonyos esetekben megkerülhető, vagy eltérő képet mutat.

A katona karakterében a rendfokozat rendkívül fontos. A mögötte rejlő minimális, de egységes kompetencia tartalmak biztosítják a civil társadalom és a szakma rendfokozatba fektetett bizalmát. Amikor teljesen ismeretlenül két egyenruhás katona találkozik egymással, fontos, hogy tisztában legyenek egymás katonai és polgári végzettségeivel, ismereteivel, képességeivel, tapasztalataival anélkül, hogy akár egy szót szólnának egymáshoz. Hogy valósulhat ez meg? A diplomák és nyelvvizsgák fénymásolatát nyilvánvalóan nem tűzhetjük a vállunk mellé, azonban rendelhetünk hozzá olyan egységes kompetencia tartalmat, ami egyértelművé teszi mindenki számára adott rendfokozatot viselő személy alapkompentencia szintjét. A Magyar Honvédséget népszerűsítő és toborzó rendezvények kapcsán lehetőségem nyílik arra, hogy civilek százaival osszam meg az előmeneteli rendszer nagyszerűségét. Többségében rácsodálkoznak a rendfokozathoz rendelt alapkompentenciák szintjére, hiszen tapasztalataik néhány évtized távlatából egészen mást mutatnak. Éppen ezért fontos, hogy ezek a minimális kompetencia szintek állománykategóriánként és rendfokozatonként differenciáltan minden katona számára kötelező érvényűek legyenek. Vagyis, azonos rendfokozathoz azonos alap-kompentenciaszinteket kell rendelni.

A fent említett kompetenciarepertoárban az előmeneteli tanfolyam tulajdonképpen kakukktójas, hiszen nem jelenik meg minden állománykategóriában és rendfokozatban. Egy kívülálló azt is gondolhatná – mikor az előmeneteli

tanfolyamokat vizsgálja –, hogy egy bizonyos szint alatt és felett még nem vagy már nem kell ismereteket szerezni, illetve gyarapítani. Véleményem szerint egy legénységi állományú katonának, aki nem rendelkezik rendfokozattal, éppolyan motivációs készítése van az őrzetői rendfokozat megszerzésére, mint egy századosnak az őrnagy, vagy egy ezredesnek a dandártábornoki rendfokozatra. Az automatizmusok az előmenetelben rendkívül károsak. Megnehezítik a kiválasztást és az értékelést, kiiktatják az előmenetelben a kompetenciagyarapítás igényét.

Ezen elvek mentén természetesen minden állománykategóriához és rendfokozathoz olyan ismeret, készség képességtartalom párosul, ami az előmeneteli tanfolyamokon elsajátítható.

Egy komoly előmeneteli rendszer ritkán képez kivételeket. Nincs is rá szükség, hiszen azonos szinteken, hasonlóak az elvárások és azonos elvek érvényesülnek.

Továbbképzés és átképzés

A tovább- és átképzés része az oktatásnak. „Oktatásnak hétköznapi értelmezés szerint leggyakrabban valamely információ (tudás) – általában nagyobb mennyiségben történő, rendszeres, esetleg intézményesített – átadását nevezük.”¹⁵⁹ Sokan úgy gondolják, hogy a Magyar Honvédségen belül az oktatás általában az előmenetelhez kapcsolható. Ez részben igaz is, hiszen egy jó előmeneteli rendszerben az egymást követő beosztások magasabb vagy más ismeretszintet, végzettséget követelnek a munkavállalótól. Ennek a megvalósítása ma már nem csak akarat kérdése. A képzések többsége igen sok pénzbe kerül. A szélesebb körű ismeretek, a végzettség, képzettség által ugyan nagyobb kompetenciarepertoárral gazdálkodhat a munkavállaló, de a munka világában ez a kategória elsősorban befektetés. Amilyen körültekintőnek kell lennie egy vállalkozónak, mikor befektetéseket eszközöl, olyan körültekintőnek kell lennie a munkaadónak és a munkavállalónak a képzések vagy átképzések terén.

Amiért a képzés és továbbképzés mégis önálló rendszerleme az életpálya-modellnek, annak oka az egyéni fejlődés igénye, ami adott esetben független is lehet az előmeneteltől. Könnyen elképzelhető, hogy a katonák jelentős része a jövőben az életpályájának csupán egy meghatározott részét tölti a Magyar Honvédségen belül és a pályafutás végét sem a nyugdíj, hanem kiemelt életjáradék jelenti majd. A munkavállalónak tehát tudatosan készülnie kell a civil élet kihívásaira, a munkaerő piaci integrációra, aminek a rekonverzió nyújtotta lehetőségei jóval szűkebb időintervallumon valósulnak meg, mint a képzések rendszere.

Rekonverzió

„A piacgazdaságban minden szervezet és intézmény megköveteli dolgozóitól a működéséhez és fejlődéséhez szükséges kompetenciákat, meggyőződés-

¹⁵⁹ Internet: <http://hu.wikipedia.hu>

seket és attitűdöket, ugyanígy kell a honvédségnek eljárnia alkalmazottaival szemben, ezzel is elősegítve szükség esetén a polgári életbe történő visszatérésüket. Ennek egyik alappillére az önkéntes haderő foglalkoztatáspolitikája, amely a magas szintű követelménytámasztáson alapuló toborzáson át, a szolgálat alatt (szakmai, vezetői, nyelvi képzések, átképzések, stb. formájában) folytatott tudatos felkészítésen és megtartáson keresztül, a munkahelyről való kilépés és a civil munkaerőpiacon történő lehetőség szerinti minél zökkenőmentesebb visszailleszkedés szakszerű végrehajtását illetve segítségét, vagyis a rekonverziót is magában foglalja.”¹⁶⁰ A rekonverzió a Magyar Honvédségben elfogadott és széleskörűen alkalmazott terminológia, melynek programja a polgári életbe történő visszaillesztést hivatott támogatni.

A rekonverzió kapcsán ugyanaz elmondható, mint általában a képzések és továbbképzések terén annyi különbséggel, hogy itt előmenetelről nem beszélhetünk. A munkavállaló tudatos, tervszerű cselekedet-együttese, amivel készül a civil élet kihívásaira egy folyamat, aminek befejező szakasza a rekonverzió. Ez a szakasz csak is akkor lehet eredményes, ha az előzetes képzések rendszerével összhangban van. Például egy legénységi állományú katona képzésének része lehet a tehergépjármű-vezetői tanfolyam, amit a – rekonverzióval – belföldi áru fuvarozói tanfolyammal egészíthetünk ki.

A teljes életpálya civil oldala meg is haladhatja a katonák – Magyar Honvédségben belül eltöltött – szolgálati idejét. Ez többnyire akkor fordul elő, ha a katona előmenetele nem a terveinek megfelelően alakul, vagy a terveinek megfelelően a klasszikus pálya-modell egyes szakaszait teljesíti. Ebben az esetben az előzetes képzések figyelmen kívül hagyhatóak, hiszen a rekonverzió részeként bármilyen képzést választ a munkavállaló, komoly esélyei vannak adott szakterületen a szükséges ismeret, készség, tapasztalat és a gyakorlat megszerzésére.

Nem mondható el ez azoknál a középkorú hivatásos katonáknál, akik karkedvezményes nyugdíjukat követően kerülnek válaszút elé. Ahhoz még fiatalok, hogy ne csináljanak semmit, azonban – a koruknál fogva – a tanult szakmájukban való foglalkoztatásukra kicsi az esély. Ez persze nem azt jelenti, hogy a rekonverzióknak ebben az életszakaszban nincs értelme. Az életút kiteljesedése nem a nyugdíjba vonulással fejeződik be, főképpen akkor nem, ha az karkedvezményel valósul meg.

¹⁶⁰ Benkő Tibor altábornagy: „A REKONVERZIÓ, MINT A PROFESSZIONÁLIS HADERŐ HUMÁNERŐFORRÁS-GAZDÁLKODÁSÁNAK EGYIK STRATÉGIAI KÉRDÉSE” című doktori (PhD) értekezésének szerzői ismertetése.

Ahhoz, hogy az életpálya-modellben a foglalkoztatás íve folytonos legyen, nem szabad engedni a „szakadékok” kialakulását. A korkedvezményes nyugdíjazást követően azonban sajnos sokaknál megfigyelhető ez a jelenség. A hosszú szolgálati éveket szeretnék néhány nyugodt hónappal folytatni és csak aztán visszatérni a munka világába. Ebből az állapotból azonban – különösen akkor, ha elhúzódik – rendkívül nehéz visszatérni. A szakadék, amibe tudatosan lépnek bele könnyedén állandósulhat. A rekonverzió önmagában nem fogja megoldani ezt a problémát, azonban segít abban, hogy a munkavállaló ne élje meg katasztrófaként pályája elhagyását.

SALLAI JÁNOS

ELSŐ „HELYZETTÁJÉKOZTATÁS” A II. VILÁGHÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

1939-ben a magyar kül-, és belpolitikai életben meghatározó volt Kárpát-alja visszatérése, amellyel egy szakaszon visszaállat az ezer éves lengyel-magyar határ, majd a II. világháború kitörése, és az azt követő lengyel menekülteknek a magyar határon történő megjelenése.

1939-re már az is nyilvánvalóvá vált, hogy a háború elkerülhetetlen, annak csak a kezdő időpontja és helyszíne kétséges. A világ közhangulatát és nemzetközi politikai életet kiemelten foglalkoztatta a német-szovjet szerződés augusztus 23-i aláírása, és annak tartalma. S bár a nyugati országok meg voltak győződve, hogy a készülő német-szovjet megállapodás a béke, Lengyelország és más országok ellen irányulhat, a kiadott szovjet sajtó kommuniké leszögezte: „a szovjet által kötött támadást kizáró szerződések mindig olyan záradékot tartalmaztak, amelynek értelmében az egyik fél felmondhatja a szerződést, ha a másik fél támadást intéz harmadik hatalom ellen.”¹⁶¹

Ugyanezen a napon Danzigban (Gdansk) tartott nagygyűlésen Frank birodalmi miniszter a következő kijelentést tette: „Azoknak, akik Danzig miatt habom kitörésétől tartottak, a Versailles-i békediktátum gyárosaihoz kell fordulniuk, most azonban a danzigiak előtt is felragyog a szabadság jele. Legyen meggyőződve a világ, hogy **Danzig láncai lehullanak, akár tetszik ez a világnak, akár nem.**”¹⁶²

¹⁶¹MTI közlemény 1939. augusztus 23.

¹⁶²Uo.

A fenti külpolitikai események hatására Franciaországban, Nagy-Britanniában, Belgiumban¹⁶³ különböző óvintézkedéseket vezettek be. Belgiumban például további rendelkezésig megszüntették a szabadságolásokat a belga hadse-regben.

Magyarország ebben az időben Németország szomszédja (Anschluss) és szövetségese volt, továbbá Szlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia és Románia szomszédja. Miközben a trianoni békeszerződés revíziója révén már ekkor visszatért Felvidék, és Kárpátalja, még Erdély, és Délvidék, Muraköz hovatarozása a térség komoly feszültség forrása volt.

Valószínűleg a kialakult biztonságpolitikai helyzet készítette a magyar katonai felső vezetést, hogy a tisztánlátás érdekében pontos képet kapjanak a szomszédos országokban folyó katonai előkészületekről.

Az első **helyzettájékoztató 1939. augusztus 24.**-én készült, amelyet az akkori VKF-2 osztály vezetője: Újszászy István vezérkari ezredes¹⁶⁴ sk. Aláírásával hitelesített.

Ugyanezen a napon a világ közvéleményét a német-szovjet megnemtámadási egyezmény aláírása izgatta, mely különböző intézkedések, tevékenységek¹⁶⁵ megtételére motiválta USA és néhány nyugat-európai kormány vezetését, illetve polgárokat. Londoni híradások szerint sok amerikai, aki szabadságát Európában töltötte el, sürgősen visszautazott Amerikába. A londoni kormány széleskörű felhatalmazást kapott a védelmi intézkedések megtételére. Párizsi tudósító szerint: *„A francia kormány rendeletére az elmúlt éjszaka falragaszok jelentek meg Paris elől járó sági épületein, amelyeken bevonulásra szólítják fel mindazokat a tartalékosokat, akiknek sorozás parancsa hármas és négyes*

¹⁶³Belgium egyik városának vezetése, az első világháborúban a gáztámadásról híressé vált Yper, ebben az időszak az épületeiről fényképeket készített, majd azokat elküldte az USA-ba, Kanadába, Ausztráliába, hogy ha esetleg lebombázzák a várost, legyen mi alapján újjáépíteni. A történelem a város vezetést bölcsnek ítélte meg.

¹⁶⁴ Újszászy István (Nagykőrös, 1894. augusztus 30.-?): tüzértiszt. A mödlingi császári és királyi katonai műszaki akadémia után avatják hadnaggyá. 1930. november 1-jétől a párizsi magyar katonai attasé "segítője", 1931. április 15-1934. május 1. között varsói, 1934. június 16-tól prágai katonai attasé. 1938. február 1-jétől 1939. május 1-jéig a Honvédelmi Minisztérium VI-1. (2. vezérkari főnökség) osztályán szolgál, majd 1942. augusztus 1-jéig a 2. vezérkari főnökség osztályvezetője. 1942. július 1-jei (!) hatállyal nevezi ki az államfő az Államvédelmi Központ (állambiztonsági csúcsszerv, amely a II. világháború alatt egy ideig a katonai elhárító és a politikai nyomozó szervek munkáját országos hatáskörrel irányította) vezetőjévé. Beosztását 1944. március 8-ig tölti be, 1942. április 1-től vezérőrnagyként. 1944. szeptember 1-jével "fogyatékbba" kerül. 1944. október 10-12-én a Szombathelyi Ferenc vezérezredes elleni per III. rendű vádlottja. A sikertelen kiugrási kísérlet után a svéd követségen talál menedéket. 1945. január 18-án "hütlenség" miatt lefokozzák, majd szökés címén adnak ki ellene vádparancsot. 1945 elején Budapesten az NKVD (szovjet állambiztonsági hivatal) őrizetébe kerül. Márciusban a Szovjetunióba szállítják, ahol nyomavész.

¹⁶⁵ Az angol kormány a keddi esti bejelentés alapján behívta a segéd légi haderő egységeit és a légi haderő bizonyos tartalékosait. Meghatározott egységek számára elrendeltek a szabadságolások megszüntetését. Az egész országban előkészületeket ~ tettek, hogy - az elsötétítést azonnal végrehajthassák, A légoltalmi távbeszélők éjjel-nappal el vannak foglalva. Rádióon keresztül kérések hogy minden háztartásban készüljenek elő az elsötétítésre, London egyes részeiben a villamosok és a társas gépkocsik elsötétített lámpákkal közlekednek. MTI 1939.08.24.

számot visel. S egyúttal közölték a nemzetvédelmi miniszter rendeletét amely lehetővé teszi a katonai célokra történő rekvirálásokat Parisban”¹⁶⁶

Miközben a német-szovjet megállapodás legnagyobb riadalmat, és félelmet Lengyelországban váltotta ki, addig Anglia és Franciaország biztosította Lengyelországot szövetségi kötelezettségeinek teljesítéséről.

A lengyel-német viszonyt tovább rombolták légi és vízi területen bekövetkezett incidensek.¹⁶⁷

A fenti feszült nemzetközi és katonapolitikai helyzet hatása a Kárpát-medencében is jól kitapintható volt. Mindezt az **1. helyzettájékoztató**¹⁶⁸ a német szomszédos országon kívül, országonként elemezte és a legfontosabb információt közölte.

Ezek a főbb megállapítások a következők:

*Románia*¹⁶⁹

A magyar-román határon a '30-as évek végén több alkalommal kerül sor határincidensre.¹⁷⁰ A határincidensek következtében mind két fél jelentős csapatokat vont össze a határ mentén: Románia pedig erődítmény láncolatot épített ki, amelyhez felhasználta a határmenti magyarok földjeit, fogatait, és sokszor munkaerejüket.

Romániában ebben az időszakban a 30 napra fegyvergyakorlatra behívott tartalékosokat nem szerelték le augusztus 9-én, hanem további tartalékosokat hívtak be. A helyzettájékoztató szerint 1939. augusztus 20-án a következő volt a kialakult helyzet:

„Az Erdélyi és a Dobrudzsai hadtest hadiállományt megközelítő létszámon van.

Az augusztus 15-re szóló, 8-10 legfiatalabb tartalék évfolyamra kiterjedő behívás az egész ország területére, mind a 7 békehadtestre kiterjedt.”

¹⁶⁶ MTI Közleménye 1939. augusztus 24.

¹⁶⁷ Pl.: Csütörtökön reggel fél kilenc óra tájban lengyel részről tüzeltek egy 2-300 méter magasságban szálló danzigi sportrepülőgépre; A repülőgépnek sikerült Sopot felett Danzig irányában elmenekülnie.

¹⁶⁸ Hadtörténeti Intézet VKF 4735. sz. VI/Elnöki I. sz. osztály 1939. 08.24.

¹⁶⁹ 1938. febr. 10-én II. Károly király hatálytalanította az 1923-as román alkotmányt, felszámolta a demokratikus szervezeteket, a szakszervezeteket, feloszlatta a politikai pártokat, s a liberális csoportokra támaszkodva fasisztoid, bizonyos értelemben olasz mintájú egyszemélyi kormányzást vezetett be. Az állami rend fenntartására hozott törvény alapján Corneliu Codreanu, a Vaszgárda vezérét elítélték, majd meggyilkolták. Románia gazdasági kapcsolatokat létesített Németországgal, 1939. márc. 23-án német-román gazdasági, 1940. máj. 27-én olaj- és fegyverszerződést kötöttek. Forrás: II- világháború lexikon CD

¹⁷⁰ Pl. 1939. augusztus 1. MTI hírek szerint: a románok puska-és gépfegyvertűzet zúdítottak Tecső magyar városra es a magyar őrségre. A Tisza-híd túlsó oldalán a magyar őrség viszonzta a tüzelést, amely ma reggel hét óráig tartott, egy magyar határőr megsebesült. A román határon most Tecsőre vannak irányítva a fegyverek.

A behívások érdekessége, hogy augusztus 20. után, főleg a korábban különleges kiképzést kapott idősebb korosztályokat hívták be.

A magyar hírszerzés adatai szerint ebben az időszakban Románia hadseregének létszáma 500 000 főre tehető volt, amelyből Erdélyben kb. 250 000 fő állomásozott.

A kialakult helyzete jellemzi, hogy a helyzettájékoztatóban a behívásokra vonatkozó megállapítások már messze túlmutatóak egy egyszerű gyakorlatra¹⁷¹ való behívásnál. *„Az augusztus 15-re szóló tömeges behívásnak nyilvánosságra hozott célja „átképzés”, „fegyvergyakorlat” „Őszi gyakorlaton résztvevő egységek tartalékosainak behívása.” Rejtett célja: meglepések kivédésére még az eddignél is fokozottabb készenlét és előkészület egy esetleges bekövetkező nyílt mozgósítás végrehajtására. A folyamatban tett behívás nem egyéb, mint egy leplezett részleges mozgósítás.”*

A fentiekben is megismert Erdélyben állomásoztatott katonaság jelentős része a magyar-román határ közelében, fő irányokban helyezkedett el.

Részleteiben:

„A magyar-román határmenti övben állanak.

a, a béke hadosztályok

b, a 2. hegyi vadászdandár és a 16. ho. közé még f. évi április közepén előrevont Marosvásárhelyi 20. hadosztály.

c, a 17. ho. mögött az ugyancsak áprilisban előrevont 1. hegyi vadászdandár.

d, Belényes környékén, a 17. ho. D-i szárnya mögött a 3. hegyi vadászdandár.

A Temesvári 1. ho. területén a Marosvölgyben Mária Radna- Konop Marosasso területén a Turnu Severin-i 19. ho. zöme.

Nagyszalonta –Mezőbaj környékén az 1. lov. dd. zöme, Aradtól Ny-ra Ó-Pécke-Perjános-Vinga környékén az 1. és 4. lov. dd. részei

Összesen a Sebes-Körös vonaltól É-ra 3 ho 3 dd + 1 lov dd, a Sebes-Körös vonalától D-re 2 ho. + kb. 2 lov. dd.”

A fenti állományhoz még valószínűleg terveztek megerősítést, mivel a román vasutaknál Kolozsváron mintegy 60 szerelvény összeállítást rendelték meg. Ezen kívül Bukarest és Brassó irányából kb. 20 csapatszállító vonat futott Ny-i irányba. A magyar-román határ teljes hosszába a határőr ezredeket kiegészítették. A határőr őrsök békelétszámát 2-3 szorosára megemelték.

A helyzettájékoztatóban információt kaphatunk szabadcsapatok szervezéséről is, amelyek gyér fegyverzettel vannak ellátva, tagjaik menekült cseh fegyverek voltak. Tagjaik a határőr őrsök mellé vannak beosztva.

¹⁷¹ Ebben az időszakban a németek is az őszi gyakorlatra való felkészüléssel indokolták a mozgósítást, amely leple alatt felvonultak a lengyel-német határon.

A fegyveres erő növelése mellett a román-magyar határ teljes hosszában folytatnak erődítéseket, széles és mély csatorna építéseket.

*Lengyelország*¹⁷²

Lengyelország ekkor a világ és az európai politika központjába került a német-lengyel konfliktus, és az abból következhető háború miatt.

Magyarország 1939. március 15-én lett ismét szomszédja¹⁷³ Lengyelországnak, de az ismert lengyel-magyar barátság miatt is a magyar politikai és katonai vezetés kitüntetett figyelemmel kísérte az eseményeket.

Hitler 1939 márciusában¹⁷⁴ a korábban 1934-ben kötött barátsági szerződésről megfeledkezve éles hangon követelte Danzig (Gdansk) lengyel kikötő átadását, majd áprilisban felmondta a Pilsudszkyval kötött német-lengyel megnemtámadási szerződést. Eközben Lengyelország Angliával és Franciaországgal kötött szerződést, amelytől a béke fennmaradását és a német-lengyel háború elkerülést remélte. Keleti szomszédjától az 1920-as háborúk miatt hasonlóan tartott, mint Németországtól.

A fentiek hatására Lengyelország nem maradt tétlenül melyet a **helyzet tájékoztatóban** leírtak is igazol. E szerint: „1939. március vége óta a lengyel hds 50% -ig mozgósított állapotban van. A hds. jelenlegi ereje a határőrséggel együtt kb. 42 felemelt állományú ho-ból áll, ebből 30 béke ho., 10 kombinált ho. és 2 ho-nak megfelelő határőrség. A hds. összlétszáma kb. 900 000 főre becsülhető. VIII. 22-én délben az ált. mozgósítást elrendelték.”

A lengyel vezetés a nyugati határszakaszon az erődítési munkálatokat elrendelte, míg Kárpátalján az utak és vasutak hidak robbantását előkészítették, aminek oka az lehetett, hogy tudtak a németek Szlovákiában jelenlevő katonai erejéről, és nem zárták ki a magyar irányból való német támadást sem. Az utóbbira Teleki magyar miniszterelnök a német kérés elutasítása miatt nem kerülhetett sor. A lengyelek a számukra rendelkezésre álló katonai erőt¹⁷⁵ 3

¹⁷² Az 1938. szept. 29-ei müncheni egyezmény után az egykori tescheni Szilézia nyugati felének lengyel lakosságú területei, Csatca és a Magas-Tátra vidékének néhány keskeny sávja került lengyel uralom alá. Így Lengyelország területe 389 437 km²-re, lakossága 33 millió főre növekedett. Forrás: II- világháború lexikon CD

¹⁷³ **A magyar-lengyel határ visszaállításának** lehetősége az 1938-as Münchener Paktum aláírásával csillant fel. Ám az I. bécsi döntés a kérdést, és Kárpátalja hovatartozását nem érintette. Erre csak **1939-ben Kárpátalja** (német jóváhagyással) **magyar** katonai **megszállásával került sor**. A magyar csapatok kijutottak a történelmi határokra, és egy jelentős szakaszon visszaállt az ezeréves magyar-lengyel határ. A közös határ helyreállítását mindkét országban nagy szimpátiával fogadták. Maga a közös határ növelte az országok nemzetközi mozgásterét is. Ez idő tájt a magyar határ őrizete katonai feladat volt. Így az új határok védelmének megszervezése a honvéd határvédelem dandárokra hárult. Ennek gyakorlati megvalósulása során a végrehajtó magyar határvédelem alegységeket a lengyel határőrök díszszázada fogadta. Ettől kezdve a történelmi határokon a két ország határőrei szorosán együttműködtek, például közösen járőröztek.

¹⁷⁴ Majd április 11-én aláírta a Lengyelország lerohanásáról szóló haditervet.

¹⁷⁵ Lengyelországnak a békeszervezete a következő volt:

hadseregcsoportha és két tartalék hadseregcsoportha osztották, melyek felvonulási területe a német-lengyel határ övezete lett. A helyzet érdekessége, hogy a háború 17. napján Lengyelországot megtámadó, majd területének egy részét elfoglaló Szovjetunió elleni védelmi előszítéséről a magyar felderítésnek nem volt tudomása.

A helyzettájékoztató megítélése szerint:

„Lengyelország háborús készsége teljes mértékben fenn áll. Danzig erőszakos megszállása esetén számolni lehet LO beavatkozásával és a fegyveres konfliktus kitörésével. A német-orosz közeledés katonai kihatásai súlyosan érintik Lengyelországot. A nyugati nagyhatalmak magatartásától függ, hogy Lengyelország változatlanul ki fog-e tartani eddig követett németellenes politikája mellett.”

A háború kirobbanásáig mindenki reménykedett. A németek, hogy megkapják az áhított területeket, (ennek ellentmond az aláírt lerohanási terv és a titkos mozgósítás) a lengyelek pedig, hogy nem kerül sor a háborúra. Az események azonban teljesen mást eredményeztek. Lengyelországban ezek a félelmek valóra váltak, amikor a német-lengyel háború 17. napján Lengyelországot keletről Szovjetunió megtámadta, ezzel a harapófogóba került ország fegyveres ereje az összeomlást nem tudta elkerülni.

*Jugoszlávia*¹⁷⁶

Jugoszláviában is sorra került a tartalékosok mozgósítására, több korosztály behívására. 1939-ben a hadsereg létszáma 3-400 000 fő között mozgott, melyhez még egy jelentősebb létszámot hívtak be az őszi gyakorlat lebonyolításához, mely egyben „*próba mozgósítás jellegével fog bírni.*” .

A magyar-jugoszláv határ mentén csaperősítéseket, és tábori erősítéseket hajtottak végre.

„A zágrábi vasút-igazgatóság területén nagyobb mennyiségű vasúti kocsikat vontak össze.”

10 hadtest, 30 hadosztállal (ebből kettő hegyi);

- 40 lovasezred (dandárokba és 1 lovashadosztályba szervezve);
- 700 harckocsi (század, zászlóaljba szervezve);
- jelentős számú légvédelmi tüzérség, és műszaki csapatok;
- 107 nehéz üteg, amelyből 11 motorizált 400 löveggel;
- 51 határvédő zászlóalj;

a légi erő 3 csoportra (dandárra) tagozódott, 6 repülő ezreddel, összesen 1600 géppel.

Forrás: A német-lengyel háború tapasztalatai. Tanszégdlet 1940. Bp. HL Vezérkari főnök iratok B/229-277/1464/88.

¹⁷⁶ A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság viszonylag nagy ország volt, területe 248.666 km² lett. 1929-ben Sándor király bevezette a diktatúrát, ami a korszak Európájában nem szokatlan. Országának új nevet (Jugoszlávia) és új addig soha nem látott területi felosztást adott. Az ország nevét Jugoszláviára változtatta, ezzel azt próbálta kiemelni, hogy a szerbek, horvátok, szlovének egy nemzet, ezzel párhuzamosan be is tiltotta a nemzeti megnyilvánulásokat.

Meglepőnek számított, hogy a jugoszláviai angol bányaérdekeltségű tisztviselőket ebben az időszakban visszarendelték Angliába.

*Szlovákia*¹⁷⁷

Szlovákia¹⁷⁸, Magyarország É-i szomszédja, mint német bábállam, teljes német befolyás alatt állt, és területe a német hadsereg felvonulási területének számított. Mindezeket támasztják alá az első helyzettájékoztatóban Szlovákiáról leírtak is.

„A szlovák csapatmozgás igen nagymérvű. Ezt az a körülmény idézi elő, hogy a Nyugat-Szlovákia-i és a Felső-Vág völgyének helyőrségeit a német katonaság részére ki kell üríteni. A szlovák alakulatok egy része a kiürítendő helyőrségek közeli falvaiban helyezkedett el, míg másrészt a lengyel határra szállították. Utóbbiakat megítélésünk szerint a német hadvezetőség függönyként használja fel a német felvonulás burkolására.”

A fentiekén kívül a szlovák csapatmozgásokból következtetni lehet a lengyel-szlovák határ megszállására is. Ám a szlovák csapatmozgások mellett a jelentés nagyon jelentős német csapatmozgásokról is beszámolt. Így például a Zsolnára beérkezett 3 német hadosztályról, továbbá a jelentés készítője egyértelműsíti, hogy a már Szlovákiában lévő német hadosztályok Lengyelország ellen vonultak fel. Ez mellett a szlovákok a magyar-szlovák határt őrzőket is megerősítették.

1939. augusztus 24-én a bécsi rádió 13.10 ó r a i . szlovák nyelvű híradásában él és támadást intézett Lengyelország ellen. A híradást a következőkkel fejezték be.: ***„A leszámolás ideje igen közel van és a szlovákok a németekkel együtt győzni fognak.”***

Mint az köztudott, ennek a leszámolásnak a kezdete tényleg nagyon közel volt: 1939. szeptember 01. 04.45. perckor elindultak a német csapatok Lengyelország lerohanására.

Összegzés:

¹⁷⁷ 1938 szeptember 29-én az európai nagyhatalmak aláírták a müncheni egyezményt. Ennek következményeként a főként németek lakta Szudéta vidéket a Német Birodalomhoz csatolták. November 30-án Edvard Benes Csehszlovákia köztársasági elnöke lemondott majd Szlovákia autonómiát kapott, mely ekkor már kevésnek bizonyult. Az autonóm Szlovákia miniszterelnöke Josef Tiso lett. 1938 november 2-án született meg az első bécsi döntés. Ennek következményeként visszakerült Magyarországhoz Szlovákia déli főként magyarlakta határsávja. Kisebb helyi villongásoktól eltekintve ekkor még nem volt komolyabb incidens.

¹⁷⁸ Augusztus 24-én megjelent SLOVÁK a hadseregről: ...egyik n a p r ó l a másakra é p ü l t f e l a szlovák tisztikar és ma már büszkén á l l a p i t h a t j u k meg, hogy a szlovák hadsereg s z e r v e - z é s és kiképzés tekintetében európai nívón áll. Ugyancsak a SLOVÁK j e l e n t i , hogy a kormány katonai . : h e t i l a p o t jelentet meg, amelynek elme: SLOVENSKE VOJSKO . A lap első száma szeptember 15 . - é n j e l e n i k meg,

Az első helyzettájékoztató a második világháború közvetlen kitörése előtt készült, melynek következtében tartalma a háborúra készülő szomszédos országok katonai tevékenysége.

A jelentés szerzője szakszerűen bemutatta, hogy Lengyelország teljesen tudatában volt annak, hogy Németország részéről támadásra számíthat, ugyanakkor nem készült a szovjet agresszióra.

A mai napig adósai vagyunk Szlovákia II. világháborús szerepének tisztázásával, amit a helyzettájékoztató egyértelműsít, azaz Szlovákia tevékenyen részt vett Lengyelország megtámadásában.

Magyarországot körbevevő kisantant államok és utódai mind erős határvédelmet épített ki, és 1939 augusztusában jelentős csapat erőket koncentrált, illetve rejtett mozgósítást hajtott végre.

Források:

1. A német-lengyel háború tapasztalatai. Tansegédlet 1940. Bp. HL Vezérkari főnök iratok B/229-277/1464/88.
2. Első helyzettájékoztató HL: VKF 4735. sz. VI/Elnöki I. sz. osztály 1939. 08.24.
3. MTI híradásai 1939. augusztus 23-24.
4. Sallai János: Forró ősz a lengyel-magyar határon (1939). Budapest 2009.

DOKTORANDUSZOK FÓRUMA

BESENYŐ JÁNOS - BOKÁNYI ZOLTÁN

AZ OROSZ VÉDELMI IPAR ÉS AFRIKA

Bevezető

Oroszország rendkívül erős versenyhelyzetbe került a fegyverrendszerek nemzetközi piacán – ahhoz ugyanis, hogy nagyhatalomnak tekintsek, annak megfelelően kell fellépnie ebben a kompetitív közegben. Az egyik alapvető motívum Moszkva nagymértékű fegyverértékesítési törekvései mögött pontosan a nagyhatalmi státusz iránti vágy, amely az orosz külpolitika mozgatórugója is egyben.

Magas rangú orosz tisztviselők gyakran hangoztatják, hogy az orosz fegyverek költsége alacsonyabb, állításuk szerint kiváló minőségűek és ezáltal komparatív előnyöket élveznek a külföldi értékesítés viszonylatában. Az elemzések tükrében azonban a valóság eltérő képet mutat. Négy tendencia figyelhető meg, amely veszélyezteti az orosz fegyverreladások nemzetközi versenyképességét.

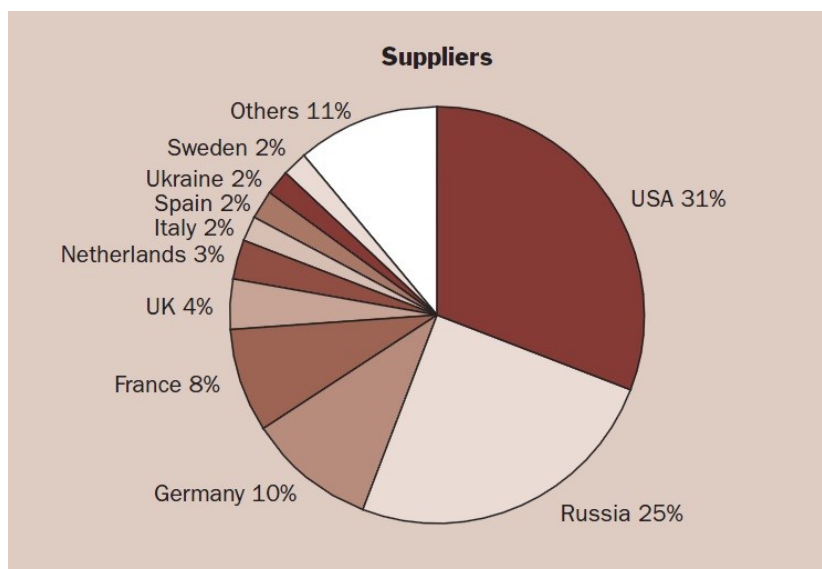
Kína és India saját fegyvergyártásba, és ezáltal kapcsolódó iparuk kialakításába fogott, ez pedig jelentősen csökkentheti a releváns orosz termékek iránti jövőbeli kereslet mértékét. Peking olyan saját, versenyképes védelmi rendszerek fejlesztésén dolgozik melyeket a poszt-szovjet térség országaiba tervez exportálni, így közvetlen versenyhelyzetbe kerülve Oroszországgal.

A fokozódó verseny következtében Oroszország néhány esetben háttérbe szorult, főleg a katonai technológiák és azok exportja felett gyakorolt kontroll elégtelensége miatt. Kiváló példa a jelenségre a kínai gyártmányú L-15 gyakorlógép, amely közvetlen másolata az orosz JAK-130-nak.

Peking a „klónozott” orosz fegyverrendszereket jelentősen alacsonyabb áron kínálja, ami az agresszívként jellemzett értékesítési stratégiával kombinálva valós veszélyt jelent az orosz üzleti pozíciókra a fejlődő világ piacain.

Az orosz katonai termékek és fegyverrendszerek többsége minőségéből fakadó problémáktól szenved, ami szintén a nemzetközi fegyverpiacon elfoglalt pozícióját fenyegeti. Számos bel- és külföldi elemző rámutatott, hogy az orosz védelmi ipar nem képes elegendő számú, vagy megfelelő mértékben megbízható és modern fegyverrel ellátni az ország fegyveres erőit. Ennélfogva a külföldi fegyverreladások is elkerülhetetlenül nehézségekbe ütköznek. Moszkva által külföldi értékesítésre is szánt legújabb generációs haditechnikai cikkek (SZU-34

és SZU-35, MIG-35, S-400, Iszkander) 30 éves, késői szovjet projektek továbbfejlesztett változatai. Az orosz média kiemelten foglalkozott a problémakörrel és többször is rávilágított a felvázolt jelenségekre.

1. ábra: haditechnikai cikkek értékesítő országok százalékos részesedése a nemzetközi fegyverkereskedelemből (Forrás: SIPRI Arms Transfers Database, <<http://armstrade.sipri.org>>)

A védelmi ipar Oroszországban emellett jelentős nyomás alá került a pénzügyi körülményeknek köszönhetően is, főleg a kutatás-fejlesztés igényes ágazatok esetében. 2008 előtt az rubel folyamatos felértékelődése következtében az orosz termékek drágábbá váltak, így más, alacsony áron értékesítő gyártók (pl. Ukrajna) nagyobb teret nyerhettek a nemzetközi piacokon. Az elmúlt 2 év pénzügyi és gazdasági válsága tökehiányt idézett elő, ami szintén érzékenyen érintette az orosz fegyvergyártó cégeket, hiszen az általuk kivitelezett projektek döntő többsége fokozottan tökeigényes. Mindezek együttes hatása azt eredményezheti, hogy az orosz haditechnikai termékek exportja azon pár országra korlátozódhat a jövőben, melyek politikailag azonosulni tudnak Oroszország külpolitikai elképzeléseivel, esetleg más forrásból nem tudnak fegyvert beszerezni, vagy még nem építették ki saját védelmi iparukat. Következésképpen Oroszországnak azzal a növekvő kockázattal kell szembesülnie, hogy a fegyverek piacán egyre kevésbé jelentős szerepet fog betölteni, ahol mind a modern felszereléseket gyártó és értékesítő országok által létrejövő versenyhelyzet és a belföldi kereslet egyaránt növekvő tendenciát mutat.

Richard Grimmert, az Egyesült Államok Kongresszusi Kutatószolgálatának (US Congressional Research Service) munkatársa kutatásai során hasonló eredményre jutott. 2008-ban jelentős mértékben estek az orosz nemzetközi fegyvereladások, főként a globális pénzügyi válságnak és ennek nyomán a kormány költségvetési politikájának köszönhetően. Grimmert számításai szerint Oroszország 3,3 milliárd USD értékben kötött fegyverszállítási szerződéseket a fejlődő országokkal, ami komoly csökkenést jelez a 2007-es, 10,4 milliárd USD értéke-

sítési összértékhez képest. Ezen adatok alapján Oroszország a második helyen található a fejlődő országokkal fegyverkereskedelmet bonyolító országok sorában (első helyen 2008-ban az Egyesült Államok áll (29,6 milliárd USD), a harmadikon pedig Franciaország (2,5 milliárd USD)).

Bár a közelmúltbeli fejlemények azt mutatják, hogy Oroszország némely esetben a nyugati országokhoz fordul haditechnikai cikkek beszerzéséért, ennek ellenére továbbra is erőteljesen rivalizál velük a fegyverexport tekintetében. A versengés egyik legjellemzőbb formája a vásárló országgal kialakított közös projekt, mint például az Indiával közösen fejlesztett BrahMos robotrepülőgép.

A jelenlegi gazdasági körülmények között, továbbá azt is számba véve, hogy a fegyverrendszerek piaca korábban is a keresleti piac jellemzőit mutatta (az adott termékek kínálata nagyobb, mint a velük szemben fennálló kereslet mértéke) a potenciális ügyfelek képesek elérni, illetve kikényszeríteni, hogy a technológiai transzfer, és/vagy a gyártási kapacitás részleges áthelyezése is az adott szerződés részét képezze.

Moszkva természetesen érzékeli a felvázolt tendenciákat, és tisztában van azzal, hogy a közös projekteken alapuló tranzakciók nem termelnek olyan szintű árbevételt, mint a közvetlen értékesítések, azonban hosszú távú kapcsolatok kialakítására képesek a két ország hadiipara között.

Az orosz védelmi ipar előtt álló kihívások

A Szovjetunió idejében a szovjet védelmi ipar elsődleges célja a Vörös Hadsereg felfegyverzése volt, ami a legnagyobb nemzeti prioritást jelentette, és ez a rendelkezésre álló legfejlettebb technológia és a tehetséges munkaerő allokációjában is megnyilvánult. Az iparág azonban ugyanazokkal a problémákkal kellett szembenézzen, amivel a központilag irányított szovjet gazdaság általában szembesült. Minden vállalatnak az éves terv határozta meg, hogy milyen terméket milyen volumenben állítson elő, és végül ezeket hova szállítsa. A központosított tervgazdaság merev rendszere olyan egyszerű árucikkek szétosztása esetében működött megfelelően, mint a búza és az acél. Azonban nehezen birkózott meg olyan összetett ipari cikkekre jellemző kihívásokkal (ipari formaterv előre nem látott megváltoztatása, minőségellenőrzés által feltárt hibák javítása), mint például egy repülőgép.

A jutalmak alapjául az adott mennyiségi kvóta túlteljesítése szolgált, azonban a terven felüli termelés azt a kockázatot hordozta magában, hogy az vált a következő évi célteljesítménnyé. Ebből kifolyólag a vállalatok vezetői gyakran hosszú távon ugyanolyan technológiai megoldásokat preferáltak, és csak kis mértékben teljesítették túl a kijelölt volument. A minőségellenőrzés sokszor nem volt elégséges mértékű, az ezzel kapcsolatos hivatalos panaszok kivizsgálása és orvoslása pedig több időt vett igénybe, mint maga a termelési folyamat tervezési fázisa.

A katonai felszerelések gyártása során a fő célkitűzés az egyszerűség, illetve a megbízhatóság volt; az adott eszközhöz szükséges alkatrészeket szabványosították, számukat megpróbálták a lehető legkevesebbre csökkenteni. A teljesítmény kiszámíthatóságának érdekében az új konstrukciókhoz is már létező alkatrészek felhasználásával számoltak. Ennek a gyakorlatnak köszönhetően a legkevésbé képzett és tapasztalt szovjet katona, vagy külföldi vásárló is kezelni tudta ezeket. A hátránya azonban a szovjet hadiipari komplexumra hatott vissza, amely hiába volt kiemelt prioritás az ország vezetése számára, az 1980-as évekre a felszerelések többsége elavult.

A Szovjetunió összeomlásával az orosz védelmi ipar mély válságok időszakába lépett, melyből még mindig nem sikerült teljesen kilábalnia. Az iparágban továbbra is körülbelül 1 700 cég van jelen, közel 1,5 millió embernek ad munkát, így az egyik legnagyobb hadiipari komplexum a világban. Ennek ellenére az említett problémák fennállnak: nincs abban a helyzetben, hogy a fegyveres erőit modern fegyverzettel és felszereléssel lássa el, illetve ezeket időben, terv szerint előállítsa. A szovjet rendszer szétesésével a beszállítói láncok is szétzilálódtak. A reformok hiánya és a kereslet összeomlása miatt az 1990-es években csak pár vállalat tudta megengedni magának, hogy új technológiákba fektessen be. 2007-ben a védelmi ipari cégek 37 %-a volt gazdasági szempontból jó állapotban, és 23 % százalék állt a csőd szélén. A pénzügyi és gazdasági válság kirobbanásakor az orosz kormány 1,5 milliárd USD értékű mentőcsomaggal segítette ki a hadiipari vállalatokat.

A már meglévő és új problémák minőségbeli gondokhoz vezettek, és több esetben csak késve tudta az orosz fél teljesíteni a megrendeléseket. Ezt jól demonstrálja az Algériának értékesíteni kívánt 34 db MIG-29 vadászgép esete. Algír már az első leszállított tétellel (15 db) kapcsolatban arra panaszkodott, hogy a gépekben használt és néhány esetben rozsdás alkatrészek találhatóak. Moszkva annak érdekében, hogy védelmi iparának hírnevét védje, visszavonta a kérdéses vadászgépeket, és saját országa légieréjébe helyezte át őket.

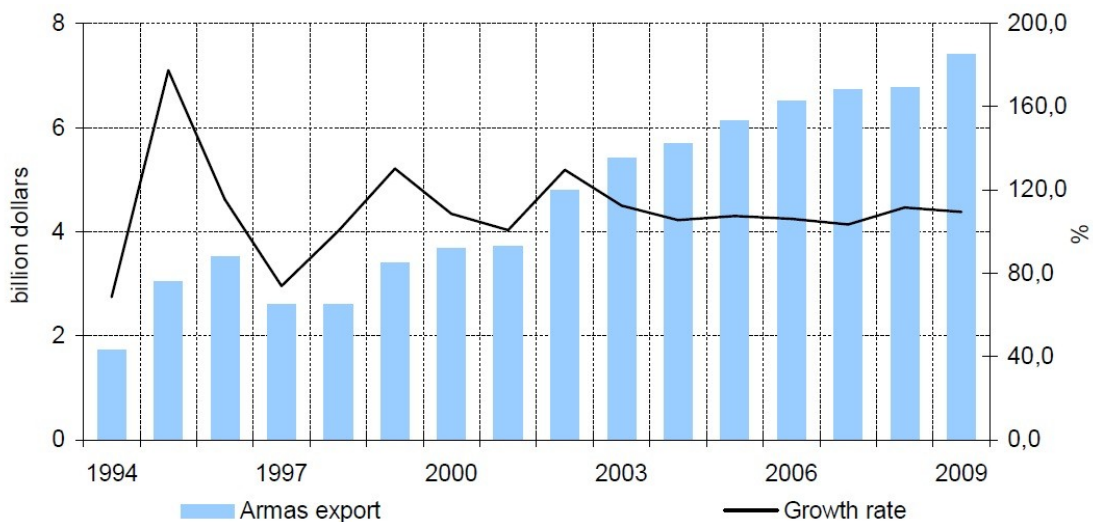
Szintén gondot jelent az elöregedő munkaerő és a szovjet idősakra jellemző munkakultúra, amely az utasítások elvégzését részesíti előnyben az egyéni kezdeményezésekkel szemben. Ez a jelenség viszont az iparág felépüléséhez szükséges innováció ellensége. Számos modernizációs projekt indult már el, de döntő többségük régebbi fegyverrendszerek tökéletesítésével foglalkozott, vagy olyan rendszerek továbbfejlesztésével, melyek kutatása-fejlesztése még a szovjet időkben kezdődött meg. Ennek hatásaként a fegyveres erők felszereltsége inkább attól függ, hogy az őket kiszolgáló ipari bázis mit tud előállítani, és nem attól, hogy mire lenne pontosan szükségük. Ez főleg konvencionális fegyverekre igaz, ahol a ternelés láthatólag leginkább egy tömeghadsereg kiszolgálására alkalmas, mint modern eszközöket használó erők felfegyverzésére. 2009 elején az orosz védelmi minisztérium Izraeltól vásárolt pilóta nélküli repülőgépeket (UAV), mivel a hazai ipari komplexum nem tudott olyan megfelelő minőségű és megbízható modellt felmutatni, amely sorozatgyártásba kerülhetett volna.

Az orosz fegyverexport intézményi háttere

Az 1990-es években két állami vállalat, a Roszvoruzsenyije és a Prom-export volt felelős az orosz fegyverek exportjáért. A két cég 2000 novemberében egyesült, létrehozva a Rosoboronexport Állami Társaságot. Mint egyetlen, állami fegyverkereskedelmi ügynökség a Rosoboronexport lett felelős a katonai és kettős rendeltetésű, valamint kapcsolódó technológiák és szolgáltatások exportjáért és importjáért. A vállalatot abból a célból hozták létre, hogy újrastrukturálja a katonai és technológiai együttműködést Oroszország és a külföldi államok között, hosszú távú kapcsolatokat építsen ki a vásárló országokkal és megerősítse Oroszország helyét a nemzetközi fegyverpiacon.

A cég 2003-ban a Katonai-Technikai Együttműködés Szövetségi Szolgálatának (Federal Service of Military-Technical Cooperation) felügyelete alá került, mely szerv később azonban kikerült a védelmi minisztérium hatásköréből, és közvetlenül az államfőnek lett alárendelve. Később, 2006-ban Rosoboronexport új ellenőrző szerve az akkor újonnan felállított Védelmi Ipari Bizottság (Military-Industrial Commission) lett.

A vállalat szoros szakmai kapcsolatot alakított ki a védelmi minisztériummal, közös munkájuk célja a konvencionális fegyverek kereskedelmének fokozott kontrollja, a katonai kutatási-fejlesztési projektek finanszírozása a fegyverkereskedelmen keresztül, a fegyveres erők felszereltségének és képzettségének javítása, és a többi FÁK-tagországgal való hatékony katonai-technikai együttműködés kialakítása.

2. ábra: az orosz fegyverexport alakulása 1994 és 2009 között. A kék oszlopok az külföldön értékesített hadianyag abszolút mértékét mérik milliárd dollárban, a fekete vonal pedig az értékesítési volumen növekedési ütemét. (Forrás: *Institute for Financial Studies*, <<http://www.ifs.ru>>)

A Rosoboronexport tevékenységei többek között az alábbiak:

- Katonai és kettős szolgáltatású termékek és szolgáltatások kivi-tele/behozatala.
- Külföldi licenz-alapú fegyver- és felszerelésgyártás megszervezése.
- Vevők számára leszállított fegyverek és felszerelések karbantartása, javítása.
- Orosz gyártmányú fegyverek és felszerelések modernizációja.
- Külföldi szakemberek képzése a leszállított eszközök működtetésére és karbantartására Oroszországban és a vásárló fél országában.
- Technikai segítségnyújtás és közreműködés katonai infrastruktúra kiépítésében.
 - Orosz védelmi ipari cégek által kifejlesztett, polgári célú innovatív termékek promóciója.

A külkereskedelmi vállalat szerepe az évek során mind politikai, gazdasági és ipari kontextusban jelentősen megnőtt. 2006 végére a cég éves exportjának értéke elérte az 5-6 milliárd USD-t, mely össze az orosz katonai kutatás-fejlesztés és beszerzések fő forrásává vált. 2007 elejére a Rosoboronexport a polgári szektorban is terjeszkedésbe fogott, több, az autóiparban és kohászatban működő céget vásárolt fel.

Orosz fegyverexport Afrikában

Az Oroszország és Afrika közti gazdasági kapcsolatok egy különös szférája a fegyverkereskedelem. Jól ismert a tény, hogy a Szovjetunió tanácsokkal és fegyverekkel látta el bizonyos afrikai országok csapatait. Ennek ellenére a szituáció radikálisan megváltozott az 1990-es évek elején, amikor az oroszországi gazdasági helyzet hanyatlása miatt a fegyverexportokért való fizetés módja hiteltől készpénzre váltott. Ugyanebben az időben az úgynevezett „demokratikus” tömegmédiáiban Oroszországban kampányt indított a fegyverek eladása ellen, immorálisként megbélyegezve azt. Ez számos hagyományos fegyverpiac elvesztéséhez vezetett, amelyeket Nyugati, főleg amerikai és brit beszállítók vettek át. Azonban az elmúlt években visszafordult a folyamat, de hangsúlyozni kell, hogy az orosz kormány megerősítette az irányítását a fegyverkereskedelem felett és figyelembe veszi az ENSZ minden szankcióját és korlátozását.

A Közép-, Észak- és Nyugat-Afrikába irányuló konvencionális fegyverszállítások a 2004 és 2008 közötti időszakban a nemzetközi fegyverkereskedelem 3 %-át tették ki. Figyelembe véve az érintett régió országainak védelmi költségvetését, és abból fakadó lehetőségeit nem meglepő, hogy a szállítások volumene igen alacsony. A régió összesített, katonai célú kiadásait 9,5 milliárd dollárra becsülték 2007-ben, ami a globális katonai költségek csupán 0,7 %-a. A régió belül az említett összeg 41 %-át Algéria költötte el, 25 %-át Marokkó, 10 %-át Nigéria, Líbiai pedig 7 %-át.

Bár a globális fegyverkereskedelem mértékét tekintve ezen országok releváns importja elenyészőnek tekinthető, a kisebb volumenű fegyverszállítások fontos szerepet játszottak a régióban kialakult közelmúltbeli konfliktusokban. Ráadásul a nem megfelelő katonai tervezés és a határozottan jelenlévő korrupció köszönhetően sokszor felesleges mértékű fegyvervásárlásokat eredményez, ami jelentős terheket ró ezen államok gazdaságára, többek között súlyosbítja eladósodottságukat mértékét.

A közép-, észak – és nyugat-afrikai országok fegyvergyártási képessége igen korlátozott, így nagymértékben alapul külföldi technológiák és alkatrészek behozatalára. A régió legjelentősebb fegyverimportőre Algéria volt, amely az ország folyamatban lévő haderőreformjának is tulajdonítható. A reform keretében az észak-afrikai ország 180 db T-90-es harckocsit, 28 db SZU-30Mk típusú vadászpilótát, 2 db tengeralattjárót és több légvédelmi rendszert is vásárol Oroszországtól.

A rendelkezésekre álló adatok alapján 2004 és 2008 között a régió fő fegyverszállítója Oroszország volt: az említett országokban értékesített haditechnikai cikkek 74 %-a orosz gyártmány. A kiemelkedő mértékű fegyverszállítások legvalószínűbb indítéka a közvetlen gazdasági előny elérése Afrikában. Több esetben a megkötött fegyverüzletek politikai befolyásszerzésre, és ásványkincsek feletti ellenőrzésre is irányulnak. A Rosoboronexport vezérigazgatója 2008-ban arról beszélt, hogy fontolóra veszik a természeti erőforrások feltárásának kizárólagos jogait, mint a fegyverszállítások ellenértékét. Más esetekben az orosz fél abból a megfontolásból értékesített rendkívül alacsony áron hadianyagot a kontinensen, hogy a vásárló országok békefenntartói képességeit javítsa, nagyobb határfokkal legyenek képesek a belső stabilitás megőrzésére és az emberkereskedelemmel szembeszállni.

Orosz külpolitika Afrikában

Nem csak, hogy Oroszországnak soha nem voltak gyarmatai Afrikában, de még lényegesen hozzá is járult a gyarmati rendszer felszámolásához különböző módokon: az ENSZ Általános Ülése által 1960-ban elfogadott „Declaration on Granting Independence to Colonial Countries and Peoples” kezdeményezésétől a függetlenségi (elsősorban dél-afrikai) mozgalmak sokoldalú (és katonai) támogatásig. Oroszország „visszatérését” Afrikába Medvegyev elnök egyiptomi, nigériai, namíbiai és angolai látogatásai is kihangsúlyozták. Valóban, ez az út egyedi jelenség, hiszen egyik korábbi orosz vezető sem látogatta meg a trópusi Afrikát, bár 2006-ban Vlagyimir Putyin már átkelt az egyenlítőn, hogy látogatást tegyen Fokvárosban.

Medvegyev látogatása meggyőző bizonyítékul szolgál arra, hogy az orosz vezetés Afrika felé fordította figyelmét. Medvegyev kijelentette, hogy „*az 1990-es években nem igazán figyeltünk oda távoli kontinensekre, mint Afrika vagy Latin Amerika, de most kötelesek vagyunk megtenni*”. Továbbá, egy újságíró kérdésre adott válaszában az orosz elnök bevallotta, hogy „*igazság szerint majd-*

hogynem elkéstünk. Korábban kellett volna elkezdenünk együttműködni afrikai partnereinkkel, azért is, mert a velük való kötelékünk töretlen és évtizedek baráti viszonyán alapul”.

Medvegyev megjegyzése a töretlen kötelékekről megfelel a valóságnak. Csakugyan, Oroszország „visszatérése” Afrikába, ahogy újságírók és kutatók azt gyakran leírják, egy egyszerű ok folytán hibádzik: Oroszország soha nem hagyta el Afrikát. Még az 1990-es években is, amikor a figyelem nagyrészt elterelődött Afrikáról, Oroszország 40 nagykövetséget tartott fenn különböző afrikai országokban, és több ezer afrikai diák folytatta tanulmányait orosz egyetemeken. Az 1990-es évek elején, Jelcin Oroszországa, a hírhedt külügyminiszter, Andrej Kozirev irányításával, feláldozta az orosz külügy számára fontos irányokat, Afrikát és a déli kapcsolatokat. A hiábavaló próbálkozás célja: kedvezni a nyugatnak a könnyű hitelek és a technológiai kereskedelem végett. Ebben az időszakban számos orosz konzulátust, nagykövetséget és kulturális központot bezártak afrikai országokban, továbbá a legtöbb kereskedelmi missziót és szovjet érában indított gazdasági projektet leállították.

Ez a szemléletmód két fő tényezővel magyarázható. Abban az időben az IMF által felajánlott „reformok” nagyban meggyengítették az orosz gazdaságot. Ennek ellenére az 1990-es évek elejének gazdasági összeomlása nem teljesen magyarázza meg, hogy Afrikára miért nem fordítottak elegendő figyelmet. Egy pszichológiai tényező is nagy szerepet játszott. A jobboldali média és az orosz politikusok bűnbakot csináltak Afrikából, Afrikát okolva az orosz vagyonok megcsappanásáért és azt állítva, hogy Afrika jelentős szerepet játszott a gazdasági összeomlásban: „kiette Oroszországot a házaiból és otthonaiból”. Ezzel szemben az a valóság, hogy a Szovjetunió gazdasági együttműködése afrikai országokkal kölcsönösen előnyös volt. Mindenesetre a hamis vádak károsan hatottak és különösen veszélyesnek bizonyultak, mert bátorították a xenofóbiát és a rasszizmust a poszt-szovjet Oroszországban.

Napjaink Oroszországában a Jelcin-korszak külügyi politikájára sokan úgy tekintenek, mint elvesztegetett évtizedre. Azóta Oroszország új külügyi stratégiát alakított ki. Az új külügyi megközelítést gyakran úgy tüntetik fel, mint a Jelcin és Putyin közti váltás termékét. Ezzel szemben a külügyi stratégiaváltás folyamata tulajdonképpen a harmadik világ egy szakértőjének, Jevgenyij Primakovnak 1996 januárjában történt külügyminiszteri kinevezésétől eredeztethető. 1996-ra világossá vált, hogy az orosz külügy egyoldalú támaszkodása a Nyugatra nem gyümölcsöző politika. Továbbá Moszkva egyre magabiztosabbá vált, hiszen az oroszországi helyzet javult a 2000-es években: Oroszország képes volt kifizetni államadóságának nagy részét és tekintélyes valutatartalékokat felhalmozni. Mindez arra bízta Moszkvát, hogy egy függetlenebb külpolitikát folytasson.

A nagyobb magabiztosságot még az is megerősítette, hogy Oroszországot felvették a G8-ak csoportjába (ennek ellenére a gazdasági miniszterek találkozóra nem szükségszerűen kapott meghívást), ami jelezte tagságát egy „kivált-

ságosak csoportjában”. Oroszországnak most az Afrikával való kapcsolatát ennek a háttérnek a tudatában kell kezelnie. Annak ellenére, hogy Oroszország új státuszával a nemzetközi presztízse is megemelkedett, Moszkvának ügyelnie kell arra, hogy hagyományos baráti kapcsolatai afrikai országokkal nehegy kárát lássák annak, hogy belépett az afrikai országokat gyarmatosítók és „kizsák-mányolók klubjába”.

Sajnálatos módon még a fejlett gazdasággal együtt sincs Oroszország abban a helyzetben, hogy egyenlő partnere legyen a többi G8 tagországnak a csoport Afrika „támogatását”, a szegénységből való kiségitését illető terveiben. Oroszország hozzájárult, hogy az afrikai országok adósságcsökkentéséhez (nagyjából 20 milliárd amerikai dollárral), és be is vezetett egy preferenciális rendszert a hagyományos afrikai árucikkekre (import vámok és kvóták korlátozása nélkül). Hátravan még egy fejlődési támogatás programjának kifejlesztése vagy egy olyan kormánytestület megalkotása, amely felelős lenne a segélyek célba juttatásáért.

Jelenleg az orosz segélyek nagy részét olyan nemzetközi szervezetek és alapítványok segítségével juttatják célba, mint a Globális AIDS, Malária és TB Ellenés Alap. Ezek a szerény hozzájárulások „felhígulnak” a folyamat során. Oroszország bevallott célja, hogy biztosítson egy stabil mintát a segélyeknek több-, és kétoldalú szinteken is, ami kitenné a GNP 0,7 %-át, ahogy az ENSZ azt javasolta. Ennek ellenére Oroszország előtt még hosszú út áll, mielőtt ennek az ígérétének eleget tudna tenni.

Oroszországnak több jelentős érdekeltsége van Afrikában, és arra törekszik, hogy kétoldalú kapcsolatokat építsen ki az ottani országokkal, és hogy együttműködjön Afrika kontinentális és területi szervezeteivel.

A politika terén Oroszországnak és sok afrikai államnak közös gondot jelent, hogy a nemzetközi rendszert egyes államok és régiók uralják. Valójában az orosz-afrikai kapcsolatok fontos szerepet játszhatnak abban, hogy szembe-szálljanak azzal a tendenciával, amely afelé mutat, hogy egy ország, vagy országok egy meghatározott csoportja ráerőltesse akaratát a világ többi részére. Orosz szempontból ez megakadályozhatja Oroszország elszigetelődését. A legtöbb afrikai állam és Oroszország is elkötelezték magukat egy többpólusú világ mellett, és úgy gondolják, hogy az ENSZ-nek kellene központi szerepet játszani ebben a többpólusú világban. Az afrikai államok nagyjából a negyedét teszik ki az ENSZ tagországainak, míg Oroszország állandó tagja az ENSZ Biztonsági Tanácsának, és az ENSZ egy olyan aréna ahol Oroszország és Afrika gyümöl-csöző együttműködést alakíthat ki.

Oroszország emellett érdekelt a béke és biztonság kérdéskörében is, és együttműködik afrikai országokkal és az Afrikai Unióval ezekben a kérdésekben. Oroszország részt vesz minden aktuális afrikai békefenntartó misszióban, sőt évente 400 békefenntartó afrikait képeznek ki az országban.

Ha figyelembe vesszük Oroszország érdekeltségeit, nehéz megérteni, hogy Moszkva miért nem tervez összehívni és eddig miért nem hívott össze egy felsőszintű Oroszország-Afrika Fórumot (ellentétben Törökországgal és Vietnámmal, és az ilyen országok száma folytonosan növekszik). Ahogy ez nyilvánvaló a sikeres „Oroszország-Afrika” Nemzetközi Parlamentáris Konferencia alapján, egy ilyen fórumot az afrikai országok szívesen látnának.

Medvegyev mostani utazása és más kétoldalú kommunikációs kísérletek során is észrevehető, hogy a gazdasági kötődések Oroszország és Afrika között lemaradnak a politikai interakciótól. Mindenesetre a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok szintjén javulás tapasztalható. 2008-ban növekedett a kereskedelmi forgalom és elérte a 8,2 milliárd dolláros csúcst (azonban a forgalom felét egyetlen ország, Egyiptom adta), bár 2009-ben a világgazdasági válság miatt visszaesett a kereskedelem. Akárhogy is, Oroszország és Afrika közt létrejöhetne egy teljes gazdasági együttműködés, amely potenciálnak a jelenlegi kereskedelmi szint jóval alatta van.

Több elemző úgy gondolja, hogy Moszkva aktívabb Afrikát érintő politikája egyfajta „politikai befolyásversenyt” képvisel Kínával szemben. Ennek ellenére Oroszország és Kína más és más típusú kapcsolatokat épít Afrikával. Például Oroszország nem versenyezhet Kínával vagy más országokkal az olcsó ruha vagy lábvisélet exportjának terén, de jó helyzetben van a fejlett technológiák eladásához. A szovjet/orosz mérnöki munka és tudomány mindig nemzetközileg elismert volt, és Oroszország továbbra is erős e téren, amihez piacot is tud találni Afrikában. Példának okáért Medvegyev mostani utazása alatt aláírtak egy megegyezést, hogy az „Angolai Szatellit Kommunikáció és Sugárzás Nemzeti Rendszerének” (Angolan National System of Satellite Communications and Broadcasting – ANGOSAT) finanszírozásához fejlett orosz technológiai és anyagi forrásokat fognak igénybe venni.

Továbbá Oroszországnak több potenciális befektetési lehetősége van Afrikában. Jelenleg az orosz cégek közvetlen befektetései Afrikában nagyjából 4 milliárd amerikai dollárra rúgnak, ami körülbelül a 4 százaléka Oroszország közvetlen külföldi befektetéseinek, míg a teljes orosz befektetések értéke Afrikában nagyjából 10 milliárd amerikai dollár. A világválság előtt 17 nagy orosz cég volt aktív 13 afrikai országban 44 létező és tervezett projekttel. A legaktívabb cégek a Gazprom (8 projekt), Lukoil (6), Alrosa, Rusal, Renkova, Rosatom, Norilsk-Nickel, Sintez (3). A fogadó országok közül Dél-Afrikában 10, Líbiában 7, Angolában 5, Algériában, Kongó Köztársaságban és Namíbiában 4, Nigériában 3 és Egyiptomban, Botswanában, Elefántcsontparton, Ghánában és Togóban 1 projekt működik.

Emellett Oroszországnak erősen érdekében áll, hogy együttműködést alakítson ki Afrikával a természeti javak terén. Bár, ellentétben Kínával és Indiával, az ásványkincsek importja Oroszországnak nem annyira kritikus jelentőségű, hanem inkább a célszerűséget szolgálja, hiszen a legtöbb ásvány rendelkezésre áll Oroszországban. Csakhogy a feltételek megnehezítik a kitermelésüket és fel-

használásukat, főleg Szibéria és az Észak-kelet távol eső tájain találhatóak, ahol az időjárás meglehetősen zord. Ennek eredményeképpen az orosz ásványi lelőhelyek 35 százaléka (beleértve a mangánt, krómot, bauxitot, cinket és ónt) veszít kereskedelmi jövedelmezőségéből.

Az együttműködés mind Oroszországnak mind az afrikai országoknak érdekében áll, hiszen 60 százaléka a világ természeti forrásainak, beleértve a biogenetikai forrásokat, a friss vizet és az ásványi anyagokat, Oroszországban és Afrikában található. Tehát mindkét oldal hasznára válna az összefogás, hogy megőrizhessék a szuverén jogukat ennek a vagyonnak a kezelésére. Különösen igaz ez az olyan próbálkozások fényében, amelyek „nemzetközi birtoktárgynak” akarják elkönyvelni a természeti forrásokat az „igazságosság helyreállításának” hamis ürügyén. Praktikus szempontból az együttműködés kölcsönösen jövedelmező lenne, ha például közös hozzáállás alapján alakítanák kapcsolataikat a transznacionális vállalatokkal, vagy ha egyeztetnék világpiaci erőfeszítéseiket, hogy ellensúlyozhassák többek közt az árak spekulatív, váratlan ugrásait.

Végül jó lehetőségek nyíltak az együttműködésre az oktatás terén is. Több mint 50,000 afrikai szerzett diplomát a Szovjetunióban, és jelenleg is 4,500 afrikai diák tanul Oroszországban. Továbbá az orosz kormány 700-ra növelte az afrikaiak számára fenntartott ösztöndíjak számát, bár ezek az ösztöndíjak igen szerények és valójában csak a tandíjat fedezik.

Áttekintve Oroszország és az afrikai országok viszonyának fejlődését, sürgős megvizsgálni a szerepet, amit az orosz államnak kell játszania a szorosabb kötelékek kialakításában. Egy orosz konszenzus tekintetbe veszi, hogy Afrika jelentős és fenntartható fejlődése még egy szabadpiaci gazdaságban is csak erős állami támogatással lesz lehetséges. Mostanáig nagyrészt csak a legnagyobb orosz cégek találtak piaci résekre Afrikában export tekintetében, így szükség van állami támogatásra, ami a kis- és középvállalkozásokat érinti, hogy azok megvethessék a lábukat.

Emellett még az egyes orosz cégek sikeres tevékenységei sem képesek egyedül garantálni az orosz-afrikai gazdasági kapcsolatok fejlődését. Jelentős hozzájárulásokra van szükség a kétoldalú, afrikai országokkal együtt alkotott, kormányok-közi bizottságoktól, bár sajnálatos módon néhány bizottság nem aktív vagy szunnyadó állapotban van.

Ugyanakkor egy jelenlegi trend azt mutatja, hogy az orosz üzletemberek Afrikában az önszervezés irányába tettek lépéseket. Az Orosz—Dél-Afrikai Üzleti Tanács egy kifejezetten vibráló és hatékony csoport (már ami az orosz részét illeti), amit Vlagyimir Putyin 2006-os fokvárosi látogatása után alapítottak. Környezetbarát technológiákat szorgalmazznak, amelyek a természeti javak racionális felhasználására irányulnak. Egy további és újabb példa a Szub-szaharai Afrikai Országokkal Való Együttműködés Bizottsága, amely az Orosz Kereskedelmi és Iparkamara pártfogásával jött létre az elmúlt évben. Ennek elnöke Vlagyimir Dmitrijev, a Vnesheconom Bank elnöke.

Összegzésként elmondható, hogy Oroszországnak és Afrikának szüksége van egymásra. Oroszország egy hatalmas piac, nem csak afrikai ásványok számára, hanem más, afrikai országok által termelt javaknak és termékeknek is. Ezzel egy időben Oroszország megújult érdeklődést és aktivitást mutat Afrikában, ami megerősíti az fekete kontinens országainak pozícióját régi és új külső szereplőkkel szemben. A jelek biztatóak az orosz-afrikai viszonytal kapcsolatban – szándéknyilatkozatokat és fontos egyezményeket írtak alá – a kérdés, hogy ezek a szándékok és egyezmények miképpen lesznek kivitelezve a gyakorlatban.

Felhasznált irodalom

1. Stephen J. Blank, 2007. *Rosoboroneksport: Arms Sales and The Structure of Russian Defense Industry*. [online] Strategic Studies Institute. <<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/files/pub749.pdf>> [letöltve: 2011-01-12]
2. Margarete Klein, 2009. *Russia's Military Capabilities*. [online] German Institute for International and Security Affairs. <http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2009_RP12_kle_ks.pdf> [letöltve: 2010-11-23]
3. Kirill Lebedev, 2010. *Russian Arms Exports Taking a Jump in 2009*. [online] Institute for Financial Studies. <http://www.ifs.ru/upload/080210-ob_en.pdf> [letöltve: 2011-01-04]
4. Vladimir Shubin, 2010. *Russia and Africa: Coming Back?* [online] Russian Analytical Digest nr. 83. <http://kms1.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/121789/_ipublication-document_singledocument/d0f2b999-cef5-4e36-84ab-66ea0dddca57/en/Russian_Analytical_Digest_83.pdf> [letöltve: 2011-01-08]
5. Pieter D. Wezeman, 2009. *Arms Transfers to Central, North and West Africa*. [online] SIPRI Background Paper. <<http://books.sipri.org/files/misc/SIPRIBP0904b.pdf>> [letöltve: 2011-01-08]
6. Richard F. Grimmett, 2009. *Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2001-2008*. [online] Congressional Research Service. <<http://www.fas.org/sgp/crs/weapons/R40796.pdf>> [letöltve: 2011-01-05]
7. Pamela A. Jordan, 2010. *A Bridge Between the Global North and Africa? Putin's Russia and G8 Development Commitments*. African Studies Quarterly Volume 11, Issue 4. <<http://www.africa.ufl.edu/asq/v11/v11i4a5.pdf>> [letöltve 2011-01-08]
9. RIA Novosti, 2008. *Russian defense industry still faces problems*. [online] (Frissítve: 2008-01-09) <<http://en.rian.ru/analysis/20080109/95840754.html>> [letöltve: 2010-12-06]
9. RIA Novosti, 2008. *Algeria to return 15 MiG aircraft to Russia over inferior quality*. [online] (Frissítve: 2008-02-18) <<http://en.rian.ru/russia/20080218/99490063.html>> [letöltve: 2010-12-04]
10. RIA Novosti, 2009. *Russia confirms spy drone deal with Israel*. [online] (Frissítve: 2009.04.10) <<http://en.rian.ru/russia/20090410/121045416.html>> [letöltve: 2010.12.08]
11. Defense Industry Daily, 2008. *Africa: The Next Defense Market Opportunity?* [online] (Frissítve: 2008-07-22) <<http://www.defenseindustrydaily.com/africa-the-next-defense-market-opportunity-04370/>> [letöltve: 2011-01-07]
12. Russian Defense Policy, 2010. *Defense Industry's Last Warning*. [online] (Frissítve: 2010-05-06) <<http://russiandefpolicy.wordpress.com/2010/05/06/defense-industrys-last-warning/>> [letöltve: 2010-12-05]

DEÁK GABRIELLA

A GYERMEKKATONASÁG PROBLÉMÁJA

A gyermekkatonaság kérdésével főleg a hidegháborút követően foglalkozik a nemzetközi közvélemény. A gyerekkatona alakja eddig az afrikai országok kapcsán jelent meg a köztudatban azonban több szakértő véleménye szerint a világ több mint 30 konfliktusában megközelítőleg 300 ezer gyerek vesz részt. A fejlődő vagy harmadik világbeli országokban jelentős esetben alkalmaznak főleg gyermeki erőt a hadseregekben.

A gyerekkatonaság kérdésével foglalkozom dolgozatomban, kifejtve, hogy mennyire problematikus a gyerekkatonák fogalmának meghatározása, milyen okok vezethetnek a gyerekek reguláris, valamint irreguláris hadseregekben való megjelenéséhez, milyen nemzetközi szabályozás történik e probléma megoldására, valamint hogyan lehetne e gyerekeket reintegrálni társadalmukba, és kezelni e globális nemzetközi problémát.

BEVEZETŐ

„Ez egy igazi emberiség elleni bűncselekmény. A háború gyermeke egy elvesztett béke, egy elvesztett növekedés” (Ann Veneman)¹⁷⁹

A gyermekkatonaság létezése nem új keletű, de kérdésével főleg a hidegháborút követően foglalkozik a nemzetközi közvélemény, és ezen belül is többnyire a nyugati társadalmak.¹⁸⁰ A nem nemzetközi fegyveres konfliktusok egyre határozottabb dominanciára tettek szert a II. világháború után. Több tanulmány jelent meg, melyek kiemelik, hogy az „új típusú háborúkat”¹⁸¹ folytató felek nem tartják be a hadviselés nemzetközileg elfogadott normáit (ius in bellum – Genfi egyezmények ignorálása), ugyanakkor alacsony intenzitásúak, a civil lakosságot is bevonják a konfliktusokba, valamint a hadviselés módjai eltérnek a hagyományos háborúkétól.¹⁸² E problémát kutatva az ENSZ-en belül megállapították, hogy ez a jelenség globális, amely minden kontinensen megfigyelhető. Léteznek törekvések arra vonatkozólag, hogy e konfliktusokban is a nemzetközi konfliktusokra vonatkozó szabályok váljanak alkalmazhatóvá, de az államok ezt nehezen fogadják el, hiszen abban a saját szuverenitásuk sérelmét

¹⁷⁹Ann Veneman, az UNICEF ügyvezető igazgatója

¹⁸⁰média, civil szervezetek, közéleti szereplők stb.

¹⁸¹lásd bővebben: Robert Kaplan szerint a „The Coming Anarchy” The Atlantic Monthly, 1994 febr. <http://www.theatlantic.com/doc/199402/anarchy/2> (letöltés ideje: 2009.05.20) és Martin van Creveld The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz, The Free Press, New York, 1991. könyvben

¹⁸²gerilla típusú hadviselési forma

látják.¹⁸³ A gyermekeknek a fegyveres konfliktusokba való nagyszámú bevonása is az új típusú háborúkban figyelhető meg.¹⁸⁴ Más tanulmányok a megjelenő kis és könnyű fegyvereket, az azokkal való kereskedelmet is a gyerekkatonaság elterjedésének okozati tényezői közé sorolják.¹⁸⁵ E fegyverek egyre olcsóbbak és könnyen üzemeltethetőek, így a gyerekek gyorsan kiképezhetőek arra, hogy használják őket. Az is megfigyelhető, hogy a fejlődő vagy harmadik világbeli országokban jelentős esetben alkalmaznak gyermeki erőt a hadseregekben. Ezek a társadalmak normákat mellőznek, valamint káoszt tükröznek.¹⁸⁶

A gyerekkatona alakja eddig az afrikai országok kapcsán jelent meg a köztudatban.¹⁸⁷ Azonban az Irakban állomásozó amerikai erők számos olyan szunnita militáns csoporttal csaptak össze, ahol gyerekek viszonzták a tüzet. A terrort használó lázadó szervezetek előszeretettel alkalmaznak könnyen befolyásolható egyéneket a támadások végrehajtására.¹⁸⁸ A palesztin gyerekek nem ritkán parittyával támadják meg az Izraeli civileket és katonákat az intifáda hatására.¹⁸⁹

A gyerekkatonaság kérdésével foglalkozom dolgozatomban, kifejtve, hogy megoldatlan a gyerekkatonák fogalmának meghatározása, milyen okok vezethetnek a gyerekek reguláris, vagy irreguláris hadseregekben való megjelenéséhez, milyen nemzetközi szabályozás történik e probléma megoldására, valamint hogyan lehetne e gyerekeket reintegrálni társadalmukba, és kezelni e globális nemzetközi problémát.

Történelmi előzmények

A gyerekek alkalmazása háborúkban nem új jelenség.¹⁹⁰ Már az ókorban is tettek egyes hadurak gyerekeket kegyetlen gyilkosokká. Ez időkből minden katonacsoportnak volt egy gyermek szolgája, akik segítettek az öltözködésben, fegyverkarbantartásban és tisztításban, illetve ételkészítésben. A legbátrabbat tették meg a gyermekcsapat főnökének és megtanították nekik a fegyverfor-

¹⁸³ Besenyő János: Az ENSZ leszerelési, demobilizációs és reintegrációs programjai Afrikában Honvédségi Szemle, 63. évfolyam, 1. szám, 2009. január, 24-26. old.

¹⁸⁴ A történelem folyamán a hagyományos háborúkban is sorozták be gyerekeket

¹⁸⁵ <http://www.un.org/children/conflict/english/smallarmslandmines.html> (letöltés ideje: 2009.05.11.)

<http://www.un.org/children/conflict/english/conflicts.html> (letöltés ideje: 2009.05.20.)

<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=27382&Cr=child&Cr1=soldier> (letöltés ideje: 2009.05.20.)

¹⁸⁶ Pl.: Uganda, Kongó, Szomália, Sierra-Leone stb.

¹⁸⁷ Besenyő János: Hagyomány vagy újkori találmány? A gyerekkatonaság – In: Afrika Ma, Tradíció, átalakulás, fejlődés (Tanulmánykötet, Kiadó: ID Research Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2009.), 163-187. old.

¹⁸⁸ Páll Zoltán :Gyerekeket vetnek be az iraki terroristák

http://kitekinto.hu/iszlam/2008/02/12/gyerekeket_vetnek_be_az_iraki_terroristak/ (letöltés ideje: 2009.12.12.)

¹⁸⁹ David.Rosen: Armies of the Young. Child Soldiers in War and Terrorism. Rutgers University Press. New Brunswick, New Jersey, London. 2005.19. old.

¹⁹⁰ Copii soldati. <http://www.descopera.ro/cultura/3565942-copiii-soldati-razboiul-inocenta-si-nebunia> (letöltés ideje: 2009.09.11.)

gatást is. A görög filozófia és irodalom számos példát nyújt a gyermekek könyörtelen katonákká való átformálásáról (a legismertebb esetek a képzési táborok a spártai fiúknál).

A középkorban, Európában e gyakorlat tovább élt, hisz a csatába induló apa poggyászként vitte magával a fiúgyermekét. Ebben a helyzetben a gyerekek kerültek a csapat hátsó részébe, amely gyakran kedvenc célpontja volt az ellenséges támadásoknak.

Az újkorban több példát is találunk a gyermekek háborúban való szerepéről pl. a Waterloo-i csatában, ahol a francia kontingensnek dobosai átlag életkora 13 év volt, és akik gyakran estek az ellenség áldozatává. Az amerikai polgárháborúban is nagyszámú fiatalok követte édesapját, testvérét, tanárát a harcba.¹⁹¹

A zsidó gettók varsói forradalmában a II. világháború során, héber gyermekek már katonai mozgalmat alakítottak. A végső támadásban Varsó ellen 1943-ban zsidó gyerekek léptek elsőként a harcba, majd az ellenálló csapatok közé a németek ellen, hősiességgel küzdve a rövid összecsapásban. Ez élet-halál harc volt a genocídium ellen. Az elit SS egységek tagjai kegyetlenül ölték meg a gyerekkatónákat.¹⁹² A holokauszt idején egy zsidó ellenálló-gyerekhadsereghez való tartozás mentette meg több gyerek életét. A gerilla hadviselést folytató ellenálló csapatokban a II. világháború során több önkéntes gyerek vett részt (német csapatok által megszállt területeken, pl. Franciaországban). A barikád másik oldalán a németországi seregekben gyermekek alkották a Hitlerjugenden egységét. A gyermekek az ilyen egységekben antropometriai, szigorú faji kritériumok szerint voltak kiválasztva, valamint alávetve kemény képzéseknek, melyek során „beléjük nevelték” a náci ideológiát, hogy fanatikussá váljanak. Ez a magyarázata a fiatalok önfeláldozó szellemének, akik a Hitlerjugenddel 1945-ben a Berlini csatában harcoltak.¹⁹³

A Vörös Hadsereg csapataiban sem voltak idegenek ezek a szokások. Sztálin személyesen adott megbízásokat, hogy minden árva gyermeket kortól függetlenül sorozzanak be a katonák közé Szovjetunióban. E gyerekekbe belenevelték a kommunista ideológiát és a fanatizmust, valamint elküldték a csatákba, az első sorokba, megtanítva nekik, hogy miként lehet elvenni egy ember életét a legrövidebb idő alatt. Az „ezred fiainak” és „verebeknek” hívták őket, akiket a megszokott módon küldtek hírszerzésre és szabotázs műveletekre. Így általában e gyerekek csak pár hónapot éltek a harcokban.

¹⁹¹ <http://orgs.usd.edu/nmm/AveryBrown.html> ((letöltés ideje: 2009.07.11.)

¹⁹² D. Rosen: i.m.: 22.old.

¹⁹³ Ilene Cohn, Guy S. Goodwin-Gill: Child Soldiers-The Role of Children in Armed Conflict. A study for the Henry Dunant Institute Geneva, Clanderon Press, Oxford,2003.3 .old.

Gyerekkatona fogalma

A gyerekkatonaság fogalmának meghatározása nem egyszerű feladat. A két szóból álló fogalom egymásnak ellentmondó. A gyerek¹⁹⁴ szó egy fiatal személyre vonatkozik valamint a fizikai és szellemi érettségének hiányára, akinek különös védelemre és gondozásra van szüksége. A katona fogalom ezzel szemben felnőtt férfira vagy nőre vonatkozik, aki harci felkészültséggel rendelkezik

A gyerekkatonaság fogalmát az UNICEF próbálta megfogalmazni a Cape Town-i nyilatkozatában,¹⁹⁵ mely szerint gyerekkatonának számít mindazon 18 év alatti személy, aki az általa végzett feladattól függetlenül reguláris, vagy irreguláris fegyveres erőkhöz szolgál. E fogalom azonban nagyon tág és nem határozza meg, hogy milyen körülmények között került a kiskorú a hadseregbe, milyen feladata van ott, ugyanakkor nem tér ki a lányok szerepére a fegyveres erőkhöz, mindössze azok szexuális kizsákmányolását említi.

A meghatározás szerint a gyerekkatona fogalmánál a kor, a fegyveres csoport jellemzői, valamint a tevékenység kérdését kell vizsgálni. A kort vizsgálva 18 éves korhatár sok országban nem természetesen. A gyermekkor felső határa egyes társadalmakban, közösségeken belül egyénenként változó adat.¹⁹⁶ Gyerekek lenni egyes országokban, mint például az afrikai országokban nem korfüggő, hanem főleg a közösségekben betöltött szerepekkel, felelőségekkel határozható meg. Ezzel ellentétben, a nyugati társadalmakban általánosan elfogadott a 18 éves korhatár. Ha megvizsgáljuk a nemzetközi egyezményeket (A gyermekjogi egyezmény fakultatív jegyzőkönyvét a gyermekek fegyveres konfliktusokban való részvételéről (2000) *Optional Protocol on the involvement of children in armed conflict Convention on the Rights of the Child*, valamint a Gyermek jogairól szóló Egyezményt 1989-ből) a gyerekkatonaság szabályozására, észrevevesszük, hogy azokban is 18 és 15 év jelenik meg korhatárként, vagyis még azokból sem derül ki egyértelműen, hogy hány éves korig tart a gyermekkor.¹⁹⁷ Másik dilemma, hogy mely korban válik egy fiatal éretté, hogy

¹⁹⁴ „gyermek az a személy, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte”1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről http://www.gyermekjogok.obh.hu/files/1991_lxiv_tv_newyorki_egyezmenyrol.doc.doc (letöltés ideje: 2009.05.20)

¹⁹⁵ UNICEF:” *A child soldier is any person under 18 years of age who is part of any kind of regular or irregular armed force or armed group in any capacity, including but not limited to cooks, porters, messengers and anyone accompanying such groups, other than family members. The definition includes girls recruited for sexual purposes and for forced marriage. It does not, therefore, only refer to a child who is carrying or has carried arms.*” Cape Town Principles and Best Practices on the Recruitment of Children into the Armed Forces and on Demobilization and Social Reintegration of Child Soldiers in Africa (Cape Town, 27-30 April 1997). http://www.unicef.org/emerg/index_childsoldiers.html ((letöltés ideje: 2009.05.20)

¹⁹⁶ Az élettartam is befolyásolja e korhatárt, pl. Afrika egyes részei az átlagos élettartam 40-45 év, itt a 15 év a korhatár

¹⁹⁷ Besenyő János: Hagyomány vagy újkori találmány? A gyerekkatonaság – In: Afrika Ma, Tradíció, átalakulás, fejlődés (Tanulmánykötet, kiadó: IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2009.), 163-187. old.

harcos lehessen. Sok kultúrában¹⁹⁸ ezt a serdülőkor különböző szakaszaira teszik és a fiataloknak be kell mutatniuk fizikai és érzelmi alkalmasságukat erre a szerepre. A gyermekkor fogalmát csak kulturális, történelmi, szociális tényezők ismeretében érthetjük meg.

Fegyveres erőknél szolgáló gyerekkatonák

Annak ellenére, hogy igen sok gyerekkatona vesz részt a fegyveres konfliktusokban, számukat nagyon nehéz megbecsülni. Több szakértő véleménye szerint a világ konfliktusaiban megközelítőleg 300 ezer gyerek vesz részt, azonban ezt sem bizonyítani, sem cáfolni nem sikerült még. Az ENSZ és más segélyszervezetek komoly erőfeszítéseket tesznek azért, hogy megbízhatóbb információkat gyűjtsenek a gyerekkatonák alkalmazásával kapcsolatban, illetve arról, mi módon hatnak a gyerekekre a fegyveres konfliktusok.¹⁹⁹ Az UNICEF és a Child Soldiers szervezet által szerkesztett Global Report 2008. legfrissebb statisztikáját véve figyelembe 2004-2007 között 19 országban alkalmaztak gyerekkatonákat kormányzati reguláris erők. Ezek: Afganisztán, Burundi, Közép-Afrikai Köztársaság, Csád, Kolumbia, Elefántcsontpart, Kongói Demokratikus Köztársaság, India, Indonézia, Irak, Izrael és Elfoglalt Palesztin Területek, Mianmar, Nepál, Fülöp-szigetek, Szomália, Sri Lanka, Szudán, Tájföld és Uganda.²⁰⁰ Egyéb nem állami fegyveres csoportok 24 államban alkalmaznak gyerekeket a harcokhoz.²⁰¹ Ilyen országok pl.: Kolumbia, Sri-Lanka, Uganda, Thaiföld stb.

A gyereklányokról külön kell beszélnünk. A lányok is szerepet kapnak a harcokban katonaként vagy mint harcos kiszolgálók Közép-Afrikában, Csádban, Nepálban, Fülöp-szigeteken, Sri-Lankán. A kolumbiai fegyveres erők, valamint Elefántcsontparton, a KDK-ban és Ugandában levő fegyveres csoportok azok, amelyekről tudjuk, hogy elrabolják a lányokat és megerőszakolják őket. .

Gyerekkatonák harcolnak állami fegyveres erőknél, a kormány által támogatott milíciákban vagy a félkatonai csoportokban, és a nem állami fegyveres ellenzéki erőkben. Legtöbbjük tizenhárom és tizennyolc éves kor közötti, azonban bizonyos erőkhöz felvett gyermekek hét évnél is fiatalabbak.²⁰²

¹⁹⁸ arab társadalmakban, Afrika sok országában

¹⁹⁹ Besenyő János: Néhány gondolat a gyerekkatonaságról
http://www.hm.gov.hu/hirek/kulfoldi_hirek/gyerekkatonasagro1 (letöltés ideje: 2009.10.20.)

²⁰⁰ Child soldiers Global report 2008

²⁰¹ Armed groups such as the Revolutionary Armed Forces of Colombia (FARC) and the National Liberation Army (ELN) in Colombia, the Liberation Tigers of Tamil Eelam (LTTE) in Sri Lanka, and the Lord's Resistance Army (LRA) in Uganda are well known for having recruited and used children over many years. Others receive less international attention. In southern Thailand the separatist group National Revolution Front-Coordinate (BRN-C) recruits under-18s (Child Soldiers Global report. 2008)

²⁰² International Criminal Court Trial-Thomas Lubanga
<http://www.hrw.org/en/news/2009/01/22/international-criminal-court-trial-thomas-lubanga>
(letöltés ideje: 2009.06.10.)

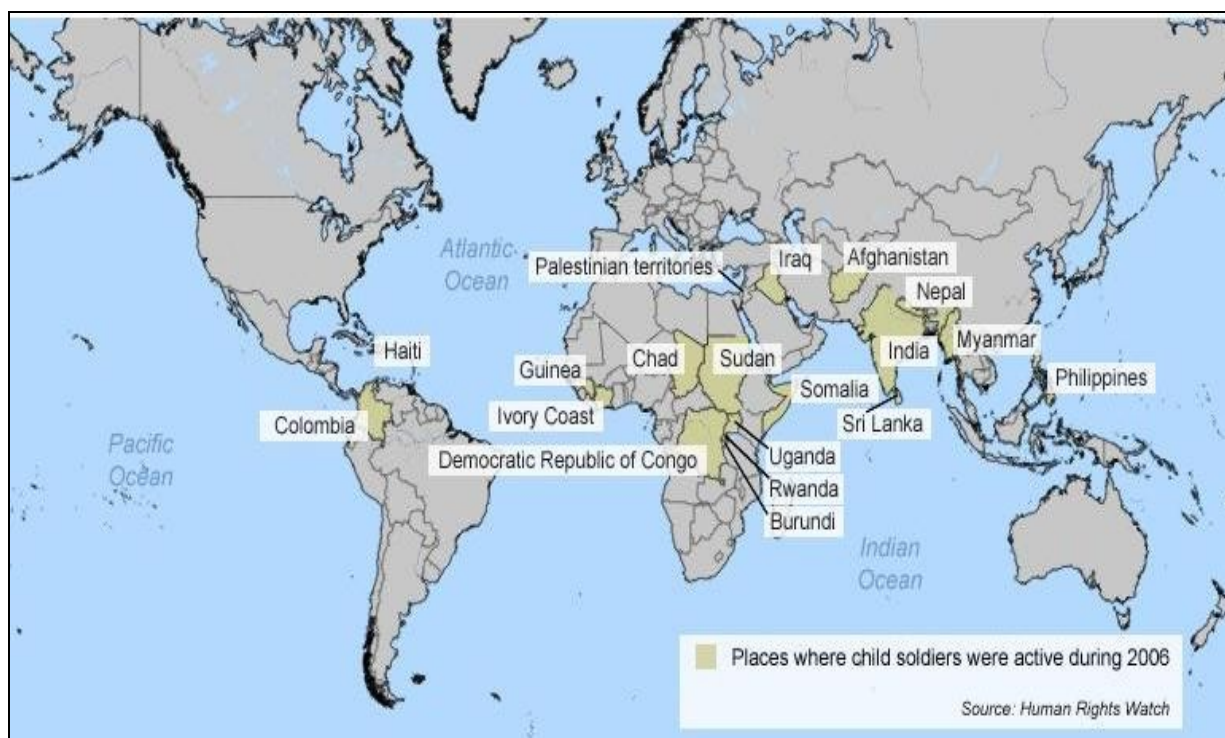
Az alábbi táblázat az afrikai konfliktusokban érintett gyerekek számát igyekszik összefoglalni, valamint a szegénység és népezsorulat általi összefüggéseket szemlélteti.

Érintett állam, konfliktus időszaka	Lakosság száma (2005) millió fő	Születéskor várható élettartam	Kombatánsok száma (fő)	Gyerekkatonák száma (fő)	Gyerekkat. statiszt. aránya (%)	A szegény ségi küszöb alatt élők aránya (%)	Árva gyerekek aránya (%)
Angola (1975-1994)	15,9	41,4	194 000	8 000	4,0	56,0	11,9
Burundi (1993-1994)	7,5	44,6	50 000	5 000	10	36,2	13,25
Uganda (1994-2002)	28,8	50,0	74 000	16 000	22	45,0	14,75
Ruanda (1990-95)	9,0	44,1	70 000	17 500	25	51,2	17,30
Sierra Leone (1991-2000)	5,5	41,4	45 000	10 000	25	75,0	14,35
Angola (1996-2002)	15,9	41,4	72 500	20 000	28	60,0	10,70
Kongó/ DRC (1996-2001)	57,5	44,0	72 000	20 000	28	40,0	10,65
Mozambik (1976-1992)	19,8	41,8	92 881	25 498	28	55,0	14,10
Libéria (1989-1995)	3,3	42,5	60 000	17 500	29	n.a	11,50
Burundi (1995-1999)	7,5	44,6	45 000	14 000	31	52,0	15,55
Szudán (1993-2002)	36,2	56,7	40 000	15 700	39	35,0	9,75
Libéria (2000-2002)	3,3	42,5	40 000	21 000	53	80,0	12,50
Szenegál (1997-2001)	11,7	56,5		0		54,0	9,90
Szenegál (1990-1995)	11,7	56,7		0		33,0	10,80
Niger (1990-1997)	14,0	44,9		0		63,0	11,50
Mali (1990)	13,5	48,6		0		48,0	11,60

Lesotho (1998)	1,8	35,2		0		49,0	13,65
Közép-afrikai Közt. (2000-2001)	4,0	39,4		0		...	15,10

1. Táblázat. Az afrikai gyermekkatonaság jelenségét magyarázó tényezők²⁰³

Az emberi jogokkal foglalkozó szervezetek az alábbi térképen, statisztikában becsülik meg a világszerte erőszakkal, vagy anélkül besorozott gyerekkatonák számát (lásd 1.ábra).²⁰⁴

1. ábra. Országok melyek gyerekeket soroznak be (2006-os adat)²⁰⁵

A gyerekkatonák besorozásának okai, módjai

Egyes tanulmányok háromféle besorozási szempontot különítenek el.²⁰⁶ Ilyen az erőszakkal, a kötelező, valamint az önkéntesség általi besorozás. Más tanulmányok²⁰⁷ szerint a gyerekek erőszak, kényszer, valamint önkéntesség útján kerülnek be a katonai erőkhöz. A határt a kényszerítés és önkéntesség között

²⁰³ Paragi Beáta: Gyerekkatonák Afrikában. Külügyi Szemle 2008. tél. 67.old.

²⁰⁴ B. János. Néhány gondolat a gyerekkatonaságról

²⁰⁵ <http://www.pbs.org/wnet/wideangle/episodes/lords-children/map-child-soldiers-fighting-around-the-world/2097/> (letöltés ideje: 2010. 03.10.)

²⁰⁶ DCAF Backgrounder. - Copii soldati http://209.85.129.132/search?q=cache:BVVJDTDIBA8J:se2.dcaf.ch/serviceengine/FileContent%3FserviceID%3D21%26fileID%3D0C13B08D-AA8B-490A-227E-15676D7B2E64%26lng%3Dro+Copii+soldati&cd=6&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&lr=lang_ro 3old. (letöltés ideje: 2009.10.10.) és Ilene Cohn : i.m.: 24-26.old.

²⁰⁷ Ilene Cohn: i.m: 25. old.

nehéz meghúzni, hisz a manipulálás által önkéntesen csatlakozhatnak a gyerekek az erőkhöz. A szülők, vezetők, tanárok általi manipulálás is egy kényszerítő tényező.

Az első osztályozást bővebben elemzem:

1. *Az erőszakos besorozás* a fegyveres erőkhöz rablással, avagy erőszakkal való fenyegetéssel az egyén felé vagy családja felé, valamint erőszak alkalmazásával történik. A gyerekek erőszakos besorozása alapvető emberi jogokat,²⁰⁸ valamint a Gyermek Jogairól szóló Egyezményt sérti.²⁰⁹

Az erőszakos besorozás azért lehetséges és előnyös a fegyveres csoportok számára, mert ezek a gyerekek:

- kevesebb zsoldért dolgoznak, mint a felnőtt katonák
- jobban betartják az utasításokat
- könnyen bevethetők a harcokban és könnyen manipulálhatók
- könnyebben túlélnek az őserdei harcokat
- kis méretük, mozgékonyosságuk miatt bevethetők felderítésre, kémkedésre
- általában nem jelentenek veszélyt a vezetők számára, nem törnek a vezetői pozíciókra
- az ellenség számára lelkiismereti problémát okozhatnak
- könnyen rávehetők illegális tevékenységekre, mint különböző típusú csempészés, vagy könnyen szexuális rabszolgákká alakíthatók
- növelik a fegyveres csoport létszámát, ha a felnőtt harcosok száma csökken (főleg az elhúzódó konfliktusokban)

Példaként felhozva: a Sri Lanka-i tamil tigrisek „fegyveres erőinek” 60 százaléka 10 és 16 év közötti volt, akik nagy részét egyszerűen elrabolták. Ugandában az LRA²¹⁰ 14 ezer ténylegesen aktív tagja közül csupán 200 olyan volt, aki képzett felnőtt katonának minősült. A többiek – egy 10 évig tartó, százezer áldozattal járó polgárháború effektív felelősei – fegyveres erőszak alkalmazására kényszerített gyerekek voltak.

2. *Kötelességből, kötelezettségből* való csatlakozás a fegyveres csoport-hoz: oka a kötelező bevonulás a hadseregbe. Ezt az állam fegyveres erőinek a szabályzata tartalmazhatja. A 18 év alatti kötelező besorozást A gyermek jogai-

²⁰⁸ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 3. cikk. *Minden személynek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz.* (elidegeníthetetlen jogok)
<http://www.lexilogos.com/declaration/hongrois.htm> (letöltés ideje: 2009.10.10.)

²⁰⁹ 1991. évi LXIV. Törvény 19. cikk 1. Az Egyezményben részes államok megtesznek minden arra alkalmas, törvényhozási, közigazgatási, szociális és nevelési intézkedést, hogy megvédjék a gyermeket az erőszak, a támadás, a fizikai és lelki durvaság, az elhagyás vagy az elhanyagolás, a rossz bánásmód vagy a kizsákmányolás - ideértve a nemi erőszakot is - bármilyen formájától mindaddig, amíg szüleinek vagy valamelyik szülőjének, illetőleg törvényes képviselőjének vagy képviselőinek, vagy bármely más olyan személynek, akinél elhelyezték, felügyelete alatt áll.

²¹⁰ LRA-Lord's Resistance Army. (Úr Ellenállási Serege)Az ugandai kormány ellen harcoló ugandai gerilla csoport amely 1987-ben alakult.

ról szóló New York-i egyezmény (1989) és a hozzácsatolt Protokoll ugyancsak tiltja. A gyermekek kötelező bevonulásának elsődleges célja a hadsereg számának növelése egy konfliktus idején, bár célja lehet egy nagy tömegű hadsereg fenntartása békeidőben is, a lehetséges jövőbeli ellenség elrettentése céljából.

3. Önkéntesen való bevonulás, vagyis szabad akaratból való csatlakozás a fegyveres erőkhöz. CRC- Fakultatív Jegyzőkönyv a gyermekek bevonásáról a fegyveres konfliktusba (Optional Protocol on the involvement of children in armed conflict to the Convention on the Rights of the Child) megszabja, hogy a katonai cselekményekben való önkéntes részvételt egy részes állam se engedje meg 16 éves kor alatt.

Az erőszakos tevékenységben való részvétel alsó korhatára 18 év lehet.²¹¹ A gyerekek több ok miatt állhatnak be önkéntesen a hadseregbe:

- Politikai és biztonsági okok: a nem kormányzati valamint kormányzati seregek okozta erőszakos cselekmények miatt, a konfliktus helyzetek, inváziók, elfoglalások miatt
- Gazdasági és szociális okok: szétesett gazdaság, szegénység, oktatás hiánya, családi belső erőszakos cselekmények stb.(lásd 2. táblázat)
- Védelem szükségessége miatt: család, otthon elvesztése, meghurcolás, diszkrimináció az egyén ellen vagy családja ellen
- Kulturális okok: olyan értékek megléte, amelyek felnagyítják a katonai élet fontosságát, vagy a környezet befolyásolása miatt, generációkra visszamenve-, elképzelni sem tud más életvitelt
- Ideológiai okok: igaz ügyért való harcolás ideológiája
- Személyes okok: előnyökhöz való jutás, amelyben csak a katonák részesülnek, oktatás, pénz, társadalomban való elfoglalt pozíció

Az UNICEF statisztikái szerint Kelet-Ázsiában a gyerekkatonák 57 %-a maga dönt arról, hogy katonaként kíván szolgálni. Kolumbiában szintén az önkéntesség a jellemző – a Kolumbiai Forradalmi Fegyveres Erők (*Revolutionary Armed Forces of Columbia*, FARC) gyerekkorú harcosainak legalább 60 százaléka saját akaratából csatlakozott a csoporthoz.²¹²

A gyerekek önkéntes bevonulását arra is visszavezethetjük, hogy a konfliktusok hossza és intenzitása is befolyásolja a fiatalok döntéseit. Minél hosszabb, minél erőszakosabb egy konfliktus, annál nagyobb a kockázata kívülállónak – „civilnek” – maradni. Pl.: Sierra Leone, Angola, Kongó/DRC, Uganda eseteiben.

Államhatalmak és illegális szervezetek, kormánycsapatok, paramilitáris csoportok, civil milíciák és különféle fegyveres csoportok, hadseregek egységesen használják eszközül a gyermekeket harcaik során. Senki sincs, aki számon

²¹¹ Besenyő János: Hagyomány vagy újkori találmány? A gyerekkatonaság – In: Afrika Ma, Tradíció, átalakulás, fejlődés (Tanulmánykötet, kiadó: IDRResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2009.), 163-187. old.

²¹² Paragi Beáta i.m.: 67. old.

kérné rajtuk bűneiket, megakadályozná kegyetlen tetteiket. Pedig a törvényi alap rég rendelkezésre áll. A globális jelentés 2008 ugyancsak így osztályozza a gyerekeket felhasználó fegyveres csoportokat.²¹³

1. *kormányzatiak*: mint pl.: Burundiban, Kongói Demokratikus Köztársaságban, Guinea-ban, Libériában, Myanmárban, Szudánban és Ugandában
2. *paramilitáris csoportosulások valamint kormány által támogatott milíciák*, mint pl.: Kolumbiában, Szomáliában, Szudánban, Zimbabwében és Ugandában
3. *nem kormányzati fegyveres csoportok* (ezek ellenzéki erők, mint a regionális erők, felkelő, terrorista csapatok). Pl.: Afganisztánban, Cseccsenföldön, Kolumbiában, Kongóban, Indiában, Laosban, Nepálban, Nigériában, Sri-Lankában, Szudánban, Jemenben és Ugandában.

A gyerekkatonaság okait gazdasági, társadalmi szempontok szerint is vizsgálhatjuk. Mindenképpen nyilvánvaló, hogy a gazdaságilag elmaradott, szegény országokban gyakoribb a gyerekkatonák alkalmazása. A szaporulat ezen országokban sokkal nagyobb, mint amit az ország gazdasága elbír, így sok gyerek a hadseregtől vár jobb életkörülményeket.

Katonának lenni „csupán” az egzisztenciális okokból folytatott jövedelemszerzés egyik olyan szélsőséges formája, amely során a gyerekek bizonyos felnőtt gondoskodását és védelmét élvezik.

Az alábbi táblázat főleg a gazdasági tényezőket, okokat foglalja össze vázlatosan.²¹⁴

Látjuk, hogy a szegénység, rossz oktatási rendszer, árvaság, kilátástalan élethelyzet stb. miatt menekül sok gyerek a fegyveres csoport védő szárnyai alá. A kereslet oldal a fegyveres erők igényeit fejezik ki, gyors, nagyszámú, olcsón fenntartható sereg felállítására, mely katonákat könnyű irányítani, manipulálni, megfélemlíteni és ez által kezelhetőbbé tenni.

Keresleti oldal	Kínálati oldal
<ul style="list-style-type: none"> • olcsó fegyverek gyors proliferációja • a fegyveres szervezetek céljai, tevékenysége (összefüggésben a gyerekek és felnőttek helyettesíthetőségével) 	<ul style="list-style-type: none"> • szegénység • oktatási rendszer hiányosságai • háborús környezet; felkelő-csoportok és kormányerők közötti interakciók

²¹³ Child Soldiers Global Report 2008

²¹⁴ Paragi Beáta i.m.: 71. old.

<ul style="list-style-type: none"> • a fegyveres szervezetek adottságai (pl.. ideológiai meggyőződése, társadalmi bázisa, szervezeti felépítése) • a fegyveres szervezetek vezetőinek tulajdonságai • a fegyveres szervezetek nyersanyagbázisa (az ellenőrzésük alatt álló területen álló pénzzé tehető erőforrások mennyisége) 	<ul style="list-style-type: none"> • menekülttáborok nyitottsága • vallási, etnikai hovatartozás • család (vagy annak hiánya: árvaság) • baráti közösség hatása • unalom • ideológiai okok, meggyőződés • vidéki, elszigetelt közösségek • földhöz való hozzájutás csökkenő lehetőségei (öröklés vagy házasság révén)
--	---

2. Táblázat. Gazdasági hatások a gyerekkatonaság kialakulására

A gyerekeket a háborúk előtti és alatt átélt tapasztalatok is befolyásolják²¹⁵. A tapasztalatoknak pozitív és negatív hatásai vannak. A szubjektív döntést a gyermek környezete (társadalmi miliő) is valamint a fejlődésből adódó tapasztalatok befolyásolják. A környezete, a szülők, család, iskola, vallás, valamint más közösségi intézmények azok, amelyek nyomást gyakorolnak vagy üzeneteket küldenek, hogy vegyenek részt a gyerekek a harcokban. A gyermek fejlődése is befolyásolja a háborúhoz való objektív viszonyulását.²¹⁶

A háborúk előtti és alatti tapasztalatok:

1. *A hétköznapi élet militarizálása:* felfegyverzett rendőrség és katonák járőröznek az utcákon, katonák magas politikai posztokat töltenek be, katonai cenzúra a társadalmi életben, felfegyverzett őrség közintézményekben, iskolákban. A militarizálás mindennapi lesz a gyerekek életében. Katonai képzések is előfordulnak az iskolákban. A menekülttábor is magasan militarizált környezet, sokszor támadásoknak van a tábor kitéve, sokszor fegyvert csempésznek be a táborokba, és a gyerekeknek megtanítják azokat használni.

2. Fizikai és szervezeti erőszak

Sok gyermek lesz a háborúk alatt erőszak áldozata vagy szemtanúja halálnak, fájdalomnak, kivégzéseknek, szexuális erőszaknak, bombázásnak stb. Ezért őket a bosszú vezérli, az elpusztított család helyett pótlékot keres és azt, hogy közben tarthassa saját életét és jövőjét, de sok esetben csak egy fizetett állást szeretne csupán. A szociális, társadalmi igazságtalanságok arra ösztönzik a

²¹⁵ Ilene Cohn:i.m.: 31-32.old.

²¹⁶ Besenyő János: Hagyomány vagy újkori találmány? A gyerekkatonaság – In: Afrika Ma, Tradíció, átalakulás, fejlődés (Tanulmánykötet, kiadó: IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2009.), 163-187. old.

gyerekeket, hogy fegyvert fogjanak és harcoljanak egy ábrándképért. Gyakran csak a mindennapi vízért és kenyérért állnak be gyerekek a fegyveres erőkhöz.

3. A rossz alternatívák közül a legjobb

A menekülteknek, árváknak, a megfélemlítetteknek, a hajléktalanoknak a rossz közül is legjobbnak tűnik a hadseregbe való belépés, A menekülttáborok szűk életterénél vonzóbb a katonaság. Az árvagyerekek úgy tekintenek a katonaságra, mint egy családot helyettesítő közegre, mint egy családra.

A gyerek lelki fejlődése, képessége az értékelésre és döntésre

Sok gyerek lojális a nacionalista, vallási vagy politikai ideológiákhoz, amelyek nevében fegyvert ragadnak. Érdekességet és élményt is ígérhet a katonaság. Sokszor befolyásoltak és értékelési képességük fejletlensége folytán nem tudnak logikusan dönteni.

A gyerek környezetének befolyása

1. Vallás, ideológiai indoktrináció

A történelem folyamán – mint ez második fejezetben leírtam – sok háborúba vontak be gyerekeket, hisz könnyű indoktrinálni és kiképezni őket kémekké, szabotálóká és gyilkosokká (pl.: a szovjetek, a németek.). Ez befolyásolt és nem önkéntes bevonulásnak tekinthető.

2. Társadalmi, közösségi, családi értékek is mind befolyásolják a gyerek döntését. Ilyen közösségi érték lehet pl. vallási fanatizmus, etnikai tisztaság, a történelem igazságtalanságainak helyreállítása – ezek mind meghatározzák a gyerek felfogását. Ha a családon belüli vagy közösségi erőszak elterjedt, akkor a gyermek a konfliktust csak erőszak útján látja megoldhatónak. A gyerekek a szüleiktől különböző üzeneteket kapnak. Példaként megemlíteném a palesztinokat, akik büszkék, ha gyereük aktív az őket megszállók ellen. Ha a közösség felnéz egy katonai alakulatra és értékeli azok tulajdonságait, az ugyancsak befolyásolja a hozzájuk való csatlakozást.

A katona gyermek különleges ellátásban részesülhet és olyan szociális és gazdasági juttatásokban lehet része, amelyeket másképp nem kapna meg. Az is befolyásoló tényező lehet, ahogy a közösség és a katonák a halottaikhoz viszonyulnak. Ha a hősök családjait tisztelik és segítik – az is pozitív tényező a döntésben. Ha egy közösségnek vagy csoportnak a túlélése a tét, akkor a gyerekeknek a harcokban való megjelenését nehéz megakadályozni. A vezetők, magas beosztásúak általi befolyásolás is fontos tényező. Bosszú hangoztatása a vezetők által, „ha mindenki azt csinálja, akkor én is azt teszem” – kultúra is ok lehet. Sokszor kivesszük gyerekeket az iskolákból, kiképezik, majd visszaküldik őket az iskolákba, hogy népszerűsítsék a katonaságot.

Fejlődési folyamat

A tehetetlenség érzése során segítséget és biztonságot ad a fegyveres csoport az árva gyerekeknek és reményt a reményteleneknek – így a csapatban úgy érzik, hogy tudják kontrollálni sorsukat. A sötét kilátástalan jövőkép, egy kritikus incidens (mint börtön vagy nyomor), egy közeli hozzátartozó erőszakának tanúja lenni, vagy bosszú és bűnösség érzése – mint kiváltó okok lehetnek a csatlakozáshoz.

Egy törzs vagy család megsemmisítésének megbosszulása során saját családjá adja be katonának a gyermeket. A tanárok, szülők, vagy vallási, katonai vezetők sugallják, vagy növelik a bosszút a gyerekekben.

A nacionalizmus negatív hatása a személyiség formálódására gyakori a menekülttáborokban.

Kereslet

Miért alkalmaznak gyerekeket a harcokban?

A gyerek feláldozható, kihasználható emberanyag, a fizikai és mentális terrortal vad katonává nevelhető, jól fegyelmezhető, kis méreténél fogva jelentéktelen és mozgékony, jó a kémkedésre, felderítésre, és ha a szükség úgy kívánja bármilyen feladatra rávehető. A felnőttet is helyettesítheti a gyermeki munka. Gerillaharcokban jó kapcsolatot kialakítani a civilekkel hasznosak a gyerekek, hisz az ellátás szempontjából a civilek létfontosságúak. Ha a gyerekek kooperálnak a lázadókkal, a szülők sem tehetnek mást, minthogy együttműködnek. Így a fegyveres erők kontrollálják és befolyásolják a lakosságot.

A gyerekkatonaság nemzetközi szabályozása

A nemzetközi jog több jogforrása vonatkozik gyermekekre. Ilyenek a specifikus és átfogó szerződések, mint pl. az emberi jogokról valamint a nemzetközi humanitárius jogokról, nemzetközi büntetőjogról. Jogforrás előbbieket mellett a nemzetközi szokásjog és az állam joggyakorlata. Annak ellenére, hogy egyes államok nem ratifikálták a nemzetközi szerződéseket, mégis számon kérhető rajtuk a nemzetközi szokásjogok áthágása. A gyerekeket nemzeti és nemzetközi jogszabályokkal is védeni kell. Az évek folyamán kidolgozott nemzetközi jogi normákat az alábbi táblázatban foglaltam össze. Ezen nemzetközi jogi eszközök és normák, jogszabályok teszik lehetővé a gyermekek védelmét. Ezek be nem tartását számon lehet kérni a nemzetközi közösség bármely tagján.²¹⁷

Év	Nemzetközi Egyezmény
2007.	Párizsi Alapelvek
2002. május 10.	Egy gyermekeknek való világ ²¹⁸

²¹⁷ Azon országokon akik aláírták és elfogadták ez egyezményeket

²¹⁸ 2002 májusában megtartott, az ENSZ gyermekekről szóló rendkívüli közgyűlése 69 magas rangú résztvevőt, és 190 nemzeti képviselőt vonzott. A munka után résztvevők a kormányaik nevében ígéretet tettek arra, hogy a gyermekek és fiatalok támogatására megvalósítási keretet és határidőt

Év	Nemzetközi Egyezmény
2000. szeptember 6.	ENSZ Millenniumi Nyilatkozata
2000. május 25.	CRC- Fakultatív Jegyzőkönyv a gyermekek bevonásáról a fegyveres konfliktusba
1999. június 17.	Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO)- 182-as Egyezménye a gyermekmunka legrosszabb formáinak betiltásáról és a felszámolására irányuló azonnali lépésekről
1998. július 12.	Római Statútum a Nemzetközi Büntetőbíróságról
1993. június 25.	Bécsi Nyilatkozat és Cselekvési Program
1990. július 11.	Afrikai Charta a Gyermekek Jogairól és Jólétéről
1989. november 20.	Egyezmény a Gyerekek Jogairól (CRC) ²¹⁹
1977. június 8.	Genfi Egyezmények –I, II Kiegészítő Jegyzőkönyve
1959. november 20.	Gyermekek Jogairól szóló Nyilatkozatot ²²⁰ -ENSZ Közgyűlése által
1949. augusztus 12.	Négy Genfi Egyezmény
1948. december 10.	Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata
1945. június 26.	Egyesült Nemzetek Alapokmánya

3. Táblázat. A Gyerekkatonaság nemzetközi szabályozása-nemzetközi egyezmények²²¹

A gyermekek különösen érzékeny társadalmi csoportot képeznek, és jogaikat – béke és háború időszakában egyaránt – a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án aláírt egyezmény határozza meg legátfogóbban. Bár ezt a legtöbb ország ratifikálta, léteznek országok, mint pl. Szomália, USA, akik ezt az egyezményt nem fogadták el. Az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában (1948) megfogalmazódott, hogy a gyermekkor

is tartalmazó célkitűzéseket fogalmazzák meg. A politikai, az akadémiai, a civil vezetők, az üzleti, a vallási és művészeti élet kiemelkedő képviselői mellett Kofi Annan ENSZ főtitkár is részt vett az ülésen. Több mint 1700 civil szervezeti képviselő érkezett 117 országból, és az ENSZ történelmében először, 400 gyermek képviselő is meghívást kapott. A közgyűlés után megjelent kiadvány többek között tartalmazza a Millenniumi Fejlesztési Célokot, amelyek teljesítésére korábban 189 ENSZ tagország is kötelezettséget vállalt. A közgyűlés munkájának eredményeként egy olyan dokumentum született meg az *Egy gyermekeknek való világ* című dokumentum, amely célkitűzéseket és a cselekvési irányokat is tartalmazza

(www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID) (letöltés ideje: 2009.10.20)

²¹⁹ Az Egyezmény rekord gyorsasággal, 1990. szeptember 2-án, egy hónappal a huszadik ratifikáció után lépett hatályba. Azóta - az Egyesült Államok és Szomália kivételével - a világ összes országa ratifikálta. (Az USA aláírta, de nem erősítette meg.) A Magyar Köztársaság Országgyűlése 1991. őszén ratifikálta a gyermekjogi egyezményt, melyet az 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdettek ki.

²²⁰ Gyermekek Jogairól szóló Nyilatkozatnak nincs kötelező ereje, mint az 1924. évi Genfi Nyilatkozatnak.

²²¹ <http://www.child-soldiers.org/childsoldiers/international-standards> (letöltés ideje: 2010.03.10.)

különleges segítséghez és támogatáshoz ad jogot.²²² A Gyermek Jogairól Szóló Egyezmény (1989) első cikkei szerint:

„gyermek az a személy, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be (...); az Egyezményben részes államok tiszteletben tartják és biztosítják a joghatóságuk alá tartozó gyermekek számára az Egyezményben lefektetett jogokat minden megkülönböztetés (...) nélkül; [a]z Egyezményben részes államok megteszik a megfelelő intézkedéseket arra, hogy a gyermeket hatékonyan megvédjék minden, bármely formában jelentkező megkülönböztetéstől és megtorlástól, amely szülei, törvényes képviselői vagy családtagjai jogi helyzete, tevékenysége, vélemény-nyilvánítása vagy meggyőződése miatt érhetné őt.”

Az említetteken túl az egyezmény 38. cikke érdemel külön említést, amely *kimondja*, hogy a részes államok kötelezik magukat a nemzetközi humanitárius jogok keretén belül a gyermekek védelmére is vonatkozó rendelkezések betartására és tartózkodnak a tizenötödik életévüket be nem töltött személyek fegyveres erőbe való sorozásától. Az egyezményhez 2000 májusában – az ENSZ Közgyűlés jóváhagyásával – csatolták hozzá azt a Fakultatív Jegyzőkönyvet. (*Optional Protocol on the involvement of children in armed conflict to the Convention on the Rights of the Child*),²²³ amely az előbb idézett rendelkezéseket nemcsak megerősítette, de szigorította is. Ennek értelmében a jegyzőkönyv 3. cikke a hadkötelezettség – illetve erőszakos tevékenységben való részvétel – alsó korhatárát 18 évre emelte, illetve felszólította a részes államokat, hogy a katonai cselekményekben való önkéntes részvételt ne engedje 16 éves kor alatt. A mai napig 126 kormány ratifikálta a Fakultatív Jegyzőkönyvet.²²⁴

A gyerekkatona tilalma szoros kapcsolatban van a gyermekmunka nemzetközi jogi szabályozásával, illetve annak legrosszabb formáit tiltó 182. számú ILO (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) Egyezményrel (*ILO Convention concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour*) is.²²⁵ Az 1999-ben aláírt és 2000-ben hatályba lépett egyezmény 3. cikke szerint a kényszerített gyerekkatona a gyermekmunka legrosszabb formái közé tartozik.

Nagyon fontosnak tartom a nemzetközi humanitárius jogok taglalását, amelyek közül a IV. genfi konvenció (*Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*) kötelezi a hadviselő feleket (államokat) a

²²² 1991. évi LXIV. Törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről
http://www.kih.gov.hu/alaptev/partfogo/jogszabalyok/inter_dok/64_1991_tv.html?pagenum=2 (letöltés ideje :2009.05.20)

²²³ <http://www.unhchr.ch/html/menu2/6/protocolchild.htm> (letöltés ideje: 2009.05.20)
<http://www2.ohchr.org/english/law/crc-conflict.htm> (letöltés ideje : 2009.11.20.)

²²⁴ Ezeket Fakultatív jegyzőkönyveknek nevezik, mivel a gyermekjogi Egyezmény részes államainak nem kötelező egyben a jegyzőkönyvekhez is csatlakozniuk. Ugyanakkor pl. az Egyesült Államok úgy csatlakozott az egyik Jegyzőkönyvhöz, hogy magát a gyermekjogi Egyezményt nem ratifikálta.

²²⁵ C182 Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C182> (letöltés ideje: 2009.11.10) 169 ország ratifikálta e egyezményt (lásd: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/ratifce.pl?C182>) (letöltés ideje : 2009.11.10)

polgári lakosságnak a hadiállapot esetén történő (kölcsönös) védelmére. Ennek szövege szintén a 15 év alatti gyermekeket illetően rendelkezik a fegyveres konfliktus esetén őket megillető védelemről, speciális bánásmódról.²²⁶ A Genfi Egyezmények 1977-es Kiegészítő Jegyzőkönyvei tiltják a 15 év alatti gyermekek katonaságba való felvételét vagy az ellenségeskedésbe²²⁷ való bevonását.

Az 1998-as Római Alapokmány a Nemzetközi Büntetőbíróságról háborús és emberiség elleni bűncselekményként határozza meg a gyermekeknek a harcoló erőkbe való toborzását.

Regionális egyezményként még megemlíteném a Gyermek Jogainak védelméről szóló,– Afrikai Kartát–*African Charter on the Rights and Welfare of the Child*, amelyikben megjelenik a gyerekkatonaság kérdése. Ezt az Afrikai Unió elfogadta és 1999 novemberében hatályba léptette. Az Afrikai Karta a 18 éves korhatárt szabja meg, valamint, hogy a részes államok gyerekeket ne sorozzanak be seregeikbe.²²⁸

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa több határozatot is hozott, melyekben elítéli a gyerekeknek a besorozását, valamint a háborús cselekményekbe való bevonását. Ezek a következő határozatok: 1261 (1999), 1314 (2000) 1379 (2001), 1460 (2003), 1539 (2004) és 1612 (2005) gyermekek a fegyveres konfliktusokban.²²⁹

Nem jogi eszköz, de megemlíteném, még a Fokvárosi elveket. Az 1997-i fokvárosi elvek is foglalkoznak az afrikai gyermekek fegyveres erőkhöz való toborzásának megakadályozásának, valamint e gyermekek leszerelésének és társadalmi újra beilleszkedésének kérdésével. E munka, a jelenlegi jogi előírások, valamint a gyermekekre vonatkozó korábbi DDR folyamatok tanulságai alapján a gyerekkatonák toborzásának megakadályozására, leszerelésére és társadalmi újra beilleszkedésére vonatkozó új iránymutatások kidolgozása van folyamatban számos intézmény és kormány közös erőfeszítései keretében.²³⁰

²²⁶ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.

<http://www.icrc.org/ihl.nsf/7c4d08d9b287a42141256739003e636b/6756482d86146898c125641e004aa3c5> (letöltés ideje: 2010.02.11.)

²²⁷ Kiegészítő jegyzőkönyv a genfi egyezményekhez augusztus 12-1949-ben, és a kapcsolódó áldozatainak védelméről a nem nemzetközi fegyveres összeütközésekről (Protocol II), 8 June 1977

<http://www.icrc.org/ihl.nsf/7c4d08d9b287a42141256739003e636b/d67c3971bcff1c10c125641e0052b545> (letöltés ideje: 2009.05.19.)

²²⁸ It also states that: "States Parties to the present Charter shall take all necessary measures to ensure that no child shall take a direct part in hostilities and refrain in particular, from recruiting any child" (Article 22.2).

²²⁹ <http://www.un.org/Docs/s> (letöltés ideje: 2009.05.10.)

²³⁰ Az 1997.-i fokvárosi elveket az afrikai gyermekek fegyveres erőkhöz való toborzása megakadályozásának, valamint e gyerekkatonák leszerelésének és társadalmi újra beilleszkedésének tárgyában az UNICEF és a gyermek jogairól szóló egyezményrel foglalkozó nem kormányzati munkacsoport nem kormányzati al csoportja által 1997. április 30-án Fokvárosban szervezett tanácskozás résztvevői fogadták el. Ezek az elvek mérföldkövet képeznek az afrikai gyermekek fegyveres

A gyerekek toborzóinak felelősségre vonása a Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) által

A Nemzetközi Büntetőbíróság 1998-ban elfogadott Statútuma bűncselekményként kezeli a nem nemzetközi konfliktusok szabályainak súlyosabb megsértését. A Nemzetközi Büntetőbíróság hatásköre, hogy elítélje, és háborús bűnösnek nyilvánítsa azokat a személyeket, akik 15 év alatti gyerekeket soroztak, illetve vontak be a harcokba. Jelenleg hét magánszemély ellen szól elfogatóparancs hasonló bűncselekmény miatt. Fontos megemlíteni a Lubanga²³¹ pert a Nemzetközi Büntetőbíróságon,²³² mely sok szempontból jelentős. Mind a nemzetközi igazságszolgáltatás, mind az elszámoltathatóság szempontjából kiemelő. Egy olyan ország, mint Kongó – ahol a súlyos bűncselekmények elkövetői ritkán kerülnek bíróság elé - nemzetközi bíróság elé állítja az ilyen jellegű bűnösöket.²³³ Ez az első ICC gyermek- katonák kérdésében indított eljárás. Ez segít kialakítani a gyakorlatot az ICC-ben. Hasonló felelősségre vonás történt a Sierra Leone-i Különleges Bíróságon, ahol kilenc vádlott, köztük a volt libériai elnök, Charles Taylor ellen indult eljárás a gyermekek toborzásával és alkalmazásával kapcsolatban. A Nemzetközi Büntetőbíróság Ugandában három vezető ellen indított eljárást. E vezetők az Úr Ellenállási Hadserege (LRA) ugandai alapú fegyveres csoportokkal több, mint 25.000 gyermeket raboltak el gyermekkatonának szánva.²³⁴

Nemzeti szinten kevés a bírósági eljárás olyan katonai parancsnokok ellen, akik összefüggésbe hozhatók a gyermekkatonák besorozásával.

Problémák a nemzetközi szabályozás terén

A nemzetközi szerződéseket nem minden ország vagy állami szervezet ratifikálja és ismeri el. A konfliktus típusa és intenzitása is befolyásolja azok

erőkhöz való toborzásának megakadályozása, valamint e gyermekek leszerelések és társadalmi újra beilleszkedésének terén.

http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/16387_/16387_hu.pdf

(letöltés ideje: 2009.12.01.)

²³¹ Thomas Lubanga volt az elnöke a Kongói Hazafiak Uniójának (UPC). A korábbi lázadók vezetője, kulcsfontosságú szerepet töltött be az Ituri konfliktusban. A Hema etnikai csoport érdekeit képviselte a Hema és Lendu etnikai csoportok közti konfliktusban. Ezt a milíciát vádolják Ituriban, az etnikai mézárásokkal, kínzással, nemi erőszakkal a konfliktus során amely 1999-ben kezdődött. A KDK-ba Lubanga felelős olyan háborús bűncselekményekért, mint a 15 éves kor alatti gyerekeket erőszakkal való besorozása és alkalmazása.

²³² The International Criminal Court Trial of Thomas Lubanga

http://www.hrw.org/en/news/2009/01/22/international-criminal-court-trial-thomas-lubanga#_Where_else_are (letöltés ideje: 2009.11.12.)

²³³ International Criminal Court trial of two former Congolese leaders opens tomorrow

<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=33038&Cr=democratic&Cr1=congo&Kw1=child+soldiers+&Kw2=&Kw3=>

(letöltés ideje: 2009.11.12.)

²³⁴ Are there other cases where military commanders have been prosecuted or charged with recruiting or using child soldiers?

http://www.hrw.org/en/news/2009/01/22/international-criminal-court-trial-thomas-lubanga#_Where_else_are (letöltés ideje: 2009.11.12.)

alkalmazását, így pl. a humanitárius jogok betartását vagy alkalmazását. Ha a nem nemzetközi konfliktus intenzitása nem is éri el Genfi Egyezmény II. Kiegészítő Jegyzőkönyvében²³⁵ leírtak szerinti intenzitást, akkor mindössze a GE közös 3. cikk szerinti minimális jogokat (Martens záradék)²³⁶ érinti, és minden konfliktusban résztvevő köteles azt betartani. A cikk lényegében egy önálló alapvető emberi jogi rezsimet állapít meg a genfi egyezmények rendszerén belül: olyan minimumszabályokat sorol fel, melyeket egy nem nemzetközi összeütközés esetén is tiszteletben kell tartani.²³⁷ Ezen emberi jogok nem derogálhatók.

Nincs egy olyan metodika, amely karakterizálna egy konfliktust, így nehéz eldönteni, hogy mely humanitárius jogot kell betartani, alkalmazni, számon kérni a konfliktus résztvevőitől. Az olyan belső összeütközésekben, ahol az állam nem fél, azaz a konfliktus tőle függetlenül helyi csoportok között zajlik, ott a II. Jegyzőkönyv nem válik alkalmazhatóvá. A legtöbb konfliktus belső, kis intenzitású konfliktus és az már nem tartozik a Genfi Egyezmények II. Kiegészítő Jegyzőkönyvnek, mindössze a nemzeti, belső joghatóságnak a hatáskörébe. Dilemma az is, hogy a belső konfliktus résztvevői közül ki számít harcolónak és

²³⁵ Az 1977-ben elfogadott, I. és II. Kiegészítő Jegyzőkönyv, a Genfi Egyezményekhez hasonlóan jelentős részben szokásjogi szabályokat kodifikált. Azonban szemben a négy Genfi Egyezménnyel, amelyek gyakorlatilag univerzális elfogadottságot élveznek, a Kiegészítő Jegyzőkönyvek nem. A részes államok listáját lásd:

<http://www.icrc.org/ihl.nsf/WebSign?ReadForm&id=475&ps=P> (letöltés ideje: 2009.11.10.)

²³⁶ Dr. Ádány Tamás Vince, Dr.Bartha Orsolya, Dr. Törő Csaba: A fegyveres összeütközések joga. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2009.139., 306-307.old.

Frederic de Martens a Hágai Békekonferencián résztvevő orosz delegáció nemzetközi jogi szakértője. A neve után elnevezett záradék humanitárius mentőhálóként szolgálna a szerződési szabályozás hézagai számára. A Martens –klauzula először az 1899-es II. és az 1907-es IV. Hágai Egyezmény preambulumban jelent meg, majd az 1949-es genfi egyezményeket módosító 1977-es I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikke is megerősített.

²³⁷ Dr. Á.T Vince, Dr. B. Orsolya, Dr. T. Csaba i.m.:139.-140.old,

<http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/195> (letöltés ideje: 2009.10.20)

<http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/470?OpenDocument> (letöltés ideje: 2009.10.20)

<http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/475?OpenDocument>(letöltés ideje: 2009.10.20)

1. Azokat a személyeket, akik az ellenségeskedésekben nem vesznek közvetlenül részt, ideértve fegyveres erőknél azokat a tagjait, akik letették a fegyvert és azokat a személyeket, akik betegség, sebesülés, elfogatás miatt vagy más ok következtében harcképtelenné váltak, minden körülmények között, fajon, színen, valláson, hiten, nemen, születésen vagy vagyonon, valamint más hasonló ismérven alapuló bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül emberséges bánásmódban kell részesíteni.

Ebből a célból mindenkor és mindenütt tilos a fent említett személyek tekintetében:

a) az élet és a testi épség elleni merénylet, különösen a bármely formában megnyilvánuló emberölés, megcsönkítés, kegyetlen bánásmód, kínzás;

b) túszok szedése;

c) az emberi méltóság megsértése, különösen a megalázó és lealacsonyító bánásmód;

d) a szabályszerűen megalakított és a művelt népek részéről elengedhetetlennek elismer igazságszolgáltatási biztosítékok alapján működő bíróság által előzetesen meghozott ítélet nélkül kiszabott büntetés és annak végrehajtása.

2. A sebesülteket és a betegeteket össze kell szedni, és ápolásban kell részesíteni.

Pártatlan emberbaráti szervezet, mint a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, felajánlhatja szolgálatait az összeütköző Feleknek.

ki civilnek stb. Sok még a tisztázatlan kérdés a nemzetközi szabályozás, számonkérés terén.

A Genfi Egyezményeket nagyon széles körben ratifikálták. A Kiegészítő Jegyzőkönyvek már szokásjogi formát nyertek és alkalmazásuk nehezen megkerülhető, de mégis több országban áthágják azt. Egy magyar doktori értekezés szerint kívánatos lenne, ha az elkövetkezendőkben, a genfi jog továbbfejlesztése alkalmával megszűnne a különbség a nemzetközi és – a napjainkra egyre jellemzőbb – nem nemzetközi fegyveres összeütközések között a gyermekek vonatkozásában: azonos védelem illetné a kiskorúakat, bármilyen természetű összecsapásról lenne is szó.²³⁸

A gyerekkatonaság problémájának kezelése, megoldása

„Mi különbözőnek érezzük magunkat attól, ahogyan a többi gyermek ránk néz. Úgy tűnik, mintha mi nem ezen a földön születet gyermekek lennénk. Ők úgy néznek ránk, mintha máshonnan jönnénk”²³⁹

A világon ma 300 ezer gyerekkatona szolgál, és a nemzetközi egyezmények ellenére számuk nem csökken. Hogyan is lehetne kezelni a gyerekkatonaság kérdését? Egyes tanulmányok négy kezelési módot sorolnak fel:²⁴⁰ megelőzés, normák kidolgozása és ezek alkalmazása valamint a DDR programok alkalmazása (lefegyverzés, leszerelés, reintegrálás).²⁴¹

A megelőzés mindazon tényezők megakadályozását tartalmazza, amelyek a gyermekek besorozásához, és a harcokban való alkalmazásához vezetnek. Ezek tartalmazzák mindazon cselekményeket, melyek a konfliktus megakadályozására törekszenek egyes államok és nemzetközi szervezetek által, valamint mindazon direktívákat, melyeket azon személyek számára dolgoztak ki, akik részt vesznek a konfliktusokban. Ilyenek, pl. az ENSZ által kidolgozott a háborúban részt vevő gyermekekre vonatkozó direktívák, melyek arra vonatkoznak, hogy a konfliktus szereplői vegyék figyelembe a gyerekek helyzetét a konfliktusos területeken.²⁴²

A normák létrehozása ugyancsak fontos tényező a megelőzésben és kezelésben. Az előző fejezetben részletesen beszéltem a meglévő normákról, melyek a 18 év alatti be nem sorozást emelik ki. Más normák kötelezik azon országokat, melyek gyerekkatonát alkalmaztak, hogy lefegyverezzék őket és

²³⁸ Jogi szabályozásról, azok problémáiról lásd bővebben: Csapó Zsuzsanna: *Nemzetközi jogi védőháló a fegyveres konfliktusokban érintett gyermekek oltalmára*, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola Nemzetközi jogi alprogram, Pécs 2009. 22 old. http://doktori-iskola.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Csapo_Zsuzsanna_tezisek_nyilvanos_vitara.pdf (2009.12.01)

²³⁹ <http://www.childsoldiersglobalreport.org/introduction>

²⁴⁰ DCAF Backgrounder. -Copii soldati

²⁴¹ disarmament, demobilization and reintegration

²⁴² Besenyő János: Az ENSZ leszerelési, demobilizációs és reintegrációs programjai Afrikában *Honvédségi Szemle*, 63. évfolyam, 1. szám, 2009. január, 24-26. oldal

reintegrálják a civil társadalomba, egyesítve a családjukkal, vagy támogassák őket a reintegrálásban.

A normák betartatása is egy kezelési tényező, ezért hoztak létre büntető bíróságokat azon államok, csoportok, egyének ellen, akik nem tartják be a normákat. E normák betartásának monitorizálása is egyik fontos tényező, és ha ez azt regisztrálja, hogy a vállalt kötelezettségeket a gyerekkatonaságra vonatkozóan nem tartották be, szankciókat vezethetnek be ellenük.

A gyerekkatonák élete szabadulásuk után sem válik könnyűvé, ugyanis legtöbbjük hiába tér vissza közösségébe, képtelen már normálisan beilleszkedni és ismét katonának vagy bűnözőnek áll. Az UNICEF kidolgozott egy programot, amely az egykori gyerekkatonák reintegrálódását segítené elő. Ez a DDR program. Az ENSZ több mint 15 éve vesz részt a DDR programokban. Világbank szintén nagyon aktív szerepet játszik a DDR támogatásában. A DDR-t időnként al-regionális szervezetek, kétoldalú támogatásokon keresztül államok, vagy szakosodott nem kormányzati szervezetek és civil társadalmi szereplők hajtják végre.

Az Európai Unió Tanácsa szerint: a *„DDR folyamatoknak hozzá kell járulniuk az azonnali biztonsági szükségletek kielégítéséhez, és az ország vagy régió hosszú távú stabilitásához és fejlődéséhez biztosító alapok részét kell képezniük. Míg a DDR-t a múltban pusztán katonai és technikai kérdésként kezelték, ma egyre elismertebb az a nézet, miszerint a DDR-nek a politikai és társadalmi fejlődés részét kell képeznie, és leginkább akkor lehet sikeres, ha megfelelő módon kapcsolódik az átfogó békefolyamathoz, a demokratikus kormányzással kapcsolatos (...).”*²⁴³ Az összeütközésekben, valamint a konfliktusok után, ha a fegyveres csoportok beleegyeztek a lefegyverzésbe, akkor talán a legfontosabb kezelési tényező ez a program. A gyerekkatonák DDR programját a felnőtt katonák DDR programjától teljesen függetlenül kell végrehajtani, valamint több specifikus tényezőt kell figyelembe venni.

- *Lefegyverzés:* a fegyverek összegyűjtését jelenti a konfliktus területe-téről. Nem szükséges, hogy a programban ez a lépés is benne legyen, hisz sok gyermek nem visel fegyvert, főleg a lányok nem, akik nem mindig vesznek részt fegyverrel a harcokban, hanem csak élelem-szerzés, ápolási, stb. feladatuk van.

²⁴³ Az EU támogatja a DDR- folyamatokat világszerte, különösen közösségi programokon és politikákon, valamint kétoldalú tagállami támogatókon keresztül. Az Európai Közösség tekintetében ez magában foglal körülbelül 20 DDR - folyamathoz az 1990- és évek eleje óta Afrikában, valamint amellet Latin-Amerikában és Ázsiában nyújtott támogatást. Az EU 2005-ben elindította az Acehi Megfigyelő Missziót, amely az EBVP polgári művelete, és amelynek célja többek között lefegyverzési műveletek megfigyelése és felügyelete Acehben. A DDR-t gyakran az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) békefenntartó műveletei megbízatásának konkrét részét képezi, ugyanakkor az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP), az Egyesült Nemzetek Gyermekalapja (UNICEF) és az ENSZ rendszerének egyéb részei, valamint a Világbank és egyéb nemzetközi szereplők tevékenységei keretében is sor kerülhet konkrét DDR- programokra. http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/16387_/16387_hu.pdf (letöltés ideje :2009.11.20.)

- *Leszerelés* (demobilizáció) a katonák formális és kontrolált elengedését jelenti a katonaságokból. A gyerekeknél e folyamat specifikusabb. Itt meg kell vizsgálni, hogy a gyerek részt vette-e a konfliktusban, ugyanakkor szükséges a gyerek identitásának ismerete, hogy a családját megtalálhassák, valamint a szükségletek felmérése és azok fontossági sorrendbe állítása, és nem utolsósorban kellő információ beszerzése a reintegrációhoz.
- *Reintegrálás*: ez egy hosszú folyamat, melyet arra hoztak létre, hogy a gyerekeknek alternatívát adjon a fegyveres konfliktusokból való szabaduláshoz, és segítsen, hogy újra megtalálja helyét a társadalomban, a közösségben. A reintegráció magába foglalja a családegyesítést, avagy új otthontalálást a gyerekeknek, az oktatás biztosítását, valamint a gyerek szakmai fejlődésének megteremtését, gazdasági, anyagi támogatás nyújtását, valamint olyan stratégia kidolgozását, amely által a gyerek majd a jövőben el tudja látni önmagát, önálló életet élhet. A reintegráláshoz tartozik a lelki támogatás nyújtása is, és ha kell pszichológus bevonása.

A gyakorlatba alkalmazott DDR program azt mutatja, hogy a programokkal nem szabad megvárni a konfliktus végét, hanem minél hamarabb el kell kezdeni azokat, tehát már a konfliktus alatt, hogy igazán sikeresek legyenek. (pl. ezért volt hatékony Kolumbiában, Kongóban, Sri-Lankában, Sierra Leonében, Szudánban).

A programokkal szembeni követelmény, bele legyenek foglalva a béketárgyalásokba, és a béke megállapodásokba. Megfelelő anyagi forrást kell teremteni a programokra annak érdekében, hogy hosszabb távon tudja rehabilitálni és megelőzni a gyerekkatonák újra-bevonulását. Azonban a „*Child Soldiers Global Report 2008*” alapján látjuk, hogy a hosszú folyamatú reintegrálás nem volt sikeres több országban, mint pl. Afganisztánban, Burundiban, Elefántcsontparton, Kongói Demokratikus Köztársaságban, Guineában, Libériában és Dél Szudánban.

Az előzőekben felsorolt négy megoldási lehetőségen kívül még más támogató akciókat is létre lehet hozni. Ilyen a besorozókkal, a hadseregekkel, kormánnyal, a nem kormányzati csoportokkal és minden olyan embercsoporttal való együttműködés, amelyek gyerekeket soroznak be. Támogatni kellene mindazon lokális szervezeteket, amelyek ellenállnak vagy ellenzik a gyerekek besorozását (mint emberjogi szervezetek, családok, tanárok, orvosi személyzet, egyházi valamint a közösségi vezetők). Fontos lenne, hogy szorosabban működjenek együtt a humanitárius szervezetek, mint pl. a Nemzetközi Vöröskereszt, UNICEF, Emberjogi szervezetek, menekültügyi szervezetek, valamint a kormányok közötti szervezetek, mint a NATO, EU, Afrikai Unió. Az NGO-k szintjén

is fontos lenne a szoros együttműködés. A média bevetése is egy kezelési forrás lehet, hisz a közvélemény formálja a nemzetközi politikát.²⁴⁴

A nemek közti egyenlőtlenség miatt a lányok sokkal sérülékenyebbek a rablásokban és erőszakos besorozásban, majd a szexuális erőszakkal szemben a fegyveres csapatokon belül. Szükséges, hogy a DDR programok megtervezésénél és alkalmazásánál figyelembe vegyék a nemi különbségeket és megértsék a fiúk és lányok különböző igényeit. Sajnos a gyerekkatonák kifejezés nagyon általános és nem tesz különbségeket a nemek között. Sok lefegyverző, leszerelő program csak a fegyvert viselő fiúkra koncentrál, és nem veszi figyelembe a nemek különbözőségét, így a lányokat nem veszik be a programokba.

A gyerekanyák kérdésének megoldása sem kis feladat. A gyermekként elrabolt, a táborokban megerőszkolt kiskorúaknak a konfliktusok után már több kisgyerekről is gondoskodniuk kell. Sokszor a családjuk nem fogadja vissza őket, ellenséggé kezelik a katonák gyerekei miatt és ezért a legsebezhetőbbek a gyerekanyák, és gyermekeik. Itt említeném meg Schumicky Lilla munkását, aki „Ne sírj többet...” programokon belül szeretne hasonló gyermekanyákon segíteni Ugandában és Szomáliában.²⁴⁵

Gyermekek egészsége, lelki traumák, reintegrálás problémája

A közismert esetek alapján, akárcsak a három magyar nyelven megjelent gyermekkatonákról, gyermekanyákról írt kiadványban²⁴⁶ megjelenő történetek alapján láthatjuk, hogy a gyerekkatonák milyen egészséget és lelket megnyomorító, megsebző eseményeken mennek keresztül.

A fegyveres erőknél a fiúk küldöncök, őrszemek, futárok, aknaszedők, míg a lányok főznek, mosnak, rendben tartják a tábort, és gyakran a katonák szexuális partnereik. Helyzetük kilátástalan, és ha szökni próbálnak a felnőtt katonák véresen megtorolják azt, veréssel vagy a társak lemészárlásával.²⁴⁷ Ha sikerül is a szökés, veszélyes a gyerekek támogatása vagy elrejtése, mert a fegyveres csapatok az elrejtő családját és a személyt is megölik, sőt az egész falut felégetik, kiirtják.

A fegyveres csoportok táboraiiban, ha az ellenség fegyverei illetve az éhínség és a mindennapos verés nem végeznek a gyerekekkel, akkor gyakori a véres hasmenés, kolera betegségekben való elhalálozás. Sokan olyan sebesüléseket szenvednek, melyekkel életük végéig rokkantak maradnak. Itt kiemelem újra a gyerekanyák problémáját, hiszen véleményem szerint ők még rosszabb

²⁴⁴ Besenyő János: Leszerelési, demobilizációs és a civil életbe való visszaillesztési programok Afrikában, Kapu XXI. évfolyam, 1. szám, 2008, 30-33. old.

²⁴⁵ Oroma Fiona - Schumicky Lilla- Szilasi Ildikó: A Háború gyermekei. 11. old.

²⁴⁶ ISHMAEL BEAH: Gyerekkatonák voltam Afrikában. Ford. Tesfay Sára. Nyitott Könyvműhely, Budapest 2008. OROMA FIONA-SCHUMICKY LILLA-SZILASI ILDIKÓ: A háború gyermekei. Gyermekanyák és gyermekkatonák a Nagy Tavak vidékén. Afribook Kiadó, 2008, 11. old
Alain Louyot: *Gyermekek fegyverben.*(ford. Lombár Izabella) Pont Kiadó, Budapest. 2000, 145-149. old.

²⁴⁷ S. Lilla i.m. Ugandai polgárháborúban elrabolt fiú és lány gyerekek sorsa elevenedik meg

körülmények között élnek a táborokban, mint a fiúk. Nemcsak harctérre küldik őket, hanem élelmiszert is kell szerezniük ellenséges területekről, ugyanakkor gyakran van részük szexuális erőszakban, és gyerekként kell kihordják a katonák gyerekeit, valamint feladatuk azok táplálása is az éhínségben. Így a gyerekanyák sorsa nagyon kilátástalan, és ha megszöknek vagy leszerelik őket, akkor sem fogadja be senki a katonák gyerekeivel. Nem tűri meg őket sem a családjuk, sem a fegyveres csapat. Nincs hova menniük, és egyetlen esélyük, ha a segélyszervezetek beveszik őket a reintegrálási programjaikba. Azonban a gyerekek reszocializációja sem problémamentes. Az őket ért traumák miatt nehezen alkalmazkodnak a hétköznapi civil élethez. Állandóan rettegnek, félnek, depressziósak, büntudatuk van, nem bíznak senkiben, testileg sokszor fogyatékosok, a fiúk esetében túl erőszakosak, túl nagy öntudattal rendelkeznek. Nehezen alkalmazkodnak az oktatási rendszerhez, hisz túl sok időt töltöttek iskolapadon kívül, így a tanórákon figyelmetlenek, és gyakran hiperaktívak. Sokan különböző szerekekkel próbálják oldani az emlékeikből fakadó szorongásukat, így gyakran visszaesők drogosok. A fogva tartás is lelki traumát okozhat. Mivel a lázadó csoportokban részvevő gyerekeket nem kombatánsként kezelik, az állam a belső büntető jogai szerint ítélkezik felettük. Így hazatérhetnek hősként, de úgy is mint gyilkosok. Néha van, ahova hazatérjenek, de van akinek nincs hova mennie. Rövid és hosszú hatású lelki következmények lépnek fel a traumatikus élmények hatására, mely során idült félelmet és zavarodottságot éreznek, valamint bosszúállás érzése, árulás érzése, büntetés, bűnösség érzése dominál, félnek és nem bíznak a felnőttekben, agresszívek, emlékezés okozta szorongás, poszt traumás stressz szindróma okozta depresszió, engedetlenség jellemzi pszichéjüket. Fizikai következmények sem utólagosak. Elveszítenek iskolai éveket, amit nehezen tudnak bepótolni. A családok és közösségek is szenvednek a következményektől. Ilyen a kollektív bűnhődés, bűnözés elszaporodása, büntetési problémák – a gyerekek nem tudják elfogadni a szülők és tanárok fegyelmezését. A társadalom nem tud mit kezdeni a hajléktalanok és árvák kérdésével a leszerelés után.

A fent felvázolt jellemzésből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a gyerekek közösségekbe való integrációja igen bajos. Ha el lehetne érni náluk, hogy saját magukat fent tudják tartani, valamint megtanuljanak valamilyen szakmát, az már sikeres programnak mondható. A gyerekkatonaság másik félő következménye, hogy ha egy társadalom elég nagy hányada állt gyermekként hadban, akkor az a társadalom szükségszerűen újratermelheti mindazon a körülményeket, amelyek széteső emberi közösségeket, államkudarccokat jellemeznek. Ezek a társadalmak a kedvezőtlen körülmények megváltoztatását szintén csak erőszak alkalmazása útján tudják elképzelni.

Az előzőekben felsorolt negatív következmények mellett a konfliktusban való részvételnek vannak pozitív oldalai is a gyerek szempontjából. Az életben való maradás egyetlen útja lehet a fegyveres erőkhöz való csatlakozás. A lányok nem érzik magukat másodrangúnak a seregben, szabadabbnak és fegyverrel a

kezükben erősebbnek érzik magukat – egyenrangúnak a férfiakkal. Családot, stabilitást, otthont kapnak az utcagyerekek, árvák. Fegyelmet, lojalitást, tiszteletet, büszkeséget tanulnak, fontosnak érzik magukat, nő az önbizalmuk, ugyanakkor rendezettnak érzik az életüket és barátságokat kötnek. E sorokkal nem azt akarom hangsúlyozni, hogy mégsem olyan rossz a gyerekkatonák alkalmazása a konfliktusokban, de minden problémának van fekete és fehér oldala is.

Összefoglalás

A történelem folyamán mindig is voltak gyerekkatonák, így nem értek egyet az új típusú háborúkkal való összefüggésben való megjelenéssel. Amíg a múltban hősnek tartották a gyerekkatonákat, a jelenben áldozatok. Természetes volt a múltban, hogy a fiú követte az apját a harcba. Napjainkban mindez esztelen tett.

A világon ma 300 ezer gyerekkatona szolgál, és a nemzetközi egyezmények ellenére számuk nem sokat csökken. A gyerekkatonaság kérdése mind több és több kutatót foglalkoztat, idegen nyelven sok tanulmány jelenik meg e probléma megoldására. A sok egyezmény, normák, segítő programok, tervek, törvények, jogszabályok, követelések és szankciók kidolgozása mind hiábavaló, ha a probléma gyökereit nem oldja meg senki. A nemzetközi jog betartását nem mindig lehet egyes államoktól követelni.²⁴⁸ A szokásjogot sem mindig tartják be. A sokféle okból kialakult konfliktusok okát kellene megoldani és nem csak a könnyű fegyverzet kereskedelmét megakadályozni, vagy anyagi segítséggel segíteni. A gazdasági egyenlőtlenségek, túlszaporulat mindig konfliktust kiváltó ok. A szegénység csökkentése, valamint a szülés szabályozása is csökkentené a konfliktusokat. A nyugati modell mimetizmusa, ráerőltetése, modellként kínálása a fejlődő országok társadalmainak nem vezethet megelőzéshez, megoldáshoz. Amíg léteznek a harmadik világ országait kizsákmányoló, olcsó munkaerőt kívánó és ezért azokat fegyverrel ellátó centrum országok, nagy transz-multinacionális cégek; ameddig a fejlődő világ egyes országai csak törzsi létben gondolkodnak, vagy nincs egy szilárd gazdaságra épülő politikai rendszerük, addig e probléma megoldására nincs kezelési mód. A gyerekkatonák száma évről évre csak kis mértékben csökken, és ameddig konfliktusok léteznek a világban, addig mindig is létezni fog a gyerekkatonaság problémája. A DDR programok sikeréhez vezetnek egyes országokban, de a megelőzést fontosabbnak tartanám, mint e probléma utólagos kezelését. A nemzetközi szabályozásban valamint a DDR programokban is leánygyermek specielis igényeire specielis szabályokkal kellene reagálni. Fejlesztést igényel még a nemzetközi szabályozás is; olyan jogszabályokat kellene kidolgozni, melyek e belső, specielis konfliktusokat az államok szuverenitását is figyelembe tartva szabályozzák.

²⁴⁸ Besenyő János: Leszerelési, demobilizációs és a civil életbe való visszaillesztési programok Afrikában, Kapu XXI. évfolyam, 1. szám, 2008, 30-33. old.

Felhasznált irodalom

1. Alain Louyot: Gyermek fegyverben.(ford. Lombár Izabella) Budapest. Pont Kiadó, 2000.
2. Besenyő János: Hagyomány vagy újkori találmány? A gyerekkatonaság – In: Afrika Ma, Tradíció, átalakulás, fejlődés (Tanulmánykötet, ID Research Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2009.
3. David. Rosen: Armies of the Young. Child Soldiers in War and Terrorism. Rutgers University Press. New Brunswick, New Jersey, and London . 2005.
4. Dr. Ádány Tamás Vince, Dr. Bartha Orsolya, Dr. TÖRŐ Csaba: A fegyveres összeütközések joga Budapest. Zrínyi Kiadó, 2009.
5. Ilene Cohn, Guy S. Goodwin- Gill: Child Soldiers - The Role of Children in Armed Conflict. A study for the Henry Dunant Institute Geneva, Clarendon Press, Oxford, 2003.
6. Ishmael Beah: Gyerekkatona voltam Afrikában. Ford. Tesfay Sára. Nyitott Könyvműhely, Budapest. 2008.
7. Martin van Creveld: The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz, The Free Press, New York, 1991.
8. Oroma Fiona- Schumicky Lilla- Szilasi Ildikó: A háború gyermekei. Gyermekek és gyerekkatonák a Nagy Tavak vidékén. Budapest, Afribook Kiadó, 2008.
9. Folyóiratcikkek, internetes oldalak
10. Besenyő János: Néhány gondolat a gyerekkatonaságról
http://www.hm.gov.hu/hirek/kulfoldi_hirek/gyerekkatonasagrol (letöltés: 2009.10.20.)
11. Besenyő János: Leszerelési, demobilizációs és a civil életbe való visszaillesztési programok Afrikában, Kapu XXI. évfolyam, 1. szám, 2008, 30-33. old.
12. Besenyő János: Az ENSZ leszerelési, demobilizációs és reintegrációs programjai Afrikában
13. Honvédségi Szemle, 63. évfolyam, 1. szám, 2009. január, 24-26. old.
14. Cape Town Principles and Best Practices on the Recruitment of Children into the Armed Forces and on Demobilization and Social Reintegration of Child Soldiers in Africa (Cape Town, 27-30 April 1997). http://www.unicef.org/emerg/index_childsoldiers.html (letöltés ideje. 2009.05.20.)
15. Child soldiers Global report 2008
http://www.childsoldiersglobalreport.org/content/facts-and-figures-child_soldiers (letöltés ideje: 2009.06.10.)
16. Csapó Zsuzsanna: Nemzetközi jogi védőháló a fegyveres konfliktusokban érintett gyermekek oltalmára, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola Nemzetközi jogi alprogram, Pécs 2009. p.22

http://doktoriiskola.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Csapo_Zsuzsanna_tezisek_nyilvanos_vitara.pdf (letöltés ideje : 2009.12.01.)
17. DCAF Backgrounder. - Copii soldati http://209.85.129.132/search?q=cache:BVVJDTDIBA8J:se2.dcaf.ch/serviceengine/FileContent%3FserviceID%3D21%26fileid%3D0C13B08D-AA8B-490A-227E-15676D7B2E64%26lng%3Dro+Copii+soldati&cd=6&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&lr=lang_ro (letöltés ideje 2009.10.10.)
18. International Criminal Court Trial-Thomas Lubanga
<http://www.hrw.org/en/news/2009/01/22/international-criminal-court-trial-thomas-lubanga> (letöltés ideje: 2009.06.10.)
19. Kiegészítő jegyzőkönyv a genfi egyezményekhez augusztus 12-1949-ben, és a kapcsolódó áldozatainak védelméről a nem nemzetközi fegyveres összeütközésekről (Protocol II),

- June1977(<http://www.icrc.org/ihl.nsf/7c4d08d9b287a42141256739003e636b/d67c3971bcff1c10c125641e0052b545> (letöltés: 2009.05.19.)
20. Paragi Beáta: Gyerekkatonák Afrikában. In. Külügyi Szemle 2008. 4, 62, 67.,71. old. http://www.kulugyiintezet.hu/kszpdf/200804/KSZ_2008_04_057_Paragi.pdf (letöltés: 2009.05.20.)
21. Páll Zoltán: Gyerekeket vetnek be az iraki terroristák http://kitekinto.hu/izslam/2008/02/12/gyerekeket_vetnek_be_az_iraki_terroristak/ (letöltés: 2010.08.20.)
22. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. <http://www.icrc.org/ihl.nsf/7c4d08d9b287a42141256739003e636b/6756482d86146898c125641e004aa3c5> (letöltés: 2009.10.05)
23. Robert Kaplan: „The Coming Anarchy” In.The Atlantic Monthly ,1994 febr. <http://www.theatlantic.com/doc/199402/anarchy/2> (letöltés: 2009.05.20.)

PÉTER LÁSZLÓ

AZ ÖNPUSZTÍTÓ AGRESSZIÓ ÉS A DEPRESSZIÓ ELŐFORDULÁSA A KATONÁKNÁL

Az öngyilkos viselkedés, a befejezett, illetve megkísérelt önpusztítás, az utóbbi évtizedekben fontos népegészségügyi kérdéssé vált, számos európai országban indítottak el e kérdéssel foglalkozó kutatásokat. A modern tudományos megközelítés szerint az öngyilkosság egy komplex folyamat végpontjának tekinthető, így pszichológiai, szociokulturális és biológiai tényezők egyaránt szerepet játszanak kialakulásában. A változó világunkban egyre több kihívás jelentkezik, a társadalmi változásokkal együtt járó értékválság egyre több krízishelyzetet teremt, amely az identitásbizonytalansággal összefonódva megteremti az öngyilkos viselkedés talaját. A Magyar Honvédség sem marad érintetlenül e tekintetben, érzékenysége az öngyilkosság szempontjából mindig is kifejezett volt a történelmünk során.

Bevezetés

Sokáig az agresszió, az öngyilkosság és a depresszió egymást kizáró jelenségnek tűnt sok kutató számára. Freud (1915) ugyan az öngyilkosságot úgy definiálta, mint a szeretett személy ellen irányuló harag kifejeződését, amelyet

inkább maga ellen fordít az öngyilkosságot végreható személy, mégis, sok időre ez a szempont eltűnt a tudományos kutatásokból. Inkább az agresszióját blokkoló, azt kifejeződni nem hagyó személyiségként határozták meg a potenciális öngyilkos személyeket. /Máténé, 2009/. Az agresszió és öngyilkosság kapcsolatát tekintve elengedhetetlen, hogy foglalkozzunk a depresszió kérdésével is, amelynek kialakulásában szintén nagy szerepe van az agresszióknak, hiszen a depresszió felfogható az agresszió befelé való levezetéseként is /Freud, 1915/. Egyes depressziós betegek igen erőteljes, hirtelen dührohamokkal jellemezhetőek /Painuly és mtsai., 2005/, míg másoknál nem találunk ilyen indulatkitöréseket, mégis mindkét típus veszélyeztetettsége megvan az öndestrukció szempontjából.

Önpusztító agresszió: az öngyilkosság

Durkheim (1897, id. Temesváry, 2000) szuicídium (öngyilkosság) definíciója az öngyilkosságnak azt az aktív és passzív cselekedetet nevezi, amelyet az egyén annak tudatában hajt végre, hogy ezzel a saját halálát idézheti elő. Mind a mindennapi, mind a tudományos fogalomhasználat szerint öngyilkosságot követ el az ember, aki életének saját maga vet véget. (Buda, 2001) Az öngyilkossághoz három kritérium tartozik:

1. a meghalás tudatos szándéka,
2. egy módszer képzelete, amely alkalmas az élet kioltására,
3. e módszer cselekvéssémájának megvalósítása.

Öngyilkossági kísérletről beszélünk, ha valaki a meghalás, az öngyilkosság szándékával károsítja saját szervezetét, de ennek következtében nem hal meg. Az öngyilkosság három meghatározó jegyéből következik, hogy a kísérlet három körülmény miatt lehet sikertelen:

1. a meghalás szándéka nem elég erős vagy nem egyértelmű,
2. az öngyilkosság módszere nem vagy nem elég hatékony,
3. az öngyilkossági cselekedet hibás vagy inadekvát, a halál bekövetkezte előtt külső segítség a szervezet károsodását megakadályozza.

Az öngyilkossághoz vezető pszichológiai mechanizmusok és okok sokfélék lehetnek. Az öngyilkosságok egy számottevő hányada kapcsolatba hozható pszichiátriai betegséggel. Ebben a kérdésben nehéz tisztán látni, ugyanis az öngyilkosság ténye a korábbi viselkedészavarokat és problémákat utólag felnagyítja, beteges színezettel látja el. Kétségtelennek látszik, hogy a depresszió minden fajtájában az öngyilkosság gyakoribb, mint az átlagnépességben. Súlyosabb depresszióban megszokott, gyakran kardinális tünet az önvádásokhoz és mikromániás téves eszmékhez társuló öngyilkossági késztetés. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az öngyilkosságnak a pszichiátriai betegségeknél, így a depressziónál is lélektani értelme, jelentősége, indulati dinamikája és bonyolult társaslélektani erőjátéka van. Mind több adat gyűlik össze arról, hogy a depresszió jelentős kockázati tényező az öngyilkosság szempontjából. Ebből

logikusan következne, hogy a depresszió korai felismerése és kezelése fontos lehet az öngyilkosság megelőzésében. Az öngyilkosság kutatási és elméletalkotási tapasztalata túlmutat a depresszió szerepén az öngyilkosság bekövetkeztében és különböző idegrendszeri mechanizmusok, impulzuskontroll, agressziószabályozás elégtelenségére hívja fel a figyelmet, valamint előtérbe került az úgynevezett borderline személyiségzavar szerepe is. (Buda, 2001)

Ringel is egy olyan szindrómát ír le, amely a szuicídium előtti állapotot több tünet révén teszi előre jelezhetővé. (Ringel, 1974) Így a fő tünetek a beszűkülés, az agressziógátlás és a menekülés a fantáziatévékenységbe. A beszűkülés több területre terjed ki, beszélhetünk:

- Szituatív beszűkülésről, amikor is az illetőt a számára gondot, fenyegetést jelentő élethelyzet összenyomja, tehetetlennek érzi magát az eseményekkel szemben.
- Dinamikus beszűkülésről, azaz az öngyilkossági veszélyben lévő egyre inkább a szuicídium felé lökődik. Nincsenek kreatív megoldásai, dominál a depresszió és reménytelenségérzés, szubjektívvé válnak az észlelések, asszociációk.
- Az interperszonális beszűkülés az emberi kapcsolatok csökkenését, elvesztését jelenti. Szinte valamennyi öngyilkosságot megkísérlő személyre igaz, hogy vagy ténylegesen szűkülnek az interperszonális kapcsolatai, vagy pedig az egyén szubjektíve éli meg ezt a kapcsolati zavart vagy hiányt.
- Beszűkül az egyén értékvilága is, megváltozik az értékrendje, kevesebb dolog köti az élethez.

Az agresszióproblematika a szuicidológia mindmáig egyik kardinális kérdését jelenti. Ringel hangsúlyozza, hogy az öngyilkosságra készülő személy, frusztrált, agresszióval kitöltött és agresszióját nem tudja külső személy irányába levezetni. Az agresszióelvezetés gátlásának lehet az oka a merev, rigid lelkiismereti funkció, amely elsősorban az ambivalens érzelmi kapcsolatokban akadályozza meg, hogy az agresszió annak személye felé irányuljon, aki valóban kiváltotta azt. A preszuicidális szindróma harmadik lényeges tünetét a fokozott fantáziatévékenység adja, amelynek során egyre erőteljesebb lesz benne az öngyilkosságra vonatkozó képzetcsoport. Ringel és még sokan mások is leírták (Buda, 2001), hogy az öngyilkosok először megpróbálnak jelzést adni a környezetüknek, mintegy segélykérő módon, gyakran nem is direkt, hanem leplezett formájában. Ezzel megszületett a „cry for help” koncepció, vagyis az öngyilkos megpróbál segítséget kérni, illetve maga az öngyilkossági kísérlet is segélykérő gesztus.

Pohlmeier (1978, id. Temesváry, 2000) felhívja a figyelmet, hogy a bosszú szintén összetevője az öngyilkosságnak. Azaz ott van a ki nem mondott cél, azoknak a stigmatizálása, akik miatt az öngyilkosság létrejött. Nemcsak az

önpusztító tett végrehajtása során van lényeges szerepe az agressciónak, hanem a depresszió-szuicídium kapcsolatnak is ebben látja egyik közös gyökerét.

Az öngyilkosság előtti szindróma elemzéséből nőttek ki azok az elméletek, amelyek az öngyilkosok személyiségvonásait próbálják magyarázni. (Buda, 2001) Ezek szerint a tipikus öngyilkos olyan személyiség, aki a szokványos neurotikus tüneteket nem mutatja, de mégis sajátosan károsodott ember. Kora gyermekkorától kezdve környezete gátlásokat épített belé, elbátortalanította, énje ennek következtében nem tudott eléggé kibontakozni. Személyiségfejlődése csalódások és sikertelenségek sorozata, amelynek végén az öngyilkosságot közvetlenül kiváltó helyzet, a személyiség által kilátástalannak felfogott szituáció áll. Más kutatók az öngyilkos személyiségének éretlenségét hangsúlyozzák. Ez azt jelenti, hogy a személyiség kapcsolatsémája, a szeretett másik személy felé való viszonyulás módja olyan, mint a gyermekeké, azaz egyenlőtlen kapcsolati helyzet, a másiktól való lelki függőség. Feltételezhető, hogy az öngyilkosságra hajlamos személyiségben a gyermekkori károsodás elsősorban a kapcsolati viselkedést, a személyiség kapcsolaton belüli autonómiakészségét érinti. A szülőkhöz való gyermekkori kötődés feltehetően frusztrációt (zavart, hiányt, akadályt) szenved, a gyermek hamar leválik a szülő kapcsolatáról, de a kapcsolatigény kielégítetlensége a gyermeki viszonyulás további érését, fejlődését meggátolja. Újabb kapcsolatokban a személyiség a gyermeki viszonyulásmódot ismétli meg. Az elvárások dominanciája, az egyenes kommunikáció, a kölcsönösség hiánya a felnőtt emberi kapcsolatokban a további frusztrációt csaknem természetessé teszi. A gyermeki viszonyulásmód magában rejti az agresszivitás gátlását. Ez utat képez az agresszió befelé fordulásának, a személyiség ugyanis örökké elégedetlen önmagával. (Wunnenberg és mtsai, 1970, id. Buda, 2001)

Az öngyilkosság megértéséhez lényeges lehet a krízissel való kapcsolatának megemlítése. A válsághelyzet valamely korábbi, viszonylagos egyensúlyi állapot felborulását jelenti. (Bakó, 2002) Ez magában hordozza egy új egyensúlyi állapot elérésének lehetőségét, de éppúgy tartalmazza a rendszer felbomlásának vagy a korábbinál alacsonyabb szintű szervezethez való egyensúlyba kerülésének eshetőségét is. Az egyén szempontjából a krízisszituáció veszélyhelyzetet jelent, mert a személyiség egyensúlyát fenyegeti, kórosnak tekinthető reakciómódok alakulhatnak ki, szélsőséges esetekben bekövetkezhet a személyiség felbomlása is vagy önpusztító megnyilvánulások jelentkezhettek. A krízis nem betegség, de betegséget okozhat, ugyanakkor lehetőséget is jelenthet, amennyiben sikeres megoldása gazdagítja az egyén probléma-megoldási készletét. A krízis állapota gyakran olyan belső feszültséget teremt, olyan fájdalomteli szorongást provokál, amely elviselhetetlen. Az egyén azt éli át, hogy ennek megszüntetésére nincs lehetősége, ő nem képes megváltoztatni ezt az állapotot. Ilyen lélektani helyzetben fogalmazódhat meg az a „kreatív gondolat”, hogy megszüntethetem a fájdalmat, ha megsemmisítem önmagam, a fájdalom elszenvedőjét”. A test elpusztítása azonban nem jelenti a létezés végét, „újra-

kezdést”, újjászületést” sugall. A létezésnek e mágikus formájában a gondolat mindenható, a szenvedést okozó test az, ami életteleenné válik. Gyakran láthatjuk, hogy az öngyilkosság előtti állapotban az egyén megnyugszik, megállapodik.

Az öngyilkosság kapcsolata a depresszióval

A depresszió kifejezést a mindennapi életben tág értelemben használják. A veszteségek, csalódások, életnehézségek kapcsán jelentkező reakciókat gyakran társítják depresszióval. A depressziót sokszor elkerülhetetlen élettapasztalatnak tekintik, amit mindenki átél legalább egyszer az élete folyamán, és ami akarattal legyőzhető. A depressziónak ez a szemlélete nem különíti el az átmeneti, veszteséggel kapcsolatos normális lehangoltságot, bánatot a klinikai depressziótól. Ez utóbbi súlyos, orvosi értelemben vett betegség, érinti az egész embert, közérzetét, teljesítményét, testi és lelki funkcióit, kapcsolatrendszerét. A depressziós beteg szubjektív élményvilágára a bezártság, reménytelenség, kilátástalanság, magatartására a gátoltság, elszigetelődés, közérzetére a diszkomfort jellemző. Kulcstünete a lehangoltság, boldogtalanság, az érdeklődés beszűkülése, az örömeire való képesség elvesztése, ehhez jellegzetes kognitív (megismerő) és motoros változások, fizikai tünetek társulnak (Szádócky, 2001).

A nemzetközi és hazai vizsgálatok szerint a felnőtt lakosság több mint 15 %-a legalább egy súlyos depressziós epizódon átesik élete során. Ugyanakkor az 1980-as évek közepétől jelentős fejlődés kezdődött a depressziók klinikai osztályozása, a biológiai és pszichoszociális háttértényezők feltárása és a hatékonyabb gyógyszeres és nem gyógyszeres terápiák kifejlesztése révén (Rihmer, Rutz, 1999). Az öngyilkosság kérdése szorosan kapcsolódik a depresszió problematikájához. Vizsgálatok bizonyítják, hogy a befejezett öngyilkosságok 50-70 %-át kezeletlen, vagy nem megfelelően kezelt súlyos (major) depresszió állapotában követik el. Az esetek felében az öngyilkosságot elkövető személynek semmilyen kapcsolata nincs orvossal, az orvoshoz forduló depressziós betegek 30-50 %-nál ismerik fel a depressziót, és ezeknek is csupán 12-16 %-ánál történik megfelelő gyógyszeres terápia.

Az öngyilkossági veszélyeztetettség szempontjából a depresszió súlyossága, az agitáltság, az alvászavarok, a saját személy mellőzése, háttérbe tolásra való hajlam, az értéktelenségérzés, reménytelenség, a bűntudat, az érdeklődés elvesztése a megszokott aktivitások iránt, alacsony önértékelés fontosságát hangsúlyozzák a kutatások (Lönnquist, 2000, id. Máténé, 2009). Van Praag (2001, id. Máténé, 2009) vizsgálatai alapján a depresszió öngyilkossági rizikófaktorai közül nem a zavar súlyossága a leginkább veszélyeztető tényező. Sokkal inkább a szorongás- és agressziószabályozási zavarok tekinthetők a depressziós állapotok kulcstényezőinek.

A reménytelenség központi tényező az öngyilkosság kapcsán és szoros kapcsolatban áll a depresszióval. Bár az eredmények ellentmondásosak, mégis

úgy tűnik, hogy a reménytelenség erőteljesebb bejósoló faktora az öngyilkosságnak, mint a depresszió (Perczel-Forintos, Poós, 2008).

Öngyilkosság és depresszió előfordulása a katonáknál

Bevezetésként álljon itt egy 2008-as és egy 2010-es adat az Amerikai Egyesült Államok hadseregében előforduló öngyilkosságokról:

„A CNN az amerikai védelmi minisztérium adataira hivatkozva közölte: tavaly 115 katona vetett véget önkezelével életének, ilyen magas számra pedig 1990 óta nem volt példa. Ráadásul öt esetből kettőben olyan katonák cselekedtek így, akik épp visszatértek hazájukba egy-egy bevetés után. A Pentagon szerint az öngyilkosságok mögött a megromlott kapcsolatok, az anyagi nehézségek, és a „hivatással és bevetésekkel kapcsolatos problémák” állnak. 2004-ben még „csak” 67 katona követett el öngyilkosságot, a szám azóta folyamatosan emelkedik: 2006-ban már 102-en, a tavalyi évben pedig 115-en haltak meg. Érdekes, hogy a katonák nagyjából negyede úgy lett öngyilkos, hogy előtte egyetlen bevetésben sem vett részt.” (Kis, 2008)

„Az öngyilkosságok száma alapján az idei június volt a legrosszabb hónap az Egyesült Államok hadseregének történetében, egy hónap alatt 32 katona végzett magával – számolt be a CNN hírcsatorna katonai statisztikákra hivatkozva. A katonák közül 11 tartalékos vagy nemzeti gárdista volt, 21 aktív szolgálatban álltak. Utóbbiak közül heten állomásoztak Irakban vagy Afganisztánban. Az öngyilkosságok száma legutóbb idén januárban döntött rekordot, akkor 28 katona végzett magával. A júniusi adatokat is figyelembe véve 2010-ben eddig 145 amerikai katona ölte magát, ami több mint a 2009-es adatok fele, pedig már tavaly is rekordot döntött az öngyilkosságok száma: 245 katona vetett véget az életének. A CNN-nek nyilatkozó katonai tisztségviselők elismerték, hogy még mindig nem tudják, mi okozza az öngyilkosságok számának emelkedését. Az öngyilkosságok ellen küzdő csoportot vezető Chris Philbrick ezredes szerint nincsenek kimutatható tendenciák, az öngyilkos katonák más-más egységnél és állomáshelyen szolgáltak. Az ezredes szerint valószínű, hogy a folyamatos, erős stressz okoz olyan pszichés problémákat, ami végzetessé válhat.” (Origo, 2010. június)

Mielőtt részletesebben elemeznénk a katonai (legyen hivatásos vagy szerződéses) szolgálat során kialakuló depresszió és öngyilkosság problematikáját, érdemes kitérnünk e két jelenség férfiaknál tapasztalható jellegzetességeire. Az öngyilkosság az emberi élet talán legtragikusabb eseménye. Minden korban és kultúrában előfordul, bár eltérő gyakorisággal. A férfiak öngyilkossági halálozása mindig és mindenütt a világon két-háromszorosa a nőkének (Rihmer, Rutz, 1999). A munkanélküliség, az egzisztenciális problémák, az identitáskrízisek és az ezekből eredő reménytelenség érzése elsősorban férfiaknál észlelhetők. A család felbomlása, az ebből eredő magányosság érzése, a szociális hanyatlás, valamint a munka területén ellátott funkciók elvesztése a férfiaknak kifejezetten

érzékeny pontjai. A végső döntő faktor gyakran a reménytelenség és kétségbeesés, amely jelezheti a klinikai depresszió kezdetét és a kényszerítő erejű öngyilkossági késztetéseket. Azért válnak a férfiak jelentősen veszélyeztetett csoporttá, mert öngyilkosságukat gyakran nem előzi meg semmilyen figyelmeztető jel vagy segítségkérés. A férfiak gyakran igen drasztikus módját választják az öngyilkosságnak, amely nem sok esélyt ad a túlélésre. Az esetek többségében nem beszélnek erről senkinek, félelmeiket és kétségeiket nem osztják meg másokkal, nem keresnek segítséget. Az etológia és az antropológia mai ismeretei alapján a férfiak és a nők különbözően reagálnak a reménytelennek tűnő helyzetekben. A férfiak, ha sarokba szorítva érzik magukat, akkor ingerlékenyebbek, viselkedésük sztereotípiákra épül, kitörésekre, kirobbanásokra hajlamosak. Harcos ösztöneik kerülnek előtérbe, nyugtalanok, agresszívek lesznek, elvesztik toleranciájukat és reális belátásukat arra nézve, hogy segítségre lenne szükségük. Szemben a típusos depresszióval, amelyben a gátoltság, bűnösségérzés, pesszimizmus és apátia dominál, a férfiakra jellemző depressziós képet a külvilág felé eltúlzott cselekedetek, az agresszivitás, a tolerancia hiánya és az öngyógyszerelés jellemzi. Így a tüneti kép meghatározói lehetnek: az alacsonyabb toleranciaszint, külvilág felé irányuló agresszív viselkedés, csökkent impulzuskontroll, az antiszociális viselkedés, időszakos dühkitörések, regresszió, csökkent önértékelés, elégedetlenség, abúzusokra való hajlam. A másik jelentős tényező a férfi öngyilkosság és depresszió tetten érésében az időfaktor. Azon férfiak egy részével nehéz bánni, akiknek a viselkedése jelentős változást mutat az idő függvényében. Normális körülmények között szociálisan jól funkcionáló, jó képességű emberek, akiknek a viselkedése a depressziós periódus idején mások és saját maguk számára egyaránt nehezen elfogadható. A gyors személyiség- és viselkedésváltozás a férfiaknál utalhat a depresszió lehetséges fennállására. Gyakori, hogy a képet takarja valamilyen abúzus, például „munkaalkoholizmus”, az extrém sporttevékenység, szerencsejáték, kockázatkereső magatartás, a döntésképtelenség, a gyermeki viselkedéshez való regresszió, az önsajnálát és az egyre növekvő lehangoltság. Sajnos gyakori így, hogy a közeli hozzátartozók és a szakemberek is belefáradnak ebbe, ami nem javítja a segítséghez jutás esélyét (Rihmer, Rutz, 1999).

A férfi depresszió és öngyilkosság jellegzetességeit megtalálhatjuk a férfi katonák esetében is, ugyanakkor Durkheim (1967) az anómiás és egoista öngyilkosságok mellett az altruista elnevezés alatt elkülönítette a katonák öngyilkosságát. Mit is jelent, illetve jelentett ez a fajta öngyilkosság, amely a történelem folyamán időszakosan előtérbe került a katonáknál? Durkheim szerint az altruizmus, a primitív társadalmak erkölce a hadseregekben él tovább. Az altruista szellem lényege az ember elszemélytelenedése, a mértéktelen alárendelődés valamely szellemiségnek, csoportnak. Eszerint a katonai foglalkozásra nem a foglalkozás keltette durvaság jellemző, hanem ellenkezőleg a katonai szellemet alkotó szokások és természetes predispozíciók együttese. Minél jobb katona valaki, minél inkább azonosul a hadsereg szellemiségével, annál inkább hajlamos az öngyilkosságra. E nézet szerint a katona legjellemzőbb tulajdonsága a

személytelenség, és bármikor készen álljon arra, hogy parancsra feláldozza magát. A jó katona sem mások, sem saját életét nem becsüli sokra. Durkheim (1967) szerint az altruista beállítottság a szolgálati idővel arányosan erősödik, erősebb a hivatásosokban, különösen a tiszthelyettesekben. Utóbbiak funkciója fokozottan igényli a passzivitás és az alárendelődés készségét és ezért produkálhatják a legmagasabb öngyilkossági arányokat. Molnár Károly (1993) a katonai öngyilkosságokról szóló könyvében azonban felhívja a figyelmet arra, hogy Durkheim számos körülményt kizár a katonákat öngyilkosságra hajlamosító tényezők közül. Eltekint például az alkoholizmustól, a beilleszkedési nehézségektől, az utánzástól, mint zárt katonai életformában és tekintélyhierarchiában erőteljesen ható lélektani tényezőtől, a kapcsolatrendszerektől stb. A tisztek viselkedését a történelem folyamán jelentősen befolyásolta a „hősies öngyilkosságok” elterjedt kultusza. Bizonyos háborús helyzetekben a motívumok között a túlzott becsvágyat, a kudarc, a katonai vereség elviselésére való képtelenséget ugyanúgy megtaláljuk, mint a hadifogságtól, a megaláztatástól, bosszútól, a megtorlástól és a saját hatóságok büntetésétől való félelmet is. Míg más esetekben, így a kamikáze-típusú öngyilkosságoknál, az öngyilkos terroristáknál az elkövetők bátorságukat, teljes értékűségüket, és valamely magasabbrendűnek ítélt közösségi cél önfeláldozó szolgálatát akarják bizonyítani tettükkel. A szóbanforgó magatartásformákat, amelyek évszázadokon keresztül alakultak ki és a fegyveres harcok, háborúk tartottak életben, áthatja a halálmegvetés attitűdje és a katonai becsülettel kapcsolatos képzetek. Ezzel szemben az öngyilkossági kísérleteket a katonai közgondolkodás és közvélemény, a hagyományos katonai értékrendnek megfelelően, férfihez és katonához nem illő viselkedésnek ítélte meg, a katonai szolgálat alóli fondorlatos kibúvást gyanította benne (Molnár, 1993). Az öngyilkosok tényleges céljaiban mindig fellelhető volt a mások elleni agresszió, a megszegyenítés, a büntudatokozás, a nárcisztikus cél: a halhatatlanság megváltása a halál által. A kísérletezők céljaiban inkább a fenyegetés, figyelemfelkeltés, a segélykérés, a valós problémák jelzése és az érzelmi zsarolás egyaránt megtalálható.

Vitathatatlan, hogy társadalmi és egzisztenciális problémák, mint az elszegényedés, a létbizonytalanság, a munkanélküliség és kiszolgáltatottság fokozzák az öngyilkosságra való hajlandóságot. A szegény, mint erkölcsi és pszichológiai kategória szintén gyakori az öngyilkosságok motívumai között. Ennek forrása lehet a kudarc és sikertelenség a párkapcsolatokban, a tanulásban, a munkában, a karrierben, az anyagi törekvésekben. Hivatásos katonáknál a rendfokozati hierarchiában való megrekedés, mint kudarc erős lelki válságot okozhat. A környezetből és az egyén hibájából egyaránt származhatnak olyan források, mint valamely erkölcsi és jogi norma megsértése, deviánsnak minősülő viselkedésformák és az őket kísérő megbélyegzés.

A jelenlegi nemzetközi tanulmányok egyre gyakrabban számolnak be arról, hogy az iraki és az afganisztáni háborúban szolgáló, harci bevetésekben résztvevő katonáknál nagy valószínűséggel alakul ki poszttraumás stressz-

betegség és depresszió (Wells és mtsai., 2010) A Millenium Study során, amely talán az egyik legnagyobb prospektív tanulmány, 2001 és 2008 között követték nyomon az amerikai katonák külföldi (Irak, Afganisztán) szolgálata alatt és azt követően a pszichés állapot alakulását. 55000-ból 40000 katona esetében – akik a missziót megelőzően mentálisan egészségesek voltak – alakult ki depresszió. A misszióban szolgáló és a harci bevetésekben résztvevő katonáknál szignifikánsan nagyobb arányban jelentkezett depresszió, mint azoknál, akik nem vettek részt bevetésekben. Az 1980 után születettek, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a nem házasságban élők, a sorozottak esetében szintén nagyobb volt a depresszió kialakulási valószínűsége. A „katonai szívósság”, amely megfeleltethető a pszichológiai szívósság környezet specifikus változatának, úgy tűnik, hogy egyfajta védő faktorként járulhatott hozzá, hogy egyes esetekben a harci bevetésekben való részvétel ellenére sem alakult ki depresszió, illetve más pszichés betegség.

Az öngyilkossággal kapcsolatos nemzetközi tanulmányok és adatok alapján az USA hadseregében a második leggyakoribb halálok, de lényeges és gyakori az előfordulás az orosz és brit katonák között is (Mahon és mtsai., 2005). A katonák esetében az öngyilkosságok előfordulásáról beszámoló kutatások megközelítése kettős. Egyes nézetek szerint a katonáknál öngyilkosság előfordulása ritkább, mint a polgári lakosságnál. Ennek oka lehetne a szigorú szelekció és alkalmassági szűrések, a strukturált, támogató foglalkozásbeli és szociális környezet a hadseregben, prevenció szempontjából a fejlett egészségügyi szolgálat. Másrészt viszont magasabb lehet az öngyilkossági kockázat a hadseregben a fegyverhasználat és a fegyverhez való hozzájutás könnyebbsége, az agresszivitás jelenléte – mint jellemző személyiségtulajdonság a katonáknál (különösen a fiatal férfiak esetében) – miatt. Ezzel együtt hangsúlyozzák, hogy a katonai tréningek az agresszivitás jelenléte ellenére is a fegyelem növelésével csökkenthetik az impulzivitást, ami az öngyilkosság egyik lehetséges rizikófaktora. Egy tanulmány alapján (Mahon és mtsai., 2005) az öngyilkosság szempontjából a katonai munkahelyeket egyedül a halált okozó eszközhöz való hozzájutás könnyebbsége révén tarthatjuk rizikótényezőnek a többi polgári munkahelyekhez képest. Akárcsak a depresszió esetében a harci stressz magas szintje az iraki háborúban szolgáló katonák körében megnövelte az öngyilkosságok előfordulásának valószínűségét (ismeretlen szerző, 2004). Ennek érdekében az Amerikai Egyesült Államokban egy komplex prevenciós programot dolgoztak ki, hogy segítsék a harci stressz feldolgozását, melynek során az öngyilkosság megelőzésére különösen nagy hangsúlyt helyeztek. Ezt az úgynevezett visszaillesztő programot a Magyar Honvédség Honvéd Egészségügyi Központja is a megfelelő változtatásokkal igyekezett adaptálni a misszióból hazaérkező katonák ellátására.

Összefoglalás

A II. világháború óta a katonai öngyilkosságokban kisebb-nagyobb hullámot eltekintve, de fokozatos csökkenés tapasztalható. Jelenleg a korszerű hadseregek szellemisége, élet és szolgálati viszonyai, a katonai együttélés erkölcsi, jogi normái, szociológiai és pszichológiai jellemzői módosultak, átalakultak (Molnár, 1993). Mérséklődött a katonák jogi és egzisztenciális kiszolgáltatottsága, a parancsnokok kivételes hatalma, az egyes katonai rétegek közötti szolgálati, műveltségbeli, szociális és kulturális távolságok, oldódtak a szolgálati és emberi érintkezés merev és bürokratikus szabályai. A katonai pályát bármely ok miatt elhagyni nem tragédia, nem okoz megoldhatatlan konfliktust. A becsületérzés is a múlté, az altruista öngyilkosságok ideje lejárt, a hadseregek zártsága is enyhült. Egyedül talán az agresszív, durva bánásmód ellen nehéz védekezni. Döntő változást hozott a katonai alkalmasság mércéjének a felemelése, a fizikai, idegi és pszichológiai szűrők megszigorítása. Ugyanakkor mind a mai napig a legnehezebb probléma és talán a legfontosabb feltétel az emberi kapcsolatok olyan légkörének a megteremtése, amelyben az előljárók és a katonatársak képesek érzékelni társaik problémáit, konfliktusait. A katonai környezetben nem csupán úgy merül fel a kérdés, hogy lazák-e vagy túl szorosak az emberi kapcsolatok, hanem, hogy milyen minőségűek: a bajtársiasság, tolerancia, empátia, agresszivitás, durvaság és a méltánytalanság kifejezésre jut-e bennük. Minél több, minél szorosabb és minőségileg elfogadható emberi kapcsolat fűzi az egyént a környezetéhez, annál kisebb a valószínűsége, hogy krízishelyzetben öngyilkosságot kövessen el az illető.

Felhasznált irodalom

1. Bakó Tihamér: Verem mélyén. Psycho Art, Budapest, 2002.
2. Buda Béla: Az öngyilkosság. Animula, Budapest, 2001.
3. Durkheim, E.: Az öngyilkosság. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1967.
4. Freud, S.(1915): Gyász és melankólia. In: Ösztönök és ösztönsorsok. Sigmund Freud Művei VI. Filum, Budapest, 1997.
5. Kis Judit (2008): Amerikai hadsereg: Rekordszinten az öngyilkosságok. Kitekintő.hu, Magyar külpolitika a világban, világpolitika magyarul http://kitekinto.hu/amerika/2008/06/03/amerikai_hadsereg_rekordszinten_az_ongyilkossagok Letöltve: 2010. 11. 10.
6. Mahon, M., et al. (2005): Suicide among regular-duty military personnel: A retrospective case-control study of occupation-specific factors for workplace suicide. The Am. J. of Psychiatry, 162:1688-1696.
7. Military suicides raise concern for DoD Health Officials (2004). Military Medicine, ProQuest Medical Library. p. 5.
8. Molnár Károly: Inkább végzek magammal. Öngyilkosságok a hadseregben. Nótárius könyvkiadó, Budapest, 1993.
9. Máténé Pusztai Annamária: Befejezett öngyilkosságot elkövetett személyek búcsúleveleinek elemzése. Doktori értekezés, Debreceni Egyetem BTK. 2009.
10. Origo (2010): <http://www.origo.hu/nagyvilag/20100716-rekordszamu-katona-lett-ongyilkos-juniusban-az-egyedul-allamokban.html> Letöltve: 2010. 11. 10.

11. Painuly, N.; Sharan, P.; Mattoo S. K. (2005): Relationship of anger and anger attacks with depression. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*. 255: 215-222.
12. Perczel-Forintos Dóra, Poós Judit (2008): Kiút a kiúttaalanságból – problémamegoldó tréning az öngyilkosság veszélyeztettség megelőzésében. *Psychiatria Hungarica*, 23/1.
13. Rihmer Z., Rutz, W. (1999): Depresszió és öngyilkosság férfiaknál. www.medlist.com/Hippocrates/II/3/169.htm Letöltve: 2010. 04. 20.
14. Ringel, E.: A preszuicidális szindróma tünettana. In.: Andorka Rudolf, Buda Béla, Cseh-Szombathy László (szerk): *A deviáns viselkedés szociológiája*. Gondolat, Budapest, 1974.
15. Szádócky Erika: A hangulatzavarok klinikai megjelenése. In.: Szádócky Erika, Rihmer Zoltán (szerk.) *Hangulatzavarok*. Medicina, Budapest, 2001. 26-59. o.
16. Temesváry Beáta: Az önpusztító agresszió. In.: Hárdi István (szerk): *Az agresszió világa*. Medicina, Budapest, 2000. 127-158. o.
17. Wells, T. et al. (2010): A prospective study of depression following combat deployment in support of the wars in Iraq and Afghanistan. *Am. J. of Public Health*, 100/1.

TITKOSSZOLGÁLATOK TÖRTÉNETÉBŐL

IZSA JENŐ

A BÖRTÖNELHÁRÍTÁS MŰKÖDÉSE A '70-ES ÉVEK ELEJÉN ZÁRKALEHALLGATÁS (3/E RENDSZABÁLY) ALKALMAZÁSA

Az állambiztonsági munkában a szakmai feladatok között egészen a rendszerváltozás során bekövetkezett szervezeti átalakításig (1990. március 1.) jelen volt a börtönökben végzett elhárítás. A feldolgozott időszakban (1970-74) a börtönökben végzett elhárító tevékenység egészére meghatározó módon hatott az a körülmény, hogy a büntetés-végrehajtási szervek és intézetek az Igazságügy minisztérium felügyelete alá tartoztak, míg a börtönelhárítás a Belügyminisztérium által irányított III. Állambiztonsági Főcsoportfőnökség Vizsgálati osztálya feladata volt.²⁴⁹ A hatékony munka alapvető feltételeként

jogszabályban, a belügyminiszter és az igazság-ügyminiszter által kiadott közös utasítással teremtették meg a börtönelhárítás jogi alapját.²⁵⁰ A közös miniszteri utasítás rögzítette, hogy: „a BM illetékes szervei a rendőrségről szóló 1955. évi 22. tvr. alapján a börtönökben, munkahelyeken az eddigiekhez hasonlóan továbbra is elhárítást végeznek az

elítéltek között a bűncselekmények megelőzése, megszakítása és felderítése érdekében.” Ez elvi jelentőségű megállapodás volt, amelynek szellemében a konkrét feladatok végrehajtására a belügyminiszter-helyettes adott ki utasítást.²⁵¹

²⁴⁹ Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3521/1963. számú határozata 1963. november 1.

²⁵⁰ A belügyminiszter és az igazságügyminiszter 0010/1963. számú közös utasítása. Budapest, 1963. november 21-én. Nyt. szám: 10-27/10/1963. Szigorúan titkos.

<http://www.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/7-3.pdf>. Letöltés: 2010. február 7.

²⁵¹ A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter helyettesének 0027. számú utasítása. Budapest, 1963. évi december hó 5-én. Nyt. szám: 10-24/27/1963. Szigorúan titkos.

<http://www.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/6-68.pdf> Letöltés: 2010. február 8.

A börtönelhárítás feladatait az állambiztonsági szervek ügyrendjében határozták meg. A BM III. Főcsoportfőnökség Ügyrendje 1967-ben a III/1. Vizsgálati Osztály feladatai között előírta: „Az elítéltek biztonságos őrzése, az elhallgatott bűncselekmények felderítése és az operatív munka segítése érdekében, valamint az operatív szervek adatai, igényei alapján operatív felderítő munkát végez a kijelölt büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartott elítéltek között. E feladat végrehajtása során operatív eszközöket alkalmaz.”²⁵²

A III. Főcsoportfőnökség 1972-ben kiadott ügyrendje szerint a III/1. Vizsgálati Osztály feladata az operatív felderítés végzése „az elhárítási hatáskörébe tartozó büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottak között.”²⁵³

A Vizsgálati osztály ügyrendje részletesebben tartalmazta, az osztály szervezeti egységeire lebontva konkretizálta ezt a szakmai feladatot.

A Vizsgálati osztály szervezetében az „F” (börtönelhárító) alosztály foglalkozott a börtönelhárítással, valamint a fogda- és börtönügynöki hálózat működtetésével, továbbá az operatív technikai eszközök felhasználásával.

A Vizsgálati Osztály feladatainak teljesítése során jogosult volt a büntetőeljárásban meghatározott nyílt, valamint a belső, titkos parancsokon, utasításokon alapuló operatív eszközöket és módszereket felhasználni.

Az állambiztonsági munka operatív (titkos nyomozati) eszközei alatt értették:

- a hálózatot;
- a külső (operatív) figyelést;
- a környezettanulmányozást;
- az operatív technikai eszközök alkalmazását;
- postai küldemények operatív ellenőrzését;
- az operatív nyilvántartást;
- az operációkat.²⁵⁴

Az állambiztonsági munka operatív technikai eszközei

Az operatív technikai eszközök alkalmazása – általánosságban – az állambiztonsági munka során a személyek ellenőrzésére és kapcsolataik felderítésére

²⁵² A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség ügyrendje. Nyt. szám: 10-1837/1967. Szigorúan titkos, különösen fontos. Budapest, 1967. november 30.

http://www.abtl.hu/html/hu/iratok/forrasok/iii_ugyrend_1967.pdf. Letöltés: 2010. február 8.

²⁵³ A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség és szerveinek ügyrendje. Nyt. szám: 10-530/1972. Szigorúan titkos, különösen fontos. Budapest, 1972. március 15.

http://www.abtl.hu/html/hu/iratok/forrasok/iii_ugyrend.pdf. Letöltés: 2010. február 8.

²⁵⁴ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 005. számú parancsával (kelt: Budapest, 1972. április 5-én) hatályba léptetett, Az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat I. fejj. 2. pont. In.: Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei. 1. kötet 63.o. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975.

bevezetett titkos telefon- és szobahallgatási, rejtett foto-, televízió- és rádió-technikai eszközök felhasználását jelentette.²⁵⁵

Az operatív technika alkalmazásának elveire, szabályaira, felhasználásának módjaira és védelmére szigorúan titkos minősítésű belügyminiszteri parancsot adtak ki. Ebben a parancsban meghatározták az operatív technika alapfogalmait is.²⁵⁶ Ennek megfelelően az operatív technikát az állambiztonsági bűnüldöző munka titkos (operatív nyomozati) eszközeként definiálták, amely lehetővé teszi, hogy az operatív szervek az ellenséges tevékenységről megfelelő információk birtokába jussanak, és amely meggyorsítja a bűncselekmények gyanújának tisztázását, felderítését. „Az operatív technika azon technikai – fizikai, kémiai – eszközök és módszerek összessége, amelyekkel az állambiztonsági és a bűnügyi operatív szervek titkos nyomozati intézkedéseik során, azok felhasználásával rendszeres, célirányos és megbízható információkat szereznek az ellenséges hatalmaknak, azok szerveinek, megbízottainak, valamint más súlyos bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyek tevékenységének felderítéséhez, megszakításához, a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi, gazdasági intézményeinek, fegyveres erőinek és állampolgárainak védelméhez.”²⁵⁷

Az operatív technika mint titkos nyomozati eszköz nem önállóan, hanem mindig más eszközzel – elsősorban a hálózattal – együttesen került alkalmazásra. A korabeli szakirodalomban megtalálhatók azok a viták, illetve hivatalos nézetek, amelyek az ember és a technika viszonyára kerestek választ. Az állambiztonsági szervek állományának felkészítésében alapvető tananyagnak számító „Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei” címmel kiadott ötkötetes tankönyv ezzel kapcsolatban ezt írta: „... károsak azok a nézetek, amelyek az operatív technika szerepét és hatását igyekeznek eltúlozni. [...] Igaz ugyan, hogy a világméretű tudományos és műszaki (technikai) fejlődés egyre inkább előtérbe állítja az operatív technika eszközeinek és az ezek alkalmazásával kapcsolatos módszereknek a fejlesztését, de ugyanakkor az is igaz – és ez a meghatározó – hogy az állambiztonság i bűnüldöző munka során a legfontosabb titkos nyomozati (operatív) fő eszköz a hálózat, az állambiztonsági szervek titkos segítőtársainak összessége, akiknek eredményes munkáját csak elősegítheti a többi titkos nyomozati (operatív) eszköz, de pótolni teljes egészében nem tudja. Ezzel együtt a hálózat jelentős mértékben hozzájárulhat a többi titkos nyomozati (operatív) eszköz alkalmazási feltételeinek biztosításához, azok hatékonyságának növeléséhez.”²⁵⁸

²⁵⁵ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 005. számú parancsával (kelt: Budapest, 1972. április 5-én) hatályba léptetett, Az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat I. fej. 2. pont. In.: Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei. 1. kötet 64. oldal BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975.

²⁵⁶ A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 0017. számú parancsa (kelt: Budapest, 1971. december 8-án) és az azt módosító 0018. számú parancsa (kelt: Budapest, 1972. szeptember 11-én)

²⁵⁷ Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei. 3. kötet 32. oldal. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975.

²⁵⁸ Uo. 32. oldal

Az operatív technika mint gyűjtőfogalom magában foglalta:

- eszközoldalról mindazon műszaki berendezéseket, technikai eszkö-zöket, segédeszközöket és anyagokat, amelyek alkalmasak voltak az operatív munkában történő felhasználásra;
- valamint tevékenységoldalról mindazon alkalmazási eljárásokat, módszereket, szabályokat, amelyek az operatív munka céljainak elérését biztosították.

Az operatív munka során alkalmazott, igénybe vett technikai eszközök többségében sem elvi működésüket, sem megjelenésüket (méret, felépítés stb.) tekintve nem tértek el, sőt a konspiráció, a rejtett, titkos alkalmazás elsőrendű követelménye miatt nem is térhettek el a közforgalomban beszerezhető, az egyéni felhasználás céljaira bárkinek rendelkezésre álló eszközöktől. Egy hangrögzítésre használt berendezés (magnetofon), egy fototechnikai eszköz, egy videokamera még önmagában nem tekinthető operatív technikai eszköznek, azonban a felhasználás célja, az alkalmazás módja és körülményei azzá tették. A speciális célok és alkalmazási körülmények miatt az igénybe vett eszközöket gyakran a saját fejlesztéssel tökéletesített, méretben csökkentett, teljesítményben vagy élettartamban megnövelt jellemzőkkel bíró eszközökkel váltották ki. A titkosszolgálatok egyetemes történetéből jól ismert, hogy a tudományos-, műszaki- és technológiai fejlődés legújabb, leghatékonyabb eredményeit a titkos információszerzésben, adatgyűjtésben azonnal alkalmazták. Ahogy napjainkban, úgy a múltban is, minden komoly szolgálat önálló szervezeti egységet működtetett a tudományos kutatásokra, ezek követésére, az eredmények adaptációjának megvalósítására. Az állambiztonsági szervezetrendszerben az III./V. Operatív Technikai Csoportfőnökség foglalkozott a kutatás, fejlesztés és a gyártás feladataival, és látta el az egész szervezetet a szükséges operatív technikával. Ezen a téren semmiféle helyi önállóságot nem biztosítottak, szigorúan központosított volt a tervezés, az alkalmazás és az ellátás. A gyakorlatban az operatív technika alkalmazásának egyik legfőbb követelményévé a jó rejtési feltételek biztosítása volt, ezért a miniatürizálásra, a körülményekhez való maximális alkalmazkodásra helyezték a hangsúlyt a saját fejlesztéseknél.

Összefoglalva

A 3/a rendszabály (telefonlehallgatás) az operatív munkában jelentős segítséget adott a célszemély megismeréséhez, kapcsolatainak megállapításához, adatokat szolgáltatott a baráti köréhez való viszonyáról, politikai megnyilvánulásairól stb. Jelentősen segítette a célszemély külső mozgásának figyelemmel kísérését, egyes esetekben a hálózat ellenőrzését, az operatív jellegű akciók megszervezését és végrehajtását.

A 3/a rendszabály alkalmazása esetén a BM illetékes szervei az általuk kiépített saját kábelhálózat igénybevételével, az érintett vonalra „rákötve”, a

beszélgetők tudtán kívül rögzítették a célszemély beszélgetéseit, majd az így nyert anyagot visszahallgatták, feldolgozták.

A 3/a rendszabály alkalmazásával továbbá lehetőség volt a figyelésre bekapcsolt állomás által kezdeményezett hívások esetén a hívott szám megállítására.

A 3/e rendszabály (szobalehallgatás) alkalmazása lehetővé tette a célszemély legbizalmasabb beszélgetéseinek rögzítését, a politikai állásfoglalására, a titkolt bűnös tevékenységének részleteire, illetve a magatartására vonatkozó adatok megszerzését. Lehetővé tette továbbá a hálózati személyek ellenőrzését. A 3/e rendszabály útján szerzett adatokat közvetlenül a célszemély, illetve környezete szolgáltatta. Alkalmazásával a célszemély lakásában, hivatali helyiségében vagy nyilvános helyen folyó beszélgetései kerültek lehallgatásra, majd rögzítésre (ez utóbbi történhetett titkosan vagy esetleg a legális lehetőség felhasználásával), ezt követően pedig feldolgozásra.

A célhelyiségekben (pl.: lakás, hivatal, találkozási hely stb.) lezajló beszélgetések lehallgatására alapvetően háromféle műszaki megoldási lehetőség állt rendelkezésre: vezetékes, rádiós és kombinált (vezetékes-rádiós) megoldás.

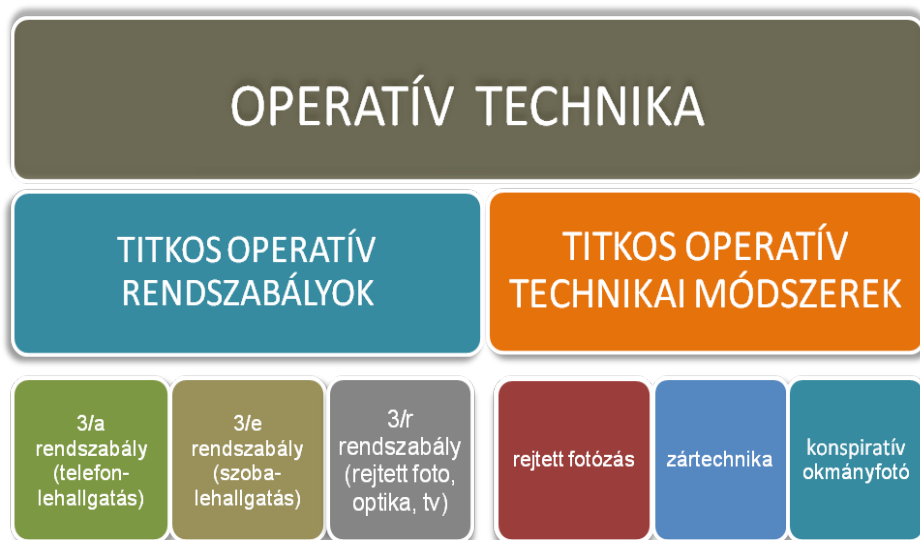
A 3/r rendszabály (rejtett fotó, optika, tv) alkalmazásával az operatív szervek megismerhették a célszemély mozgását az ún. célhelyiségben (ennek nevezzük azt a helyiséget, amelybe az operatív technikai eszköz – titkos operatív technikai rendszabály - bevezetésre kerül). Ez a megismerés sok esetben azért volt szükséges, mivel a célszemély mozgásából, tevékenységéből fontos következtetéseket vonhattak le; továbbá az egyes tárgyak felkutatása, a kapcsolatok megismerése, a hálózati személy ellenőrzése stb. céljából is eredményesen alkalmazható volt ez a rendszabály.

A 3/r rendszabály alkalmazásakor az operatív tiszt közvetlenül látta a célszemélyt, szinte „vele együtt élt”, megfigyelhette mozgását, magatartását stb. A rögzített anyagok jól felhasználhatók voltak az operatív munkában, sőt az információk megfelelő legalizálása után a bizonyítási eljárásban is.

A 3/r rendszabály alkalmazása során lehetőség nyílt a célszemély lakásában, hivatali helyiségében, a különböző találkozóhelyeken stb. helyeken történő események vizuális megfigyelésére, a mozgás, az események rögzítésére fényképen, filmen vagy telerecording szalagon a későbbi elemzés-értékelés, vagy a megfelelően legalizált felhasználás érdekében.

A célhelyiségekben történő események, mozgás stb. vizuális megfigyelésére és rögzítésére a rendszabály alkalmazásaként alapvetően két módszer alakult ki: egyrészt a látható, másrészt a láthatatlan (infravörös) fény segítségével történő fényképezés, megfigyelés.

A három rendszabály közül a BV-intézetekben éppen a sajátos körülmények és a börtönelhárítás speciális feladatai teljesítése érdekében a 3/e rendszabályt alkalmazták.

A titkos operatív technikai módszerek a rendszabályok alkalmazásához voltak szükségesek, önmagukban csak annyiban voltak értelmezhetők, amennyiben hozzásegítették a rendszabályok alkalmazóit az operatív értékű adatok megszerzéséhez. A módszerek alkalmazása során nem kerültek közvetlen kapcsolatba a célszeméllyel, nélkülük viszont a célhelyiségbe történő titkos behatolás, ott a rendszabályok elhelyezése, működtetése stb. nem volt lehetséges. Ezért a rendszabályokat a hozzájuk tartozó módszerekkel mindig egységben kellett tervezni, megvalósítani.

A titkos operatív technikai módszerek közé tartoztak:

- a rejtett fotók készítése;
- a konspirált okmányfotók készítése;
- a zártechnika alkalmazása.

A 3/e rendszabály konkrét alkalmazása

A Fővárosi Központi Büntetés-végrehajtási Intézetben (FKBVI) ²⁵⁹ a III./1. Vizsgálati osztály börtön-elhárítási alosztály által alkalmazott 3/e (szobalehallgatás) rendszabályról az intézet objektumdossziéja tartalmaz adatokat.²⁶⁰ Az 1970-74. közötti időszakban a rendszabály alkalmazásával összefüggésben ismereteket nyerhetünk: a telepítés, a működtetés, a szüneteltetés, kiszerezés, korszerűsítés operatív munkájáról.

A börtön-elhárítási alosztály által 1970. október 30-án készített összefoglaló jelentés átfogó képet ad a lehallgatás technika alkalmazásának tapasztalatairól, problémáiról, műszaki színvonaláról és a fejlesztési elgondolásokról.²⁶¹

²⁵⁹ A vizsgált büntetés-végrehajtási intézet neve 1972. március 2-ig Fővárosi Központi Büntetés-végrehajtási Intézet, ettől az időponttól Budapesti Fegyház és Szigorított Börtön az igazságügy-miniszterhelyettes 01/1972. sz. parancsa alapján

²⁶⁰ ÁBTL 3.1.5. O-19867/2

²⁶¹ Összefoglaló jelentés a Fővárosi Központi Büntetés-végrehajtási Intézetben elhelyezett 3/e rendszabályról. Budapest, 1970. október 30. ÁBTL 3.1.5. O-19867/2. 63-71. oldal

A jelentés bevezetőjében tényeket sorakoztatnak fel a rendszabály szükségességének alátámasztására:

Az elítéltek létszáma folyamatosan 2000 fő körül mozgott. Ebből az államellenes bűncselekményekért elítéltek száma a jelentés szerint átlagban 350 fő. A veszélyes kategóriába sorolt politikai elítéltek száma mintegy 70 fő. A köztörvényes veszélyes bűnözők száma évi átlagban 250 fő körül volt. Ezen személyek többoldalú és állandó ellenőrzését biztosítani kellett.

Az objektumban évente átlagosan 6-7 operatív ügyben folyt feldolgozó munka (titkos nyomozás) és operatív ellenőrzés. A túlnyomó többségében politikai jellegű az ügyeket saját információk alapján, vagy más állambiztonsági, illetve rendőri szervek kérésére indították.

A FKBVI-ben a munkáltatás keretében termelőmunka folyt az asztalos üzemben. Emiatt az elítélteknek sok lehetősége adódott, illetve kifejezetten törekedtek meg nem engedett kapcsolatot létesítésére polgári személyekkel, akiket hírcsatornaként, „postásként” használtak, küldemények, tiltott tárgyak ki- és bejuttatásához, vagy szökési terveikhez akarták felhasználni.

Mindezek különösen indokolttá tették, hogy ebben a BV intézetben (hasonlóan a többihez) a zárkalehallgatás feltételei biztosítva legyenek. Az alosztályon az volt az álláspont, hogy: „a 3/e rendszabály alkalmazása segítséget nyújt

- az operatív feldolgozásban,
- az operatív ellenőrzésben,
- az elítéltek által elhallgatott vagy tervezett bűncselekmények felderítésében,
- az intézet biztonságos őrzésében,
- az ügynökség ellenőrzésében és
- a beszerzési jelöltek tanulmányozásában.

Az operatív technika az operatív munka egyik legfontosabb eszköze” – állapította meg a jelentés.²⁶²

A jelentésből ismert, hogy a FKBVI-ben a zárka- illetve szobalehallgatás rendszabályt 1970 októberében összesen 11 helyiségben tudták alkalmazni. Az objektumdossziében elhelyezett anyagok alapján a betechnikázott zárkák helye és száma pontosan azonosíthatók, azonban a szerző öncenzúrárt alkalmazva ezeket nem teszi közzé.

- A Vizsgálati osztály kihelyezett részlegének egyik hivatalos helyiségében az operatív szempontból érdekes személyek beszélőjének lehallgatása céljából építették be a rendszabályt 1963-ban.
- A zárkák közül 1958-ban 6 zárkát kötöttek be a BV intézet Jobb csillag épületében.

²⁶² Összefoglaló jelentés a Fővárosi Központi Büntetés-végrehajtási Intézetben elhelyezett 3/e. rendszabályról. Budapest, 1970. október 30. ÁBTL 3.1.5. O-19867/2. 63. oldal

➤ A Kisfogházban összesen 4 zár-kába szereltek lehallgató eszközt 1968 decemberében, ezeket 1970 márciusában aktivizálták, azóta üzemszerűen használták.

➤ A Bal csillag börtönépületben 1963-tól 5 zárka lehallgatására volt meg a technikai lehetőség. 1970. februárjában a villanyhálózat felújítása miatt az alkalmazást itt be-szüntették, mivel „a diódák ki lettek szerelve”.²⁶³

A rendelkezésre álló lehallgatási lehetőségek nem elégítették ki a börtön-elhárító részleg által szükségesnek tartott igényeket, mégis értek el érdemleges eredményeket. Az objektumdossziében található esetek részletes leírását mellőzzük, de néhány esetről – eredményekről, fél sikerekről, kudarokról – röviden beszámolunk. Ezek az esetek jól illusztrálják a 3/e rendszabály fel-használásának egész spektrumát.

A jelentés példaként hozta Dr. E. Lehel ügyét, akit kémkedésért elítéltek és a FKBVI-ben töltötte szabadságvesztés büntetését. Egy esetben külső állam-biztonsági szerv kérésére feldolgozó munkát nyitottak, ennek során került sor a 3/e rendszabály alkalmazására. Első alkalommal 1968 júniusában 3 esetben, 1968 decemberében 6 esetben használták a zárka-lehallgatási rendszabályt. Megállapítást nyert, hogy Dr. E. Lehelről „Karikás” fedőnevű tájékoztató őszintén jelentett, továbbá számos, érdemleges operatív információt tudtak adni a feldolgozást kérő szerv részére.

1968 márciusában az asztalos üzemben keletkezett tüzeset nyomozása során a gyűjtogatással kapcsolatba hozható gyanúsítható személyeket egymás után olyan zárkába helyezték, ahol a 3/e rendszabály használható volt. Összesen

²⁶³ Összefoglaló jelentés a Fővárosi Központi Büntetés-végrehajtási Intézetben elhelyezett 3/e. rendszabályról. Budapest, 1970. október 30. ÁBTL 3.1.5. O-19867/2. 63. oldal

7 esetben hallgatták le a zárkat, végül megerősítették azt a feltevést, hogy a tüzeset a munkáltató cég egyes dolgozóinak nagyfokú hanyagságai és mulasztásai okozták. A szándékosságot kizárták, az elítéltekre vetődött gyanú nem igazolódott.

„Pontos” fedőnevű ügyben két jezsuita szerzetes zárkában folytatott beszélgetéseit hallgatták le 1970. júniusban kilenc alkalommal. Megállapították, hogy a célszemélyek a zárkába melléjük behelyezett börtönügynököt kezdettől bizalommal fogadták. Az ügynökkel saját magukról sok kompromittáló adatot közöltek. Más, szabadlábban levő egyházi személyekről is értékes információkhoz jutottak. Ezeket a kérő állambiztonsági szervnek értékelésre és további felhasználásra megküldték. A 3/e rendszabály alkalmazásával „megállapítottuk B. és R. börtönön belüli fegyvelemsértő tevékenységét (tiltott imakönyv, áldozási ostya). Ezen adatok realizálása után fegyelmi büntetést kaptak és ezzel meg tudtuk akadályozni, hogy feltételes szabadulási kedvezményben részesülhessenek.”²⁶⁴

Cs. András operatív ellenőrzés alatt tartott személy ügyében 1968-ban 2 esetben használtak zárkalehallgatást. A cél annak tisztázása volt, hogy a célszemély kapcsolatban állt-e az amerikai hírszerző szervekkel. A jelentés azt rögzítette, hogy a rendszabály alkalmazása nem hozott érdemi eredményt, mivel Cs. a zárkában egyáltalán nem beszélt ilyen vonatkozású témákról.

„Szegedi” és „Kárpáti fedőnevű börtönügynökök, valamint „Karikás Ferenc” fedőnevű tájékoztató alkalmasságának és megbízhatóságának ellenőrzése során szintén alkalmazták a zárkalehallgatást. Az eredmények arról győzték meg a börtönelhárítás munkatársait, hogy a hálózat tagjai a magatartási vonalra meghatározott utasításokat betartották, jelentéseikben őszinték voltak.

A zárkalehallgatást az előbbi konkrét eseteken kívül sikerrel használták fel pl. az elítéltek általános hangulatának jobb megismerésére, vagy egy éhségsztrájk kezdeményezés időbeni felderítésére és magakadályozására. A börtönben tiltott, mégis igen elterjedt, az elítéltek által készített és hallgatott kisméretű, ún. diódás rádiók felderítésében ugyancsak sok segítséget kaptak a lehallgatásokból.

Ezek a példák és az objektumdosszié más dokumentumai azt igazolták, hogy a 3/e rendszabályra szükség volt, azt a gondok ellenére általában eredményesen tudták alkalmazni.

A jelentésben említenek néhány olyan esetet, ügyet, amelyben annak ellenére, hogy operatív szempontból indokolt lett volna, mégsem használták a lehallgatást. A rendszabály segítségével meg lehetett volna tudni pl., hogy P. István politikai elítélt hazatérésének mi a valódi oka, háttere. Vagy J. Péter elítélt részt vett-e röplapszórásban Miskolc területén.

²⁶⁴ Összefoglaló jelentés a Fővárosi Központi Büntetés-végrehajtási Intézetben elhelyezett 3/e rendszabályról. Budapest, 1970. október 30. ÁBTL 3.1.5. O-19867/2. 65. oldal

A hálózati munkában néhány kudarcot megelőzhetőnek tartottak, a jelentés öt olyan tájékoztatót említ név szerint, akik alaposabb ellenőrzésre szorultak volna tanulmányozásuk során. Beszervezésüket követően nevezettek alkalmatlansága és megbízhatatlansága gyorsan kiderült, árulók lettek, a titkos együttműködés tényét mások (rabtársaik) előtt felfedték, illetve megtagadták az információk jelentését, a titkos kapcsolat fenntartását.

A börtönelhárító alosztályon úgy értékelték, hogy ennek alapvető oka egyrészt az volt, hogy összesen csak 10 zárkában nyílt lehetőség az elítéltek konspirált lehallgatására. Másrésztől sokszor nem volt megoldható, hogy a hálózati személyt a célszeméllyel betechnikázott zárkába helyeztessék. Nehézséget jelentett, és ezt a lehallgatások megtervezésékor figyelembe kellett venni, hogy a börtönrádió műsorát heti négy napon (este) sugározták. Az operatív helyzet ilyen kedvezőtlen alakulásán szerettek volna változtatni, ezért a jelentésben javasolták, hogy a börtönparancsok bevonásával történjen intézkedés arra, hogy a 3/e rendszabállyal telepített épületrészekben a lehallgatások tervezett idejében a szükséges időtartamig a műsort ne sugározzák.

A helyzet elemzése alapján azt a következtetést vonták le, hogy a 3/e rendszabályt nem tudják kellőképpen kihasználni. Ennek alapvető okaként azt jelölték meg, hogy az alkalmazás sok nehézségbe ütközött. Amikor ugyanis az alkalmazás szükségessé vált, a célszemélyt minden esetben pontosan kidolgozott, jól legalizálható kombinációval abba a zárkába kellett helyezni, amelybe a technika be volt kötve. A kombináció előkészítése bonyolult és időigényes, ugyanakkor nagy volt a dekonspiráció veszélye.

A 3/e rendszabály alkalmazásában a fogvatartottak kategorizálása is sok nehézséget okozott, mivel a fogva tartási és rezsimszabályok, a napirend, a munkarend jelentősen eltértek a börtön, a szigorított börtön és a fegyház fokozat között. A kategorizálás az egyes börtönfokozaton belül még tovább folytatódott: visszaesők; első büntényesek; kisidősök; nagyidősök; halálra ítélték; jogerősen elítéltek; nem jogerősen elítéltek. A kategóriába sorolás egy másik fontos szempont szerint pedig: politikai (államellenes), valamint köztörvényes bűncselekményért elítéltekre történt. Ezen csoportokon belül is elkülönítették a veszélyes bűnözői kategóriába soroltakat. Az elítéltek kategorizálása úgy történt, hogy az elítélteket a börtönbe érkezésekor besorolták valamely csoportba, ennek megfelelően bántak vele, ellenőrizték, majd időnként a minősítést felülvizsgálták, megfelelő indokokkal megváltoztatták. A politikai, illetve állambiztonsági helyzet változásai például 1970 tavaszán bizonyos enyhítést hoztak a börtönben levők minősítésében, a vonatkozó intézkedés alkalmazásával a veszélyes bűnözők száma lecsökkent.²⁶⁵ A kategorizálás merev rendszerét operatív érdek alapján sem lehetett megsérteni. A politikai és köztörvényes elítélteket elkülönítve őrizték, tilos volt őket közös zárkába helyezni. Ugyanez a szabály vonatkozott a megrögzött bűnözőkre, a visszaesőkre és az első büntényesekre.

²⁶⁵ A Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 4/1969. számú parancsa

A munkáltatás ténye is fokozta a nehézségeket, mivel a termelőmunkába bevont elítéltek nem együtt, egy üzemben, hanem több munkahelyen, műhelyekben dolgozott. Mindegyik munkahelynek külön épületrész volt kijelölve, ahol egy tömbben, de külön zárkákban helyezték el az ott dolgozó elítélteket. Tilos volt más munkahelyen dolgozókat egymással közös zárkába összetenni. Előfordult, hogy az operatív érdek miatt a célszemély munkahelyét – megfelelő legalizálással – meg kellett változtatni, hogy a lehallgató technikával felszerelt zárkába, vagy a beszervezett börtönügynök mellé át tudják helyezni.

A FKBVI-ben az elítélteket foglalkoztató asztalos üzemben végzett termelőmunka zaja erősen zavarta a Jobb csillag börtönépületben elhelyezett lehallgató készülékeket. A jelentés szerint „a lehallgatott beszéd igen torz, nagyrészt érthetetlen és visszahallgatása is igen fárasztó, és sok időt vesz igénybe.”²⁶⁶

Az előzőekben felsorolt problémák miatt a jelentés azt állapította meg, hogy a börtönügyi részleg operatív állománya nem gyakran tett javaslatot a rendszabály alkalmazására, még szükség esetén sem.

A hivatkozott jelentésből képet alkothatunk a 3/e rendszabály műszaki-technikai állapotáról és színvonaláról is. A FKBVI-ben vezetékes rendszerű 3/e rendszabály volt telepítve. A stabil, falba épített berendezés előnye az volt, hogy adott helyeken bármikor azonnal felhasználható volt, nem kellett a telepítés legalizálására és műszaki előkészítésére időt és energiát fordítani. Másik oldalról a hátrányok is éppen a helyhez kötöttségből eredtek, nem volt áthelyezésre mód, ezzel az operatív munkában, ebben a tekintetben semmiféle rugalmasságra nem nyílt lehetőség. Tehát a viszonylag alacsony lehallgatási kapacitás és a beépítés módja egyaránt csak korlátozottan biztosította a titkos nyomozati munka hatékonyabb végzését.

A vezetékes módszer alkalmazása közvetlen kapcsolatot teremtett a célhelyiség, a meghatározott zárká és az operatív részleg elhelyezési körletében berendezett vételi hely között. A zárkában elhelyezett mágneses mikrofon által felvett hang egy előerősítő közbeiktatásával egyenesen a végerősítőhöz és a hangrögzítő eszközhöz, a szalagos magnetofonhoz jutott korszerűséget, a színvonalat és a használhatóságot illetően szokatlanul kritikus az értékelés: „Műszaki szintje, működőképessége alacsony fokú. A vevőkészülék a rövid igénybevétel ellenére is hamar elromlik, jelenleg is rossz. Nem választja le a zárkákat egymástól, állandóan csak egy zárkát kapcsol. A magnetofon készülék a hosszú lehallgatási időt – 3-4 órát – nem bírja, állandóan bemelegszik és leáll. A vételnél nem lehet kellőképpen felerősíteni, mert egy bizonyos ponton túl a Kossuth-adó műsorát veszi.”²⁶⁷

²⁶⁶ Összefoglaló jelentés a Fővárosi Központi Büntetés-végrehajtási Intézetben elhelyezett 3/e rendszabályról. Budapest, 1970. október 30. ÁBTL 3.1.5. O-19867/2. 67. oldal

²⁶⁷ Uo. 68. oldal

A zárkalehallgatás nemcsak az előkészítést és a végrehajtást, hanem főként az utólagos operatív értékelő munkát tekintve is különleges nehézségű

feladatokat jelentett a börtön-elhárítás állományának. A technika bekapcsolása után szünet nélkül hallgatni kellett a „közvetítést”, az elhangzó operatív értékű információkra azonnal fel kellett figyelni, azokat feljegyezni a visszahallgatás céltudatosabb végzése érdekében, majd a kikapcsolást követően sor került a magnetofonnal rögzített

szöveg feldolgozására. A visszahallgatást és az írásbeli rögzítést a lehallgatást kezdeményező operatív tiszt végezte. Mivel egy átlagos időtartamú (3-6 óras) lehallgatás alatt 5-10 tekercs magnószalag is megtelt, ennek alapos, értékelő jellegű visszahallgatása, továbbá az operatív szempontból érdemi információk írásbeli rögzítése elképzelhetetlenül sok időt vett el az elhárító tisztektől. Sokirányú operatív feladataik (hálózat építés, tanulmányozás, beszerzés, ellenőrzések, találkozók, adminisztrációs tevékenység stb.) mellett – mivel gyorsírói képzettséggel egyikük sem rendelkezett – ez a tevékenység nagy terheket rótt rájuk. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy nem kérték, nem javasolták gyakran a 3/e rendszabály alkalmazását.

Tekintettel arra, hogy a börtönelhárítás tisztjei – az említett néhány probléma és fenntartásaik ellenére – a zárkalehallgatást hatékony, célravezető eszközként használták, komoly hangsúlyt helyeztek a rendszabály operatív védelmének megszervezésére és folyamatos biztosítására. A védelem kiterjedt a telepítéssel és javításokkal kapcsolatos komplex konspirációra, valamint a működtetéssel, felhasználással kapcsolatos operatív védelmi intézkedésekre. A legnagyobb figyelem ellenére is történhettek olyan események, előfordulhattak olyan hiányosságok, amelyeket a jelentés is őszintén feltárt. Dekonspirációhoz vezető körülményként említették, hogy a telepítés és a javítások alatt mind az őrség, mind az elítéltek előtt a meghatározott területen lévő zárkák hosszabb időre történt kiürítése nehezen volt magyarázható, mert ez szokatlansága miatt nagy feltűnést, sok találgatást okozott. Ugyancsak hibaként értékelték, hogy a szerelést végző operatív technikai szakemberek postás egyenruhában vagy polgári ruhában jelentek meg, és mivel ilyen emberek a börtönkörletben ritkán szoktak megjelenni, nagy feltűnést keltettek. Különösen azért, mert a külsős szakemberek helyismerettel egyáltalán nem rendelkeztek, ezért az elhárító részlegből az operatív tisztek közül is többeknek jelen kellett lenniük.

Az operatív védelem azonban esetenként látványosan kudarcot vallott. A Bal csillagban 1968-ban – annak ellenére, hogy a börtönparancsnok figyelmét felhívták a fokozott óvatosságra, – mégis a karbantartók lemeszelték a rendszabály falban elhelyezett berendezéseit, A rendszer átmenetileg használ-

hatalatlanná vált, a diódák beáztak, azokat újabb operatív kombináció (legalizálás) kidolgozása után ki kellett cserélni. Ráadásul a cserét nem tudták gyorsan elvégezni, mert a javításra odarendelt operatív technikusok a helyszínt nem ismerték, tervrajzot nem hoztak magukkal, így a diódák megtalálása sok időt vett igénybe.

Egy másik esetben. 1969 augusztusában a meghibásodást csak a bejelentést követően egy hónapos késéssel javították meg. Megismétlődött a korábbi hiba, helyismeret és tervrajzok nélkül a kivezényelt szakembereknek hosszú időbe tellett a vezetékek és a mikrofonok megtalálása. Máskor előfordult, hogy egy néhány percre tervezett kisjavítás órákig elhúzódott. Ez a börtönszemélyzet és az elítéltek előtt is nagyon feltűnő volt, mivel napirendet kellett változtatni, és ez nem mindennapos esemény volt a börtön életében. A dekonspirációs veszély ezekben az esetekben kézzelfogható volt. Nem beszélve arról, hogy a betervezett lehallgatások elmaradása egy-egy feldolgozó munkában milyen operatív érdekek sérelmét okozhatta.

A jelentés készítői javaslatokat is megfogalmaztak a 3/e rendszabály fejlesztésével kapcsolatban. Ezek közül emeltünk ki néhányat:

- az operatív kihallgató szobában telepített 3/e rendszabályra nincs szükség;
- „a Bal csillagban az 1970 februárjában kiszerelt 3/e rendszabály beszerelése 1971-ben válik esedékessé, amikor ezen a területen a zárkák ajtaját villanyzárral fogják felszerelni;
- a Jobb csillagban telepített 3/e rendszabályt 1971 elején ki kell szereltetni a teljes villanyvezeték hálózat felújítása és a zárcsere miatt;”
- jelentős lehallgatási kapacitás-bővítést tartottak szükségesnek, javasolták a telepítéseket hozzáigazítani a munkaterületekhez, elhelyezési körletekhez, „minden csillagszárnyban emeletenként szükség lenne 1-2 zárkába a 3/e rendszabály bevezetése; (a két csillagban összesen 6 szárnyban 4-4 emelettel számolva legalább 24, maximum 48 zárka lett volna így betechnikázva, ez 240-480 %-os növekedést jelentett volna – II).

A rendszabály fokozottabb védelme érdekében javasolták, hogy a telepítést, beépítést végző operatív szakemberek a hely jellegének megfelelően öltözzenek át rabruhába, a munkavégzést egy megbízható (beszervezett) BV alkalmazott felügyelete mellett végezzék. Ez a megoldás kevésbé feltűnő, mivel gyakran vezényeltek át más börtönökből bizonyos feladatok, szakmunkák elvégzésére elítélteket.

Ennél nagyobb horderejű az a javaslat, amely jelzi, hogy a börtönelhárítás állománya a lehető legkorszerűbb technikára tartott volna igényt: „egyes objektív helyzetek kialakulásával kapcsolatban, amikor a 3/e rendszabály azonnali

vagy rövid ideig tartó alkalmazására lenne szükség, megoldási lehetőségünk jelenleg nincs. Ilyen esetekre szükség lenne egy kisméretű, de nem vezetékes technika alkalmazása. E területen már folytak kísérletezések, de mivel nehézségekbe ütköztek, így a kísérletezések abbamaradtak.”²⁶⁸

Az operatív technika üzembiztonságának javítása érdekében javasolták, hogy korszerűbb, tartósabb, használható erősítőt kapjanak. Kérték megoldani a mikrofonok beázás elleni védelmét is, elkerülendő a jelentésben említett lemeszeléses esetet. A börtönrádió felhasználásának lehetőségét is felvetették, a kiépített vezetékes rádiót „visszahallgatás céljából tanulmányozni kellene.”

Javaslatot tettek arra is, hogyan lehetne elkerülni az esetenkénti meghibásodások javításakor tapasztalt személyi problémákat, felkészületlenséget: „ki kell jelölni állandó jelleggel a 3/e rendszabály üzemképességét biztosító állományt.”²⁶⁹

Összefoglalóan megállapítható, hogy a FKBVI-ben működő operatív részleg 1970. októberi jelentése igyekezett átfogó és reális képet festeni a börtönelhárítás által telepített lehallgató technika szakmai és műszaki színvonaláról, az alkalmazás problémáiról, és a fejlesztési elképzelésekről, javaslatokról.

A lehallgatási kapacitás jelentősen (60 %-kal) lecsökkent, amikor az operatív terveknek megfelelően 1971 februárjában a Jobb csillagban 6 zárkában telepített 3/e rendszabályt ki kellett szereltetni a régi, elavult villanyvezeték hálózat teljes felújítása és az összes zárkán tervezett zárcsere miatt. A zárkák illetve a folyosók falába szerelt mikrofonok, előerősítők, vezetékek kiszerelemére javaslat készült, amely az effektív szerelési munkák ütemezése mellett tartalmazta a fedés, legalizálás legendájának elemeit. A kiszerelem időpontjaként február 17-én a délutáni órákat javasolták, mivel addigra az abban a csillagszárnyban elhelyezett elítéltek munkára elvonultak. A börtönelhárító részleg vezetője a börtönparancsnoktól intézkedést kért, hogy a meghatározott időre az összes zárkát kiürítsék, valamint a börtönépület érintett szárnyában elítélteket ne mozgassanak.

„A kiszerelemet a BV személyzete felé azzal legalizáljuk, hogy nagyarányú zárkakutatásokat rendezünk abból a célból, hogy diódás rádiókat keresünk, amit a körszállításban levő egyes elítéltek rejtettek el pár nappal ezelőtt.”²⁷⁰

Arról, hogy minden a tervek szerint, a legnagyobb rendben történt, a III/1. G-alosztályán készült szükségzavú szolgálati jegy tanúskodik:

„Jelentem, hogy a Fővárosi központi Büntetés-végrehajtási Intézet Jobb csillagszárnyában elhelyezett 3/e rendszabályt 1971. február 17-én a technikai

²⁶⁸ Összefoglaló jelentés a Fővárosi Központi Büntetés-végrehajtási Intézetben elhelyezett 3/e rendszabályról. Budapest, 1970. október 30. ÁBTL 3.1.5. O-19867/2. 70. oldal

²⁶⁹ Uo. 71. oldal

²⁷⁰ Javaslat 3/e rendszabály kiszerelemére. 1971. február 15. ÁBTL 3.1.5. O-19867/2. 128. oldal

osztály a javaslatban leírtak szerint kiszerezte. Pásztor Mihály r.alez., alosztályvezető²⁷¹

Nem került sor viszont arra, hogy a Bal csillagban az 1970 februárjában kiszerezelt 3/e rendszabályt ismét beszereljék, mivel elmaradt ezen a területen a zárkák ajtajának villanyzárral való felszerelése. Ennek következtében a lehallgatási lehetőségek a Kisfogház 4 zárkájára korlátozódtak. De ez sem maradt így sokáig, mivel 1972 februárjában a régi telefonhálózat cseréje miatt a lehallgató technika és a vezetékek kiszerezése szükségessé vált. A feladatra biztosítási tervet készítettek. Ebben leírták, hogy az új eszközöket és vezetékeket a falon belülre (csőben) helyezik el. A munkák zavartalan elvégzése érdekében az elítélteket az érintett zárkákból egy héttel korábban elköltöztették, a zárkák üresek. A börtönparancsnokon keresztül intézkedtek arra is, hogy adott napon sem BV beosztottak, sem elítéltek ne tartózkodjanak a területen. A legalizálás úgy oldották meg, hogy a III./V. Operatív Technikai Csoportfőnökség 1. Technikai osztályának munkatársai civil öltözetben dolgoztak. Ez egyáltalán nem volt feltűnő, mivel már hetek óta több civil munkás is ott dolgozott a telefonszerelés céljából. A biztonság fokozása érdekében felkérték a börtönparancsnok-helyettest, hogy a kritikus időben tartózkodjon a területen, nehogy véletlenül az intézet beosztottjai, az őrség tagjai oda bemenjenek.²⁷²

A tervezett kiszerezést problémamentesen elvégezték. Erről a biztosítási terv alapján levő 1 soros szöveg tudósít: „A fenti terv alapján a mai napon a 3/e rendszabályt kiszereztek. Budapest, 1972. február 11. Pásztor Mihály r.alez., alosztályvezető”

Ezzel a FKBVI-ben működő börtönelhárítás operatív helyzete kedvezőtlenül megváltozott, egy hatékonyan használt eszköz egy időre egyáltalán nem állt rendelkezésre. Ezt a tényt rögzítették az 1972. I. negyedévi jelentésben: „Jelenleg az objektumban 3/e rendszabállyal nem rendelkezünk.”²⁷³ Több mint két éven át ez az állapot fennmaradt.

1974 tavaszán azonban ismét sor került a 3/e rendszabály telepítésére. A javaslat²⁷⁴ a telepítést az objektum biztonsága és az operatív elhárító munka szükségleteivel indokolta. A rendszabály védelme érdekében operatív kombinációt dolgoztak ki. A vezetékrendszer kiépítését az objektum operatív részleg 1. számú helyiségéből (ez volt a vételi hely) a Bal csillag épületéig, illetve a Kisfogházig az Igazságügyi minisztérium Büntetés-végrehajtás Anyagi- és technikai osztály végezte. A vezetéképítést azzal legendázták, hogy a börtönben működő riasztó berendezési rendszerbe bekapcsolják az operatív tisztek helyiségeit is.

²⁷¹ Szolgálati jegy. Budapest, 1971. március 5. ÁBTL 3.1.5. O-19867/2. 129. oldal

²⁷² 3/e rendszabály kiszerezésének biztosítási terve. 1972. február 9. ÁBTL 3.1.5. O-19867/2. 199. oldal

²⁷³ 1972. első negyedévi jelentés. 1972. március 30. ÁBTL 3.1.5. O-19687./2. 215. oldal

²⁷⁴ Javaslat 3/e rendszabály bevezetésére. Budapest, 1974. május 13. O-19687./2. 309-310. oldal

A mikrofonokat a célhelyeken összesen 7 zárkába építették be, a Bal csillagban 4, a Kisfogházban 3 kijelölt zárkába. A kijelölt zárkákat a börtönparancsnok-helyettes intézkedésére kiürítették, intézkedtek a mozgás korlátozására, valamint az őrség állományának fokozott ellenőrzésére is. A mikrofonok beépítését a III./V. Operatív Technikai Csoportfőnökség 1. Technikai osztályának munkatársai és az Igazságügyi minisztérium Büntetés-végrehajtás Anyagi- és technikai osztály beosztottja, Kiss Béla bv. hadnagy végezték. Kiss Béla személyét korábban tanulmányozták, megbízhatósága és alkalmassága révén vonták be a feladatba, mint alkalmi titkos kapcsolatot. Vele titoktartási nyilatkozatot írtak alá.²⁷⁵ A munka elvégzését követően jutalmazására javaslatot készítettek, ezt a III./1. osztály vezetője jóváhagyta.²⁷⁶ A kiutalt 2500 forint átvételéről szóló nyugtát az objektumdossziéba elhelyezték.²⁷⁷

A mikrofonok beépítését azzal legalizálták, hogy az intézetben működő vezetékes rádió mikrofonjait (helyesen: hangszóróit! – IJ) ellenőrzik és cserélik, javítják.

A telepítés zökkenőmentesen, a kidolgozott biztosítási tervnek megfelelően történt. A szokásos negyedéves jelentésekben azonban csak a Bal csillagban történt telepítést jelentették: „Terv alapján 1974. június 24-én 4 zárkába a 3/e rendszabályt bevezették.”²⁷⁸

dátum	munka	célhelyiségek	lehallgatható zárkák száma	börtön- ügynökök száma	politikai elítéltek száma
<i>1970. március</i>	telepítés 1958	Jobb csillag	6	5	350
<i>1970. március</i>	telepítés 1968	Kisfogház	4		
<i>1970. február</i>	kiszerezés	Bal csillag	0		
<i>1971. február</i>	kiszerezés	Jobb csillag	0	6	347
<i>1972. február</i>	kiszerezés	Kisfogház	0	8	290
<i>1974. június</i>	telepítés	Kisfogház	3	8	224
<i>1974. június</i>	telepítés	Bal csillag	4		

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Fővárosi Központi Büntetés-végrehajtási Intézetben a börtönfelderítés a rendelkezésére álló titkos nyomozati eszközök célszerű és összehangolt alkalmazására törekedett. A lehallgató tech-

²⁷⁵ Titoktartási nyilatkozat, 1974. május 23. O-19687./2. 311/1. oldal

²⁷⁶ Javaslat Kiss Béla bv. hdgy. jutalmazására. 1974. szeptember 18. O-19687./2. 311/3. oldal

²⁷⁷ Nyugta. 1974.IX. 24. O-19687./2. 311/2. oldal

²⁷⁸ 1974. második negyedévi jelentés. 1974.június 28. ÁBTL 3.1.5. O-19687./2. 334. oldal

nika felhasználását hátráltató börtönviszonyok és szabályok, a berendezések viszonylagos elavultsága és üzemeltetési problémái, valamint a szűk kapacitás miatt a hálózat volt a mindennél fontosabb operatív eszköz. Ezért a börtönügynökök beszerzését a 3/e rendszabály időleges szüneteltetése miatt jelentősen növelték. A lehallgatások szüneteltetése előtti években (1970-71-ben) a börtönügynökök száma negyedéves átlagban 5-7 között mozgott. Azokban az években, amikor a rendszabály nem állt rendelkezésre, a foglalkoztatott börtönügynökök száma negyedéves átlagban 8-9 fő között volt. A hálózat növelése mellett figyelembe kell venni, hogy az elítéltek között az államellenes bűncselekmények miatt fogvatartottak száma az évek során egyenletesen csökkent, így a hatékony elhárító munkát a technika időleges hiánya lényegesen nem befolyásolta.

SZABÓ ERVIN ANTAL

VÁZLATOK AZ OROSZ HÍRSZERZÉS TÖRTÉNETÉBŐL

A hírszerzés harca a Szovjetunió biztonságáért a Közép-Kelet országaiban *

Oroszország kapcsolatai a Közel-Kelet országaival, különösen Iránnal és Törökországgal évszázadokra tekint vissza. Az orosz állam déli szomszédjai mindig kiemelt figyelmének és diplomáciai aktivitásának szférájában állt. Ami Afganisztánt illeti, országunk számára a politikai érdeklődés objektumává az 1919-ben elnyert állami szuverenitását követően vált. Ezt segítette elő a progresszív nézeteket valló Amanulla emír azon törekvése, hogy baráti kapcsolatokat alakítson ki Moszkvával Anglia hagyományos befolyásának ellensúlyozására.

Nagy-Britannia, ugyan úgy, mint Oroszország, nem sajnálta az erőfeszítéseket saját pozícióinak megerősítésére Iránban és Afganisztánban. Végül az ügy lényegében Iránnak befolyási övezetekre történt felosztásával végződött: az ország északi tartományai Oroszország ellenőrzése alá kerültek, a déliek – Angliáé.

I. Péter által meghatározott, Oroszország kijutása a Fekete-tengerhez, irányvonal a XVIII-XIX. században folyamatosan Törökország ellenállásába ütközött, melyet a vezető európai hatalmak is támogattak. Ez elhúzódó hábo-

* Forrás: Ocserki isztorii rossziszkoj vnyesnyej razvedki III. kötet.

rúkhöz vezetett és az orosz-török kapcsolatok komplikációihoz vezettek, melyek jellegüket tekintve általában ellenségesek voltak.

A nyugati országok Keleten folytatott politikáját az oroszellenesség irányította. Semmi nem változott Nyugat országai geopolitikai stratégiájában a szovjethatalom létrejötte után sem. Az örökös politikai érdekek új ideológiai köntösben tükröződtek: kiegészültek a „kommunista fenyegetés” elleni küzdelem szükségességének tézisével. Mindazon által a 30-as évek végére Törökország Atatürk vezetésével lojális pozíciót foglalt el a Szovjetunióval kapcsolatban, az államközi kapcsolatok normálisan fejlődtek. A II. világháború küszöbén a helyzet, ugyanakkor, megváltozott: Törökország mindinkább hajlott a fasiszta Németország támogatására.

A szovjet kormány kezdettől fogva külpolitikájának elsődleges irányának tekintette a keleti vektort és célirányos munkára orientálta a hírszerzést azon nyugati hatalmak intrikái ellen, amelyek igyekeztek felhasználni a közel-keleti térség országait szovjetellenes céljaikra. A rezidentúrák Kabulban, Teheránban, Ankarában, Sztambulban és más városokban, a 30-as években, két fő irányban folytatták a hírszerző tevékenységet: beépülés a külföldi speciális szolgálatokba és feltárni a szovjetellenes nacionalista szervezetek és a fehér emigráció összeköttetési csatornáit a Szovjetunió területén lévő ellenséges elemekkel. Hitlernek Németországban történt hatalomra kerülése és a „Keleti hadjárat” tervének megszületése után kialakult egy újabb fontos irány – ellentevékenység a német hírszerzésnek, amely aktív tevékenységet kezdeményezett a régió országaiban.

A '30-as évek elején még mindig kiélezett volt a baszmacsok kérdése, akik bandái véres rajtaütéseket követtek el a közép-ázsiai köztársaságokban Afganisztán területéről. Amanulla emír, aki baráti pozíciót foglalt el a Szovjetuniót illetően, lehetőségeihez mérten igyekezett korlátozni a baszmacs vezetők cselekvési szabadságát és akadályozta a Szovjetunió elleni ellenséges akciók kiszélesítését. Ugyanakkor a hatalmat 1929-ben magához ragadó Nadir sah nem tett komoly lépéseket a baszmacsok tevékenységének megakadályozására és azok mozgalma jelentős lendületet kapott.

E körülmények között a Központ meghozta a döntést: Afganisztánban a rezidentúra erőfeszítéseit összpontosítani a közép-ázsiai szovjetellenes emigráció felbomlására és a nyugati – elsősorban angol – hírszerzések terveinek és tevékenységének semlegesítésére, amelyek szoros kapcsolatot tartottak a baszmacs mozgalom vezéreivel. A türkmén-üzbég emigrációs szervezet, a „Buhara és Turkesztán boldogsága Bizottság” („Andzsumane szaadate Buhari va Turkesztan”), például, Pesawarban volt és természetesen az angolok ellenőrizték.

Különleges aktivitással és kegyetlenséggel emelkedett ki az Ibrahim-bek által irányított fegyveres banda. A baszmacsok nemcsak pusztító rajtaütéseket valósítottak meg a közép-ázsiai köztársaságok területein, kirabolták és meg-

gyilkolták annak lakóit, de szó szerint meggyalázták a Szovjetunióval határos körzetekben az afgán lakosságot.

Abból a célból, hogy likvidálják Ibrahim-bek bandáját a Mazar-e-Sarifban lévő rezidentúra műveleti tervet dolgozott ki. Egy megbízható ügynök segítségével találkozót jelöltek meg Ibrahim-beknek az afganisztáni Pamír egyik szűk hegyi szorosában. Ott kellett átadni a baszmacsoknak az élelmiszert, takarmányt és hadi felszerelést – ez volt az a legenda, melyet elhitt Ibrahim-bek. A találkozó helyszínére a Szovjetunióból egy vöröskatonai osztag érkezett és szervezett csapdát. Rövid tűzharcban az összes banditát vezérükkel együtt megölték. Ibrahim-bek halála után a fegyveres banda kis csoportokra esett szét és megszűnt fenyegetést jelenteni.

1930-tól 1934-ig a kabuli rezidentúra közvetlenül a Taskentben lévő OGPU meghatalmazott képviselőjének volt alárendelve, és ez a körülmény negatívan tükröződött annak tevékenységében: láthatóan nem tudott megbirkózni az eléjük állított feladattal. Gyakran változtak a rezidensek és minden új vezető igyekezett elődjét hozzá nem értéssel vádolni. Nem sikerült működőképes ügynöki hálózatot létrehozni. A kabuli rezidentúra 1935. októberben közvetlenül a GUGB (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség) 5. Osztályának került alárendelésre, rezidensnek a Szovjetunióval határos Meimen afgán városban már bizonyított hírszerző vezetőt neveztek ki.

Kabulban a hírszerző munka fokozatosan beindult. Létre jött az ügynöki hálózat, amely sikeresen fedte fel az angolok, japánok – és ami különösen fontos volt a háború küszöbén – az Afganisztánban aktívan működő németek tevékenységét. Értékes információk kezdtek érkezni az afgán kormány terveiről és szándékairól, amelyre a fasiszta nyomást gyakorolt annak érdekében, hogy adja fel hagyományos semlegességét és foglaljon el szovjetellenes pozíciót.

1935-ben bizonyos idejű szünet után helyreállt a kapcsolat „Mariam”-mal, a leghasznosabb és ellenőrzöttebb ügynökök egyikével Afganisztánban. Ennek a gyönyörű, okos, művelt és jól nevelt asszonynak a sorsa valóban figyelemre méltó. A sors sok szenvedéssel sújtotta. A polgárháború éveiben elvesztette férjét és Taskentbe került, ahol önként vállalta a helyi csekisták segítségét. Megismerkedett egy afgán diplomatával és hamarosan férjhez is ment hozzá. Természetesen, hogy ezt követően az OGPU számára nem volt titok az afgán konzulátuson. Ugyanakkor abban az időben az afgán törvények szerint az állami alkalmazott, aki külföldivel kötött házasságot, nem maradhatott állami szolgálatban és le kellett mondania. Nem volt kivétel „Mariam” férje sem és hamarosan feleségével együtt visszatért Kabulba, ahol üzleti tevékenységbe kezdett.

Bátyja, Ali Muhammed, Zahir-sah udvarának későbbi befolyásos minisztere, szintén megkedvelte az orosz szépséget. „Mariam” férje váratlanul érthetetlen körülmények között elhunyt. Jártak olyan pletykák, hogy megmérgezték. Ali Muhammed, aki magas rangú állami hivatalnok volt, szintén nem köthetett törvényes házasságot külföldivel, és „Mariam” nem hivatalos felesége lett.

Az udvar minisztere közel állt a sahhoz és teljes bizalmát élvezte. „Mariam”-met is gyorsan megkedvelte Zahir-sah családja, gyakran vendégelte meg a családot az orosz konyha étkeivel – palacsinta, pirogok, pelmenyi. Az uralkodó nem ritkán felkereste Ali Muhammedet otthonában és „Mariam” elkészítette az általa megszeretett étkeket.

A bába képzettségű „Mariam” nem egy alkalommal vezetett le szülést a sah feleségénél és került közel annak szívéhez. Ezek a kapcsolatok lehetővé tették „Mariam”-nek, hogy tisztában legyen sok olyan eseménnyel, amelyek rejtve voltak a külső szemlélő elől. Érdekes információk érkeztek tőle, melyek nagy részéhez Ali Muhammeden keresztül jutott. „Mariam” segítségével a rezidentúra nem egy alkalommal hajtott végre befolyásolási műveleteket, oldott meg különleges kérdéseket.

„Mariam” erejéhez mérten folytatta a hírszerzés támogatását még idős korában is. Meg volt győződve, hogy a távoli Afganisztánban, ahová sorsa vetette, továbbra is Hazáját szolgálja. „Mariam” igazi hazafi volt. A '60-as években a Kabulban dolgozó hírszerzők nagy ritkán felkeresték „Mariam”-met a város központjában lévő villájában. Az épület berendezése tisztán orosz volt és a XIX. századi orosz nemesi kúriákra emlékeztetett. Nevetve mesélte, hogy egész Afganisztánban nem talált egyetlen kályhaépítőt sem és ezt a szerepet is fel kellett vállalnia.

Életének nagy részét Afganisztánban töltve „Mariam” jól ismerte az afgánok nemzeti karakterét, ami sokat segített a gyakorlati tevékenységben.

Az 1935-1941. években a kabuli rezidentúrának sikerült egy sor jelentős információs lehetőséggel rendelkező forrásra szert tennie. Egyikük „Szalih” volt, aki 42 évig működött együtt a szovjet hírszerzéssel. Különböző posztokat – köztük vezetőit – töltött be az afgán Külügyminisztériumban, egy időben vezette a minisztérium rejtjelosztályát, átadta a rejtjeleket, valamint minden beérkező és kimenő levelezést, nagy mennyiségű értékes információt közölt, jelentős segítséget nyújtott aktív intézkedések előkészítéséhez és végrehajtásához. „Szalih” három ügynököt szervezett be és adott át a rezidentúrának kapcsolattartásra.

A '20-as évek végére a világhelyzetben válság alakult ki. A hitleri Németország készült a Szovjetunió elleni háborúra és figyelembe véve Afganisztán területi közelségét Közép-Ázsiához, érezhetően aktivizálta a hírszerzés munkáját Kabulban, igyekeztén szélesíteni saját befolyását. A németek 1936-ban 27 millió márka hitelt nyújtottak Afganisztánnak német árúk vásárlására, és katonai felszereléseket is szállítottak. Az országot elárasztották a német „tanácsadók”, „konzultánsok” és „szakértők”, a német ügynökök beépültek az alapvető állami és polgári intézményekbe és vállalatokba.

Ilyen körülmények között az Afganisztánban lévő rezidentúrák munkájának fő iránya a hitleri hírszerzés felforgató tevékenységének megelőzése, semlegesítése és megszakítása volt Afganisztán területén. Az országban az Abwehr

15 hivatásos hírszerzője dolgozott, a rezidentúrát Wietzel („Patan”) és Rasmus („Karlmay”) irányították.

A kabuli rezidentúra erőfeszítéseinek végső értékelését a háború adta meg: a németeknek nem sikerült felhasználniuk Afganisztánt szovjetellenes céljaikhoz, hadszíntérré alakítaniuk a Szovjetunió elleni ellenséges tevékenységhez. A háborús évek folyamán ez az ország megőrizte lojális kapcsolatait északi szomszédjához, az afgán vezetés együttérzéssel figyelte a szovjet nép hősiességét a hitleri megszállók ellen. A kereskedelmi megállapodás szerint az afgán mezőgazdasági termékek szállítása hozzájárult, bár szolid mértékben, a Szovjetunió élelmiszer és nyersanyag problémáinak megoldásához.

Irán a '20-as években az egyik objektuma volt Németország tervszerű expanziójának, amely jól értette ennek a Szovjetunióval határos ország fontosságát, mely egyben gazdag nyersolajban. A németek, Reza Pahlavi sah bűnrészessége mellett beépültek az iráni hivatalok, gazdaság és a stratégiai jelentőségű transz-iráni vasútvonal kulcspozícióiba. Mint kiképzők dolgoztak a hadseregben, a csendőrségnél és a rendőrségnél. Ügynökségük aktív tevékenységet fejtett ki, amely arra irányult, hogy Iránt a Szovjetunió elleni kém-diverzáns hídfőjévé alakítsa. A germán agresszió növekvő fenyegetése kettőzött erőfeszítést követelt a szovjet hírszerzéstől a német ügynöki hálózattal Iránban folytatott küzdelemben.

Irán sok városában sikerült a németeknek létrehozniuk fasiszta jellegű csoportosulásokat, melyek az „ötödik hadoszlop” szerepét játszhatták volna háború idején. Közülük kerültek beszerzésre diverzánsok, a szovjet területre történő átdobásra. A hitleri hírszerzés ügynököket szervezett be Irán állami és politikai személyiségei között, akik közül sokan Németországban folytattak tanulmányokat. Ezek a személyek nagy energiával dolgoztak a „tengelyhatalmak” számára.

Ugyanakkor a hitleristák Szovjetunió ellen irányuló messzemenő tervei nem válhattak valóra: alapvetően ezek időben felderítésre és semlegesítésre kerültek hírszerzésünk által. A háború éveiben a németeknek nem sikerült felhasználniuk Irán területét a Kaukázus elleni agresszióra. Mivel a többszöri kísérletek figyelmeztetni a teheráni vezetést hozzon határozott intézkedéseket az Iránban működő hitleri ügynökség felforgató tevékenysége ellen eredménytelenek maradtak, döntés született a szovjet és angol csapatok ezen országba történő ideiglenes bevonulására. A szovjet csapatoknak az ország északi körzeteit kellett elfoglalniuk, az angoloknak – dél-nyugatiakat. Hosszú időn keresztül nem sikerült közös nevezőre jutni e kérdésben Washingtonnal, amely felszólalt a radikális intézkedések ellen Iránban és javasolta az öreg Reza sah meggyőzését, hogy szakítsa meg a germán ügynöki hálózat működését és lépjen szoros kapcsolatba a szövetségesekkel.

Azonban a kormányzó körök fasiszta hatalmakkal való kapcsolata, különösen Németországgal arra az időre már túlságosan messzire mentek. Nem

kisebb jelentősége volt az iráni sah Hitler iránti szimpátiájának sem. Ezen kívül a szövetségesek előtt állt a teherszállítmányoknak a transz-iráni vasútvonalon a Szovjetunióba való eljuttatásának komoly problémája, azok őrizetének megszervezése a Teheránnal ellenséges törzsek támadásai ellen, melyek sejkjeit a német ügynökség megvásárolta. Végül az amerikaiak feladták ellenkezésüket a szovjet-angol akció ellen Iránban, és a hitlerellenes koalíció szövetségesi kihasználták az új helyzetet.

A Szovjetunió a fenti lépéseket önvédelem céljából tette meg szigorúan az 1921. évi szovjet-irán szerződés 6. cikkelyének megfelelően. A szovjet hadosztályok 1941. szeptemberben behatoltak Irán északi körzeteibe. E hadművelet sikeres végrehajtását követően J.V. Sztalin azt írta W.Churchilnek:”A dolog Iránnal, valóban, jól végződött”.

A háborút megelőző években a szovjet hírszerzés meghatározott sikereket ért el az Iránban bázissal rendelkező szovjetellenes nacionalista szervezetek terveinek szétzúzásában. A dasnakokról és a muszavatokról van szó, akik kém-diverziós tevékenységgel foglalkoztak a kaukázusontúli köztársaságokban, ügynököket és terroristákat dobtak át azok területeire. Az Iránban lévő rezidentúrák dokumentum erejű információkat szerezve, hozzájárultak azok ügynökségeinek leleplezéséhez és földalatti mozgalmak szétveréséhez a Kaukázusban.

Iránban a fehéremigráció és a nacionalista szervezetek elleni munka jelentős nehézségekkel párosult. A dasnakik és muszavatik koordinálták akcióikat a nyugati hírszerzésekkel, anyagi eszközöket és fegyvereket kaptak tőlük. Egyes esetekben saját embereik felajánlásával igyekeztek dezinformálni a szovjet hírszerzést, sőt terrorista akciókat szervezni annak munkatársai ellen.

Kiemelkedő helyet foglalt el a teheráni rezidentúra forrásai közül „Szmelij” („Bátor”) fedőnevű ügynök. Ő tekintéllyel bírt a dasnak vezetésben, amely igénybe vette szolgálatait más országokban élő híveikkel, többek között a Szovjetunióban, történt kapcsolattartásra. „Szmelij” rendszeresen továbbított a rezidentúrának dokumentumokat a „Dasnakcutjun” szervezet helyzetéről, gyakorlati tevékenységéről és terveiről. A tőle érkezett adatok alapján 1936-1939. években az állambiztonsági szervek három, a Szovjetunióba átdobott dasnak emisszárt tartóztattak le, akiknek speciális feladata volt. Röviddel a II. világháború kezdete előtt „Szmelij” tájékoztatást adott a dasnak vezetésnek az Iránban működő német rezidentúra képviselőivel, Mayerrel, Hamottal és Shulcz-zal való kapcsolatáról. Az Iránban dolgozó rezidentúra 1935-re több mint 10 ügynököt telepített sikeresen a dasnakok és a muszavatok vezetési központjaiba.

Alkotó módon dolgozva, gyakran kockáztatva a teheráni rezidentúra a 30-as években egy sor sikeres műveletet hajtott végre. Példaként szolgálhat az operatív kombináció, melyet Andrej Makarovics Otroscenkó rezidens irányítása mellett hajtottak végre. Ez tükrözi a rezidentúra munkájának stílusát és módszereit azokban az években.

A.M. Otrascsenkó 1931-ben került a hírszerzéshez, de már kémelhárítási tapasztalatok is rendelkezett. 1931. márciusban, mint rezidens helyettes Meshed városába küldték, 1934-ben pedig a rezidentúrát irányította. 1937. augusztusban kinevezték a rezidentúra vezetőjévé Teheránba, ahol 1939. decemberig dolgozott. Vezetése alatt a rezidentúra jelentős sikereket ért el. Ennek alapján a későbbiekben A.M. Otrascsenkó a Kelet és Közép-Kelet országai osztály vezetője lett. Ő a kiemelkedő szovjet hírszerzők csoportjához tartozik, akik össze tudták egyeztetni az igazolható és racionális kockázatot az alaposan átgondolt és előkészített műveletekkel, bátran és határozottan cselekedtek.

1937 végén egy helyi lakos azzal fordult a szovjet követséghez, nyújtsanak segítséget a szovjet állampolgárság megszerzéséhez és a Szovjetunióba történő kiutazásához. A.M. Otrascsenkó értésére adta: annak érdekében, hogy megkapja a jogot visszatérni szülőföldjére, erejéhez mérten segítenie kell. A látogató ebbe beleegyezett. „Szemjon” (ezt a fedőnevet kapta az új ügynök) ismerősei között volt egy személy Japán nagykövetségéről, ahol a diplomata posta küldését és átvételét felügyelte. Döntés született annak feldolgozás alá vételéről.

„Szemjon” elmondta, hogy a követségi dolgozó „Zsuk” („Bogár” – ford. megj.) szereti az italt és a kártyát, szeretőt tart, ami nagy költséggel jár, és állandóan pénzhiánnyal küzd. A rezidentúrától kapott feladat alapján „Szemjon” azt mondta ismerősének, hogy meg szeretne ismerkedni vele egy csehszlovák üzletember. „Zsuk” azt válaszolta, hogy a japán követség munkatársaként nincs joga kapcsolatba lépni külföldiekkel. Ennek ellenére érdeklődött, milyen céllal szeretne megismerkedni vele a csehszlovák üzletember? „Szemjon” felvilágosította, hogy megfelelő jutalmazás ellenében „Zsuk” jellemezhetne bizonyos japán diplomatákat és a követség más munkatársait, többek között azokat, akiket a rezidentúra a japán hírszerzéshez való tartozással gyanúsított. „Zsuk” nemmel válaszolt. Megjegyezve, hogy az a személy, aki ilyen kérdésekkel foglalkozik, nem valószínű, hogy üzletember.

Ilyen reagálással találkozva „Szemjon” igyekezett megfelelő hatást gyakorolni „Zsuk” szeretőjére, akinek követelése állandóan növekedtek. Végül „Zsuk” maga volt kénytelen kezdeményezni az együttműködést a hírszerzéssel. Megkérte „Szemjon”-t, adja át, hogy kész erejéhez mérten segíteni a hírszerzésnek. A rezidens közölte, hogy az ügynök köteles átadnia másfél-két órára a diplomáciai postát azzal a garanciával, hogy azt sértetlen formában juttatják vissza. Bár „Zsuk” nem kételkedett abban, hogy a követségi postát felnyitják, de a pénzéhsége győzött. Így azután a szovjet hírszerzésnek lehetősége volt hozzáférni Japán Külügyminisztériumának titkos dokumentumaihoz. E csatornán keletkezett információk segítettek feltárni a Felkelő Nap Országá vezetésének szovjetellenes elgondolásait.

A '30-as évek elejére a Sztambulban működő rezidentúra kiemelkedett a Központ feladatainak végrehajtásában aktivitásával és eredményességével. Három alapvető feladatuk volt: a határon túli fehér-emigráns és szovjetellenes nacionalista szervezetek „feldolgozása”, beépülés a külföldi speciális szolgálatok-

ba és a politikai információk megszerzése. A rezidentúra képes volt jelentős sikereket elérni a régióban elsőrendű fontossággal bíró probléma feltérképezésében: a belpolitikai helyzet Jugoszláviában, Romániában és Lengyelországban, a lengyel és román hírszerzés tevékenysége Törökországban. A hírszerzői adatok meggyőzően tanúskodtak arról, hogy a fasiszta Németország igyekszik megerősíteni pozícióit a Balkánon, annak reményében, hogy felhasználhatja ezeket az országokat előretolt posztokként a Szovjetunió elleni jövőbeni háborúban.

A '30-as évek első felében, a Törökországban működő rezidentúrának sikerült néhány jól informált forrásra szert tennie. Így, az 1932. évben kezdett együttműködni a szovjet hírszerzéssel „Pizsama” fn. ügynök, Japán követségének munkatársa. Néhány éven keresztül juttatta el a követség rejtjel-táviratait és hivatalos dokumentumait. „Hivatalnok” fn. ügynök rendszeresen eljuttatta az angol követség rejtjel-táviratainak másolatát, „Hajár” fn. megosztotta értékes információit az emigráns szervezetekre, valamint a török és lengyel speciális szolgálatok együttműködésének szintjére és jellegére vonatkozóan.

A '30-as évek tömeges megtorlásának hulláma elérte a Közép-Kelet régió szovjet speciális szolgálatait is. Sok rezidentúrát megszüntettek Iránban és Afganisztánban. A Sztambulban lévő rezidentúrán pedig csak 1-2 fő dolgozott. Nem kevés értékes ügynököt gyanúsítottak meg árulással és külföldi hírszerző szervvel való kapcsolattal. A meggyengült ügynöki hálózat nem tudta teljes mértékben kielégíteni a Központ szükségleteit akkor, amikor a germán agresszió fenyegetése mind szemmel láthatóbbá vált.

Ennek ellenére a háborút megelőző években a szovjet hírszerzés a Közép-Kelet országaiban hozzájárult a Szovjetunió külpolitikájának kidolgozásához és megvalósításához ebben a régióban és a pozíciók megerősítéséhez Törökországban, Iránban és Afganisztánban. A rezidentúrák által megszerzett dokumentált információk, ezen belül a rejtjelezett levelezések, lehetőséget teremtettek nem csak felderíteni Németország, Anglia, Franciaország, Románia, Lengyelország, Japán és a Közel- és Közép-Kelet más államainak terveit és szándékait, de időben megelőzni azok akcióit a Szovjetunió ellen.

A rezidentúrák elérték egy sor német ügynök kiutasítását a Közép-Kelet országaiból. Műveletek kerültek végrehajtásra szovjet ügynökök felajánlására a német és angol hírszerzéseknek dezinformációs céllal és terveik megakadályozására.

Összességében a Közép-Keleten működő rezidentúrák sikeresen megoldották az eléjük állított feladatokat.

A SZMOLKA-ÜGY, AVAGY MAGYAR KÉMTEVÉKENYSÉG AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Janust a két arca a római mitológia egyik legközismertebb alakjává tette, de ez a kettősség nem csak a kezdetet és a végzetet jelölte. Az istenség az ajtók és a kapuk, a be- és kijárási út, az éber őrködés szimbóluma is. Amikor a római hadsereg harcra vonult, a szentélyének is számító átjáró, a Janus Quirinus mindkét oldalát nyitva hagyták. A kettős arcot ez alatt a kapuzat alatt helyezték el. A rómaiak úgy hitték azért, *hogy őrködjön, hogy figyeljen a bejövőkre és a kimenőkre.*

A kémtevékenység nagyhatalmi környezete

A '70-es években egymás után dőltek le a dominók, jelentek meg a vörös foltok a világ különböző pontjain és önmagát igazolni látszott a jóslat: *világ proletárjai egyesüljete!* Az Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállásával fémjelzett hidegháborús időszak utolsó évtizedei egyáltalán nem utaltak arra, hogy ez az állapot majd egyik pillanatról a másikra fog megszűnni.

A vietnami vereség hatására, amikor is egy szuperhatalom menekülni kényszerült Délkelet-Ázsiából, a keleti blokk számára joggal tűnhetett úgy, hogy az imperialista hatalmakkal szemben egy kicsi, de a népi szocializmus útjára lépő népnek is lehet esélye. 1978 novemberében a szovjetek támogatását élvező, ekkor már egyesített Vietnam lerohanta Kambodzsát. Nem csak Indokínában volt szembevethető a változás. Afrikában Angola, Mozambik, Etiópia is a szovjet befolyási övezet része lett. Az új stratégiai pozíciók birtokában az addig kontinentális nagyhatalom előretört a világ óceánjain is. Ez meglepte és megdöbbentette a nyugati világot, ami a katonai kudarcok és a '70-es évek két olajárrobbanásának a hatására most bénultan állt az események előtt.

Az Egyesült Államok mozdulatlan volt. Az indokínai dráma után négy évvel egy újabb katasztrófa következett be, ezúttal Iránban. Khomeini ajatollah vezetésével irániak tömegei meneteltek amerikai zászlókon és ez a vereség talán még megalázóbb volt a nyugati világ számára. Nem kellett sokáig várni a Szovjetunió következő térdre eresztésére. 1979 decemberében a Vörös Hadsereg bevonult Afganisztánba. A világsajtó ekkor nem csak Afganisztánra, hanem az Államok „szomszédságában” fekvő Nicaraguára is figyelt. Szovjet érdek volt, hogy kubai közvetítéssel az Újvilágban is legyen egy újabb vörös folt, ami a Monroe-elv óta sértette az amerikai érdekeket. Az Egyesült Államok Grenada

esetében már nem várt meg egy hasonló fordulatot és 1983-ban váratlanul megszállta a szigetet.²⁷⁹

Hogy visszaszerezze vezető szerepét a nyugati világban, az Egyesült Államok offenzív globális kül- és biztonságpolitikába kezdett. A Carter elnököt váltó Ronald Reagan óriási katonai költségvetést fogadtatott el a szenátussal a kvantitatív és kvantitatív fegyverkezés érdekében. Az erőpolitika egyértelmű célja a Szovjetunió globális méretű expanziójának megállítása és visszaszorítása volt.²⁸⁰

A sikertelen „nullamegoldás”²⁸¹ javaslatot követően megkezdődött az amerikai Pershing és szárnyas rakéták telepítése az európai színtéren. Óriási előrelépések történtek az űrtechnológia területén, amikor az Egyesült Államok 1981-ben megalkotta a többször felhasználható Columbia űrrepülőgépet. Kihhasználva az ország technológiai és pénzügyi fölényét, Reagan elnök 1983. március 23-án bejelentette „*csillagháborús terveit*”²⁸², ami komoly költségráfordítással egy „*űrpajzs*” kiépítésének kezdetét jelentette.²⁸³ A tervek megvalósulása esetére a Pentagon esélyét látta annak, hogy visszaállítsák amerikai területi sebezhetetlenséget.

A '80-as éveket ismét a bizonytalanság határozta meg. Az Egyesült Államokban újra az '50-es évek elején tapasztalt hidegháborús láz lett úrrá, ahol a belső ellenség keresése és leleplezése a média és a közvélemény érdeklődésének középpontjába került.

Kétfelé szolgálni

A kémek elleni hajsza az élet minden területén megjelent. A CIA előzetes vizsgálata után 1987-ben jelent meg az angol nyelven olvasható „*Meghiúsítani az ellenséges tevékenységet itthon és külföldön: hogyan legyünk elhárító tiszték*” című könyv, amit 2009-ben ismét kiadtak.²⁸⁴

A szerző (szerkesztő) William R. Johnson volt, aki angol irodalom szakon szerzett diplomát, a II. világháború során a katonai hírszerzés és kémelhárítás felé fordult, majd több évig dolgozott Európában és a Távol-Keleten. Később oktatással, kiképzéssel és az ezekhez szükséges tananyagok elkészítésével foglalkozott. Egyik „cenzúrázott” alkotása az általam bemutatott mű, ahol a „kettős ügynök”-re vonatkozó részben egy magyar példát hozott fel a szerző.

²⁷⁹ Lásd: Fischer 2005

²⁸⁰ Fischer 1996 323. o.

²⁸¹ A javaslat értelmében a NATO lemondott volna az 1979-es kettős határozatáról, ha a Szovjetunió leszerelte volna az Európában és az Urálon túli közepes hatótávolságú rakétáit. A határozat szövegét lásd: <http://www.nato.int/docu/basic/txt/b791212a.htm> (2010. november 25.)

²⁸² Strategic Defense Initiative (SDI)

²⁸³ Fischer 1996 325., 329. o.

²⁸⁴ Lásd: Johnson 2009; A könyv megjelenési ideje, aktualitása, szerkezete, szubjektív elemei, példái tekintetében hasonlít a magyar vonatkozásban, az elhárításról megjelent Losonczy V. László-féle „*Kézikönyv*”-re. Lásd: Losonczy 1990

Losonczy feljebb hivatkozott könyve külön részben foglalkozott a beszerzés bonyolult eljárásával²⁸⁵, ahol speciális esetként jelent meg az ún. „kettős ügynök” alakja. Ebben az esetben a kémfilmekből és regényekből ismert személyt miután a másik fél előtt lelepleződött „visszafordítják”. Ez egy kényszerű szituáció, amelynek során a leleplező szerv tagja választási lehetőséget kínál fel az ellenfélnek. Ha az ügynöknek nincs más választása, illetve a titkosszolgálatnak érdemesnek tűnik a kínálkozó lehetőség, visszafordítják és a megbízói ellen kezdik el működtetni. A *visszafordítás* speciális jellege és a bizonytalansági tényező együttese megkívánja a visszafordító fél hírszerzőinek és elhárítóinak együttműködését.²⁸⁶ Pozitív esetben dezinformálhatják az ellenfelet, aki így használhatatlan, vagy csak részben hasznos információk birtokába kerül. Az ellenfél félrevezetése, illetve az általa működtetett külföldi összekötő-hálózatnak a leleplezésére irányuló törekvés sikeres példája volt a magyar vonatkozású *Szmolka-ügy*.

A '70-es és '80-as évek magyar katonai elhárításának a történetét nem lehet önmagában értelmezni. Az események amerikai-magyar viszonylatban való megközelítése és elemzése zsákutcának bizonyulna. A hidegháborús időszak kelet-nyugati szembenállása során a magyar szerep stabilan alárendelődött a szovjet érdekeknek. Ez a kijelentés katonai vonatkozásban mindenképpen helytálló és a magyar szerep a keleti tömbön belül csak a szovjet szupremácia által uralt egész részeként, a Varsó Szerződés kötelékében képzelhető el. Az egyéni érdekek érvényesítése mellett, minden törekvést a Szovjetuniónak és az Egyesült Államoknak az élet minden területére kiterjedő vetélkedése határozott meg.

A fentebb idézett történeti körülmények ismeretében kell elhelyezni az eseményeket. Miért is lett volna szüksége a kicsiny Magyarországnak – ami ráadásul 1956-ban maga bolygatta fel a keleti tömb mesterséges egységét – olyan információkra, amelyek az amerikai atomtervekre, vagy nyugat-európai kilövőállásokra vonatkoztak?!

Az ország kiszolgáltatott szerepét az a vicc jellemzi legjobban, amivel Losonczy is felvezette *A titkosszolgálat* című fejezetét:

Széles körben ismert pesti vicc, hogy a „Ki tud többet Magyarországról?” című vetélkedőn ketten versenyeztek az elsőségért. Az Egyesült Államok titkosszolgálat, a CIA és a szovjet titkosszolgálat, a KGB munkatársai; ám a zsűri szerepét alakító magyar kormány képtelen volt dönteni, ki kapja a fődíjat, hiszen nem volt annyi információja az országról, mint amennyi a külföldieknek.²⁸⁷

Visszafordítva: BM III/I versus DIA

Szmolka János Mihály az ismeretek szempontjából tipikus kettős ügynöknek volt mondható. Őt a BM III. Főcsoportfőnökség (valószínűsíthetően I.

²⁸⁵ Losonczy 1990 37-43. o.

²⁸⁶ Uo. 38-39. o.

²⁸⁷ Losonczy 1990 16. o.

és/vagy IV. Csoportfőnökségének) emberei szervezték be és próbálták meg saját céljaikra felhasználni. Minden lehetőség kedvezett, de az ügynökből kettős ügynök lett. Az Egyesült Államok hadseregében szolgáló Szmolka a magyar fél megkeresését követően jelentette az esetet feletteseinek és alávetette magát az irányításuknak. Személye nem a magyar, mind inkább az amerikai fél kezében vált fontos eszközzé.

A történet főszereplője az 1956-os forradalom és szabadságharc után menekült nyugatra, Budapesten hagyva anyját és testvérét. A bemutatott könyv szerzője, a CIA ex-munkatársaként a következőképpen kommentálta a pályafutását:

„Ahelyett, hogy egy magyar éttermet nyitott volna (ami elég gyakori), honosított amerikai állampolgár lett, csatlakozott a hadsereghez és a katonai rendészet törzsszázlósa lett (ami nem túl gyakori). Feleségül vett egy amerikai nőt, ugyancsak az Egyesült Államok hadseregéből és ez utóbbi sem túl gyakori.”²⁸⁸

A valóságban még érdekesebb pálya volt az övé, amit egykori bajtársa örökített meg. Howard E. Bartholf a 459. híradós zászlóalj jelenlegi történésze, megismerkedésük idején a zászlóalj személyügyi osztályán dolgozott. Szmolka Mihály 1943. február 18-án született Magyarországon és még kiskorúként menekült el az 1956-os szovjet bevonulás hatására. Kezdetben könyvkötőként dolgozott New Yorkban, majd jelentkezett az amerikai hadseregbe és a kitérőt követően a 459. híradós zászlóalj „A” századához került. Az angolul csak erős akcentussal beszélő magyar emigráns telefonközpont kezelő lett. Itt ismerte meg leendő nejét, Peggyt, aki az Egyesült Államok Női Hadtestének tagja volt.²⁸⁹ A nő eredetileg a zászlóalj fogászati egységénél dolgozott, majd jelentkezett a Bűnügyi Nyomozó Osztályhoz.²⁹⁰ Howard E. Bartholf 1966 áprilisában került az arizonai Fort Huachucara, ahol az állomány azon tagjainak ügyét intézte, akiket Dél-Vietnamba szándékoztak küldeni. Ebbe a sorba tartozott Szmolka is, aki még a kihajózás előtt feleségül vette Peggyt és ezután, 1966 októberében került Howarddal együtt Vietnamba. A küldetés után mindketten visszatértek az Egyesült Államokba.²⁹¹

Amikor ideje engedte és megvolt hozzá a szükséges pénz és a hivatalos engedélyek, hazament Magyarországra, hogy meglátogassa a Budapesten maradt anyját és lánytestvérét. A disszidált hozzátartozó látogatásai, aki az Egyesült Államok hadseregének hivatásos tagja volt, hamar felkeltették a hazai állambiztonsági szervek érdeklődését, akik amúgy is figyelemmel kísérték a határforgalmat.²⁹²

²⁸⁸ Johnson 2009 93. o.

²⁸⁹ Women's Army Corps (WAC)

²⁹⁰ Criminal Investigations Division (CID)

²⁹¹ Link: <http://www.459thsignal.org/Janos%20Szmolka.htm> (2010. október 25.)

²⁹² A könyvben folyamatosan a *Hungarian State Security Service (AVH)* megnevezés szerepelt, ami nem hiteles, de a lényegét sem befolyásolja, lásd: Johnson 2009. 94. o.

Szmolka 1977-ben már az európai hadszíntéren, a Mainzban állomásozó egységénél szolgált, mint a Bűnügyi Nyomozó Osztály tisztje. A karácsonyt édesanyjával töltötte Budapesten, amikor a „család egy barátja” – aki véletlenül az államapparátusban dolgozott – félrehívta és felhívta a figyelmét arra, hogy egy – szintén a minisztériumban dolgozó – barátja szeretne vele beszélgetni. Kérte, hogy a találkozózt ne is említsék az anyjának, akit vélhetően csak felzaklatná az eset. A kapcsolatfelvételre egy étteremben került sor, ahol a barát barátja Perlaky Jánosként mutatkozott be²⁹³, majd a lényegre tért. A BM III/I. (hírszerző) Csoportfőnöksége az Észak-atlanti Szerződés Szervezetére és az Egyesült Államokra vonatkozó katonai információkat akart megszerezni, cserébe különleges bánásmódot ígért az itthon maradt hozzátartozóknak.

A kör, úgy tűnt bezárult. Nem elfogadni a feladatot, a beutazási lehetőségek megszűnését és az anyjára nézve hátrányos megkülönböztetést jelentett volna. A másik oldalán nem kevésbé veszélyes lehetőségek, mint például a hivatás, a megélhetés elvesztése és az új haza törvényeinek szigora állt. A kémkedésért halálbüntetést is kiszabhattak, amihez szubjektív alapként az amerikai közhangulat szolgálhatott. Hivatásos katonaként, a kémkedés mellé még egy vád illeszkedett, még pedig az árulás.

Magyar származása, katonai pályafutása és beszerzése lehetőséget teremtett volna hosszabb távú operatív munkára. A célszemélyt előzetesen tanulmányozták, a karácsonyi látogatás alkalmával már várták a BM III. Főcsoportfőnökségének emberei. A beszerzési alap az erős pszichikai nyomás volt, ahol a családi kötelékek folytán a célszemély belement a játékba. A magyar szervek – Johnson érvelése szerint – gyakorlatilag túszokat alkalmaztak a céljuk eléréséhez, amit ő a szovjet módszerek egyértelmű adaptációjának tekintett. A szerző elfogult véleménye szerint, az amerikaiak titkosszolgálatok hidegháborús – kvázi – gyengesége az volt, hogy a saját polgáraik között nem alkalmazhattak (sic!) hasonló módszereket. Ez a megállapítása természetesen nem helytálló. A magyar fél esetében túszokról nem volt szó, de a körülmények a Szmolkának tett ajánlat elfogadásához vezettek.²⁹⁴

A budapesti beszerzést követően Szmolka jelentette az esetet a Nyugat-Németországban lévő Védelmi Hírszerző Ügynökség²⁹⁵ munkatársainak, akik

²⁹³ A valóságban Császár volt a családneve, link: <http://www.vg.hu/kozelet/itt-egy-kem-aki-a-kutyanak-sem-kellett-167791> (2010. október 28.); a *Perlaky* nevet Berkesi András (a HM Katona Politikai Osztály szűrőtáborának alkalmazottjaként kezdte pályafutását, később HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség Elhárító Csoportfőnökség. I/2. Osztályának vezetője őrnagyként, aki az átszervezést követően az Államvédelmi Hatóság állományába került, majd a Kádár-korszak felkapott kémregényírója lett) és Kardos György (a HM Kat.Pol.O. székesfehérvári szűrőtáborának az alkalmazottjaként kezdte pályafutását, később a HM Kat.Elh.Fcsf.-ség Elh.Csf.-ségének alezredes rendfokozatú vezetője, aki az átszervezést követően az Államvédelmi Hatóság állományába került, majd a Kádár-korszakban a Magvető Kiadó nagy hatalmú igazgatója lett) nevével fémjelzett kémregényből merítették az állambiztonsági tisztek. Lásd: Berkesi György - Kardos György: *Kopjások*. Magvető Kiadó; Budapest, 1969

²⁹⁴ Johnson 2009 95. o.

²⁹⁵ Defense Intelligence Agency (DIA)

együttműködve más amerikai titkosszolgálati szervekkel, elkezdtek dolgozni ügyön.²⁹⁶ Fontos kérdés volt, hogy miért pont őt választották. Magyar származása és zsarolhatósága egyértelműen gyenge pont, ahol az állambiztonsági szervek kezében a fegyver a hátrányos megkülönböztetés volt, amivel az édesanyját sújthatták.

Véleményem szerint a pszichológiából ismert büntetés-jutalmazás módszer alkalmazták sikerrel a magyar szervek. A negatív hatások mellett pozitívumot is kínáltak az amerikai törzsszászlós szolgálataiért, nevezetesen pénzt. A tevékenység szabályozás kedvelt eszköze, hogy nem csak gyengítik az ellenállását, de egy pozitívummal a feladat megtételére is ösztönöznek.

Szmolka a feleségével 1978 júniusában ismét Budapestre utazott, ahol Perlaky kapcsolatba lépett vele és gratulált a korábbi döntéséhez. Nagyvonalúan pénzt ajánlott a katonai dokumentumok megszerzéséért és elintézte, hogy édesanyja kiutazhasson Mainzba. Ezekkel a konkrét lépésekkel akarták megerősíteni Szmolka árulását, akitől most már kérni is lehetett. A kívánságlista pedig változatos volt: kiképzési kézikönyvek, nyílt utasítások, a hazugságvizsgáló használatának leírása stb. A kérés teljesítése nem ütközött nehézségekbe, számára könnyen elérhető dokumentumokról volt szó, amelyek teljesítése még jobban a „céghez” láncolta a célszemélyt.

Kezdetét vette egy játék a magyar és az amerikai titkosszolgálatok között, ahol senki sem sejtette előre a végkifejletet. Az amerikai fél először is el akarta kerülni, hogy a megbízók hazai pályán játszhassanak. Ki akartak mozdulni ebből a patthelyzetből, ezért megtiltották Szmolkának, hogy ismét Magyarországra látogasson. A magyar fél bele is ment, hogy Németországban találkozzanak, majd fél éves telefonálás és levelezés után végül egy harmadik országban egyeztek meg. A történet európai felvonása véget kellett, hogy érjen és mindkét fél számára előnyösnek tűnt, ha Szmolka új beosztásba kerül és hazaküldik a georgiai *Fort Gordon* helyőrségbe. A magyar állambiztonsági tisztek várakozva tekintettek a jövőbe, elvégre Fort Gordonban volt az Egyesült Államok haderejének híradós iskolája, ahol az alapkiképzés mellett a hírszerzőket is képezték. A hirtelen felbukkant lehetőség azért sem lehetett gyanús, mert 1948-ban ugyanide települt át a katonai rendészet kiképző bázisa.²⁹⁷

Az ártalmatlan anyagok átadását követően a magyarok joggal hihették, hogy Szmolka elköteleződött és a kezükben van. Perlaky, Koncz Vince nevű kollégájával jött a találkozóra, aki – Szmolka szerint – előbbi felettese lehetett. Megállapodtak, hogy az édesanyjának havi juttatást fognak folyósítani, amit az ügynöki fizetéséből vonnak majd le. Az újabb információkért cserébe további összeget ígértek honoráriumként. A próbatétel után a szovjet érdekek lettek a dominánsak, ahol a lista inkább illeszkedett a Szovjetunió, mint Magyarország érdeklődésének körébe: stratégiai védelmi tervek, információ atomfegyverekről,

²⁹⁶ Allan-Polmar 1988 68. o.

²⁹⁷ Link: <http://www.gordon.army.mil/gordon> (2010. október 25.)

kommunikációs eszközökről, a rejtjelző készülékről, a Pershing rakéták elhelyezkedéséről stb.

A tiszték elképzelése szerint egy bűnügyi nyomozónál megvoltak a technikai feltételei annak, hogy fényképeket, illetve másolatokat készítsen. Azt nem mérték fel megfelelően, hogy milyen lehetőségei vannak a beszervezett személynek.²⁹⁸ Az átadás helyére vonatkozóan az állambiztonsági tiszték utaltak a kanadai, vagy mexikói találkozó lehetőségére, ami különleges esetben az Egyesült Államokban is megoldható lett volna. A későbbi kapcsolatfelvételre vonatkozóan ismertették vele a titkos jelet és az arra adandó helyes választ. Szmolka fizetségként 3.000 \$-t kapott készpénzben, majd további 20.000 \$-t ígértek a hadsereg rejtjelzőgépének ellopásáért.²⁹⁹ Búcsúzásul még megígérték, hogy távolléte alatt is vigyázni fognak az édesanyjára.³⁰⁰

„Kémsztori” az Egyesült Államokban

Miután Szmolka visszatért az amerikai kontinensre, ügyét átadták az FBI-nak. Erről az 1947. évi nemzetbiztonsági törvény intézkedett, ami Harry S. Truman és James Forrestal óta volt meghatározó dokumentuma a hidegháborús időszaknak. Az Egyesült Államokban már mindkét fél elővigyázatosabb volt. Szmolka a kapcsolatainak keresztül jelezte a megbízóinak, hogy túl nehéz a feladat, egy katonai nyomozó jelvénye nem elég ahhoz, hogy titkos anyagok közé lébe férközzön. Az időhúzás miatt is számon kérte a magyar felet, hogy miért nem találkoznak vele Mexikóban, vagy Kanadában, ahogyan azt korábban megbeszélték. Az állambiztonsági tiszték hajthatatlanok voltak, felsőbb nyomás nehezedett rájuk és azt akarták, hogy Szmolka utazzon Budapestre. Ebbe már az amerikai nemzetbiztonsági szervek nem egyeztek bele, míg végül egy kompromisszum született. A találkozóra Nyugat-Európában került sor, ahol ismét megjelent Perlaky és Koncz. Szmolka nem érkezett üres kézzel. Nála voltak a Fort Gordonban (az amerikai titkosszolgálat embereinek irányítása mellett) készített mikrofilmek. Nem tudni, hogy pontosan milyen „titkos” anyagokat kaptak a magyar (és közvetve a szovjet) megbízók, de a feladatot kihegyezték a nukleáris fegyverekre és a rejtjelzésre vonatkozó információkra. A későbbi kapcsolattartásra Atlantában és Augusztában jelölték ki helyszíneket.³⁰¹

²⁹⁸ Johnson 2009 149. o.

²⁹⁹ Hogy mennyibe került ez a kapcsolat és a használhatatlan dokumentumok, amelyeket más forrásból (már csak az ellenőrzés miatt is) biztosan ismertek a BM tisztjei? Az átadás-átvételre vonatkozóan nincsenek napra pontos adatok, de az 1979 januári értéken számolt 3.000 \$ sem kevés, ha átváltjuk. Az összeg 2010 szeptemberére vonatkozó reálértéke, ha előbbit veszem kiinduló alapnak és az inflációval növelt értékével (219,8 %) számolok, most ~ 9.600 \$ felelne meg. Nem tartom irányadónak a végeredmény forintra való átváltását, de a nagyság érzékeltetéséhez hozzátartozik, hogy néhány kézikönyvet és utasítást ~1.920.000 HuF-ért ellentételeztek. A rejtjelzőgép 2010 szeptemberi reálértéken ~ 96.000 \$-t (~19.200.000 HuF-ot) ért. Más források szerint a rejtjelzőgépért 100.000 \$-t ígértek, lásd: *Security Awareness* 1992 187. o.

³⁰⁰ Allan-Polmar 1988 69-70. o.; Johnson 2009. 95. o.

³⁰¹ Johnson 2009 97. o.

A folytatás ettől a ponttól vált egyre nehezebbé. A kért anyag szigorúan bizalmas volt, a megbízók viszont még az ügynököket is kockáztatták az eredményért. Az amerikai fél be akarta fejezni a játékot és felgöngyölíteni a helyi kémkapcsolatot. Szmolkán keresztül jeleztek az összekötőnek, hogy eredményeket ért el a rejtjelezést illetően, majd találkozót kért.

1982. április 17-én Szmolka autóval ment az augusztai találkozási pontra, amit a konföderációs háborús emlékműnél jelöltek ki.³⁰² Nem sokkal dél előtt egy férfi sétált mellé, majd megkérdezte „*Merre van az Őszibarackfa Plaza Hotel? Nem vagyok idevalósi.*” Ez volt a jelszó, a férfi pedig beszállt mellé. A kapcsolat az 50 éves, magyar származású, az 1956-os események következtében elmenekült, de 1964 óta amerikai állampolgárságú Gilbert Attila Ottó volt, aki korábban a Gyepes családnevet is használta.³⁰³ Ezt követően Gilbert átvette a 16 filmtekercsnyi „titkos” – a valóságban nyílt – anyagot³⁰⁴, majd a szolgálatokért cserébe 4.000 \$-t adott át. Amikor kiszállt a járműből, az FBI letartóztatta.³⁰⁵

A két feleségétől is elvált, antikommunistának mondott Gilbert 79 éves anyjával élt a queensi Forest Hillsen. A család ugyanannak az épületnek több emeletén, különböző apartmanokban is lakott az ott töltött 20 év során, ami minden csak nem szokványos. Az amerikai tartózkodásuk során többször jártak Magyarországon, hogy édesanyját kezelni tudják a híres gyógyfürdőkben. Ez alkalmat nyújtott mind a beszerzésre, mind a kapcsolattartásra. A letartóztatását megelőzően már a végleges hazatelepülést tervezte. A szomszédos lakásban lakó Bajor László és a házmester titokzatos embernek ismerték meg, aki feltűnően sokat utazott. Mindennel baja volt és hol felpakolta a dolgait egy teherautóra, hol visszatért a házba.³⁰⁶

A tárgyalás után tizenöt évre ítélték, amiből később hat évet és két hónapot feltételesen elengedtek. A kihallgatások során kiderült, hogy sok információval bírt a magyarországi állambiztonsági szolgálatokra vonatkozóan, ő maga a BM III/I-nek dolgozott.³⁰⁷ A korabeli amerikai pánikhangulatra jellemzően nyilatkozott William Hamilton FBI ügynök is, aki szerint az eset „*jól példázza egy külföldi titkosszolgálat tevékenységét, hogy belelásson az Egyesült Államok katonai ügyeibe*”³⁰⁸

A történet utóélete

Az eset természetesen nagy port vert fel és az amerikai média lecsapott rá. A nyomtatott sajtó egyre-másra közölte a keleti blokkba tartozó Magyarország próbálkozásának történetét, ami a '80-as évekre jellemző „belső ellenség” képét

³⁰² The Modesto 1982 A-4. o.

³⁰³ Jaynes 1982 A-18. o.; The Gazette 1982 H-10. o.; Allan-Polmar 1988 67. o.; a „*Gilbert-vonal*”-ra vonatkozóan lásd: Szalay 2006

³⁰⁴ Security Awareness 1992 187. o.

³⁰⁵ Allan-Polmar 1988. 70. o.

³⁰⁶ The Gazette 1982 H-10. o.

³⁰⁷ Johnson 2009 98. o.

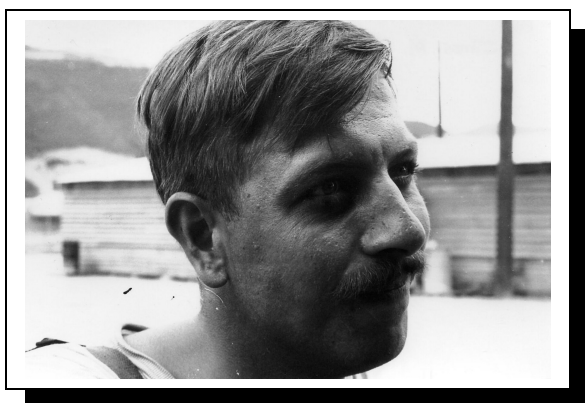
³⁰⁸ The Modesto 1982 A-4. o.

erősítette. Az eset, ha különböző megvilágításban is, de példaként szolgált a múltban és a jelenben egyaránt. Az elfogott magyar kém 8 évet és 10 hónapot töltött rabságban, életéről Szalay Tamás Lajos külön könyvet írt, amiben az egykori szereplő szemszögéből ismerhetjük meg az eseményeket.³⁰⁹

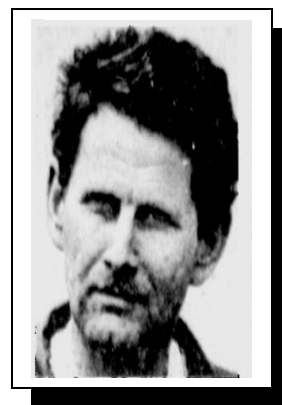
Az amerikai kettős ügynök szerepét játszó magyar emigráns a '90-es évek elején kezdte el a nyugdíjazási procedúrát, de hivatalosan sohasem tudott visszavonulni. 1992. május 24-én meghalt és Mississippi állam biloxi nemzeti temetőjének 879-es parcellájában nyugszik. Haláláról Howard E. Bartholf csak évekkel később szerzett tudomást, amikor a zászlóalj jubileumi találkozóját próbálta megszervezni. Elkezdte gyűjteni az információkat, megkereste a hozzátartozóit és röviden összefoglalta történetét. Valamivel később csörgött a telefon richmondi otthonában és a hang, aki soha nem mutatkozott be Szmolka János után érdeklődött.³¹⁰

Hogy mi volt a magyar végeredmény, miként gondolkodtak a hazai tisztok a játszmaról, mi lett Szmolka családjával és miként kellene viszonyulni az állami szerveknek a börtönből majdnem egy évtized múltán szabadult Gilberhez, nyitott kérdés maradt.

Szmolka, mint kettős ügynök, nem érte el a végső célt. A teljes megtévesztéshez nem voltak meg az operatív lehetőségek. A magyar szervek előnyösebb helyzetben voltak, de az általuk kért információ már nem volt egyensúlyban az amerikai nyereség nagyságával. A hamisított dokumentumok nem vezettek volna eredményre, mert azok könnyen ellenőrizhetővé váltak volna a magyar, illetve szovjet szervek részéről.³¹¹ A teljes lebukás, a kapcsolatok megszakítás előtt még volt mit menteni. Ez a minimális nyereség volt Gilbert Attila Ottó.

Szmolka János Mihály

Gilbert Attila Ottó

Felhasznált irodalom

³⁰⁹ Szalay 2006

³¹⁰ Link: <http://www.459thsignal.org/Janos%20Szmolka.htm> (2010. október 25.)

³¹¹ Johnson 2009 128-129. o.

1. Allen, Thomas B. - Polmar, Norman: *Merchanst of Treason. America's Secret for Sale*. Delacorte Press; New York, 1988
2. Berkesi György - Kardos György: *Kopjások*. Magvető Kiadó; Budapest, 1969
3. Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ, 1945-1989*. Dialóg Campus; Budapest-Pécs, 2005
4. Fischer Ferenc: *A megosztott világ. A kelet-nyugat, észak-dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai, 1941-1991*. IKVA; Budapest, 1996.
5. Szalay Tamás Lajos: *Gilbert – egy megbukott magyar kém igaz története*. DELA Könyvkiadó; Debrecen, 2006
6. Johnson, William R. (szerk.): *Thwarting Enemies at Home and Abroad: How to Be a Counterintelligence Officer*. Georgetown University Press; Washington D.C., 2009
7. Losonczy V. László: *Kézikönyv – azoknak akiket figyeltek, akiket figyelnek, akiket figyelni fognak*. Pallwest; Budapest, 1990
8. *Security Awareness in the 1980s: Featured Articles from the Security Awareness Bulletin, 1981-1989*. Diane Publishing; Darby, 1992

Újságcikkek:

1. *Accused spy, mother 'an odd couple'*. In.: The Gazette, H-10, 1982. április 21.
2. *Hungarian snared in Army spying plot*. In.: The Modesto Bee, A-4, 1982. április 20.
3. Jaynes, Gregory: *Native of Hungary is Jailed in South on Spying Charges*. In.: The New York Times, A-18, 1982. április 20.

Internetes források:

<http://www.459thsignal.org/Janos%20Szmolka.htm> (2010. október 25.)

<http://www.gordon.army.mil/gordon> (2010. október 25.)

<http://www.vg.hu/kozelet/itt-egy-kem-aki-a-kutyanak-sem-kellett-167791> (2010. október 25.)

The „Double-Track” Decision on Theatre Nuclear Forces

link: <http://www.nato.int/docu/basic/txt/b791212a.htm> (2010. november 25.)

HÍREK, ESEMÉNYEK, ADATOK

KRISZTIÁN BÉLA

ÉRDEMBEN ÉLNI!³¹²

Könyvismertető: Jagadics Péter - Savaria katonai története

A szombathelyi Aréna utcai malomépület ad otthont a szombathelyi helyőrség történeti gyűjteményének. Egyenruhába öltöztetett életnagyságú katonai figurák, fegyverek, számos dokumentum stílszerű katonai környezetében ünnepélyes keretek között mutatta be 2010. december 4-én *dr. Hende Csaba* honvédelmi miniszter *Jagadics Péter* nyugállományú alezredes *Savaria katonai története* című könyvét. A színvonalas feldolgozás a máról szól, de Szombathely katonai történetének régmúltjára is emlékezteti az olvasót. A Borostyánút mellett fekvése miatt előbb a rómaiak ló- és kocsiváltó helye, majd katonai tábora. Igazi fejlődését Kr. u. 43-tól követjük, amikor Claudius császár *colonia rangra* emelte. A császár, Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus (Kr. e. 10. augusztus 1. – 54. október 13.) sikeresen irányította a birodalmat. A település neve ezidőtől *Colonia Claudia Savariensum* (savariaiak *claudiusi kolóniája*) lett. Mint római jogú város polgárai, Savaria lakói is a római polgárok teljes körű jogait élvezték. Trajanus Marcus Ulpius, az első provinciális ember, aki Rómában a császári trónra emelkedett, lándzsás légiót alapított az itteniekből. Nehéz és fordulatos évszázadok következnek, az inszurrekció, az 1848-as események, a Monarchia, az I. és II. világháború vérzivatarra, a trianoni ország haderőépítésének mozzanatai majd a Szovjet Hadsereg 34 éves jelenléte.

Az 1945-ben új helyzetbe került magyar fegyveres erők átszervezését előbb politikai küzdelmek majd a fegyverszüneti és békekötési megállapodások alakították. A Magyar Néphadsereg megszervezése 1945-től, a háborúra felkészülés majd a nagyhatalmi erőegyensúly kialakulásának korszaka, a tömeghad-sereg kiépítése, a kényszerhelyzetből való elszakadás kezdeményezései sorozatos szervezési terveket hívtak elő. Az évtizedeken át változó intenzitással folyó átalakítások 1948-ban kezdődtek a Pilis hadrenddel, azok utolsó fejezetét a Rubin fedőnevű átalakítás zárta le (1986-1987). A szándék arra irányult, hogy a korábbi mechanikus szovjet megoldások követésétől elszakadva, sajátosan magyar haderőrendszer alakuljon ki. Az átszervezés, azon túl, hogy a szovjetek rosszallását is magára vonta, jelentős erkölcsi veszteséggel, rendkívüli anyagi terhekkel járt. E folyamat alatt 1971-ben létesült új helyőrség Győrött és Szom-

³¹² Jagadics Péter: *Savaria katonai története*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest.2010.128 oldal.

bathelyen. 1986-1988 között alakulatok szűntek meg, olvadtak össze, személyi állomány, fegyverzet és felszerelés vándorolt országszerte – tényleges eredmény nélkül. A Rubin feladat befejezését 1988 végén a szombathelyi dandár által elnyert élenjáró cím és a város által átadott csapatzászló jelképezte.

Az akkori haderő 155 700 főt számlált, az egy szárazföldi hadseregben három hadtest, fegyvernemi ezredek és szakcsoportok, a honi légvédelmi hadtest (benne három repülőezred, helikopterezred) egy légvédelmi és egy rádiótechnikai dandár alkotta a Magyar Néphadsereget.³¹³

1989 után olyan folyamat kezdődött meg, amely során megkezdődött a polgári demokrácia elveinek megfelelő, alkotmányos alapokon felépülő, a parlamentnek felelős haderő kialakítása. Ennek során a szombathelyi helyőrséget 2004 októberében számolták fel, a hivatásos állománytól a parancsnok 2004. december 15-én búcsúzott. A Savaria laktanya „fénykorában” 3500 katonát teljesített szolgálatot. A bezárással egyidejűleg megszűnt a sorállományú katonaság, a hivatásosok pedig az ország különböző helyőrségeibe kerültek. Dr. Hankó Faragó Miklós, az Igazságügyi Minisztérium politikai államtitkára 2006-ban közölte a sajtóval, hogy megkezdődik a Savaria Kiképző Központ átalakítása büntetés-végrehajtási intézménnyé.

Jagadics Péter aktív katonaként végigélve a szolgálati utat, a sokrétű feladatot, két társadalmi rendszer hadseregében is résztvevője volt az eseményeknek. Így az időrendi eseménykövetés, a mindig változó haderőreform céljai, szervezeti megoldásai hiteles képet nyújtanak a haderő átalakulásáról. Érinti a közvetlen és közvetett környezet befolyását, a Varsói Szerződésből következő változtatásokat, a különböző szervezeti formákat, az alakulatok megnevezését, a diszlokációk folyamatát. Az „*Erős felindulásból...*” de szakszerű nyelvezettel, olvasmányosan, érzelmi visszafogottsággal megírtak egy felelős katonatiszt történeti visszaemlékezésén túl, tanulságosak is. Szemléletes és örömteli a fegyverzetmegújítások időszaka, elgondolkodtató a kiképző központok elhelyezése körüli eseménysorozat, talán humorosnak is felfoghatóak ezen események, ha következményei nem lettek volna kritikával illelhetők.

Értékesek a laktanyában működött alakulatok működéséről közöltek – a Savaria Kiképző Központ, a 93. páncéltörő tüzérosztály, a 42. Baranya Felderítő Zászlóalj, a 2. RÁF (Rádiófelderítő Zászlóalj, az 57. Felderítő-szakanyagjavító és ellátószázad, a 73. vegyivédelmi század azt a sokrétűséget jelzik, amelyre a helyőrség megfelelő keretet nyújtott. A határvédelem szervezetében a trianoni diktátum után létrehozott alakulatok történetét a teljesség igénye nélkül, de fontosságára tekintettel a szombathelyi honvédelemhez tartozóként dolgozza fel a *Határőrség Szombathelyen* fejezet *Kemenes Péter* együttműködésével. A döntési mechanizmusba nyújt betekintést a mellékletekben közölt néhány dokumentum, hogy milyen okok, feltételek vezettek egy-egy döntéshez. Képet kapunk arról is, hogyan vettek részt a szombathelyi alakulatok a társadalom minden-

³¹³Endresz Ernő (1997) *Az átalakuló Magyar Honvédség (1987-1997)*. Budapest. 1997. TIT Hadtudományi és Biztonságpolitikai Egyesület.5-6.

napjaiban, ünnepeiben, érzékeltetve a haza védelmére kész honvéderők jelenlétét. A honvéd művelődési rendszer sokoldalú értékteremtését szemlélteti a *Szombathelyi Helyőrségi Klub* – a korlátozott terjedelem miatt – sajnálatosan szűkre szabott bemutatása.

A kiadást támogatók – a *Bizalom Vagyonvédelmi Szolgáltató Zrt.*, *Csizmadia Gábor dr.*, *Selectrade Kft.*, *Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata* és *Urbán Lajos* nyugállományú altábornagy jó ügyet szolgálva szponzorálták a kiadványt.

A műben nem kis érték a hagyományőrzéssel elérendő felelősség tudatosítása a katonai jelenlét, a katona, mint hivatás és a haza védelme, mint kötelezettség érzékeltetése. A kötet színvonalas kiállítású, adatai, képei felvillantják a múlt immár visszahozhatatlan, de megőrizni érdemes tanulságos évtizedeit. A recenzens osztja *Holló József Ferenc* ny. altábornagy *Előszóban* irt gondolatait: „*Jagadics Péter a megirt korszak részvevőjeként a hivatását élő emberként állít, emléket alakulatainak, bajtársainak*” *Dr. Hende Csaba* honvédelmi miniszter a könyv kapcsán maga is emlékeztetett a szombathelyi helyőrség létrehozására és azokra a mai törekvésekre, melyekkel az erős magyar honvédség teremődik meg. A könyv írója, *Jagadics Péter* nyugállományú alezredes ma is katona - a Savaria légió tagjaként a légió legjobb hagyományainak továbbvivője.

ÖSSZEÁLLÍTÁS A KÜLFÖLDI SAJTÓ NEMZETBIZTONSÁGI KÉRDÉSEKET ÉRINTŐ CIKKEIBŐL

A román hírszerzés kémtevékenységének megszakításáról*

2008-ban a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) látókörébe került Románia moszkvai követsége politikai osztályának első titkára Dinu Pistolja, amikor bizalmas együttműködésre akarta rávenni Oroszország állampolgárát „M”-met, aki foglalkozása révén aktuális információkkal rendelkezett a Moldovában és Dnyeszter-melléki helyzetre vonatkozóan.

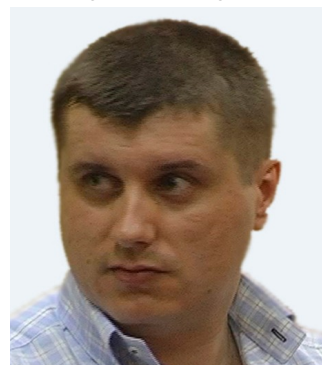
A diplomata felajánlotta az orosz állampolgárnak, hogy anyagi ellenszolgáltatás fejében adjon át a román félnek a Moldovában és a Dnyeszter-melléki helyzetről elemző anyagokat, tájékoztasson az el nem ismert köztársaság vezető politikusai és magas beosztású személyiségeivel összefüggő jellemző és kompromittáló adatokról.

A román hírszerző személyes találkozóit az orosz állampolgárral a konszolidációs szabályok kiemelt figyelembe vételével folyták. A találkozók napjáról és idejéről az értesítés e-mailben, egyezményes jelek alkalmazásával történt.

2008 decemberében Dinu Pistolja, kiküldetése határidejének lejártával elhagyta az országot. „M”-mel a kapcsolattartás a váltás-ént érkezett Gabriel Grecu folytatta, aki korábban Románia jereváni követségén dolgozott.

A nyílt politikai információk mellett Gabriel Grecu az orosz állampolgártól követelte azt is, hogy katonai jellegű, szigorúan titkos dokumentumokat adjon át neki.

Ezt követően „M” polgártárs, aki felismerte, hogy a román hírszerzés hazaárulásra próbálja rávenni, önként tájékoztatás adott az OF FSZB-nak és kifejezte készségét segíteni a biztonsági szerveknek a diplomata jogellenes tevékenységének megszakításában.

Azon dokumentumoknak az elemzését elvégezvén, melyek megszerzésében a román hírszerzés érdekelt volt, az FSZB-nél arra a következtetésre jutottak, hogy azok átadása a külföldi speciális szolgálatnak jelentős érdeksérelmet

* Forrás: www.fsb.ru.

okozhat Oroszország biztonságának. Ezzel összefüggésben döntés született Gabriel Grecu kémtevékenységének megszakításáról.

Jelenleg folyik a román hírszerzők Oroszország állampolgáraival való kapcsolatainak elemzése, melyek közül egy sor a meghatározott jegyek alapján ügynöki jelleget hordoz.

Oroszország és Nagy-Britannia diplomatákat hívott vissza*

2010. december 10-én London követelte, hogy Oroszország hívja vissza a Nagy-Britanniában lévő követsége egyik munkatársát. December 16.-án az orosz hatóságok viszonzossági alapon kérték a moszkvai brit követség egyik alkalmazottjának visszahívását. Mindkét diplomata már elhagyta állomáshelyét és hazájába utazott.

2010. december 21-én Nagy-Britannia külügyminisztere, William Haig, rövid közleményében tájékoztatott, hogy megkérte az orosz követséget Londonban „hívják vissza Nagy-Britanniából személyzetük egy tagját”. A december 10-én adott ultimátum „válasz volt az orosz hírszerző szolgálatnak a brit érdekek elleni nyilvánvaló tevékenységére”.

Mint azt Nagy-Britannia kormányában lévő hírforrás állítja ezt az incidenst nem szabad úgy jellemezni, mint kölcsönös kiutasítást a „szemet szemért” felfogásban, mivel ezt a döntést egyeztették a felek.

Ugyancsak hozzátette, hogy reméli, elkerülik a konfliktus kieleződését és a két ország közötti kapcsolatok romlását.

„Mi nyitottak vagyunk a jóval eredményesebb kapcsolatokra Oroszországgal, csak úgy mint más államokkal, országunk törvényeinek betartása mellett” – áll Nagy-Britannia kormánya nyilatkozatának végén.

Mint azt Bridget Kendall, a BBC diplomáciai kommentátora forrásaira hivatkozva közölte, a diplomaták kölcsönös visszahívása nincs összefüggésben Kate Zutuliveter, Oroszország állampolgárának nemrégiben történt botrányával, akit, egyes tömegtájékoztatási eszközök híradása szerint, kémkedéssel gyanúsítottak.

Izraelben változik a három speciális szolgálat

* Forrás: www.agentura.ru.

vezetése*

Izraelben változik az ország legfőbb speciális szolgálatainak vezetése: Mossad és a katonai, hírszerzés már megkapta új vezetőit, az elhárítás fejének fél év múlva kell lemondania. Mint a szakértők megjegyzik, ez nem politikai okokból történik hanem technikai – az ilyen beosztások betöltésének korlátozott ideje miatt.

A legnagyobb érdeklődést, természetesen, a Mossad vezetőváltása kelti. Az izraeli hírszerzést nyolc éven keresztül vezette a Novoszibirszkből származó 65 éves Meir Dagan. Pontosan a Mossadot gyanúsították meg a HAMASZ egyik vezetőjének, Mahmud al Mabhuha 2010. januárban Dubai luxus szállodájában történt meggyilkolásával, melynek eredményeként Izrael a diplomáciai botrány középpontjába került, mivel a gyilkosság megszervezéséhez nyugati országok állampolgárainak útleveleit használták fel. Még egy speciális művelet, melyet a Mossad számlájára írnak, ez a Hezbollah hírszerzése vezetőjének Imaad Mugnie meggyilkolása, aki 2008-ban gépkocsiban robbant fel Damaszkuszban.

November 29.-én Izrael miniszterelnöke, az addig néhány éve a speciális

szolgálat igazgató-helyettesi posztot betöltő Tamir Pardo (Zimbio) nevezte ki a Mossad új igazgatójának. Pardo a Tel-Aviv-i egyetemen szerzett diplomát történelem és politológia szakon. Híradó tisztként szolgált Izrael Védelmi Hadseregének elit speciális alakulatánál Netaniahu bátyjának parancsnoksága alatt. A hadseregben eltöltött szolgálat után 1980-ban lett a Mossad munkatársa, ahol később a

műveletekért – beleértve az elektronikai hírszerzést és lehallgatást – felelős igazgatóságot vezette.

Pardo 1976-ban részt vett az Uganda Entebe városában a Nemzeti Front Palesztina Felszabadításáért szervezet által foglyul ejtett izraeli túsok kiszabadításában, melynek során meghalt az idősebb testvér, Johnatan Netaniahu. 2005. után a Vezérkarban volt a hadműveletekért felelős főtanácsadó, 2009-ben elhagyta a Mossadot és az üzleti éltbe távozott – egy vállalathoz, amely játékokkal foglalkozott az Interneten.

Mint azt az izraeli tömegtájékoztató eszközök írják, Pardo inkább a technikai eszközök alkalmazásában jeleskedett, mint az ügynöki hálózat fejlesztésében. Várhatóan 2011. január 1-jén foglalja el posztját.

Izrael katonai hírszerzése (AMAN) szintén új és jóval fiatalabb főnököt kapott. November 22-én az AMAN vezetőjévé Aviv Kohavi (Zman) dandártábornokot nevezték

* Forrás: www.agentura.ru.

ki. A 46 éves Kohavi Amos Jadlin tábornokot váltja, aki az elmúlt öt évben irányította a katonai hírszerzést. Jadlin 40 évet szolgált Izrael Védelmi Hadseregében. A katonai hírszerzés parancs-nokának posztja lehetővé teszi, hogy az közvetlenül a miniszterelnöknek és a védelmi miniszternek terjessze elő értékeléseit.

A volt ejtőernyős Aviv Kohavi 2004-től 2006-ig, a zsidó települések kiürítésének időszaka, a hadsereg alakulatait irányította a Gáza övezetben. 2007-től 2009-ig Izrael Védelmi Hadserege Vezérkara Hadműveleti Igazgatósága műveleti osztályát vezette.

2006-ban Aviv Kohavi visszautasította Nagy-Britanniába a Royal College of Defence Studiesbe való utazást, mivel tartott a katonai bűncselekmények elkövetése miatti nemzetközi elfogató parancstól.

Juval Diskin, Izrael kémelhárításának (SABAK) vezetője, aki köteles küzdeni mind a palesztin, mind az izraeli szélsőjobbos terroristákkal 2011-ben kell távozzon posztjáról. Az 55 éves Diskin 2005 óta vezeti a SABAK-ot, de összességében több mint 30 évet szolgált a kémelhárításnál.

Ő vezette a terrorizmus elleni igazgatóságot és felelt a helyzetért Jeruzsálem körzetében és a Jordán folyó nyugati partjáért. 2000-től 2003-ig a szolgálat vezetőjének helyettese volt, irányítván a palesztin csoportosulások vezetőinek „célzott likvidálásának” műveleteit. Amikor Diskint még éppen csak kinevezték beosztásába a The Jerusalem Post megírta, hogy Diskin munkájának fő prioritása lesz a „felkészülés a zsidó szélsőséges csoportok részéről jelentkező növekvő fenyegetés elhárítására történő felkészülés”. Hogy ki érkezik a helyére, egyelőre nem ismeretes.

CONTENTS

Page

EVALUATIONS, ANALYSES, STUDIES

György Szternák

Lisbon Summit..... 5

László Kaputa

Cosa Nostra – A Close-up of the Sicilian Maffia..... 23

Gábor Farnyik

Parliamentary Control of the National Security Services..... 58

CURRENT ISSUES

Krisztián Kovács

The Necessity of the Institutional Reform of EU considering
Immigration and Refugee Policy..... 78

József Kiss-Benedek

Transnational Challenges and the National Security Services..... 99

CONSULTATION

Gábor Devecseri

System Criteria of the Career Model – Part 1..... 108

János Sallai

First „Situation Briefing” at the Eve of WW II..... 125

FORUM of PhD CANDIDATES

János Besenyő - Zoltán Bokányi

The Russian Defence Industry and Africa..... 133

Gabriella Deák

The Problem of Children Soldiers..... 145

László Péter

The Occurrence of Self-destructive Aggression and Depression
among Soldiers..... 170

FROM THE HISTORY OF SECURITY SERVICES**Jenő Izsa**

„The CI at Prisons in the early '70s” Evesdropping of Cells (application of measure 3/e).....	181
--	-----

Ervin Antal Szabó

<i>Scetches from the history of Russian intelligence</i> The Fight of Intelligence for the Security of the Soviet Union in the Countries of the Middle-East.....	197
--	-----

Ferenc Dávid

The Szmolka Case – Hunagrian Espionage in the US.....	205
---	-----

NEWS, EVENTS, INFORMATION**Béla Krisztián**

To Live a Life of Merit: <i>Book Review</i> Péter Jagadics - Military History of Savaria.....	215
--	-----

Ervin Antal Szabó

<i>Selection of Foreign Media Articles on National Security Issues</i> About the disruption of Espionage by the Romanian Intelligence	218
Diplomats Recalled by Russia and Great-Britain.....	219
Leadership of the Three Special Services Change in Israel.....	220

Contents	222
-----------------------	-----

<i>Our Authors</i>	224
---------------------------------	-----

SZERZŐINK

Prof. Dr. Szternák György egyetemi tanár, CSc

ZMNE Hadászati és Hadműveleti Tanszék

Kaputa László mk. ezredes

KBH igazgatóhelyettes

Farnyik Gábor őrnagy

KBH főreferens

Kovács Krisztián őrnagy

KBH főreferens

Dr. Kiss-Benedek József PhD nyá. ezredes

ZMNE egyetemi docens

Devecseri Gábor őrnagy

MH Nyugat-magyarországi Kieg. Toborzóiroda, irodavezető

Dr. Habil. Sallai János nyá. hőr. ezredes

Kodolányi János Főiskola

Besenyő János őrnagy

ZMNE PhD hallgató

Bokányi Zoltán

International Business School, Budapest, végzős hallgatója

Deák Gabriella

ZMNE PhD hallgató

Péter László o. őrnagy

Honvédkórház - ÁEK Pszichiátriai Osztály, ZMNE PhD hallgató

Győri-Barcsa Andrea

ZMNE PhD hallgató

Szabó Ervin Antal nyá. alezredes

Dávid Ferenc

PTE PhD hallgató

Dr. Krisztián Béla

PTE FEK egyetemi docens